TARTU ÜLIKOOL
1632
UNIVERSITAS TARTUENSIS

NARVA AJALUGU

I

NARVA AJALUGU

TOIMETAJA
A. SOOM

I

TAANI- JA ORDUAEG

KIRJUTANUD
A. SÜVALEP

NARVAS, 1936

Keeleline korrektor A. Kurlents

Joonised J. Naha

Narva Ajaloo Seltsi toimetised nr. 1

E. K.-Ü. „Postimehe" trükk, Tartus 1936

EESSÕNA.

Narva ajaloo väljaandmisele asudes Narva Ajaloo Selts loodab täita oma kodulinna ajalookirjanduse alal valitseva lünga. Narva linna pikk ning vaheldusrikas minevik on alati leidnud innustatud uurijaid. Nii 1858. a. ilmus trükist H. J. Hansen'i „Geschichte der Stadt Narva", 1901. a. A. Petrov'i „Gorod Narva" ja 1912. a. A. Tõnurist'i „Narva". Nende najal koostatud kokkuvõtete ja samuti erialaliste kirjutiste hulk on aga võrdlemisi suur. Kuid kõik senised Narva ajalood, nii oma teadematerjali äärmise nappuse ja ühekülgsuse kui rohkete eksimuste ja meetodiliste puuduste tõttu, meie päevil enam ei saa tõsiselt tulla küsimusse linnaajalugudena.

„Narva ajaloo" I köitena ilmub A. Süvalep'a kirjutatud keskaegse Narva ajalugu, mis käsitleb ajajärku Narva linnuse asutamisest 13. sajandi kolmandal veerandil kuni Narva vallutamiseni tsaar Joann IV poolt 1558. a. Kogu „Narva ajalugu" esialgse kava kohaselt saaks kolmeköiteline. Teine köide, mille autoriks on A. Soom, käsitleks vene okupatsiooni ja rootsi aega (s. t. aa. 1558—1704) ning kolmas köide — vene aega kuni vene 1917. a. revolutsioonini. Loomulikult ei võimalda ajalooallikate rohkus ning paljudes arhiivides laialipillatus ja seltsi piiratud ainelised võimalused järgmiste köidete õige peatset ilmumist, kuna pealegi liigne kiirustamine võiks halvavalt mõjuda töö väärtusele. Vähemalt teise köite jaoks on siiski tehtud juba tublisti eeltööd.

Narva Ajaloo Selts oli täiesti teadlik sellise teadusliku teose väljaandmise materiaalseist raskusist. Vajaliku kapitali puududes tuli rajada kogu ettevõte algusest peale lugejaskonna huvile ja asjasse heatahtlikult suhtumisele. Materiaalse vastutuse väljaandmise eest võttis seltsi peakoosolekul 2. märtsil 1936 moodustatud Narva ajaloo toimkond enda peale. Toimkonda kuuluvad: Narva abilinnapea J. Lust (esimees), kol. J. Jakobsen

(abiesimees), mag. A. Soom (sekretär), kol. E. Toffer, A. Pikkoja, A. Laaneväli ja G. Matto. Tänu toimkonna liikmete tegujõule osutus võimalikuks hankida teose I köite väljaandmiseks vajalik arv eeltellimisi, mille tõttu üritust selles osas võib pidada õnnestunuks. „Narva ajaloo" sisu ühtlustamise sihiga valis selts teose toimetajaks mag. A. Soom'i.

Saates „Narva ajaloo" I köite lugejate kätte, loodab Narva Ajaloo Selts, et teos leiab heatahtliku vastuvõtu, mis julgustaks ühtlasi järgmiste köidete väljaandmisele asuma.

Narva Ajaloo Seltsi juhatus.

SISSEJUHATUSEKS.

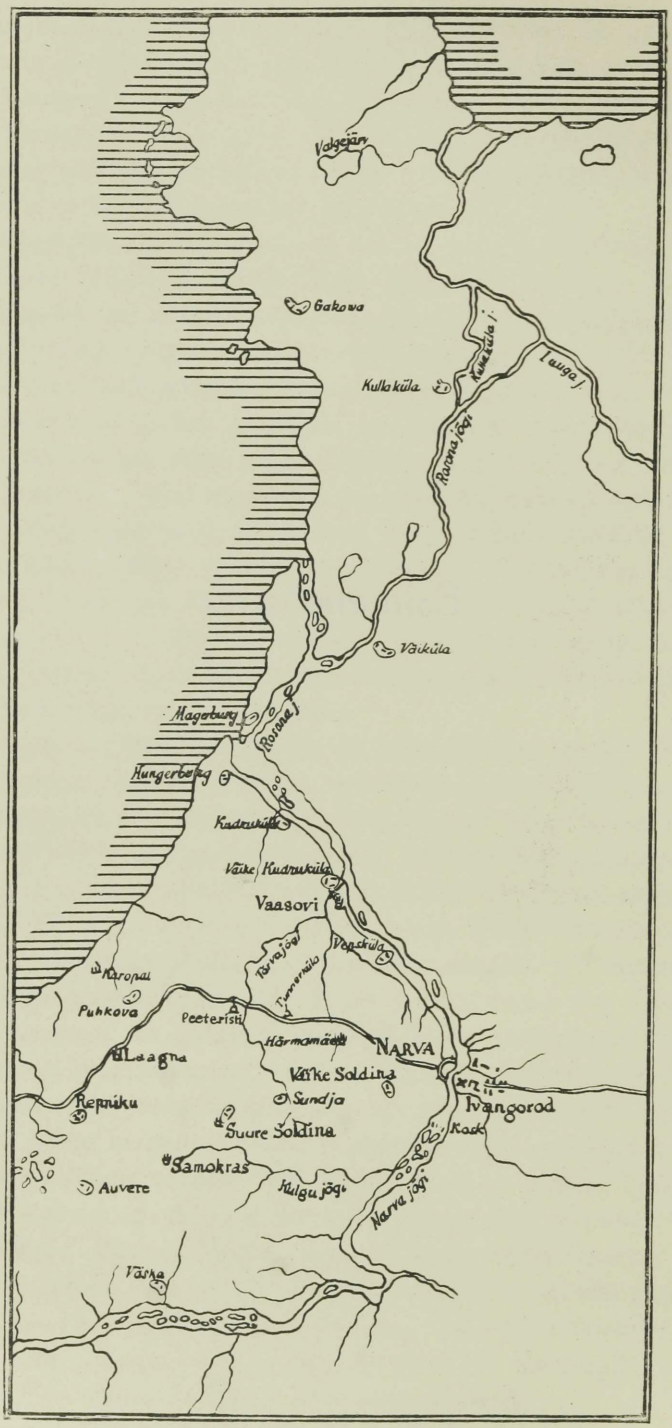
Käesoleva teose koostamisel on autor mõelnud Narvale eeskätt kui turismilinnale. Narva keskaegsed ehitised, eriti kaks linnust, mis seisavad kiirevoolulise Narva jõe paerünkalisil kaldail teineteise vastas, nagu kahe täiesti erineva maailma esindajaid, meelitavad igal aastal kokku tuhandeid huvireisijaid. Kõik nad peatuvad nende monumentaalsete muististe ees ja igaüks neist küsib, millest elatusid linna muistsed kodanikud, milline oli linna käekäik sajandite kestel, kui vägevate jõududega kaitses ta end suure Venemaa vastu jne. Aga turiste ei huvita ainult ajaloolised suursündmused ja probleemid, vaid sagedasti ka üksikud iseloomustavamad episoodid, mis aset leidnud siin jõel ja tema kaldail ning mis aitavad elustada ja mõista muistse aja vaimu või koguni pakkuda ainet kunstiliseks loominguks. Turistide huvides on autor püüdnud käsitella sündmusi teadusliku objektiivsuse ja täpsusega, kuid võimalikult kergesti loetavalt. Seejuures suurimaks raskuseks oli, et vastaval alal pea täielikult puudusid eeltööd, isegi kõik allikmaterjal käsiteldud ajajärgu kohta oli sedavõrd laiali pillatud ja nii katkendiline, et selle otsimine ja üksikute riismete kokkupaigutamine on nõudnud aastaid kestnud mosaiiktööd. Kindlasti mõnigi küsimus oleks nõudnud pikemat käsitlust, mõnigi tulemus oleks nõudnud üksikasjalisemat põhjendust, kuid see oleks venitanud teost ja raskendanud tema lugemist. Samuti tuli raamat loetavuse mõttes jagada kronoloogilises osas lühemaiks peatükeks, kus tihti möödaminnes tuli mainida ka sündmusi, mis igakord polnud otseses seoses peatüki pealkirjaga. Allikate nappuse tõttu, osalt ka turistide huvides, oli autor sunnitud suurt osa materjalest käsitlema kronoloogilises järjekorras, pidades silmas eeskätt Narva kaubanduslikkude vahekordade arenemiskäiku. Loomulikult tuli seejuures kogu aeg rööbiti jälgida ka Novgorodi kaubanduse arenemist ja seisakuid, kuna nendest olenes

Narva kaubanduse tõus ja mõõn. Ka politilise ja sõjaajaloo käigu juures tuli peatuda pikemalt, kuna need kaks on tihedasti läbi põimunud kaubanduslikkude vahekordade arenemisega. Autor loodab, et tema poolt ette võetud materjalide süsteemimine ning allikate kättejuhatamine hõlbustab tulevikus tööd Narva ajaloo kõigekülgsemaks selgitamiseks.

Allikviidete juhatamisel on autor sunnitud olnud ruumi säästmiseks piirduma ainult kõige hädavajalikumaga. Kus vähegi võimalik, on püütud osundada algallikat. Kui algallikas on ilmunud trükis, siis on osundamisel eesõigustatud trükist, mis laiemale publikule kättesaadavam, isegi siis, kui allikas on ilmunud lühendatud kujul, oletades, et teadlasel, kes küsimusest rohkem huvitatud, pole raske trükise järgi leida vastavat algallikat arhiivist. Kui algallikas on trükitud mitmes väljaandes, siis on tsiteeritud seda väljaannet, mis meie publikule kõige kättesaadavam. Näit. ürikud, mis ilmunud nii Liivimaa ürikutekogus (UB) kui ka Hansa ürikutekogus (HUB) ja Hansa retsessides (HR), on ikka tsiteeritud esimese kui meie lugejale kättesaadavama allika järgi, kuna teisi on mainitud vaid siis, kui neis leidub mõni vajalik täiendus.

Käesoleva teose valmimine on võimaldunud ainult Tallinna Linna Arhiivi juhtide ja kogu personaali vastutulelikkuse tõttu. Aastate jooksul nad on autoril võimaldanud töötada arhiivi rikkalikes kogudes ja kasutada arhiivi väärtuslikku käsiraamatukogu, — ning igal vajaduse korral andnud tarvilikke seletusi ja näpunäiteid. Ka on autor Tallinna Linna Arhiivi kaudu saanud materjale välismaa arhiivest. Eriliselt tänulik on autor Tallinna Linna Arhiivi juhatajale dr. P. Johansen'ile, kes autorit igal sammul on aidanud mitte üksinda raskemate tekstide lugemisel ja mõistatamisel, vaid kes ka teda sagedasti on julgustanud oma tööd jätkama ning kes oli autorile andnud kasutada iga tema kätte sattunud üriku ja märkme, mis on Narvas orduaegse minevikuga seoses. Ka teised T. L. A. amentikud, mag. R. Kenkmaa, A. Margus ja H. Peets on autorile kõigiti abiks olnud. Südamlikumat tänu võlgneb autor samuti Narva linna arhivaarile mag. A. Soom'ile, kes teose on läbi vaadanud ja korrigeerinud ning autorile andnud rohkesti kasulikke näpunäiteid selle koostamisel, — kui ka prof. S. Karlingile, kes on võimaldanud tasuta kasutada oma teose klišeid.

Esimene osa.

Pilt nr. 1. Kaart Narva ja Luuga jõe alamjooksust ja Rosona ümbrusest. Krahv L. A. Mellini kaarti järgi (1796. a.), joonist. J. Naha.

1. Narva linna ja linnuse tekkimine.

Juba vanast ajast läbistasid Baltimaid kaubateed, mille kaudu Skandinaavia ja Ojamaa kaupmehed pidasid ühendust idamaa kaupmeestega, nagu tõendavad rikkalikud rahaleiud meie maalt [1]. Selles kaubavahetuses mängis Tallinn ühes Virumaa ranniku sadamatega varakult tähtsat osa [2]. Vähemalt 12. sajandi kolmandast veerandist on kindlaid ajaloolisi andmeid, et Ojamaa kaupmehed talvitusid Eestimaa rannas, kust nad kevade tulekul pöördusid uuesti Ojamaale [3]. Vaevalt piirdus see talvine kaubitsemine ainult kohaliku turuga: tõenäoselt otsisid kaupmehed võimalusi ka talveteid mööda ostjaskonnaga kokkupuutumiseks. Talvised kaubareisud ulatusid kahtlemata ka üle Narva jõe Venemaale. Tuntud Põhja-Saksa linnade ja Novgorodi vahelise kaubandusajaloo uurija prof. L. Goetz arvab võivat Novgorodi kroonikast välja lugeda, et kaupmehed-varjaagid kasutanud esmakordselt 1201. aastal maanteed talviseks sõiduks Novgorodi [4]. On aga põhjusi arvata, et see teostus juba märksa varem. Novgorodis nimelt kandis muiste see linnaosa, kus asus kaubaõu ja peatusid võõrad kaupmehed, nimetust Nerevski või Nerovski konets (Nerevi ots). Teda mainitakse kroonikas 1172, 1177. jne. aastatel [5]. Vene ajaloolase Karamsin'i arvates on selle linnaosa nimetus tuletatud Narva või Narova jõe nimetusest [6]. Niisugune nime ülekandmine võis toimuda ainult tiheda ning pideva läbikäimise teel, milline võis olla vaid kaubanduslik.

Loomulik, et selle Venemaale viiva kaubatee ääres mitmel pool tekkis uusi asustusi, muu seas ka Narva jõe vasakul kaldal, kaubatee jõega ristlemise kohal. Siia, allapoole praegust Narva linna, tekkis Narvia külake, mille elanikkond peamist sissetulekut hankis kalastamisest kalarikkal jõel, lisateenistust aga läbisõitvailt kaubavooridelt.

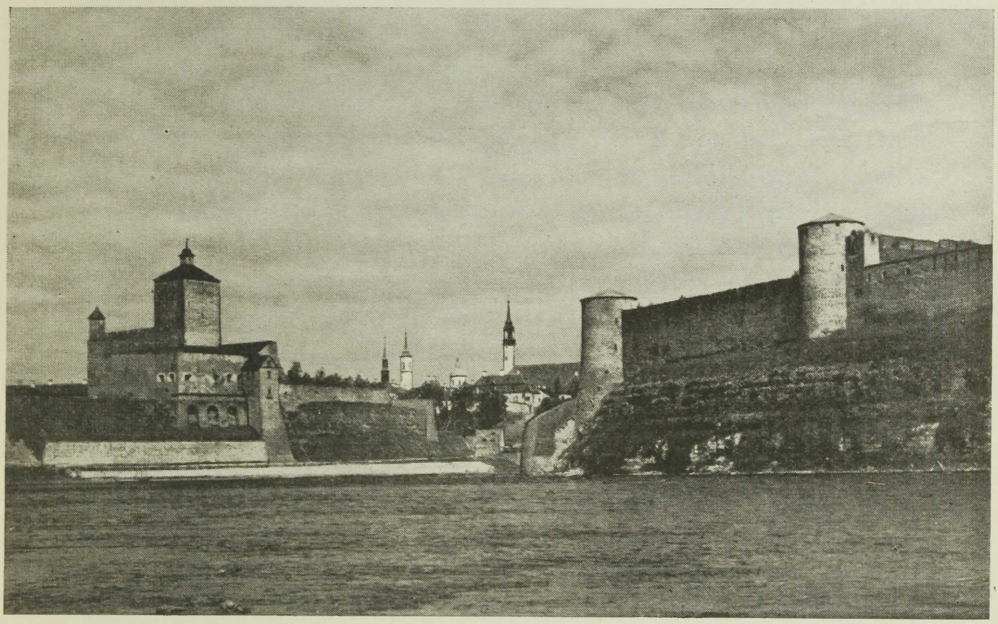
Juba Eestimaa Taani võimu alla sattudes hakati vallutajate poolt kaubateed Tallinnast Narva jõe äärde korraldama ja kindlustama. Külad Alutaguses, eeskätt jõgedest ülemineku kohta-

del, seal kus varase sula või hilise külma tulekul pidid olema käepärast parve- või paadimehed ja kus oli vaja ööbimiskohti, anti läänile eraisikuile, eeskätt kaupmeestele, kes kaubatee korraldamisest olid huvitatud [7]. Samadel kaalutlustel anti läänile ka Narvia küla, mis kuulus kuninga valduste hulka ning oli paisunud 8-adramaaliseks, Virumaa suurimale maaomanikule Dietrich v. Kiwelile [8]. Et oma valdusi laiendada Narva jõe parema kalda arvel, ühtlasi aga ka luua rooma-katoliku usule tugipunkt Narva jõe taha, selleks ehitas Kiwel 1256. aastal rootslaste ja soomlaste toetusel linnuse Narva jõe paremale kaldale [9]. See kutsus esile pikaldase sõja venelastega, kes tundsid oma õigusi olevat rikutud. Vaheaegadega kestnud sõda lõppes 1270. aastal venelaste võiduga. Selle tagajärjel Taani vasallid olid sunnitud loobuma nõudlemast Narvatagust maaala [10], ja teisele poole jõge jäänud linnus hävines, kui teda üldse suudeti valmis ehitada. Juba 1268. a. ei leidu enam jälgi kindlustisest Narva jõe kaldal [11].

Vahepeal oli aga Tallinnast Narva jõe äärde kulgeva kaubatee tähtsus koos Tallinna enese kaubanduse suurenemisega veelgi kasvanud. 1259. a. võttis Tallinn juba osa Novgorodiga kaubalepingu sõlmimisest, nagu seda märgib oma eelmainitud töös prof. Goetz. Ja 1269. a. venelastega sõlmitud kaubalepingus tunnustatakse maantee kaubateena üheõiguslikuks veeteega, kuna varemad kaubalepingud tundsid ja korraldasid ainult veeteed [12].

1275. a. puhkes Novgorodis suur tulikahju, mis puuehitiste seas tegi kohutavat hävitustööd. Maha põlesid vürstiloss, saksa kaubaõu, 7 puust ja 6 kivist kirikut, viimaste seas ka saksa kirik [13]. Kasutades seda asjaolu, et ka kaubaõu maha põles, astusid kokku Riia peapiiskop Johan I von Lune, Saaremaa piiskop Herman v. Buxhoevden, Tartu piiskop Friedrich v. Haseldorp, ordumeister Ernst von Raszburg, Taani asehaldur Eylard von Oberge ja Riia rae esindajad. Otsustati pöörduda kõigi Baltimerel sõitvate kaupmeeste poole, et nad loobuksid ohtlikest sõitudest Venemaale. Väideti, et Väina jõge mööda ülessõitjad kaupmehed pahatihti olevat sattunud leedulaste kätte, kes neid vangistanud, maha löönud ja paljaks riisunud. Selle läbi olevat leedulased läinud palju jõukamaks ja võivat nüüd võidelda ristiusu vastu ägedamini kui enne. Ka Novgorodis olla kaupmehile sagedasti tehtud ülekohut. Nõupidamiseks koondunud maahär-

rad tunnustasid üksmeelselt tarvilikuks, et kaubaturud Venemaalt saaksid üle toodud Liivi- ja Eestimaale, paikadesse, mille valik ja kindlaksmääramine jäägu kaupmeeste eneste hooleks. Maahärrad omalt poolt lubasid kaupmeeste julgeoleku kindlustamise uutes laokohtades enda peale võtta [14]. Nendele soovidele vastu tulles otsustas Lüübek, hansalinnade pea, mitte enam külastada Venemaa kaubaturgu ning 1278. aasta nelipühist keelati kaubareisud Venemaale. Ühenduses nende sündmustega laiendati lüübeklaste õigusi kaubitsemise alal Tallinnas ja kogu Eestimaal [15].

Pilt nr. 2. Narva ordulinnus kagust. Foto J. Triefeldt.

4. juulil 1277 mainitakse esmakordselt Narva linnust, mis nähtavasti oli rajatud mitte ammu enne seda Narva jõe ja kaubatee kindlustamiseks ning kaubanduse kontrollimiseks [16]. Linnus asus ülalpool Narvia küla, praeguse Hermani kindluse kohal. Et ta kuulus Taani kuningale, seepärast pidi ta kindlasti olema rajatud maa-alale, mis asetses väljaspool Kiweli valdusi [17].

Hilisematel aegadel on ilmnenud, et kaubasulgude kestel kaubitsemine venelastega kandus ikka Narva jõe kaldaile. Sellepärast on väga tõenäone, et ka nüüd, mil saksa kaupmeestele sõit Venemaale oli keelatud, venelased aga ei söandanud

tulla Eesti sisemaale, mõlemad otsisid kokkupuuteid piiril, Narva jõel kui ka Rosonal ja Kullaküla jõel, mis ühendasid Narva jõge Luugaga.

See asjaolu andis suure tõuke Narva kasvamiseks. Eeskätt olid need Tallinna kaupmehed, kes piiriäärse kaubanduse oma kätte võtsid ja siia tarvilikud hooned ehitasid, selleks Kiwelilt maad soetades. Niihästi Tallinn kui ka Narva pole hiljem kunagi kahelnud tunnustamast, et need just tallinlased olid, kes Narva linna rajasid [18]. Et Tallinna kaupmeeskonnale kaubandamise võimalusi meretaguste linnade arvel suurendada, selleks püüti juba varakult kasutada kõiki võimalikke abinõusid. Kui näit. 1287. a. Virumaa rannikul rööviti tühjaks mõni randunud lüübeklaste kaubalaev ja röövitud varanduse laialdamisest võtsid osa pea kõik Alutaguse ranniku vasallid, nende seas ka Narvia küla peremees Dietrich von Kiwel ja isegi Kärkna kloostri mungad, kes siin kloostri laialdastes valdustes elasid, siis tekkis Tallinna ja meretaguste linnade vahel tõsine konflikt, kuna Tallinn Taani kuninganna ja tema esindajate vahendamisest hoolimata ei tahtnud midagi ette võtta röövitud varaga kaubitsemisele piiri panemiseks. Tallinna ähvardati seetõttu isegi Hansast väljaheitmisega [19]. Konflikti teravus ja kaassüüdlaste rohkus viivad isegi mõttele, et terve see röövimislugu vahest ei tarvitsenudki kanda juhuslikku iseloomu, vaid võis olla organiseeritud omamaa kaubanduskeskuste, eeskätt Tallinna ja Narva huvides.

1293. a. ehitasid rootsi võimud Soome rannikule Viiburi linnuse, mis Neva suudme kaudu kulgeva vene kaubanduse teatud määral oma kontrolli alla võttis ja sakslaste kaubitsemist seega ähvardas laostada [20]. See asjaolu omakorda tõstis Narva kaubatee tähtsust. 1294. aastaks oli Narva juba kasvanud suureks kirikukülaks. Sel aastal tegi Dietrich von Kiweli poeg, kes nähtavasti sama ristinime kandis kui isagi, uuesti katset Narva jõe paremale kaldale isa poolt rajatud linnust üles ehitada, mis aga seekordki luhtus. Venelased tungisid üle jõe ja põletasid maha Kiweli „suure kirikuküla“ — Narvia [21].

Narva kaubatee osatähtsuse kasvamine andis tõuget, et Põhja-Saksa kaubalinnad Lüübekiga eesotsas üksteise järele hakkasid nõutama Taani kuningalt endale õigusi kaubasõitudeks läbi Eestimaa Narva jõe kaldale ja siit edasi Venemaale [22]. Välismaa linnade kaupmeeskond ähvardas Tallinna kaupmeestele tekitada siin tõsist konkurentsi, püüdes kasutada kuningalt saa-

dud eesõigusi kaubitsemiseks ka Narva jõel. Et seda tähtsat kaubapunkti oma käes pidada, selleks oli kindlaim tee — muuta Narva linnaks. Tolleaegses linnas oli kodanikkond kaitstud võõraste kaupmeeste võistluse eest. Tallinnast kohalesõitnud ja Narva jõe kallastele peatuma jäänud kaupmeeskond, kelle kätte vahepeal endised Kiweli valdused olid läinud, oligi nähtavasti see tegur, mis Narvast Taani võimude nõusolekul linna tegi. Uue linna loomine sündis tavaliselt kuninga või tema voliniku privileegi põhjal. See privileeg on meile siiski antud juhul tundmatu, temast pole vähemaidki jälgi vanemais Narva linna puudutavais ürikuis. Igatahes olid linna esimesed õigused niivõrd ebamäärased, et isegi ametlikkude dokumentide koostajad õieti ei teadnud, kas pidada teda täieõiguslikuks linnaks või linnakeseks, mille õigused on piiratud. Sest veel 14. sajandi esimesel poolel hüütakse teda ametlikes pabereis kord *civitas* [23] — linn, kord *oppidum* [24] — linnake. Tallinna rae ringides ja ka Narvas oli hiljem kuulda arvamust, esimesed linnaõigused olevat antud Narvale alles kuningas Waldemar IV päevil 1345. aastal [25].

Narva linnaks kujunemine on sündinud 1307.—1319. a. vahel, kuningas Eerik VI päevil [25], nagu seda ka 1345. a. privileegist võib järeldada. Igatahes on linna loomisel eeskätt mõeldud Tallinna kaupmeeskonna õiguste kindlustamisele, et nad Narva jõe kallastel võiksid kasutada neidsamu omavalitsemise ja enesekorraldamise õigusi, nagu oma kodus Tallinnaski. Sest kuningas Waldemari privileeg 1345. aastast ütleb selgesti, et õigused „meie armsa vanaisa Taani kuninga" (s. t. Eerik VI) poolt on antud „meie armsaile Tallinna kodanikele" [26]. Selle Tallinna kodanikele antud privileegi põhjal ongi nähtavasti moodustatud esimene omavalitsemise organ koha peal, raad, mis moodustati kohale peatuma jäänud Tallinna Suurde Gildisse kuuluvate kaupmeeste poolt. Raad teotses arvatavasti linnusepealiku eesistumisel ja tema peamiseks ülesandeks oli koha peal tekkinud kaupmeeskonna omavaheliste tülide ja arusaamatuste lahendamine ning kohtumõistmine. Selle kõrval tuli muidugi sundnormidega reguleerida kaubitsemist ja üldist julgeolekut ning hoolitseda linna kaitse eest.

Loomulik, et kaupmeeskonnal, kes pikemaks ajaks jäi siia peatuma, hakkasid peagi lõdvenema sidemed kodulinnaga ja tekkima Narva oma kaupmees- ning kodanikkond. Juba 1322. aastast tunnevad Tallinna raeraamatud kedagi Bernard de Nar-

viat, s. o. Bernhardi Narvast, nähtavasti Narva kaupmeest, kelle naisel oli Tallinnas kinnisvara [27]. 1336.—1342. a. mainitakse jälle Florekin de Narvia nimelist isikut, kes vististi on samane Florekin de Ermennowega, kellest on teada, et ta tegeles Narvas. Viimane oli sõlminud kaubaühendusi Stokholmiga, eksportides Rootsi rukkeid ja importides sealt metalle [28].

Narva arenemisele oli esialgu kahtlemata suurimaks takistuseks tema piiriäärne asukoht, mille tõttu ta sõdade puhkemisel kohe sõjatallermaaks muutus. Ei ole kahtlust, et uus linn 1323. a. maha põletati Pihkva vürsti Davidi poolt, kes tungis oma väega üle Narva jõe ja rüüstas maad kuni Tallinnani, samuti ka Tartu piiskopkonda. Ermelandi piiskopi Eberhardi ülespuhutud teadete järgi tapnud ja vangistanud venelased sellel sõjaretkel 4000 inimest ja põletanud maha 52 kihelkonnakirikut [29].

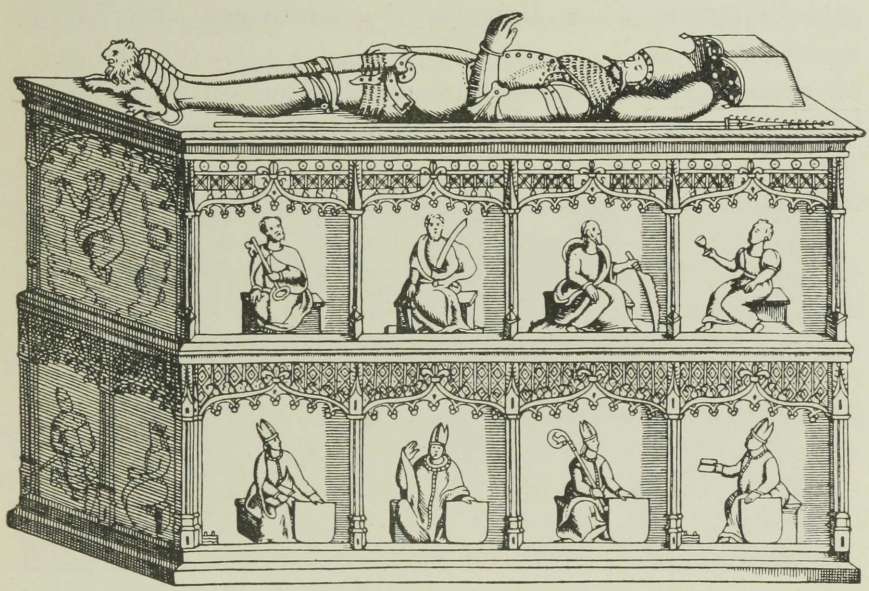
18 aastat hiljem langes Narva uuesti venelaste ohvriks. Lihavõtteööl, 9. aprillil, kui linnarahvas oli läinud kirikusse messile, tungisid venelased salaja linna, rüüstasid teda ja põletasid majad maha [30]. — Juunikuus samal aastal oli venelastega lahing linna läheduses Kuteli või Kušeli küla juures soos, Narva jõe paremal kaldal, kus 20 sakslast sai surma, ning teised löödi üle jõe tagasi [31].

Et kaupmeeskonda venelaste rünnakute vastu varjendada, asuti linnuse juurde ehitama uut eeslinnust. See sündis nähtavasti 1341.—1342. a. paiku. Ühtlasi hakkasid kohalikud võimud nüüd läbireisijaid kaupmehi sundima, et need külastaksid Narvat. Nii kaebas kaupmeeskond 1342. a. Taani kuningliku võimu kohapealse esindaja Conrad Preeni peale, kes sundivat neid tulema nelipühiks Narva linnuse juurde sellele vaatamata, kas linnus juba müüriga ümbritsetud või mitte [32].

Eestlaste vastuhakkamine 1343. a. leidis aasta hiljem järelkaja ka Alutagusel. Mässajad talupojad asusid piirama Narva linnust. Ka siin ruttasid Ordu väed taanlasile abiks [33]. Kasutades soodsat juhust haarasid nad Narva linnuse oma kätte ja vangistasid Taani võimu esindaja Conrad Preeni [34]. Nähtavasti Ordu pärast seda enam Narva linnust oma käest ära ei andnudki. Taani vasallidel oli tekkinud Ordule 1423 riia marga suurune võlg, mille katteks 24. jaan. 1345 vasallid pantisid Narva linnuse üheks aastaks Ordule [35].

Küll jäi linnus juriidiliselt veel Taani kuninga omaks. Seda asjaolu kasutas kuninglik asehaldur Stigot Anderson, et anda

Narvale uusi õigusi. Ta kinnitas 25. juulil 1345 linnakesele omandiõiguse kõigi tema põldude, aasade, karjamaade, metsade ja vete kohta, samuti kalastusele nii ülal- kui ka allpool linna ühes angerja esimese ülesostu õigusega kalapüügikohtades. Linnuse ja linna nõusolekuta ei võinud võõrad kaupmehed kaubitseda Louke ehk Luuga jõel. Juhul, kui venelased peaksid linnakese hävitama, siis oli kodanikel õigus asuda eeslinnusesse ning seda hoonestada [26].

Pilt nr. 3. Taani kuninga Waldemar IV haud Sorö kloostrikirikus.

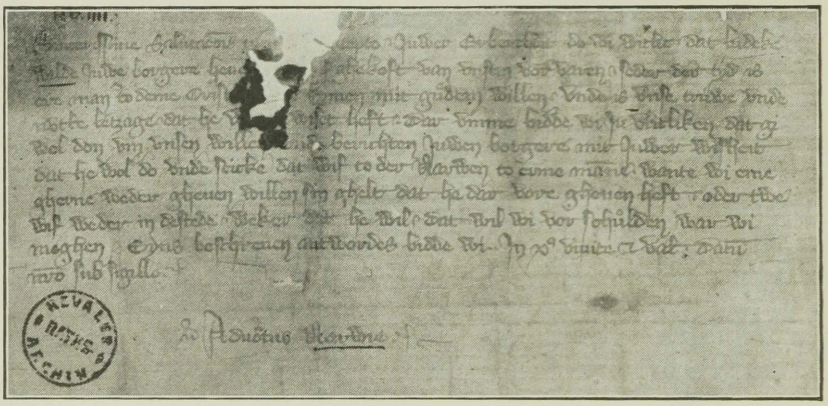
Kuid see oli ka viimaseid korraldusi linnale Taani valitsuselt. Juba 29. aug. 1346 müüs kuningas Waldemar IV terve Eestimaa ühes Narva linna ja linnusega Saksa ordule [36]. Algas uus tõusuajajärk Narva linna sündmusrikkas arenemiskäigus.

2. Esimesed aastakümned Ordu valitsuse all. Linna põletamine a. 1367.

Narva linna üleminek Ordu valitsuse alla ei toonud suuri muudatusi linna elanikkonna koostises. Taani osis Eestimaa linnades oli olnud ennegi vähearvuline. Kodanikkond koostus enamikus sakslasist ja maa päriselanikest. Taanlasi oli peami-

selt ametnikkude, vaimulikkude ja sõjaväelaste seas [1]. Linna ülemineku ga Ordu valitsuse alla taanlastest ametnikud muidugi lahkusid ja orduülemused tulid asemele. Sõjaväelastest astus osa kahtlemata Ordu teenistusse ja vähesed taanlastest linnakodanikud jäid arvatavasti rahulikult paigale [2]. — Linna õiguslikus olukorras aga tulid esile mõnedki muudatused. Harju-Viru vasallkond loobus kõigepealt oma õigusist, mis temal olid linna kohta taani ajal [3]. Linn ise hakkas järjekindlalt kandma „vickbilde" nimetust: ta sai lihtsustatud omavalitsuse ordufoogtiga eesotsas [4].

Esimeseks mureks orduvõimudel oli asuda võitlusse siin veel püsinud paganlusega. Selle väljajuurimiseks võeti tarvitusele

Pilt nr. 4. Narva foogti vanim kiri, milles nõutakse Tallinasse müüdud naist tagasi.

kõige karmimad abinõud. Paganate naised tunnustati orjadeks, lahutati oma meestest ja müüdi maha. Tallinna linnaarhiivis on säilind Narva foogti kiri, mis kuulub Ordu valitsusaja algusse ja milles foogt kirjutab, et tema eelkäija müünud Tallinna kodanikule Ludeke Wildele ühe naise. Kuna aga nüüd selle naise mees olevat ristiusku üle tulnud ja saanud „ustavaks teejuhiks", siis palutakse naine kiiresti tagasi toimetada mehe juurde Narva. Naise osturaha lubatakse otsekohe tagasi, juhul aga, kui see ostjat ei peaks rahuldama, nõustutakse andma kaks naist asemele [5]. Nagu sest näha, oli paganaid foogti maal veel küllalt, et naisi võidi paariviisi võõrandada.

Otsekohe asus Ordu Narva linnust kindlustama. Wartberge kroonikas mainitakse, et kõrgmeister Heinrich Dusemer paran-

danud otsekohe pärast Eestimaa oma valdusse võtmist Tallinna, Rakvere ja Narva linnuseid müüride ja kraavidega, kulutades suuri summasid nende kindlustamisele ja tornide ehitamisele [6].

Piirijoone kindlustamine võeti varsti ette suuremas ulatuses. Kasutades venelaste täbarat seisukorda, kellel oli raske sõda Rootsiga käsil, kusjuures rootslased olid võidukad, eriti Pähkinäsaari (Nöteborg) piirkonnas, — ütles Ordu Pihkvale rahulepingu üles. Ordu väed läksid 1348. a. juunis üle Narva jõe ja laastasid külasid jõe taga. Järgmise, 1349. a. kevadel ehitasid nad puust linnuse praeguse Vasknarva kohale Pihkva „issadi" vastu. Linnuse iga oli aga lühike, sest pihkvalased kogusid kiiresti sõjaväe ja tulid possadnik Ivani juhatusel, osalt paatidel mööda Peipsit, osalt hobustel mööda järvekallast ja süütasid linnuse. Linnuse kaitsjad — sakslased ja eestlased — kas tapeti põgenemiskatsel või põletati koos linnusega, nagu vene allikad jutustavad [7].

Hiljem kandus Ordu ja Pihkva vaheline sõda rohkem Lõuna-Liivimaale, mille tõttu kaubavahetus Narvas uuesti elustus. Kuid juba 1362. a. tekkis uusi sekeldusi. Ordumeister oli sisse tunginud oma vägedega Pihkva maaalale ja Pihkvas peeti selle eest arvurikkad saksa kaupmehed kinni. Ka Tartus vangistati nüüd Novgorodi kaupmehed. 1363. a. toimus Novgorodis Tartu ja Viljandi, s. o. piiskopi ja Ordu saadikute kokkusaamine Pihkva omadega, mis lõppes tagajärjetult. Alles Novgorodi energilisel vahendamisel, kes saatis otsekohe saadikud Tartu, saavutati kokkulepe ja sõlmiti rahuleping, mille järel mõlemad pooled omad vangid vabaks lasksid ja kaubanduslik läbikäimine uuesti võis alata [8].

Seegi lepe ei olnud kauakestev. Juba 1367. aastal tekkis uusi hõõrumisi. Neile seltsis kalastamistülisid Peipsi järvel. Vene kalurid nimelt olid takistanud järvel Ordu ja Tartu piiskopi meeste kalapüüki. Kui vastaspooled pärast seda järvel uuesti kokku puutusid, mõistsid Ordu kalurid vanelaste üle ränka omakohut, — nad uputasid venelastest ühe osa järve, teise osa poosid kaldal üles ja põletasid nende hooned ja kalavõrgud. See juhtum oli küllaldane sõjapõhjus. Venelased tungisid Lõuna-Liivisse ja varsti ulatus sõjatuli ka Narva maile.

1367. a. septembris tungis Tallinna komtuur v. Dubenborch Ordu väega üle Narva jõe ja laastas viis päeva järgimööda Vadjamaad [9]. Tallinnast võtsid sellest sõjakäigust osa 15 raudrüüs meest raehärradega eesotsas [10]. Pihkvalased omalt poolt vasta-

sid rünnakuga Narva alla, läkitades teele kolm väesalka. Nende laevastik jõudis 2. novembril 1367 Narva alla, süüdates põlema kõik linnaosad, mis asusid väljaspool linnust. Linna varjas kahtlemata ainult puust pihtaed, kuid see ei suutnud küllaldast kaitset pakkuda. Elanikud varjusid linnuse ja eeslinnuse müüride taha. Teine Pihkva väeosa tungis Vasknarvast Jõhvi peale ja hävitas seal kindlustatud kihelkonnakiriku. Kolmas väehulk põrkas Narva jõe suudmes kokku sakslastega ja kaotas 300 meest [9]. Venelaste Eestimaale sissetungi puhul võtnud Tallinna raehärrad ette vastulöögi venelastele Rakvere taha [10]. Talve tulekuga vaibus sõjategevus.

1368. aastal valmistus Ordu tõsiselt sõjale venelastega. Ordumeister Wilhelm von Vrimersheim palus ühtlasi meretaguseid kaubalinnu igasuguse kaupade juurdeveo venelastele lõpetada [11]. Lüübek tegigi vastava korralduse, kuid ühtlasi kaebas ta, et Liivimaa linnad ei pea kinni kaubakeelust, vaid nende kaupmehed sõidavad ikkagi Neva jõele, Viiburi ja Narva ja kaubitsevad seal venelastega [12]. Nii õitses juba tol ajal Narvas keelatud kaubitsemine, nähtavasti tallinlaste poolt harrastatud.

Eelolevaks sõjaks nõutati ka paavsti õnnistus. Septembris 1368 andiski paavst Urban V välja bulla, et orduülemused, muu seas ka ordufoogt Narvas, kes lahingusse lähevad uskmatute, lahkusuliste ja paganate vastu, kel endil on lipud ja kes ei jõua sõjakäigule minnes päikesetõusu ära oodata, võivad selleks määratud kohtadel preestrite poolt lasta missat pidada ka koidikul, enne päikesetõusu [13]. 3. nov. 1368 andis paavst täiendavalt orduülemustele õiguse kasutada kantavaid altareid [14].

Sõjategevus keerles siiski peamiselt Lõuna-Liivis ja selle naabruses asuvail Pihkva maa-aladel. 1369. aastal rüüstas Tallinna komtuur jälle nelja päeva kestel maad Narva jõe taga [15]. Ka Tallinnast oli lihavõtteks 40 raudrüüs meest välja saadetud, kuid need jõudsid enamikus ainult Aa mõisani. Ainult üks osa neist, 16 meest, läksid umbes 3 nädalat hiljem Narva alla ja ühinesid tõenäoselt Tallinna komtuuri väega [16]. Septembrikuus 1369 tungis Narva foogt, vististi Arnd v. Altena, uuesti üle Narva jõe. Ta puutus siin venelastega kokku, kuid õnnetult — kaotades lahingus 50 meest. Vastutasuks tungisid venelased 21. sept. öösi üle jõe Narva maa-alale, põletasid maha kolm küla jõe läheduses ja tapsid umbes 30 inimest mõlemast soost [17].

29. sept. jõudis Narva Tallinna abivägi, 20 raudrüüs meest, kuid suuremaid kokkupuuteid neil venelastega enam polnud [16].

1370. a. tungis Narva foogt Arnd v. Altena uuesti oma lipkonnaga üle Narva jõe pihkvalaste kallale, kes asusid vene külades. Osa venelasi löödi maha ning umbes 200 vangi toodi Narva kaasa [17].

Seejärel sõjategevus Narva ümbruses rauges. 1371. aasta suvel sõlmiti Novgorodi ja Pihkvaga rahu, kusjuures jäid püsima endised piirid ja endised kalapüügi korraldused [18]. Ka kaupmehed tegid Novgorodiga vaherahu, mida 20. juulil 1372 veel kahe aasta võrra pikendati [19]. Lepingus nähti ette, et kui venelastel tekib tüli maahärradega, olgu see Rootsi kuningas, „Narva omad", Tartu piiskop, Ordu, Riia peapiiskop või Saaremaa piiskop, siis kaupmehed ja kaubandus ei tohi selle all kannatada [20].

Muidugi ei jäänud nüüdki uued sekeldused varsti tulemata. Juba 1375. a. vangistati mõned vene kaupmehed Tartus, millele Novgorod otsekohe vastas saksa kaupmeeste kinnipidamisega ja Liivimaa linnadesse sõidukeelu maksmapanemisega [21]. 1376. a. kevadel siiski lepiti Tartus uuesti kokku [22]. Kuid juba aasta lõpul järgnes uus kaupmeeste vangistamine Novgorodis, kuna Emajõel olevat venelasilt kaupa riisutud. Uuesti tuli kaubasõidud ära keelata [23]. Seejuures sattus kahe tule vahele salgake kaupmehi, kes Narvast Novgorodi poole olid enne välja sõitnud, kui teade kaubakeelust sinna jõudis. Novgorodis nimelt pidas kaupmeeskond sinnasõidu lubamatuks ja konfiskeeris tulijailt kaubad. Narva rael tuli tõendada, et kaupmehed olid tervelt 5 päeva varemalt välja sõitnud, kui kaubakeeld pärale jõudis. Samuti tuli Tallinnalgi kaupmeeste eest energiliselt välja astuda, kuni neile kaubad uuesti tagastati [24].

---

3. Narva linn ümbritsetakse müüridega. Tema õigusi laiendatakse.

Narva linna mahapõletamine venelaste poolt 1367. a. selgustas orduvõimudele ja kaupmeestele, kui hädavajalik on linna piiristada müüriga. Kuna linn hakkas taas kiiresti võrsuma, sest 1368. aasta keelatud kaubitsemine otse meelitas siia kaupmehi, siis alustati kindlustamistöid niipea, kui sõjategevus seda

lubas. Ordumeister Wilhelm v. Vrimersheim, kes Wartberge kroonika teatel Tallinna linnust oli suurendanud ja teda kahe tugeva torni ja kõrgete müüridega kindlustanud [1], pani aluse ka Narva ringmüüridega piiramisele. Kohale sõitis eriliste volitustega varustatud Põltsamaa foogt Hinrik von Oldendorp, kes koos Narva foogti Arnd von Altenaga tegi kõik ehitustööks tarvilikud korraldused. Linn paigutati praeguse vanalinna kohale. Tema uus pindala kahtlemata ei ühtunud endise linna pindalaga. Linna piiridesse sattus eraisikuile kuuluvaid põllutükke ja maid. Säärased maatükid võõrandati või vahetati teiste maatükkide vastu ja kanti linnarae poolt vastavaisse kruntide raamatuisse linna omandina [2].

Arvestades seda, et juba 1374. a. mainitakse Viru väravat [3] ja et Narva foogti 1381. a. kirjad maadevahetamise kohta on väljatud tagantjärele, võib arvata, et kindlustamistööd algasid 1370. a. paiku või varsti pärast seda. Kahtlemata kestis ringmüüri ja kindlustiste ehitamine pikemat aega, ehk aastakümneid, kuna esialgset müüri tuli mitmel pool kõrgendada ja paksendada.

Linna kindlustamine tõenäoselt teostus Narva linna ja kaupmeeskonna ühisel ettevõttel orduvõimude toetusel. Arvestades seda silmapaistvat osa, mida etendasid kindlustustööde juhtimisel ordufoogtid, ei ole kahtlust, et ehituse korraldus oli orduülemuste käes, tõenäoselt Ordu tellis välja meistrid ning laskis valmistada kavandid ja plaanid. Loomulik, et Ordu omalt maa-alalt andis ehitusmaterjali. Vahest käsutas Narva foogt ka oma talupoegi ehitustöödele ja vedudele abiks. Narva omad kodanikud võtsid naturaal-kohustuste korras osa müüriehitamise töödest ja vedudest. Et Narva tolles ajajärgus oli õieti alles Tallinna kaupmeeste linn, kus viimased võisid kaubitseda sama kitsendamatult kui oma kodu Tallinnas, siis pidi ka sealne kaupmeeskond ehitustöid kõigiti toetama [4]. Tallinna raad ei saanud küll suurt toetust anda, juba sellepärast mitte, et tal enesel olid käimas kindlustustööd Tallinnas, Pika ja Laia tänava rajoonis [5].

Tänuks hoole ja vaeva eest, mis Narva kodanikud ja kaupmeeskond linna kindlustamisel osutanud [6], andis ordumeister Vrimersheim neile Võnnus 31. okt. 1374 armukirja [3], milles kinnistati linnakesele ühiseks karjatamiseks ja ühispidamiseks kõik põllud, heinamaad, metsad, luhad ja karjamaad Viru väravast

välja sõites paremat kätt, kuna vasakut kätt teest jäi linnuse maa. Linnusele jäeti aga õigus oma karja linna karjamaal karjatada ja foogt võis linna maadelt kive, savi ja liiva võtta. Linna piirides Ordule kuuluvaid varandusi ja maju ei tohtinud raad maksustada. Narva kodanikele anti kaubitsemise õigus Hackejõel, mis oli nähtavasti identne kas Rosonaga või Kullaküla jõe ehk n. n. „Dode Narwega" *.

Seal võisid nad kaupa müüa ja osta kas puhta raha või ka õlle eest. Kodanikele jäeti vabaks kalastamine Narva jõel, nii ülal- kui ka allpool linnust. Võib arvata, et enne armukirja and-

Pilt nr. 5. Liivarand Narva-Jõesuu vastas. Foto Nylander.

mist ordumeister Vrimersheim käis ise Narvas kohapeal linna kindlustustöödega tutvumas.

Et kaubitsemist rohkem Narva koondada, tegi ordumeister korralduse, et venelastele määratud kaupa ei tohi maha laadida jõeäärseis vene külades [7].

1379. a. külastas ordumeister Vrimersheim kindlasti Narvat, peatudes linnuses. Siin müüs ta Hinrik Scherselinkile Narva

* A. Lasch ja C. Borchling, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch seletab: Haken — Örtlichkeitsbezeichnung für vorspringende Krümmungen, Vorsprunge; .— gekrümmter Fluszarm, Stromrinne; toter Fluszarm. .— Viimane tähendusist täielikult katab Dode Narve ja venekeelse Мертвецы nimetuse.

linnusele kuulunud saare Narva jõel, mis Lepasaare (Leppenzaere) nime kandis. Ainult kalapüügiõigus saare ümber jäi linnusele [8]. Scherselink oli Narva linna kodanik ja ühtlasi kinnisvara-omanik Tallinnas [9]. Saare eest näib ta olevat ordule maksnud võrdlemisi kõrget hinda, sest pärast seda oli tal suuremaid rahalisi kohustusi Ordu vastu [10]. Kuna nime järgi otsustades Scherselinki võib pidada hollandlaseks [11], siis on tõenäone, et ta kavatses saarele rajada mõnd veskit, et kasutada joa veejõudu jõuallikana. Lepasaart tuleb pidada kas Kreenholmi või Georgi saareks, kus orduajal asus veski [12]. Võib-olla müüs Ordu Lepasaare ja teised maa-alad sel põhjusel, et linna kindlustamiseks raha saada.

Kui kaua linna kindlustustööd kestsid, ei ole teada. Tõenäoselt märgitseb nende lõppemist linna õiguste laiendamine. 1385.—1390. aastate vahel näib olevat Narva linna õigusi tunduvalt laiendatud, kuna tollest ajast peale kannab ta allikais täieliku linna — „stad" — nimetust, endise „vickbilde" asemel. Kui ordumeister Wennemar von Brüggenei 1390. a. jälle Narvat külastas, siis nimetas ta esmakordselt Narvat nimega „stad" [13]. Et muidu orduajal tehti kindlasti vahet mõistete „vickbilde" ja „stad" vahel [14] ja Narva enne seda järjekindlalt kandis „vickbilde" [15], pärast seda aga ikka „stad" nimetust, siis võib arvata, et sellel ajavahemikul Narva linna omavalitsuse õigusi laiendati ja ordufoogti järelvalvet vähendati. Tõenäoselt sündis see linnaks ülendamine uue ordumeistri W. v. Brüggenei ametisse astumise järele 1389. Võimalik, et müüridega ümbritsemise järele Narva sai ka ametlikult laokoha-õigused.

---

4. Vahekord Venemaaga ja tähtsamad sündmused 14. sajandi lõpul.

Kesk-aegse kaubitsemise iseloomu juures olid sagedased konfliktid poolte vahel paratamatud. 1380. a. tekkis venelastega mingisuguseid uusi sekeldusi. Kaks sakslast, Hinke Wende ja Moringen, pidanud nimelt kinni venelaste kaupa. Võib-olla sündis kaupade kinnipidamine mõne venelaste vastu tekkinud nõude rahuldamiseks, sest tolleaegse arusaamise järgi pidid kõik ühemaa kaupmehed oma kaasmaalaste tehtud kahjude eest kollektiivselt vastutama. Kinnipidamine teostus orduvõimude

poolt, tõenäoselt Narva foogti korraldusel [1]. Tallinn igatahes oli kaupade äravõtmise pärast väga kuri, kuna nüüd ka rohkearvulised saksa kaupmehed 1381. a. algul Novgorodis kinni peeti [2]. Võib-olla selleks, et venelaste rahulolematust vaigistada, paigutati Narva foogt Arnd v. Altena teisele kohale, nimelt Järvamaa foogtiks [3], kuna tema asemele tuli endine Põltsamaa foogt Hinrik Oldendorp [4], kes Narvaga juba linna kindlustustööde juhtimisel oli tutvunud. Kaubavahetus seati küll kevadeks jalule [5], kuid arusaamatused ühenduses kaupade äravõtmisega näisid olevat jäänud lahendamata, sest mõlemad pooled arvestasid sõja võimalust [6].

Novgorod kutsus 1383. a. oma väepealikuks Leedu vürsti Patriciuse, Narimonti poja. Temale anti palgamaaks Narva jõe parempoolne kallas ja Laadoga ning Staraja Russa linnad. Patricius oli selle eest kohustatud Novgorodi maa-ala ordu vastu kaitsema [7]. Piiri kindlustamiseks ehitati Novgorodi poolt 1384. a. Luuga jõe kaldale Jama-nimeline kivist linnus. Vene kroonikate tõenduse järgi teostunud ehitamine 33 päevaga [7]. Sakslased hüüdsid linnust Uuslinnaks (Nyenslott või Nygenslot) [8].

Novgorodi sisemiste hõõrumiste pärast lahkus Patricius varsti. Tema asemele kutsuti 1389. a. kevadel teine Leedu vürst Simeon Lugvenius või Lugmann, nagu sakslased teda hüüdsid [9].

Volmari linnadepäeval 1385. a. keelati kõik kaubasõidud Novgorodi ja Pihkva [10]. Keeldu kasutas Narva agaralt venelastega kaubitsemiseks. Tallinnas liikusid kaupmeeste seas kuuldused, et Narva foogt olevat venelastel keelanud Tallinna poole edasi sõita, sundides neid seeläbi Narvas oma kaubad maha müüma [11]. Kaubakeeld kaotas, nagu arvatakse, samal sügisel Valga linnadepäeval oma kehtivuse [12].

Augustis 1388 otsustas linnadepäev Tartus, millest peale Liivimaa linnade saadikute ka meretaguste linnade esindajad osa võtsid, uuesti kaubitsemise venelastega lõpetada ja saksa kaupmehed kiiresti, enne septembri lõppu, Venemaalt ära kutsuda. Liivimaa linnades aga lubati venelastega kaubelda 28. märtsini 1389 [13].

Arusaamatuste lahendamiseks pidas Ordu venelastega mitmeid konverentse või, nagu neid tollal kutsuti, päevi. 1388. a. oli päev Vastseliinas, mis aga nurjus. Päeva möödumisel keelas ka Ordu omalt poolt kaubitsemise venelastega [14].

Jakobipäeval, s. o. 25. juulil 1389 oli korraldatud uus kohtumine venelastega, seekord Narvas, millest ka Lüübek ja Preisimaa linnad oma saadikute läbi olid kutsutud osa võtma. Tulemusi see päev samutigi ei andnud [15].

Sama aja paiku oli Narva all merel olukord väga rahutu meriröövlite pärast. Meriröövlid lasksid 1388. a. Tartus ehitada endale kaks uut laeva, kinnitades küll seejuures, et nad neid kasutavad ainult kojusõiduks, Tallinna kaubandust kahjustamata [16].

1389. a. talvel käisid ordumeistri saadikud Novgorodis ja seal otsustati jüripäeval, 23. aprillil 1390 uut päeva pidada Narvas [17]. Juba märtsi alguseks kogunes Narva asjaosalisi, kes olid saanud kahju venelastega kaubitsemisel. Ka palju vene kaupmehi oli kohal [18]. Vene kroonikate järgi päev tulemusi ei andnud [19].

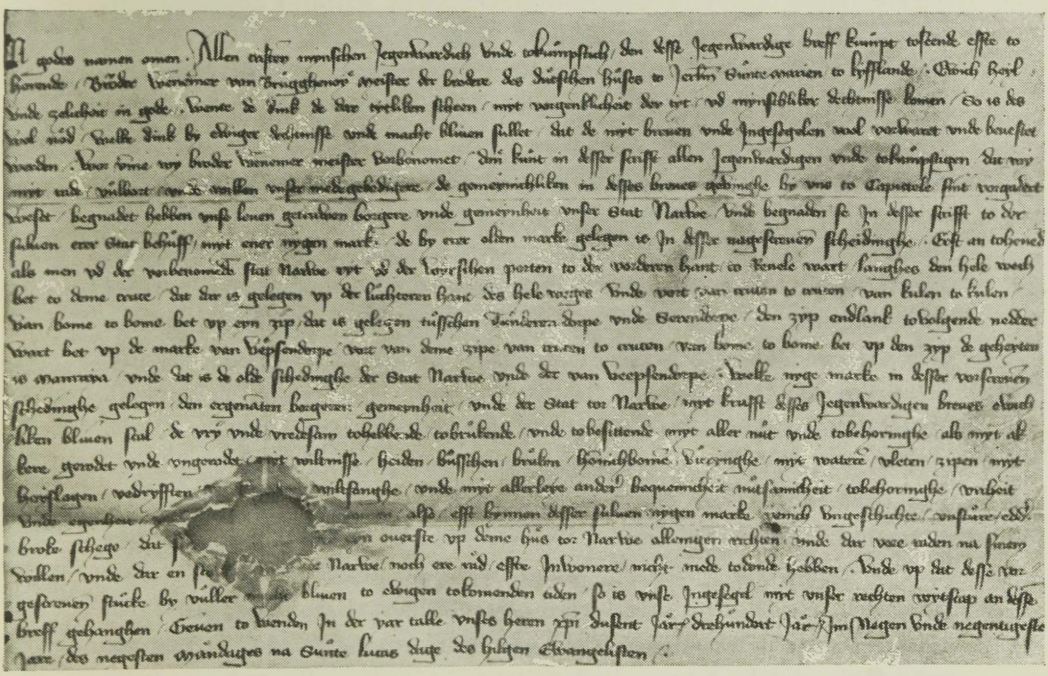
Kõik need päevad peeti nähtavasti ühel Narva jõe saarel, mis asus keset jõge. Hilisemaist aegadest teame, et seda saart hüüti Kiffholmiks [20]. On avaldatud arvamust, et Kiffholm võis olla praegune Kreenholmi saar [21]. Tõepoolest aga ei jäta orduaegsed kirjad kahtlust, et Kiffholm oli praegune Suursaar, allpool linna [22]. See oli päevade pidamise koht Novgorodiga. Võibolla teine päevade pidamise koht, kui tuli läbi rääkida Pihkvaga üksinda, oli ülalpool koske, ehk Kulgu-Suursaarel [23].

15. juun. 1391 otsustas Valga linnadepäev alata uuesti venelastega läbirääkimisi [24]. Eraviisil saadeti Tartust saadikuna Sveder Koveden Novgorodi, kus selgus, et venelased oleksid valmis tulema päevale Narva jõel [25]. Seda kuuldes saatsid Lüübek ja Visby saadikud Novgorodi ja 1392. a. algul kinnitatigi Novgorodis ristisuudluse läbi rahuleping venelastega [26]. Saatkonna juhi, Lüübeki raehärra Joh. Nyeburi nime järgi kutsuti seda lepingut hiljem Nyeburi lepinguks. Narvas kinnipeetud kaupade tüliküsimuse lahendamine jäeti Novgorodi ja Narva vaheliseks asjaks [27].

Sama aasta sügisel oli olukord meriröövlite poolest jälle väga rahutu. Ordumeister kirjutas Rooma, et Liivimaa vetesse olevat kogunenud kuni 1500 meriröövlit. 1392. a. tungis hulk röövleid Neva jõele, kus nad anastasid kõik külad jõe mõlemal kaldal kuni Pähkinäsaareni. Vürst Lugvenius oli sunnitud oma vägedega meriröövlite vastu välja astuma [28].

Nyeburi rahulepingu sõlmimise järele peeti Narva jõel venelastega veel üks päev, kus äravõetud kaupade suhtes kokku lepiti. Nähtavasti võttis Ordu kahjutasumise endale, sest veel mõnikümmend aastat hiljem meenutatakse katmata võlga Novgorodile, mis pärit ordumeister Wennemar v. Brüggenei päevilt [29]. Vististi ühenduses nende arvete õiendamisega sõitis Narva foogt 1396. a. talvel Novgorodi [30].

Kui 1396. a. Ordu ja Tartu piiskopi vahel kodusõda puhkes, siis keelas Ordu kaubitsemise Tartuga. Sellest aga Tallinn ja

Pilt nr. 6. Ordumeister W. v. Brüggenei privileeg Narva linnale.

hansalinnad palju ei hoolinud, vaid püüdsid kaubitseda salaja üle Narva. Nii näit. 1396. a. algul on peidetud Tallinna raehärra Gerd Witte keldris rauda heeringatünnidesse, et saata seda salaja Tartu [30]. Isegi veel suuremaid ringteid tarvitati kauba juurdeveoks: kaup läks Narvast Novgorodi ja sealt Tartu [31].

20. okt. 1399 andis ordumeister Wennemar v. Brüggenei Narvale uue armukirja, millega suurendas Narva maa-ala peamiselt

Tallinna maantee piirkonnas. Kuna varem piir ulatus siin Tserenküla ehk praeguse Tšernaja maadeni, siis laiendati uue armukirjaga linna maa-alasid kuni Tunderdorpini, s. o. preguse Olgina mõisani [32].

5. Novgorodi kaubakontor suletakse Narvale. Sõda Pihkvaga.

Kui orduaja algul Narva oli peamiselt Tallinna kaupmeestele laokohaks, siis hakkas eriti linna müüridega ümbritsemise järele temas kasvama oma kaupmeeskond, kellel Tallinnaga oli ainult niipalju ühist, et nad Tallinnast kaupa ostsid ning enamikus ka Tallinna Suure Gildi liikmeskonda kuulusid. Mõistagi tekkis uues olukorras õige pea võistlus Tallinna ja Narva vahel Venemaaga kaubitsemise pärast. Juba 1385. a. kaubakeelu puhul, nagu eelpool nägime, arvati Tallinnas, et Narva foogt raskendab vene kaupmeestel edasisõitu Tallinna. Aastate jooksul see võistlus aina süvenes ja näib sajandite vahetusel juba minevat võrdlemisi teravaks. Vististi aitas selleks kaasa asjaolu, et Liivimaale ikka rohkem hakkas tungima hollandlasi-kaupmehi, kes hansalastega kõvasti võistlesid. Nad ei leppinud ainult kaubitsemisega linnades, vaid tungisid ka maale ja astusid vahenditusse ühendusse maapidajatega, et neilt linu ja teisi põllumajandussaadusi välismaa kaupade vastu vahetada. Paljud hollandlased saatsid koguni oma pojad Liivimaale vene keelt õppima [1]. On loomulik, et nendele oli parimaks peatuskohaks Narva, kus vene keele õppimise võimalused olid suuremad kui mujal [2]. Pealegi ei kuulunud Narva hansaliitu, seepärast oli hollandlasil sinna asumine loomulikum. Muidugi astusid mõnedki neist Narva kodanikeks ja siitkaudu avanes neile vahest isegi pääs Novgorodi turule, sest kuigi Novgorodi kontori põhikirja ehk šraa järgi 1346. aastast ei tohtinud Novgorodi pääseda muud kaubad kui need, mis lähtusid kas Riia, Tallinna või Pärnu sadamaist [3], siiski ei takistatud narvalasil Novgorodi sõitu juba sel loomulikul põhjusel, et Narva kaupmeeskond tol ajal kuulus veel Tallinna kaupmeeskonda [4]. Nüüd aga, mil Narvas oli tekkimas iseseisev kaupmeeskond, hakati kärpima tema õigusi Novgorodi turul.

1404. a. tekkis venelastega kaubanduslikke sekeldusi. Nende algpõhjuseks oli nähtavasti suur kaubaröövе Neva suudmes

1404. a. nelipühi paiku meriröövlite poolt [5]. Kuna kaubavahetuses ähvardas tekkida seisak, siis Pärnu linnadepäeval 7. dets. 1404 tõsteti küsimus, kas ei peaks laokoht vene linnadest ära toodama, kas Narva või mõnda teise paika Liivimaa linnades. Võimalik, et küsimuse algatajaks tolgi korral oli orduvõim, kes talitas Narva huvides, nagu ta seda hilisemail aegadel tegi korduvalt. Teisedki linnad pooldasid ületoomist, kuid Tallinn seisis vastu, lubades küsimust veel kord oma raekoosolekul kaaluda, et siis järgmisel „päeval" vastust anda, kuidas kaupmeeste kasusid paremini kaitseda [6]. Loomulik, et Tallinn kartis Narvat välja libisevat oma mõjupiirkonnast juhul, kui viimane oleks muutunud kõigi hansalinnade vabaks kaubaturuks.

Järgmisel aastal vahetati tihedasti saatkondi ordumaade ja venelaste vahel. Septembris käisid Novgorodi saadikud ka Narva foogti juures [7].

Kevadel, 29. märtsil 1405 tegi Valga linnadepäev otsuse, mis oli Narvale väga ebasoodus. Otsustati sulgeda Novgorodi kaubakontor kõigile, kes Hansasse ei kuulu. Kui kedagi väljaspool Hansat seisvat kaupmeest peaks tabatama Novgorodi kaubaõuelt, sisse- või väljaminekul, pidi tema üle kohut mõistetama kaubaõue põhimäärustes ettenähtud korras, s. o. temal kaubad käest ära võetama.

Pole kahtlust, et see otsus peamiselt oli sihitud Narva vastu ning tehtud Tallinna mõjutusel. Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, kuidas reageeris Narva oma õiguste kitsendusele. Tõenäoselt pöördus ta kaebusega orduvõimude poole, kuid orduvõimud olid jõuetud linnade ohjeldamiseks.

Aasta lõpul tekkis Narval hõõrumisi venelastega hobuste väljaveo pärast. Valga linnadepäeval teatasid Tallinna ja Tartu esindajad, nähtavasti Ordu soovidele vastu tulles, et nemad kavatsevad keelata hobuste väljaveo Venemaale [8]. Ka orduvõimud omalt poolt keelasid hobuste väljaveo maalt elu ja vara kaotuse ähvardusel [9]. Et aga keelust siiski püüti mööda hiilida, siis võeti piiril tabatud hobused üleviijail käest — ka venelastel. Üks hobuste väljaveo lugudest pidi peaaegu ühe Narva kodaniku elu maksma. 1405. a. sügisel, kui Narva foogt Gosvin von Polem oli kodunt ära, vist Võnnus ordu-konvendil ja tema kohuseid täitis linnusekomtuur, tuli Tallinnast raehärra Hinrik von der Hoye sulane Hans Sliiter, kellel oli kaasas kaks lahtiselt jooksvat hobust. Komtuuril tekkis kahtlus, et neid vene-

lastele tahetakse hangeldada ja võttis hobused ära. Hansu ähvardas karistus. Ta vabastati aga Narva kodaniku Claus Sly käendamisel. Kuna süüalune lubatud tähtajaks kohtu ette tagasi ei tulnud, tõstis uus Narva foogt käemehe vastu nõudmise selle vastutuse pärast. Narva raad oli sunnitud Tallinnalt kaasabi otsima, et Slyd ähvardavaist tagajärgedest päästa [10].

Välispolitiline seisund oli neil aastail üldiselt pinev, sest Leedu suurvürst Witautas tungis 1406. a. oma vägedega Pihkva maa-alasse [11]. Hobuste äravõtmine venelastelt piiril tõi juurde uusi sekeldusi. Novgorodist keelati veebruaris saksa kaupmeeste väljasõit [12]. Novgorodi saadikud nõudsid Narva foogtilt ülbete sõnadega äravõetud hobuste väljaandmist. Nad on ähvardanud kaupmehi Novgorodis survega, kui nende nõudeid ei täideta. Foogt olnudki sunnitud venelastele tegema järeleandmisi [13].

Tartu saadikud püüdsid vahepeal Pihkva ja Novgorodiga vahekordi sobitada. Pihkva saadikud lubanud Tartus 22. veebruaril anda kaupmeestele tee Pihkvasse vabaks. Sedasama lubanud ka Novgorod [14]. Kuid juba aprillis peeti uuesti kaupmehi Pihkvas kinni [15]. Ja aprilli keskel ei lastud ka Novgorodist saksa kaupmehi välja, vaid turul anti teada, et keegi voorimeestest ei tohi kaupmehi linnast välja viia [16].

Tallinnast sõitis nüüd Bernd Lemgo läbi Narva saadikuna Novgorodi. Kuigi tekkinud arusaamatused jäid lahendamatuks, siiski seati kaubavahetus uuesti jalule. Diderich Stekemest, kes oli Lemgole Novgorodis tõlgiks [17], kirjutas 15. juulil Narvast, et sealt väga palju kaupmehi on Venemaale minemas, üks partii teise järele [18].

Sügisel võeti aga ära Novgorodi venelaselt Ivan Ketserne'lt Narvas kaupa, millest saksa kaupmehed Novgorodis kuulsid oktoobris [19]. Novembris ilmus Tallinna rae ette Ketserne ise ja nõudis kahjutasu, kuna Lemgo olevat lubanud Novgorodis neile orduvõimude poolt kaitstud tee Liivimaale. Lemgo eitas sääraste lubaduste andmist. Ketserne'le vastati, ta nõudku kahjutasu Narva foogtilt. Kui ta sealt ei saa rahuldust, siis pöördugu ordumeistri poole [20]. Pahandatud Ketserne ruttas tagasi Novgorodi, ilmus vetšele ja kurtis temale tehtud ülekohtu pärast. Jälle lasti Novgorodi turul kuulutada, et keegi ei tohi kaupmehi linnast välja viia. Kaupmehed palusid Narva raehär-

rat Ewerd Kalherse't, et ta Narvas kaupmehi hoiataks Novgorodi sõidu eest [21].

15. juunil 1406 külastas Narvat ordumeister Konrad von Vietinghof [22]. See oli kahtlemata ühenduses vajadusega piiriäärseid kindlustisi üle vaadata, sest Pihkvaga oli puhkemas sõda. Augustis tungis ordumeister Pihkva maa-aladesse. Selle eest ründasid pihkvalased oktoobris Kirumpää ümbrust [23].

Nii algas 1407. aasta sõjaseisukorras. Narvas valitsevast olukorrast annab ülevaate linnusekomtuuri kiri 15. maist. Sel-

Pilt nr. 7. Vene sõjajõuk 14. sajand. Samaaegse ikoona-maali järgi.

les mainitakse, et Novgorodi ja Pihkva vahel valitsevat täielik kokkulepe, Moskva suurvürst („kuningas") olevat Novgorodis ja Novgorodi vürst Lugman, s. t. leedu vürst Lugvenius, olevat Pähkinäsaarel ja valmistuvat sissetungiks ordumaile. Narva foogt olevat Peipsil ordumeistri juures; viimane seisis seal nähtavasti vaenlast oodates [24].

Sissetung ei lasknudki end kaua oodata. Moskva suurvürst oli saatnud Pihkva väepealikuks oma noorema venna Konstantin Dmitrievitši, kes pihkvalaste väega tungis Narva taha. 29. juunil tuli Vene vägi üle Narva jõe. Löök oli tõenäoselt

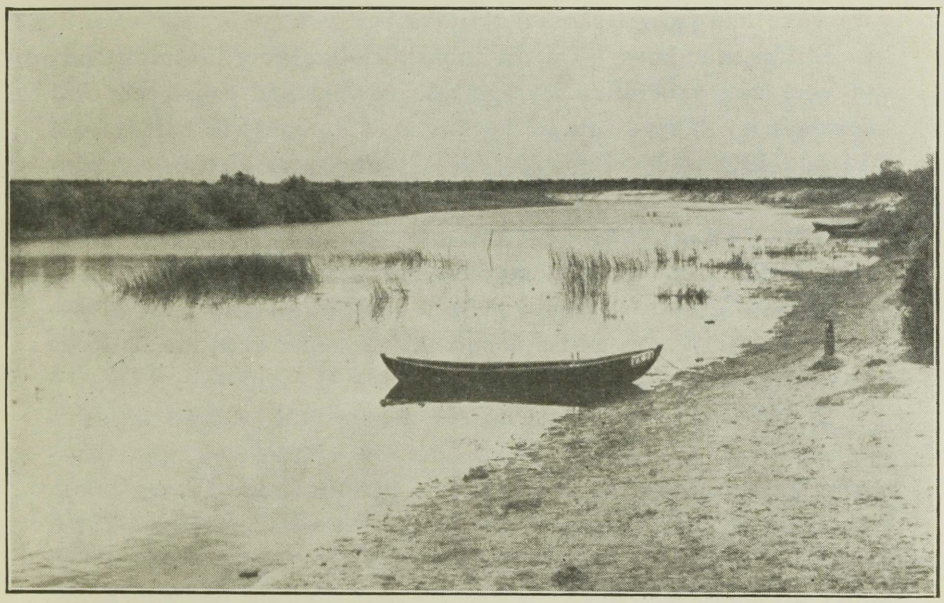
suunatud Vasknarvast Jõhvi peale, Narva tagalasse, Narvat ennast puutumata. See oli tüübiline rüüstamisretk. Kõik pihkvalased jõudnud tervelt koju tagasi, kirjutab vene kroonika. See tõendab, et kokkupuuteid orduvägedega üldse polnud. Venelased olevat tunginud sügavale Eestimaasse, kohtadeni, kuhu enne seda ulatunud vaid Dovmonti (1268. a.) ja vürst Davidi (1323. a.) retked. Novgorodi kroonika järgi rüüstanud venelased ka Rakvere all [25].

6. Kaupade riisumine Kullaküla jõel.

Vaatamata Narvas liikunud kuuldustele, et Novgorod Pihkvaga sõjaks orduriigi vastu liitunud, ei lasknud Novgorod siiski end sõjakeerisesse tõmmata, kuigi vahekorrad orduriigil ka temaga läksid pinevaks. Sekeldusi tekkis eeskätt kaubanduslikul alal. Juba pikemat aega valitses venelaste seas rahulolematus saksa kaupmeeste vastu: venelaste arvates sakslastelt ostetud sool ja mõned teised kaubad ei andnud õiget kaalu välja. Seepärast 1407. a. juunis, umbes samal ajal, kui pihkvalased valmistusid ordu maa-aladesse tungima, tegi Novgorodi vetše otsuseks, et ükski vene kaupmees ei tohi sakslastelt muidu soola osta, kui kaalu järele ja mett ainult täite tünnide viisi. Saksa kaupmeestele otsus ei meeldinud, vana kord oli neile kasulikum ja nad keelasid igasuguse kaubitsemise venelastega Novgorodis, ähvardades keelu vastu eksijaid trahvida ja neilt kaubitsemisõiguse ära võtta [1]. Lüübeki kaupmees Bernd v. Vreden oli siiski keelust hoolimata venelastega kaubitsenud, mille eest temal Novgorodi kaubaõues kaubad ära võeti [2]. Vreden kolis Novgorodist Narva ja saatis siit kaupmeeskonnale Novgorodi õige ähvardavaid kirju, kuulutades, et kui temale kaupasid tagasi ei anta, siis ta juba ise otsib teid oma kahjude katmiseks. Kui kaupmeeskond ähvardustest ei hoolinud, siis kasutas Vreden rootslaste pinevat vahekorda venelastega ja astus Viiburi pealiku Tord Rörikesson Bonde teenistusse, et viimaselt abi saada [3]. Juulis 1408. a. käis ta uuesti Novgorodis ja leppis kaupmeeskonnaga sedavõrd, et viimane temale isegi soovituskirja kaasa andis Tallinna jaoks [4]. Kuid juba mõni päev hiljem, 24. juulil 1408 oli Novgorodi kaupmeeskond saanud uusi ärevaid sõnumeid, mida ta kiirul Tallinnale edasi teatas: Narvas olevat kogunemas salkkond inimesi, kes tahtvat venelastele ja ka saksa kaupmeestele kallale tungida Dode Narves, s. o. Surnud Nar-

vas [5]. Dotbeke, surnud jõe nime all tunti muiste umbseid jõeharusid [6], antud juhul oli Dode Narve nime all tegemist küll Kullaküla jõekesega, mis kannab vene keeles praegugi nime Mertvetsõ [7].

Tallinn hoiatustele siiski ei reageerinud. Juhusteotsijad võisid takistamatult mõnda aega Narvas peatuda ja siin kõik oma plaanide teostamiseks vajalikud ettevalmistused teha. Tallinna andmeil on jõuk oodanud Narvas kolm nädalat soodsat aega [8]. Ja augusti lõpul 1408 olevatki Bernd v. Vreden oma ähvarduse täide saatnud ja mõlema poole kaupmeestelt, nii saks-

Pilt nr. 8. Rosona jõgi. Foto J. Triefeldt.

lastelt kui ka venelastelt Dode Narve juures kaubad röövinud. Äravõetud kaupade väärtust hindasid venelased 3300 hõbetükile [9].

Esimesena kuulis sündmusest Tallinn, kes juba 1. sept. sellest kirjutas Turu piiskopile Soome, paludes astuda samme röövlite tabamiseks [10]. Ka ordumeistrit teadistas Tallinn sündinust. Seejuures olid Tallinna jõudnud andmed röövimise koha suhtes õige puudulikud, nii et ordumeistrile tuli Tallinna kaudu teateid, et röövkäik sündinud ordu kaitsealusel maa-alal, 6 penikoormat siinpool Narvat [11]. Ordumeister omalt poolt tegi

kohe kibedaid etteheiteid Tallinnale, et see Narva foogti ei hoiatanud, kuna ometi pidi olema selge, et säärane võõras jõuk heade kavatsustega Narvas ei viibinud. Venelased aga kahtlustasid orduvõime Narvas, et röövimine sündinud nende kaasabil. Veel 17. aug. 1416 oli Viiburi pealik sunnitud väljama tunnistuse, et põhjendamatud on venelaste süüdistused, nagu oleks härra Symmeren, nähtavasti tolleaegne Narva foogt, venelastelt kaupade röövimisel nõuga ja teoga abiks olnud [12]. Muidugi tekkis Novgorodis suur ärevus, kui teade kaupade röövimisest sinna jõudis. Kohe arestiti kaubaõues sakslaste kaubad ja saksa kaupmehed olid sunnitud paluma Tallinna, et ta sealolevate vene kaupadega samuti talitaks [13].

Ehkki seisukord niigi oli juba küllalt pinev, lisandus Narvas veel uus sekeldus. Novgorodi voorimehed-venelased olid kaubavooriga Narva tulnud ja kui nad tahtsid tühjalt tagasi minna, tekkis neil Narva jõe ääres sadamas kokkupõrge ordusulastega. Venelased peksid paar ordumeest poolsurnuks. Süüdlased võeti kinni ja neile määrati kõva rahatrahv, mille katteks võeti ära voorimeestel kaasas olev hõbe [14]. Venelased aga trahvi õigeks ei pidanud ja kohut ei tunnustanud, vaid Novgorodi tagasi jõudes pidasid nad kinni oma kahjude katteks saksa kaupmeestele kuuluva meesaadetise [15].

Et vahekorda selgitada, saatis Tartu 1409. a. aprillis saatkonna Novgorodi [16]. Kuigi arusaamatused olid tekkinud Narvas ja selle ümbruses, siiski jätkus kaubitsemine linnas hoogsalt, kuna ta Novgorodis ja hansalinnades oli keelatud. Tartu kaebas juba 20. mail 1409, et Narva foogt lubavat venelastel sinna tulla ja kaubitseda. Ta andis nõu, Tallinn keelaku kaupmeestele Narva sõit sootuks [17]. Tallinna huvid aga erinesid Tartu omadest, ta ainult kitsendas mõnede kaubaartiklite vedu Narva [18].

Viiburi pealik Tord Rörikesson Bonde püüdis kõigiti kaasa aidata, et kaupade röövimise kahtlustus Tallinnale ei langeks. Ta tõendas, tema olevat kaubad venelastelt võtnud sõjasaagina sõja ajal. Rahuleping Rootsil Venemaaga lõppenud 8. sept.; kaupade võtmine toimunud aga hiljem [19]. Viimases osas küll pealik opereeris ebaõigete andmetega, mis ta muidugi oma teenrilt saanud.

Kuid siiski aitas see, et süü riisumise eest langes rootslastele, vahekordi selgitada. Augustis 1409 jõudsid hansalinnad

Novgorodiga kokkuleppele, et kaubad mõlemalt poolt tulevad vabaks anda ja kaubitsemist jätkata endise kaubalepingu või, nagu siis öeldi, ristisuudluse alusel [20]. Kaubitsemine oli siiski tegelikult veel pikemat aega raskendatud. Tallinna vana karistuseraamat jutustab 1410. aastal ühele kodanikule määratud karistusest selle eest, et ta raele teatanud, kaupmees Fobbe sõitnud Narva, kuna ta aga tõepoolest sõitnud Nevale [21].

Kullaküla jõe riisumise peakangelane Bernd v. Vreden areteeriti 1410. a. Lüübekis, kuid lasti samal aastal uuesti vabaks [22]. Ivan Ketserne'lt äravõetud kaupade suhtes saavutati kokkulepe 1411. a. [23].

Arvatavasti 1411. a. suvel külastas ordumeister Konrad v. Vietinghof Narvat, sest on teada, et ta 29. juunil oli Rakveres [24]. Võimalik, et temal enne seda, jaanipäeva paiku, Narva jõel päev oli vene saadikutega, sest sellest peale areneb tüliküsimuste lahendamine jõudsamini. Novgorodiga aitas vanu tüliasju lahendada Viiburi pealiku poolt 29. juulil 1411 väljatud tunnistus, et kallaletung venelastele on sündinud väljaspool ordu maaala [25]. Ka Pihkvaga olid vahekorrad paranenud ja Tartu saadikud sõitsid juulis Pihkva. Kaubaleping Pihkvaga sõlmiti küll alles oktoobris [26].

Vist ordumeistri Narvas olles teadistas teda Narva foogt hobuste suurest väljaveost Venemaale, mille tõttu terve maa ähvarduvat hobustest lagedaks jääda. Praeguse foogti ametisolekul, mis polnud veel kuigi pikk, olevat juba umbes 70 hobust Venemaale viidud. Ordumeister kinnitas, et vana kombe järgi võib Venemaale viia ainult selliseid hobuseid, mis pole üle 2 marga väärt, kallimad hobused tuleb piirist üleviijailt ära võtta. Kui aga keegi tahab kallima hobusega Venemaale sõita, siis peab ta andma kindlustuse, et ta sama hea hobusega sealt tagasi tuleb [27].

1412. a. tekkis vene kaubanduse alal jälle rahvusvahelisi sekeldusi, sest Narva foogt olevat Novgorodi venelaselt Boris Kyzene'lt kaupa kinni pidanud. Venelane nõudis Novgorodi tagasi jõudes kahjude tasumist saksa kaupmeestelt. Need muidugi keeldusid, seletades, et neil pole asjaga midagi tegemist, kahjusaaja nõudku tasu Ordult. Kyzene võttis siis Novgorodis ühe saksa kaupmehe kinni, heitis ta oma keldrisse ja kohtles teda halastamatu valjusega. Ta ähvardanud veel paari-kolme tähtsama saksa kaupmehega samuti talitada, kui tema kahjusid

ei tasuta [28]. Seda ähvardust ei saanud ta siiski täide saata, kuna palju vene kaupmehi oli parajasti Liivimaal. Kui Novgorodi saadikud selles asjas pöördusid kaebusega ordumeistri poole, siis otsustati 1413. a. nigulapäeval pidada Narvas päev tüliküsimuste lahendamiseks [29]. Arvatakse aga, et see päev mõnesugustel põhjustel jäi pidamata [30].

Kuid mitte üksi venelastega ei tekkinud kaubanduslikke sekeldusi, vaid ka teistest rahvustest isikutega. Nii kaebas Raseborgi [31] foogt Janeke Hampmos, et Rootsi kuninga alamad, vaesed talunikud, tulnud sügisel oma laevadega Narva alla, laadungiks kariloomad ja muu kaup. Nad tahtnud kaubitseda venelastega, kellega Rootsil oli parajasti rahu. Kuid Narva foogt võtnud talunikelt ära 12 riia marka rahas ja 4 sälitist teravilja, mis nad venelasilt kauba eest saanud, peale selle heitnud ta talunikud torni ja pidanud kinni neid seal vee ja leiva peal nagu kurjategijaid. Vabadusse pääsedes tõstsid talunikud kaebust foogti tegevusele. Raseborgi foogt pidaski varsti kinni mõne ordule määratud laeva ja arestis kaubad talunikkude kahjude katteks [32]. Narva foogt omalt poolt seletas, talunikud tulnud oma purjekail saare juurde Narva jõe suudmes, kus orduteener olnud valvuriks. Laadungiks olnud talunikel 8 hobust ja sarvloomi. Orduteener hoiatanud võõraid, et hobuseid võivad nad müüa küll sakslasile ja eestlasile, mitte aga venelasile. Kuid võõrad läinud öösi vargsi ja müünud hobused ikkagi venelasile. Kui nad siis uuesti saarest möödunud, heidetud nad torni ja antud neile süüa vastava päeva kohaselt, s. o. lihapäevadel liha, paastupäevadel kala ja lahja õlut juua. Kui aga selgus, et kaubitsemine sündis Raseborgi foogti loal, siis on talunikud vabastatud ja ka äravõetud raha neile tagasi antud [33].

Et kaupmehi kaubanduslikkude arusaamatuste puhul otsekohe „torni ja kasti" heideti, siis tekitas see vahel raskeid arusaamatusi, kuni asja hakati rahvusvaheliste lepingutega korraldama. Nii andis 1416. a. läbirääkimiste puhul Tallinna komtuur Tallinnale nõu, et venelasi iga tühise asja pärast kohe torni ei heidetaks, vaid ainult raudu pandaks senikauaks, kui nad endile käemehed leiavad ja nende üle saab kohut mõista seaduslikus korras. Kohtupidamise üle tuli Narva foogti kaudu sõna saata Nyensloti (Jama) linnuseülemale, et ta oma esindaja kaudu saaks jälgida kohtupidamist [34].

7. Suur konflikt Tallinnaga.

Vastuolud Tallinna ja Narva vahel olid juba 15. sajandi alguseks läinud niikaugele, et 1405. a., nagu eespool tähendatud, suleti Narva kaupmeestel juurdepääs Novgorodi kaubaõue. Kuid vaevalt see siiski oleks tekitanud avaliku konflikti mõlema linna vahel, kuna Narva oli liig jõuetu Tallinnaga avalikku vastuollu astuma. Kõik konfliktid, mis tekkisid enne 1417. a., olid vähemalt ametlikult ikkagi Tallinna linna ja Narva ordufoogti vahelised. Nii tekkis 1414. a. konflikt Tallinna pürjermeistri Gerd Witte soolalaadungi pärast. Laev jooksis Narva jõe suudmes madalikule. Foogti meeskond oli laadungi uppumisest päästnud ja pidas sellest vana kombe järgi ühe kolmandiku kinni. Tallinn ei olnud sellega rahul. Foogt aga väitis, et sool oleks täielikult hukkunud, kui tema meeskond seda poleks päästnud [1].

Pilt nr. 9. Narva ordufoogti pitsat 14. sajandist. Joonist. J. Naha.

Konfilkt lahenes sellega, et Witte 1415. a. kõigi Narvat külastavate kaupmeeste nimel sõlmis Narva foogti Engelbrecht Krevetiga, kelle mehed tavaliselt päästsid uppuvaid varandusi, kokkuleppe, millega määrati kindlaks rahalise tasu suurus uppunud kaupade päästmise eest. See lepe kinnitati ordumeistri poolt 24. veebr. 1414 [2].

Narvas viibides sõlmis Gerd Witte ka Narva raega tähtsa kokkuleppe. Narva oli kavatsenud jõesuudmesse tulevailt laevadelt hakata võtma vaiaraha, et saada linnale tulusid. Siis oli aga Wittega kokku lepitud, et vaiarahade määramine jäägu Tallinna hooleks, muidugi selle tingimusega, et nendest siis teatud osa läheb Narvale. Oma seisukohti põhjendas Witte sellega, et kui vaiaraha määratakse Narvas, siis see paniste tõstmine läheb orduvõimude arvele ja siis võivad ka venelased omalt

poolt hakata kaupe maksustama, mis võib edaspidi palju tüli tekitada. Narva nõustus nende põhjenditega [3].

Suurem konflikt Tallinnal tekkis 1417. a. ja seekord mitte enam orduvõimude, vaid juba Narva linnaga.

1416. a. oli jälle seisak kaubandamises Venemaaga. Põhjuseks oli seekord, et venelasile müüdud riidekangad ei omanud tarvilikku pikkust. Sellepärast oli sekeldusi juba novembris 1415 [4]. 17. jaan. 1416 keelas Tartu omal algatusel sõidu Novgorodi [5]. Veebruaris Liivimaa linnadepäeval Pärnus ühinesid teised linnad Tartu seisukohtadega ning kaubasõit Novgorodi ja Nevale pandi keelu alla. Seevastu jäeti aga kaubitsemine venelastega vabaks Riias, Tartus, Tallinnas ja Narvas [6].

Seisukorra tegi raskeks orduriigi halb vahekord kõigi naabritega. Leedu ja Poolaga oli sõda puhkemas. Taani kuningas, kelle alla kuulusid ka Rootsi ja Norra, oli samuti vaenlik. Leedu suurvürstil Witautasel oli häid sidemeid Moskvas ja nende abil ta kihutas üles ka Novgorodi. Pihkvaga oli küll rahuleping, kuid seda võis 4-nädalase ülesütlemisega lõpetada. Neil põhjusil ei usaldanud ordumeister Harju-Viru vasallegi Preisimaale orduvägedele abiks saata [7]. Seisund piiril oli niivõrd pinev, et Tallinna komtuur, orduvägede tavaline juhataja, 9. märtsil juba Vasknarva (Serenets) oli läinud [8].

Vastlapäeval, 3. märtsil ilmusid Novgorodi saadikud ordumeistri juurde ja nõudsid tasu kahjude eest, mis Pihkva sõja ajal 1407. a. nende maadele orduvägede poolt tehtud, samuti Narva poolt 1409. a. Novgorodi voorimeestelt äravõetud hõbeda jne. eest [9].

Liivimaa linnade poolt kehestatud kaubakeeluga polnud meretagused linnad nõus. Stralsund protestis ja teatas, et ta keelule ei alistu. Kopenhaageni linnadepäev aprillis isegi tühistas Liivimaa linnade poolt kehestatud kaubakeelu. Maikuus Lüübekis peetud hansapäev nõudis uuesti kaubakeelu tühistamist [10]. Liivimaa linnad jäid siiski endistele seisukohtadele. Kõik saatkondade sõidud Venemaale ei andnud tulemusi ja sügisel kehestas ka Novgorod täieliku kaubakeelu. Isegi Pihkva ja Polotskiga kaubitsemine keelati, et sakslaste kaubad sealtkaudu Novgorodi ei pääseks. Kõigile teedele olid välja pandud pristavid, käsu täitmise järele valvama [11].

Veelgi teravamaks läks seisund aastate vahetusel. Moskvast oli tulnud Novgorodi saatkond sõja kasuks kihutustööd

tegema. Novgorodis oligi juba turgudel ja uulitsanurkadel kuulutatud, et iga mees olgu valmis oma vürsti sakslaste vastu aitama. Selles pinevas olukorras saatis Narva foogt saadikud Novgorodi [12]. Neil nähtavasti õnnestus seisundit vähemalt sedavõrd selgitada, et kaubitsemine Narvas võimaldus uuesti. Võib küll arvata, et päris seisus ta seal kunagi polnudki, vaid Vadjamaa kaupmeeste vahendamisel Neva suudme kaudu Narvaga kogu aeg immitses. 1417. a. alguks elavnes aga kaubitsemine sedavõrd, et see teisi linnu hakkas häirestama. Narva tuli terve rida võõraid kaupmehi, kes asusid elama siia pikemaks ajaks ja siin kodunesid. Neist oli nimekam Bernd Lemgo [13], Tallinna Suure Gildi kaupmees, kes varem oli jäänud maksujõuetuks ja võlausaldajate eest põgenenud Rootsi [14], nüüd aga esmalt Viiburi, pärast Narva kaudu õige hoogsalt hakkas Venemaaga kaubitsema. Tallinna kaupmehed, kes kas kohusetunde pärast või tarvilikkude sidemete puudusel sellest tulukast kaubitsemisest ei saanud osa võtta, jälgisid meelekibedusega kaubitsemist Narvas. Üks Tallinna kaupmehist, kadunud Lepasaare omaniku Hinrik Scherselinki väimees Peter v. d. Volme esines aprillis 1417 Riia raele isegi teadaandega, et Tallinn peaks surveabinõusid tarvitusele võtma nende vastu, kes Narvas keeluvastaselt kaubitsevad [15].

Orduvõimud Narvas vaatasid kaubitsemisele läbi sõrmede, sest nende huvides oli, et vahekord Venemaaga ei halveneks. Narva raad omalt poolt püüdis lojaalselt Tallinna juhendeid täita, ta võttis kaupmeestelt vandeid, et nad kaubakeeldu ei ületaks. Tallinna trahviraamatust leiame kellegi Lutke Hinrik Esskenssoni karistuse Narvas antud valevande eest, kuna ta ostetud soolapartii linnade keelust ja antud vandest hoolimata siiski Nevale viinud [16].

Et Narva kaubitsemist tõkestada, hakkas Tallinn raskendama kaupade väljavedu sinna [17]. Narva kaubitsemine tuli ka kõne alla hansalinnade päeval 1417. a. suvel Lüübekis ja Rostokis, kus otsustati kirjutada Narva ja Turu võimudele ning Viiburi foogtile Bernd Lemgo pärast, kes linnade keelu vastu venelastega kaubitsevat. Otsustati kirjutada ka Lemgole enesele [18]. Sellest otsusest võime järeldada, kui suurejooneline oli Lemgo kaubitsemine. Samal päeval võeti vastu ka otsused hollandlaste kaubandamise piiramiseks Liivimaal [19].

Politiline seisund oli kesksuvelgi veel väga terav. On isegi teateid, et Novgorod asus Narva jõele mingit kindlustist rajama. Ka saksa kaupmeeste sissesõidu oma riiki oli ta täiesti sulgenud [20].

Juba linnadepäeval 24. jaan. 1417 olid linnad pöördunud orduvõimude poole palvega, et need kaubakeeluga Venemaa vastu ühineksid ja et ordumeister keelaks ka teravilja väljaveo Liivimaalt [21]. Nüüd, mil Narva kaubitsemine oli suureks paisunud, pöördus Tallinn kirjalikult niihästi Narva linna enese kui ka Narva foogti poole, et kaubandamine Venemaaga lõpetataks, eriti aga, et soola ei valguks Venemaale. Tallinn teatas ühtlasi Narvale, et ta kõigi nende vastu, kes kaubitsemist venelastega jätkavad, surveabinõud võtab tarvitusele nende Tallinna tuleku korral [22].

Pilt nr. 10. Narva ordufoogti pitsat 15. sajandist. Joonist. J. Naha.

Narva raad pidas seisundi üle nõu kohaliku ordufoogtiga ning informeeris asjast otsekohe ka ordumeistrit. Nähtavasti koos ordumeestega töötati välja ühine plaan, kuidas Tallinnale vastata. Narva kinnitas 7. juulil 1417, et Narvast mingit soola Venemaale pole läinud, küll aga näinud Narva kalamehed, kes Neva suuet külastanud, kuidas sinna Danzigist laevu tulnud soola ja heeringatega. Narvalased rõhutasid, et kui Narva kaupmehile antakse samasugused õigused Novgorodi kaubakontoris kui on hansalinnadel, küll siis nende linn täidab kõik need korraldused, mis hansalinnad temale peale panevad [23]. Samas vaimus vastas ka ordufoogt: Narva kaupmeeskond ei saa hansakaupmeeste õigusi kasutada, vaid kaubandamine Narvas toimub erikokkulepete järgi. Foogt ei pea ennast seepärast õigustatuks kaubandamist Narvas takistama. Kui Tallinn sellega ei nõustu, siis kaevaku ta ordumeistrile, küll Narva ordumeistri korraldusi kuulab [24].

Kuid ordumeistergi pooldas Narva politikat. 18. juulil 1417 teatas ta Tallinnale, et ka tema arvates Narva oleks kohustatud kuulama vaid siis hansalinnade korraldusi, kui tema kodanikel oleksid samad õigused kui hansakaupmeestel. Nüüd aga ei tohtivat Narva kodanikke takistada nende seniseid õigusi ja vabadusi kasutamast [22].

Tallinnale mõistagi ei võinud Narva iseseisev talitusviis meeldida. Tõenäoselt käsitati küsimust Tartu linnadepäeval 1. augustil ja vististi linnadepäeva teadmisel kehestas Tallinn uue korralduse: keelata Narva kodanikel kaupade ostmine hansalinnadest, neilt aga, kes siiski peaksid julgema tulla hansalinnadesse, kaup ja raha omastada [25].

Tallinn asuski karmi käega karistama kõiki neid, kes Narva kaudu kaubitsesid. Nelja kaubaselli on Tallinnas raskesti karistatud selle eest, et nad olid oma kaubamärkide all laevaga kaupa saatnud Narva Herman up Gruten'i nimele, viimane oli kaubad edasi müünud Viiburi kaupmehele Allef Burchofile. Narva astus energiliselt välja kaubasellide kaitseks ja kui viimased Tallinnast õigust ei saanud, siis kandis asja Liivimaa linnadepäeva ette [26]. Narva kaupmehed kasutasid kaubaseisakut ka Novgorodi turu külastamiseks [27].

Nii oli Narva-Tallinna vaheline konflikt võtnud väga terava iseloomu. Välispolitiline olukord oli siiski juba paranemas. Tallinna raehärradel läks novembris korda Novgorodis pea kõigis küsimusis kokkuleppele jõuda; kui aga kaubavahetust veel otsekohe ei saadud alustada, siis peamiselt seepärast, et Novgorodis katk lahti oli pääsenud ja surevus oli nii suur, et kaupmeestel seal midagi teha polnud [28].

---

8. Narva kaubanduslikud õigused laienevad.

Tallinna laopaiga sulgemine Narvale asetas viimase väga raskesse seisundisse. Loomulik, et ka Tartu, kes ise oli huvitatud vene kaubandusest, samuti keeldus Narvale midagi müümast. Kaubandamine ähvardas jääda soiku. Küsimus tuli mõistagi arutusele Narva kodanikkonnas ja asja kohaliku ordufoogtiga koos läbi kaaludes otsustati saata saatkond ordumeistri juurde Riiga. Raad näis olevat selle ettevõtte puhul passiivne, vististi sellepärast, et ta ei tahtnud vahekordi Tallinnaga rikkuda. Nii valiti saatkonna eesotsa lihtkodanik, kaupmees Hans

Brakel. Brakeleid leiame tol ajal Tallinna kodanikkude seas. Juba 1386. a. esines üks Johannes Brakel Tallinna Suure Gildi lauavendade nimistus. Varakult olid mõned Brakelid ka Narva asunud. Üks neist, Albrecht Brakel, andis 1389. a. maja Narvas edasi oma vennale Hansule [1]. Vist seesama Brakel oligi nüüd, kes saatkonna eesotsa astus. — Saatkonna mõtet näib olevat energiliselt õhutanud ja võib-olla ka rahaliselt toetanud suurkaupmees Bernd Lemgo, mis selgub sellest, et saatkond ka Lemgo õiguste laiendamise kasuks välja astus ja mõndki küsimust valgustas Lemgo seisukohalt. Võib-olla sõitis ka Lemgo ise kaasa.

Jõulupühade paiku jõudis saatkond Riiga ja pääses siin ordumeister Lander von Spanheimi jutule. Saatkond tutvustas ordumeistrit Narva tähtsuse ja tema kaubandusliku seisundiga. Ta näitas, et linnal on piirikaitse mõttes tähtis ülesanne, ja kui teiste Liivimaa linnade soovi kohaselt talitada ja kohalik kaubandamine ära keelata, siis elanikel ei jää muud üle, kui Narvast põgeneda ning linn kaitseta jätta [2]. Kui aga linnale kindlustada soodsaid kaubandamisvõimalusi, võiks loota isegi värske vere juurdevoolu linnale, nagu seda Bernd Lemgo Narva asumine näidanud. Narva saadikute palavamaks sooviks loomulikult oli, et ordumeister mõjutaks Tallinna ja sunniks teda Narvale oma kaubaturgu uuesti avama.

Ordumeister suhtus Narva soovidesse väga heatahtlikult. Oli ju ordul eneselgi hõõrumisi hansalinnadega Venemaa kaubanduse pärast. Orduteenrid tegid meeleldi võimaluse korral venelastega äri ja ordumeister püüdis alati valvata, et nende õigusi ei kitsendataks. Nii näiteks ordumeister Vrimersheim, kindlustades Narva kodanikele monopoliõiguse kaubandamiseks Hackejõel, lisas oma armukirjas kohe, et see ei tohi kitsendada orduteenrite kaubandamisõigust sealsamas [3]. Hansa aga püüdis ordut ja tema käsilasi vene kaubaturult alati välja tõrjuda. Näit. konfiskeeriti 1397. a. Novgorodi kaubaõuel ühe sakslase hõbe ja hobused põhjendusega, et ta Viljandi komtuuri kaupmehe saatel kaubaõue tulnud ja ordu rahaga kaubitsenud [4].

Kuid mõjutada Tallinna ja hansalinnu ei seisnud ordumeistri võimuses. Kõik, mis ta võis, oli see, et ta lubas vahemehena korraldada kokkusaamise Tallinna ja Narva linna saadikute vahel, et need omavahel kokku lepiksid. Kuid ta andis saadikuile nõu sõita edasi Preisimaale ordu kõrgmeistri juurde ja nõutada en-

dale uusi õigusi kaupade sisseostuks Preisimaa linnadest, eeskätt muidugi Danzigist. Preisimaa linnad nimelt olid teiste hansalinnadega vastuolus, sest nende õigusi Novgorodis kaubitsemisel oli mitmeti kitsendatud. 14. sajandi teisel poolel hakkasid nad suuremal määral oma kodumaa ja poola kalevit toimetama Novgorodi turule maanteed mööda läbi Preisi- ja Kuramaa, kuid hansalinnad tegid neile sõitudele takistusi. Nyeburi rahulepingu sõlmimise järele keelati need kaubareisud maad mööda sootuks [5].

26. dets. 1417 andis ordumeister Brakelile head soovituskirjad kaasa ordu kõrgmeistri nimele, milles küsimusi valgustati Narva seisukohalt[2]. Asi ise oli ordumeistrile läinud nii südamesse, et ta kaks päeva hiljem, 28. dets. 1417 veel teise kirja saatis kõrgmeistrile, kus ta muu seas juhtis tähelepanu sellele võimatule seisundile, mis siis tekib, kui linnad hakkavad maad valitsema, ning käske ja keelde jagama. Narva-taoliste väikeste linnade kodanikud Rootsist sõitvat vabalt Novgorodi vahet, neile ei ütlevat Tallinn ega hansalinnad midagi, kuid „meie omasid (s. t. Liivi ordu kaupmehi) tahavad nad kõigiti kitsendada" — kirjutas ordumeister [6]. Näite toomine Rootsi linnadest kinnitab uuesti, et siin Lemgo informatsioon motiveerimisel aluseks olnud, kuna ju Lemgo pikemat aega Rootsis elades sealseid kaubanduslikke olusid hästi tundis. Siinjuures olgu märgitud, et saadikute Riias viibides ordumeister ka Riia linna esindajate arvamist Tallinna-Narva vahelises konfliktis teada soovis, — Riia kaldus aga seisukoha võtmisest kõrvale [7].

Hans Brakel pääses kõrgmeistri ette Stuhmi lossis Preisimaal. Kõrgmeister Michel Kuchmeister kohtles saadikut väga heatahtlikult ja tuli Narva soovidele vastu. 12. jaan. 1418 andis ta tarvilikud kaitse- ehk turbekirjad ja load välja nii Narva linnale kui ka Bernd Lemgole kaubandamiseks Preisimaa linnadega, viimasele ühe aasta peale, nimelt nelipühist nelipühini. Ka muidu tundis kõrgmeister suurt huvi Narva linna olukorra vastu ja laskis end kõigekülgselt informeerida. Tulemuseks oli, et kõrgmeistri arvates Ordu Narva huvidele vastutulekus veelgi kaugemale peaks minema. Ta esitas kirjalikult Liivi ordumeistrile järelepärimise, mida Ordu võiks veel teha Narva linna heakorra ja julgeoleku tõstmiseks. Kuid juba kõrgmeistri enese juures läbirääkimise tulemusena Hans Brakeliga koostati väike kavand, mis tuleks linna huvides ette võtta. Esijoones tegi Narvale muidugi linna kindlustamine muret. Pihkva sõjalaevad

pääsesid vabalt Narva jõkke ja linna lähedusse ning võisid oma väeosi kas või Kulgul maale paisata. Siit järgnes vajadus järvelähku, s. t. kohta, kust Narva jõgi Peipsist välja voolab, kindlustada pulvärgi abil. Kulude katteks arvati soovitavaks võtta Narva tulevailt kaupadelt vaiatolli. Linn ise olevat vaja ümbritseda kraavidega, mis siin veel puuduvat. Samuti peeti tarvilikuks, et linn saaks pitsati ja õiguse vaha pitserdamiseks nagu hansalinnadki. Lõpuks peeti tarvilikuks, et kõik linna vanad õigused ja eelised saaksid kinnitatud [8]. — Nii olid Hans Brakeli sõidul parimad tagajärjed.

Jaanuaris 1418 Volmaris peetud linnadepäeva ajal (23. jaanuaril) kohtusid Tallinna ja Narva saadikud ordumeistri juuresolekul teineteisega. Et Tallinn seda kokkusaamist võttis väga tõsiselt, näitab juba see, et tema saatkonda tervelt 4 raehärrat kuulus, nimelt Gerd Witte, Ludwig Dunewar, Johan Palmedach ja Hinrik von Telgeten. Narva oli vahepeal saanud õiguse Preisimaa linnadest kaubaostuks, seetõttu polnud Tallinnal mõistagi enam kasulik kaubakeeldu Narva suhtes lasta edasi kesta, vaid need kitsendused kaotati. Lahkuminek tekkis ainult veel lahtise soola ostmise pärast Tallinna sadamas: vaieldi, kas Narva kaupmehed võivad osta soola Tallinna sadamas välismaa laevadelt või ainult Tallinnas kaubakeldritest. Narva nõudis siin täielikku vabadust, kuna soolavedu sadamast ja ümberlaadimine laevalt laevale märksa vähem kulukas on, seevastu väljavedu linna keldritesse kulusid aga aina suurendaks. Kuid Tallinna saadikud kaitsesid oma kaupmeeste, voorimeeste ja kandjate huve, mis nõudsid, et iga soolalaadung peab enne müüki laevalt veetama keldrisse. Kokkulepet selles küsimuses ei saavutatudki, Tallinna raad lubas küsimust veel kord kaaluda ja ordumeister andis Tallinnale võimaluse viivitada vastusega kuni jaanipäevani [9].

Narva rõõm oli saadud võidu üle mõistagi suur ja Brakel korraga päevakangelane. Kohe 1418. a. kutsuti ta Narva raehärraks [10]. — Hansalinnad olid nüüd Narvale märksa vastutulelikumad oma laokohtade avamisega. 1422. a. jutustatakse, et narvalased olevat kasutanud kaupmeeste õigusi ka hansalinnades ja Flandrias [11].

Tallinn ei tahtnud siiski leppida hoogsa kaubandamisega Narvas, mis kevadepoole eriti elavnes [12]. Ka Tartut ja Riiat häiris see kaubandamine, kuna suuremaiks kaubitsejaiks Narvas olid

just üksikud üldsuse huve mittearvestavad Tallinna kaupmehed [13]. Tallinn kavatses, nagu ta 31. märtsil teatas, kaupade väljavedu Narva jälle keelata ja palus ka Tartut ja Riiat oma kaupmeestel Narva ja Neva suudme külastamine keelata, et sellega mõjutada venelasi kiiremaiks läbirääkimisiks rahulepingu sõlmimisel [14]. Kuid teised linnad ei nõustunud Narva eraldamisega. Riia eriti hoiatas 18. apr. 1418 Tallinna mõtlematute sammude eest. Ta soovitas küll oma kaupmeestele nõu anda, et nad Narva sõitudest loobuksid, kuid sõidukeelu maksmapanek võivat tuua soovimata sekeldusi ordumeistriga [15]. Et Tallinnal nüüd tuli oma kavatsusist loobuda, siis võttis ta Narva kaubanduse piiramiseks tarvitusele koguni vastupidise abinõu: aprilli lõpul laskis ta kaubitsemise Venemaaga täielikult vabaks. See närvlik samm tuli nii ootamatult ka meretagustele linnadele, et Visby näiteks 7. mail tegi Tallinnale etteheiteid, et see kaubareise Venemaale lubades teiste linnade arvamust sugugi pole küsinud [16]. Muidugi langes kaubanduslik elevus Narvas kohe, niipea kui Novgorodi turg avanes.

Asjata püüdis Narva suvel Tallinnale meenutada ordumeistrile antud lubadusi lahtise soola müügi asjus narvalastele [9]. Antud olukorras oli täiesti arusaadav, et Tallinnal sugugi kalduvust polnud Narva soovidele vastu tulla.

---

9. Tallinna kodanikkude kinnisvarade maksustamiskatse. Rahuleping Narva jõel.

Kuna Narval ei õnnestunud Tallinnas kõiki oma soove läbi viia, vähemalt lahtise soola ostmise suhtes Tallinna sadamas, ja orduvõimudki siin midagi parata ei saanud, — hakkas Narva ise otsima abinõusid, kuidas Tallinnale survet avaldada. Hea võimaluse näisid selleks pakkuvat Narvas Tallinna kodanikele kuuluvad kinnisvarad, mis olid vabad kõigist avalikest kohustusist juba tollest ajast, mil Narva asutati [1].

Juba Tallinna pürjermeistri Gerd Witte viibimist Narvas 1415. a. päästetasude lepingu sõlmimiseks oli kasutanud Narva raad, et tema tähelepanu juhtida tallinlaste kinnisvarade maksustamise vajadusele Narvas: olevat ju kõigi varanduste omanikkude loomulik kohustus linna kaitseks kaasa aidata, kuna vaid Narva omile kodanikele see osutuks raskeks. Narva rae esinda-

jad on edasi seletanud, et Tallinna kodanikel tuleks maksta Narvas iga aida, iga kivimaja ja iga õuealuse krundi pealt linna kasuks 1 mark aastas. Witte on aga seda kuuldes hakanud naerma ja kostnud, et seda päeva küll ei saabu, mil Tallinn hakkaks Narva linna müüride eest hoolitsema, neid ehitama või parandama.

Muidugi pahandas niisugune vastus Narva raadi ja kodanikke. Nüüd, 24. nov. 1419 pöördus Narva juba kirjalikult Tallinna poole, meenutades läbirääkimisi, mis Gerd Wittega peetud. Narva nõudis kategooriliselt, Tallinn andku oma kodanikele teada, et kõik need, kes pole Narva linna päriskodanikud, oma kinnisvarad linnas „aasta ja päeva jooksul" võõrandaksid päriskodanikele, vastasel korral ähvardati nende aidad ja majad sulgeda ning tühjad krundid võõrandada. Kirjas tähendati, Narva kodanikud olevat väga kibestunud, et nad peavad kaitsema ja valvama nende varandusi, kes Narva kodanikud ei ole ja linna kasuks mingeid avalikke kohustusi ei kanna [2].

Politiline seisund piiril oli aga vahepeal teravaks läinud, niivõrd teravaks, et augusti algul ordumeister pidas tarvilikuks piiri läheduses valvetõket pidada [3]. Narva foogtil tuli rohkesti diplomaatilisi ülesandeid enda peale võtta. Kevadepoole suve võttis ta osa läbirääkimisist Viiburi pealiku Krister Niklissoniga [4], sügisel käis ta koos Tallinna raehärra Richard Langega ja rüütelkonna esindajaga Taani kuninga juures [5] ning detsembris ordu kõrgmeistri juures Preisimaal,[6] kellele viis kingitusena kaasa paar jahikulli [7].

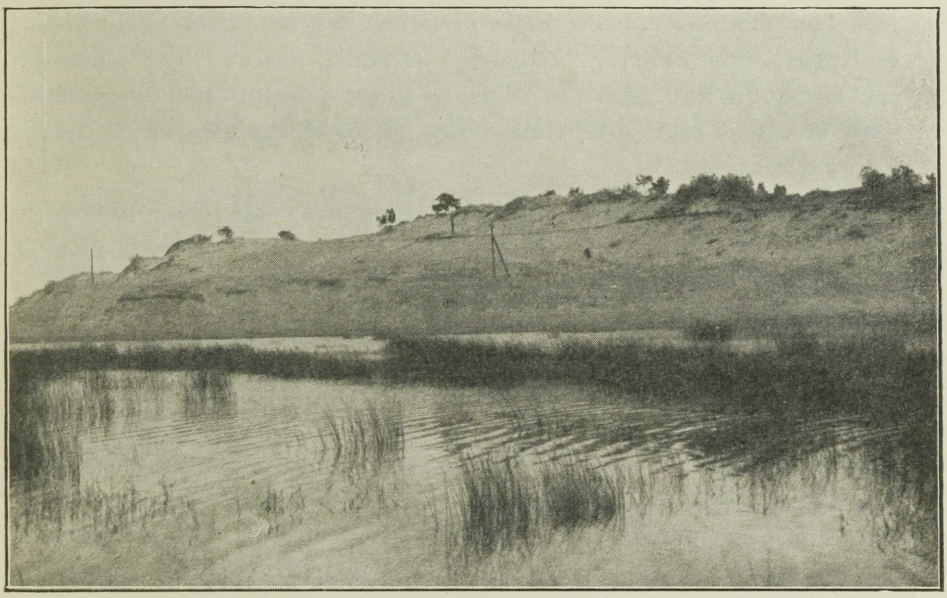
Aprillis või mais 1420 oli Narva foogt jälle venelaste kaupa kinni pidanud. Tallinn tegi seepärast etteheiteid: kas niisugune kaupade kinnipidamine ei saa kaubavahetusele ohtlikuks. Ordumeister aitas aga vahejuhtumi kiiresti likvideerida, käskides Narva foogti äravõetud kaubad vabaks anda [8].

Kuid kohe selle järele kerkis päevakorrale suurem sekeldus. Neva jõel tungisid tundmatud meriröövlid kallale vene kaupmeestele, kes parajasti teel olid Tallinna poole, ning omastasid neilt umbes 2000 hõbetüki ehk 10.000 riia marga väärtuses kaupa. Kaupmehed ise veeti vangidena Saksamaale [9].

Venelastega lõppenud rahulepingu uuendamise üle jätkati hoogsalt läbirääkimisi. 24. aug. 1420 sõitis ordumeister koos Novgorodi saadikutega ordupäevale Võndu. Vene saadikud olid omalt poolt esitanud rahulepingu kava, millega pandi ette Narva

jõgi kummagi maa vahel sel viisil poolitada, et piir jookseks keset jõge. Peale selle taheti Ordult lubadust, et sõja korral rootsi väed Ordu maa-alast Venemaa kallale läbi ei pääseks. Orduvõimud leidsid, et esitatud tingimused ei ole neile vastuvõetavad [10].

1420. aastal jõudis katk, mis juba paar aastat varem Novgorodis rahvast hävitanud, ka Liivimaale ja tegi kõigis maanurges hirmsat laastamistööd. Eelmised aastad olid kehvad, viljasaak äpardus, rahvas kannatas alatoitluse all ja surevus oli suur. Linnad jäid inimesist peaaegu tühjaks, kõik põgenesid maale varju

Pilt nr. 11. Rosona jõgi tema kaldal asuva Kuradimäe nõlvakuga. Foto J. Triefeldt.

otsima [11]. Elu linnades jäi seisma. Muidugi kaotas taudi tõttu ka Tallinna-Narva vahekord osa oma teravusest ja vahest seetõttu jäidki surveabinõud kinnisvaraomanikkude vastu Narvas kohaldamata.

Sügisel jätkati läbirääkimisi venelastega. Ordumeister läkitas saadikutena Novgorodi Viljandi komtuuri Goswin von Polemi, Narva foogti Herman von Gimpteni (Gimeters) ja oma vennapoja Winrich von Spanheimi. Leppeni seal ei jõutud, sest venelased nõudsid kangekaelselt poolt Narva jõge [12]. Kõik, mis

saadikud saavutasid, oli see, et järgmise aasta 26. jaanuaril otsustati pidada päev Narva jõel [13].

Ettevalmistused selleks päevaks algasid varakult. Juba 20. dets. 1420 palus ordumeister Tallinna päeva heaks kordaminekuks aidata mitte üksi hea nõu, vaid ka teoga. Sest kuna novgorodlased tulevat tugeva kaitseväe saatel Narva alla, siis peaks ka Tallinn hoolitsema tarviliku kaitse eest: kohale tulevat saata 60 raudrüüs ambukütti. Sõjavarustis tulevat peita saanidesse, et see ei paistaks silma [14]. Narva sõitis aegsasti ordumeistri eriliste volitustega Tallinna pürjermeister Werner van dem Rode [15]. Novgorodis pidas aasta lõpul läbirääkimisi ordumeistri tõlk Harteke Sassenbeke, kelle kirjadest selgus, et meeleolu oli seal ebasoodus, mõistagi kaupade röövimise pärast Neval. Sassenbeke andis nõu, Järva ja Viljandi foogtid võtku otsekohe oma väed kokku ja olgu sõjavalmis. Kaupmeestel keelati samuti üle Narva jõe minek [16].

Jaanuari algul tuli Narva vene kaupmehi, osalt Novgorodist, osalt Neva jõelt. Antud juhiste kohaselt Werner v. d. Rode juhtis nad Tallinna, kus neid niikaua kinni peeti, kuni ordumeister Narvas käis [17].

26.—28. jaanuarini oli päev Novgorodi saadikutega Narva jõel. Ordu poolt oli kohal ordumeister Siegfried Lander von Spanheim ise, keda muidugi tavaliste auavaldustega koheldi. Temaga kaasas oli terve hiilgav saatkond, kuhu kuulusid maamarssal Walrabe von Hunsbach, Viljandi komtuur Gosvin Polem, Tallinna komtuur Diederich Ducker, Võnnu foogt Johan von Trecht ja mõistagi ka Narva foogt Herman Gimpten. Vene saatkonna eesotsas seisid kaks Novgorodi possadnikut ja leedu vürst Feodor Patriciuse poeg [18]. Tallinna raehärradest olid kohal peale Werner v. d. Rode ka Gerd Witte ja mitmed teised.

Eelläbirääkimised olid vahepeal andnud juba sedavõrd tulemusi, et rahuleping võidi kinnitada mõlemapoolse ristisuudlusega. Rahutingimused jäeti endised, ka piir pidi kulgema nagu vanasti, s. t., et venelased tegelikult loobusid poole Narva jõesängi nõudmisest [19].

Peale lepingupunktide, mis poolte nõudmisel kirja pandi, puudutati muidki küsimusi, mille kohta sõlmiti mõned erikokkulepped. Nii lahendati vana, ordumeister Brüggenei aegne võlgade nõudmine äravõetud kaupade eest [20].

Raskeimaks küsimuseks oli muidugi Neva jõel röövitud kaupade ja vangistatud kaupmeeste asi. Venelasile oli vahepeal saabunud andmeid, et röövitud kaubad ja vangid on viidud Saksamaale, kas Lüübeki või Vismari. Ordu saadikuil oli võimalus oma käed puhtaks pesta, seletades, et hansalinnad ei seisa Ordu käsutuses ja Novgorodil endal tuleb hoolitseda nende suhete selgitamise eest. Nii ei jäänud vormilisi takistusi rahulepingu sõlmimiseks, kuigi asi ise jäi selgitamata. Palju raskem oli muidugi selles küsimuses Tallinna saadikute seisund, kes Hansa huve pidid kaitsema. Nagu venelased hiljem tõendasid, olevat Tallinna esindaja Gerd Witte neile sel puhul seletanud, Vismari linn ei kuuluvatki Hansasse [21].

Rahuläbirääkimiste kõrval oli Tallinna raehärradel loomulikult võimalus arutada Narva raehärradega ka mõlema linna vahelisi tülisid. Siin nähtavasti leiti mõlemalt poolt leplikum toon.

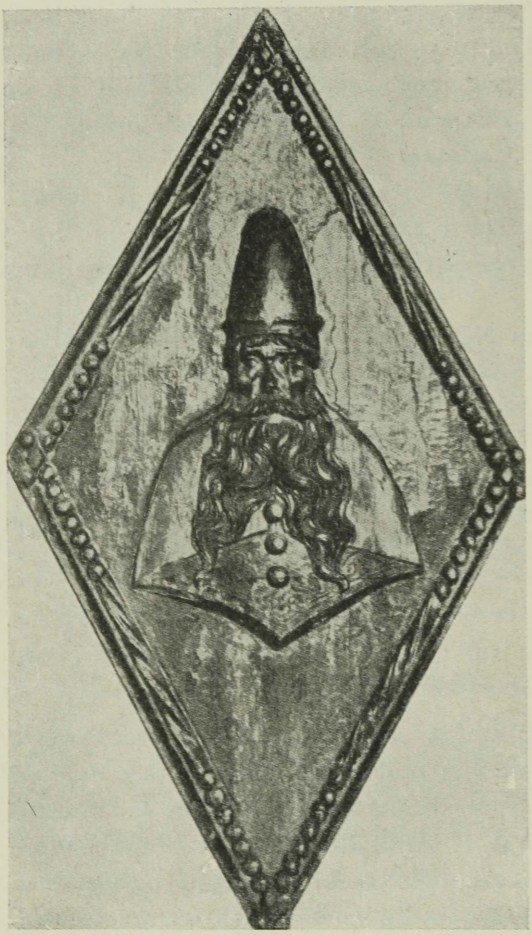
Sama aja paiku astus Narva rae etteotsa noor energiline pürjermeister Herman Louwe, Tallinna kaupmehe poeg ja Tallinna Suure Gildi liige, kes kogu oma tegevuses Tallinnale sõbralikumat joont püüdis pidada, niivõrd sõbralikku isegi, et Narva foogt tema peale ordumeistri ees kaebust tõstis. Siis astus aga tema kaitseks üles Tallinnast pärit olev kaupmeeskond, seletades, et kõik, mis Louwe teinud, on ta teinud kaupmeeskonna huvides [22].

10. Uus sõjahirm a. 1422.

Kuna 1421. a. rahulepinguga kaubanduslikud arusaamatused Hansaga jäid lahendamata, siis olid uued raskused kaubanduse alal Venemaaga paratamatud. Kaubitsemine toimus korralikult ainult Narvas. Märtsis 1421. a. sõitis Tartu saadik Francke Novgorodi, et selgitada kaubavahetuse uuesti alustamise võimalusi. Tartus liikus kuuldusi, Novgorodis ähvardatud kaupmehi vangistada [1]. Sõit ei andnud aga tagajärgi. Novgorod saatis vastuseks äärmiselt teravatoonilise kirja, milles heideti ette nii kaupade röövimist Neva jõel kui ka seda, et saksa kaupmehed juba eelmise rahu ajal venelasi olevat petnud, müües neile võltsitud kaupa. Novgorodi kaupmehed ei tahtvatki enam hansalinnadega kaubelda, seletati kirjas [2]. Ja et vahekorrad oleksid selged, kutsuti ühel aprillikuu pühapäeval kõik saksa kaupmehed Novgo-

rodis wetše ette ja kirjutati nende nimed üles. Ainult preestri ja õuesulase vastutusel jäeti nad faktiliselt vabaks. Kaupmehed ühes varaga tunnustati pantvangideks mere taha viidud vene kaupmeeste eest [3].

Muidugi keelati nüüd Liivimaa linnadest kaupmeestele sõit Novgorodi. Kuid murega pidid hansalinnad nägema, et kaubitsemine Narvas ei lakanud, vaid Narva kaupmehed isegi uuesti oma kaupadega hakkasid Novgorodi sõitma, kus nad muidugi tegid head äri. Koguni terve nimestik on säilinud kaupmeestest, kes keelatud ajal Novgorodi vahet olevat sõitnud. Nende seas leiame Bernd Lemgo sulaseid, tuntud raehärra Joh. Brakeli, Narva tulevase raehärra Gerd Mule ja isegi rahulepingu sõlmimisel eriti teeneterikka Tallinna pürjermeistri Werner v. d. Rode [4]. — Kevadepoole suve suri Narvas Bernd Lemgo. Tema päranduse likvideerimisel selgus, et tema varandus kõiki võlgasid ei kata, vaid et võlausaldajad said ainult 40 prots.[5].

Pilt nr. 12. Hansa liidu Novgorodi vapikilp 1527. a.

Kui kevadise hooaja alguseks kaupmehed Sise-Venemaalt Novgorodi kokku sõitsid, leidsid nad kaubaõue suletud ja turu tühja. Enamik kaupmehi sõitis edasi, kas Narva või Pihkva, et

seal kaubaga varustuda [6]. Saksa kaupmeeste seisukord Novgorodis muutus järjest halvemaks. Üks neist, Hans van Sunder, oli ilma teiste kaupmeeste teadmata tahtnud mingit kirja teadetega Liivimaale saata ja kasutas mõne Narva poole sõitva venelase kaasabi kirja edasitoimetamiseks. Kuidagi olid novgorodlased asjast teada saanud. Nad lasksid kirjaviijale järele kihutada ja said ta kätte, võtsid kirja ära ja lasksid selle vene keelde tõlkida. Seejuures anti kõigele, mis kiri sisaldas, võimalikult halb tähendus. 21. juulil poodi kirjaviija Saksa kaubaõue värava ette. Järgmisel päeval kutsuti kaupmehed uuesti wetše ette ja 10 nende seast, ühes H. v. Sunderiga vangistati ning aheldati [7].

Nüüd keelas Tallinn igasuguse kaubandamise venelastega ka Liivimaal. Keeluga kutsuti ühinema ka Narvat, millest räägiti Narva pürjermeistrile Louwele, kui ta Tallinnas käis [8]. Ühtlasi keelati soola väljavedu Tallinnast. Kuid orduvõimud ja Narva ei tahtnud kaubakeelust teadagi. Narva foogt kirjutas 25. juulil 1421 Tallinnale, et keeld polevat sugugi kooskõlas hiljuti toimunud ristisuudlusega, millega venelasil lubati tulla kaupa ostma nii maa- kui ka veeteed kaudu. Foogt nõudis isegi, et soolatellimised, mis antud enne keelu maksmapanekut, saaksid täidetud [9]. Samuti arvas Narva raad, et ordumeister sellest väga pahanduks, kui keeldutaks venelastega kaubandamast. Pealegi kaubandavat Tartu ja Riia päris avalikult Pihkvaga, kust kaup kotimeeste kaudu Novgorodi edasi toimetatakse [10]. — Kirja toonist paistis siiski, et Narva tahtis meeleldi hoiduda tülist Tallinnaga.

Augusti algul käis Narvas Tallinna rae esindaja Albert Stoppesack. Tal oli siin läbirääkimisi vene kaupmeestega, et selgitada nende meeleolu, ja ta veendus, et oleks kasulik saata uuesti saadikud Novgorodi [11]. Augustis sõitiski Novgorodi Tartu saadik Vrolik Engel ja jäi sinna sügiseni. Ta teadistas venelasi, et Narva jõel vangistatud vene kaupmehed on hansalinnade poolt röövlite käest lunastatud ja võiksid järgmisel aastal Novgorodi tagasi jõuda. Selle kohta sõlmiti kokkulepe [12] ja nüüd laskis Novgorod vangistatud saksa kaupmehed vabadusse. Vangistus oli kestnud 9 nädalat nii raskeis tingimusis, et üks kaupmees oli vangistuses surnud ja mitmed teised haigestunud [13].

Narva oli põhistanud kaubitsemist venelastega kogu suve ordumeistri soovidega. Ent sügisel tekkis järsk pöörak. Eelmisil aastail olnud viljaikalduse tagajärjel olid kaupade hinnad sedavõrd tõusnud, et esimese järgu tarbeained, eriti sool, hinnalt

talurahvale kättesaadamatuks oli muutunud. Ordumeister palus linnasid soola ja teiste esimese järgu tarbeainete hindu alandada, kuid palve ei andnud tagajärgi. Siis kuulutas ordumeister, kokkuleppel teiste maahärradega, s. o. piiskoppidega, soola maalt väljaveo keelu. Sellest anti Tartus teada just enne jõulu, 21. detsembril [14]. Ühes sellega keelati ära ka mitmesuguste metallide ja metallesemete, nagu tina, padade, kannude, katelde, seatina, pleki, vasktraadi, vase jne. väljavedu [15]. Ja kui Tallinnast taheti järjekordne saadetis soola talupoegade regedel Narva toimetada, siis Ordu teenistuses seisvad mõisamehed võtsid selle maanteel ära [16].

Metallide väljaveo keeld tõendas, et idast sõjapilved olid kerkimas. Ja tõepoolest saatis Narva 1422. a. algul Tallinnale kirja, mis oli täis ärevaid teateid. Novgorod olevat saatnud saadikud Leedu suurvürsti Witautase juurde sõna viima, et Witautase poolt varem avaldatud soovide kohaselt Novgorod olevat valmis ristisuudlust sakslastega üles ütlema. — Narva valmistus hoolega linna kaitsele. Kahjuks oli tal vähe püssirohtu ja laskeriistu. Ta palus seepärast Tallinna võimalikult laenata pool tünni püssirohtu, kaks suurtükki ja 40 kuuli, või niipalju kui võimalik. Kui sõjavarustis ära kulub, siis lubas Narva selle Tallinnale tasuda, vastasel korral aga kõik varustise Tallinnale korralikult tagasi saata. Ühtlasi palus saata isikuid, kes oskaksid suurtükke käsitseda [17].

Vististi ei võtnud Tallinn piirist kaugemal olles sõjajutte nii tõsiselt ega rutanud sugugi abistamisega. Loomulik, et Narvat eriti närveeris tekkinud kaubasulg. Igatahes otsustas Narva midagi ette võtta, et muuta Tallinna vastutulelikumaks. Ta tuletas uuesti meelde Tallinna kodanikkude varanduste maksustamist ja arvas, et maks tuleks sisse nõuda juba sellest ajast peale, mil Gerd Wittega esmakordselt selle üle räägitud [18]. Kuid igasugused ähvardused surveabinõudest kinnisvaraomanikkude vastu puudusid seekord Narva kirjas.

Narva ärevus oli siiski põhjendamata, sest kaubitsemine hakkas varsti uuesti arenema ja ka hansalinnadel oli juba lootus vahekordi Novgorodiga lahendada. 31. mail 1422 toodi hansalinnade päevale Lüübekisse meriröövlite käest lunastatud kaupmehed, kelle eest Vismar oli maksnud üle 1000 lüübeki marga lunaraha. Kaupmeeste eneste jutustuse järgi olnud röövliteks Taani kuninga vasallid Vicke von Vitzen ja teised. Nad viinud kaup-

mehed ühes nende kaubaga soolasele merele ja sealt ühele saarele, mille nimi Mone (Mohn = Ekholm), kus saak ära jagatud. Suurem osa sellest läinud Vismari; ka kaupmehed ise viidud Meklenburgi maale Vismari lähedusse vangi. Kui nad röövlite käest olid lunastatud, näinud nad samu röövleid täitsa vabalt Vismari linna tänavail jalutamas [19]. Kaupmehed nõudsid ka röövitud kaupa tagasi, mispeale Vismari saadikud vastuküsimusega esinesid, kes siis nende linna poolt makstud lunaraha peab tasuma. Hansapäev otsustas saata kaupmehed Liivimaale ja nad seal Novgorodile väljata. Samuti otsustati Narvalt teateid nõutada, kes olid need kaupmehed, kes keelatud ajal venelastega kaubitsesid.

Vangist pääsenud venelaste üleandmine toimus Narvas 7. aug. 1422 [20]. Ent luhtus hansalinnade lootus, et kohe selle järele uueneb kaubandamine Venemaaga, kuna venelased nõudsid röövitud kaupade, eeskätt vaha tagasiandmist [21]. Alles siis, kui Tallinn Lüübeki ülesandel kinnitas, et ta äravõetud vaha asemele annab uue, tekkis võimalus uusiks läbirääkimisiks [22]. 1423. a. jaanuaris sõitsid Tallinna, Tartu ja Riia saadikud Novgorodi. Siin loendati üksteisele vastastikku kõik mineviku-eksimused. Läbirääkimised näisid luhtuvat ja saadikud valmistusid juba ärasõidule, kuni viimaks 8. veebr. kaubaleping uuesti alla kirjutati [23]. Kaubavahetus võis kaheaastase seisaku järele uuesti alata. — Soola väljaveo keelu olid maahärrad tühistanud juba eelmise aasta jakobipäevast [24].

1423. a. mais tulid Narva jõkke ootamatult 4 rootsi laeva ja viisid ära ühe kaubalaeva, mille laadungiks oli 20 säilitist otri. Kui narvalased röövlitele järele kihutasid, jätsid need laeva maha, viies osa kaupa, toiduaineid ja laevariistu enesega kaasa [25].

---

11. Narva saab kaubandusliku piitsati ja kaaluõiguse ning avaldab soovi saada Hansa liikmeks.

Juulis 1424. a. teatas Visby linn Tallinnale, et Soome lahel jälle meriröövlid venelasilt kaupa on ära võtnud, kusjuures ka kaupmehi on tapetud [1]. Nagu hiljem selgus, tungitud venelasile kallale merel, umbes 8 penikoormat Tallinnast, kuhu nad tahtsid sõita. Kaupmehed ise olevat vangistatud, nende kaubad maale viidud ja seal jaotatud. Peasüüdlased olnud pärit Rak-

verest ja nagu venelased 1425. a. linnade saadikuile seletasid, kandnud Rakvere, samuti ka Tallinna inimesed veel siis neid riideid, mis nad kaupmeestelt röövinud [2].

Kaubavahetus seekord otsekohe küll ei katkenud, vist küll seepärast, et tol korral viibis väga palju vene kaupmehi Liivimaa linnades [3]. Venelased püüdsid saadikute kaudu röövimise eest rahuldust nõutada, kuid tulemusteta. Tallinna käest kahjutasu nõudes saanud saadikud vastuseks, et Rakvere linn kuulub ordumeistrile. Ordumeister aga seletanud, et kaubanduslikes tüliasjus ikkagi Tallinn peab vastutama. Seepeale saadikud küsinud imestusega, kes siis on sel maal õige peremees? [2].

Juba septembris olid sekeldused läinud niivõrd tõsiseks, et hansalinnad kehestasid Liivimaalt soola väljaveo keelu [4]. Novgorod keelas vastuseks saksa kaupmeeste väljasõidu oma linnast [5]. Liivimaa linnad vastasid kaubasõitude keeluga Nevale ja Novgorodi [6]. Et Tartu saadiku Hildebrand v. Megeni sõit Novgorodi tulemusi ei andnud [7], siis püüdsid hansalinnad Venemaad täielikult isoleerida, paludes ka Viiburit, et see kaubakeeluga ühineks. Viiburi pealik lubas sellekohast soovi kuninga juures toetada, keeldus aga omapead küsimust otsustamast [8].

Piiriäärne kaubitsemine venelastega kestis aga lakkamatult. Kauba lähtekohaks oli nähtavasti Danzig, kes küll kaubakeelust enda juures teada andis, kuid kelle laevad siiski endiselt Nevale sõitsid ja ka Viiburit kaubaga varustasid [9]. Narva foogt omalt poolt tegi näo, et ta keelust midagi ei tea: soola väljaveo keeld olevat küll kunagi välja antud, kuid sellest olevat juba üle 4 aasta tagasi, seepärast lasku Tallinn tellitud sool vabalt välja viia [10]. Ja Tallinngi püüdis seekord keelule läbi sõrmede vaadata. Ta seletas Narva foogtile, et tema on enda juures kauplemiskeelust teada andnud ja enam see asi temasse ei puutuvat. Omal riisikol kaubitsemine olgu igaühe enda asi [11]. Kuid hansalinnad ei tahtnud vaadata asjale sugugi sama pilguga. Nad rõhutasid, et kaubakeeld on kehestatud Liivimaa linnade enda soovil ja seepärast tulevat ka hoolitseda, et kaubandamine venelastega Neva jõel ja mujal lõpeks [12]. Välismaa linnade survel hakkas nüüd Tallinngi otsima abinõusid kaubandamise tõkestamiseks. Ta tegi oma saadikuile Pärnu linnadepäeval juunis 1425. a. ülesandeks läbi rääkida teiste Liivimaa linnadega, kas need nõustuksid, kui Tallinn keelaks igasuguse kaubaveo Narva ja kas ka Tartu oleks

valmis võtma endale kohustuse, Narvale kaupa mitte müüa, samuti ka lõpetama kaubandamise Pihkvaga [13].

Novgorodis vahistatud kaupmehed viibisid väga raskeis oludes. Ainult piiskopi eestkostmisel ei heidetud kõiki türmi [14]. Sakslased, kes tänaval tabati, pandi raudu. Vahi all olemise tingimused olnud isegi niivõrd rasked, et kinnipeetud 150 sakslasest surnud 36. Ühe sakslase, Kost uth der Osten, löönud vene pristavid surnuks, teist — Reineke Rellinckwerderit peetud 9 nädalat kinni timukamajas, kus teda piinatud, nii et ta suri [15].

Ordumeister Cisse v. Rutenberg külastas Narvat 24. aug. 1425. Ta andis sel puhul linnale õiguse üles seada kaalu läbiveokaupade kaalumiseks, et linn selle eest saadud kaalurahaga võiks oma müüre kindlustada. Linn sai selle õiguse tasuta, nagu privileegis märgitakse. — Teiseks andis ordumeister linnale kohtupidamise õiguse poolel Narva jõel. Viimane oli linnale kahekordselt tähtis: ta suurendas tunduvalt linna sissetulekuid, teisalt aga andis võimaluse kontrolli teostada, et Tallinna kaupmehed Narva linna korralduste vastaselt jõel venelastega ei kaubandaks [16].

Ka 1425. a. sügisel ei andnud sobitused Novgorodiga tagajärgi. Murega märkasid hansalinnad, et kaupmehed hakkasid üle kolima Stokholmi, Turgu, Viiburi ja teistesse Rootsi-Soome linnadesse. Narva kauplemine soolaga samuti oli võtnud väga suure ulatuse [17]. Ordumeister keeldus aga kaubakeeluga ühinemast, olgu siis, et seda oleksid teinud ka piiskopid ja Taani (resp. Rootsi) kuningas [18]. Tallinn oli uuesti sunnitud surveabinõusid otsima. Narva kaupmehelt Godeke Westfalilt näit. konfiskeeriti 1500 nahka ja ta ise lasti ainult käemeeste vastu vabaks, kuna teda süüdistati, ta olevat Pihkvaga kaubandanud. Narva foogt astus aga kindlasti Westfali kaitseks välja, kuna viimane Hansasse ei kuulunud, vaid ainult Narva kaupmeeskonda [19].

Novembris tekkis järsk pööre. Novgorod laskis oma piiskopi eestpalvel saksa kaupmehed vabaks ja lubas kaubandada sakslastega.[20]. Lüübekki omalt poolt otsustas kaubanduslikku läbikäimist Venemaaga ajutiselt lubada, kuni hansapäev selles küsimuses seisukoha võtab [21].

Nii oleks kaubavahetus jälle võinud rahulikult alata. Kuid nüüd segas vahele ordumeister Cisse v. Rutenberg ja tegi kor-

ralduse, et vene kaupmehed ei või sõita Venemaalt tulles kaugemale kui Narvani. Tallinna järelepärimisele kostis ordumeister, venelased olevat muiste Narva kaupmehi kahjustanud ja nüüd ei võivat edasisõitu Tallinna poole enne lubada, kui Narva kahjud kaetud. Nii oli Tallinn vene kaubandusest ära lõigatud, ta võis kaubandada vaid Narva kaudu. Seisundi tegi halvemaks see, et Taani kuningal oli kevadel rahuleping Novgorodiga lõppemas ja seepärast Viiburi foogt arusaamatuste vältimiseks hoiatas Neva suudme külastamise eest [22]. — Võimalik, et Viiburi foogtki oli mõjutatud ordumeeste poolt. Narva foogti kohal oli tol korral väga silmapaistev mees, Heinrich Schungel, pärastine ordumeister. Ta pidas tihedat sidet Soomega ja tema ülesandel käis tema teener Eilhard Lichte, kes hiljem Narva linnasekretäri kohale kutsuti, 1426. a. Soomes [23].

Pilt nr. 13. Narva linna kaubanduslik pitsat. Joonist. J. Naha.

17. jaan. 1426 andis ordumeister Cisse v. Rutenberg Narva linnale pitsati vaha ja teiste Narva veetavate kaubaainete märkimiseks. Pitsat kujutas orduristi [24]. Vaha oli tähtsamaks kaubaaineks, mis tuli Venemaalt vahetuskaubana soola vastu. Venemaalt tulnud vahapakid kontrolliti puhtuse ja headuse suhtes, kaaluti ning siis pitserdati. Selle toimingu eest võttis linn erilist maksu. Linna pitsat oli vastutuseks teiste linnade ees kauba headuse suhtes. Seni oli olnud kauba pitserdamine Soome lahe lõunarannikul Tallinna ainuõiguseks.

Ordumeistri kindel toetus tiivustas Narvat sedavõrd, et ta juba ultimatiivselt võis Tallinnale oma nõuded ja soovid esitada. Lüübeki kaudu kandis ta need soovid ette ka Hansa linnadepäevale. Narva olevat valmis tulevikus ühinema kõigi hansalinnade poolt kehestatud kaubasulgudega ja leppima isegi sellega, et tema kaupmehed Novgorodi kaubaõuele ei pääse, kuid vastutasuks antagu tema kaupmeestele õigus osta Tallinna sadamas lahtist soola ja oma kaupasid ärisõprade kaudu toimetada Novgorodi turule, teiste sõnadega, sõlmida kaubanduslikke ühinguid Hansa kaupmeestega. Kaubasulgude puhul olgu linnal õigus jätkata kaubitsemist piiril toiduainetega. Kaubakeelust

üleastujate kohta linna piirkonnas olgu temal kohtumõistmise õigus, samuti ka õigus kaupu enda kasuks võõrandada. Viimaks tunnustagu hansalinnad ordumeistri poolt antud kaubamärkimis-pitsatit, nii et Narvas pitserdatud pakke poleks tarvis enam hansalinnades ümber kaaluda, kontrollida ega maksustada [25].

Narva soovid olid, nagu näeme, hoolega läbi mõeldud. Nad olid niisuure ulatusega, et hansapäeval Lüübekis, 24. juunil 1426 neid tõlgendati, kui Narva soovi Hansa liitu astumiseks. Soovid ise rahuldamist ei leidnud, vaid küsimus jäeti Liivimaa linnadele järele kaaluda [26]. Narva vastu tarvitati aga igal võimalusel survetaktikat edasi. Nii arestiti Tallinnas isegi Narva pürjermeistri Herman Louwe äriosaniku kaubad [27] ja Flandrias peeti kinni Narva kaupmehe Clawes Olzeni kaubad ettekäände all, et keegi venelane olevat tema vastu nõudmise esitanud, olgugi et sama venelane Narva rae ees koguni vastupidist kinnitas [28].

1426. a. toimus suur maadevahetamine Alutagusel. Juba 13. sajandist kuulusid tsistertslaste Kärkna kloostrile Alutagusel suured maa-alad praeguste Lüganuse, Jõhvi ja Iisaku kihelkondade piirides. 1411. a. lepindus Ordu kloostriga nende maa-alade vahetamiseks, mille vastu Ordu andis kloostrile maid Kursi kihelkonnast. Ordule anti üle 21 küla Alutagusel, nagu Virunurme, Võrnu, Voorepere, Moldova, Käärilõpe, Kurtna, Edivere, Sõõrumäe, Iisaku, Kuru jne. Kõik need külad läksid Narva ordufoogti valdamisele [29].

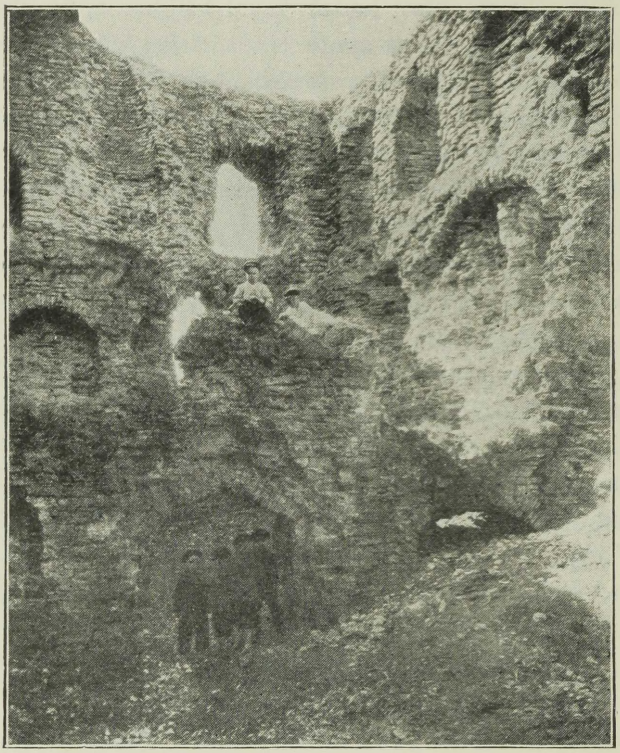
---

12. Vasknarva linnuse ehitamine. Vene kaupmehe tapmine Narvas.

1418. a. koostatud Narva julgeoleku ja heakorra tõstmise kavas oli muu seas nähtud ette ka jõe lähu kindlustamine Peipsil. Kuna orduvõimud kava järjekindlalt olid hakanud teostama, siis tuli ka nüüd kindluse rajamine Peipsi ääres päevakorrale. 28. jaan. 1427 palus Narva foogt Tallinna saata kohale head müürseppa, kes võiks asuda torni ehitamisele Peipsi äärde jõe lähku. Meistri saatmisega palus ta rutata, et töödega kohe saaks alustada [1]. Kesksuvel näib ehitis juba olevat jõudnud katuse alla, sest Leedumaa kaudu tuli juuli algul teateid, pihkvalased saatnud oma saadikud Moskva suurvürsti juurde kaebama, et Ordu ehitanud linnuse Narva jõe kaldale. Nad ähvardanud uue

linnuse samuti hävitada, nagu nad kord varemini (1349. a.) hävitasid linnuse, mis seal kohal seisis [2].

Vahekord venelastega halvenes sedavõrd, et Liivimaa linnadel näis olevat ettevaatlikum kaubasõitu Novgorodi keelata [3]. Ka järgnevail aastail olid vastastikused arusaamatused sagedased.

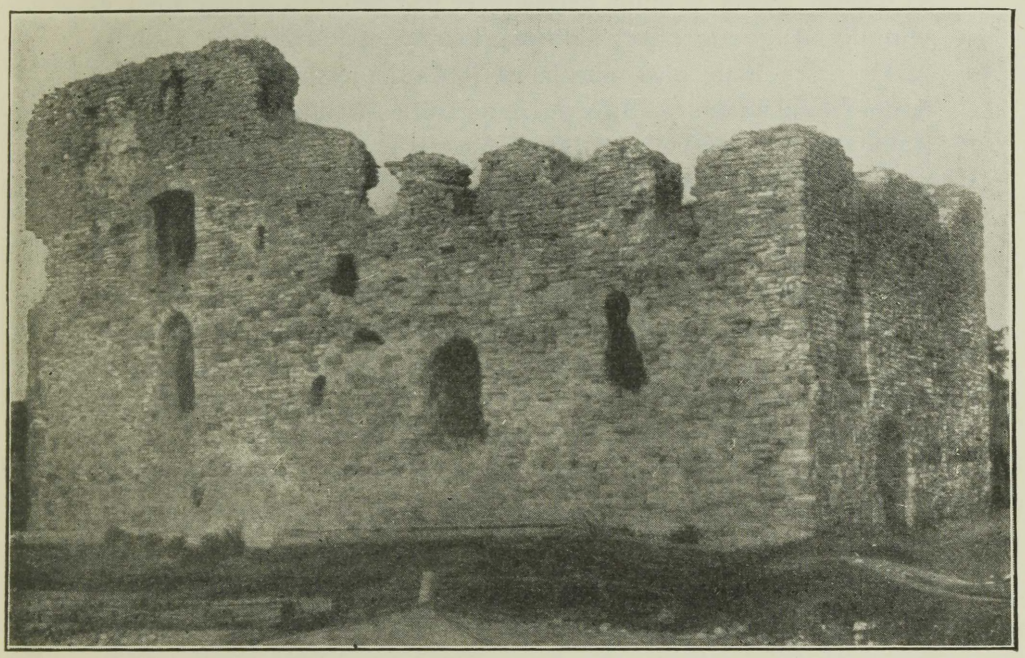
Pilt nr. 14. Vasknarva varemed seestpoolt.
Foto Parikas.

Nähtavasti seoses Narva jõe ülemjooksu kindlustamisega haaras foogt oma kätte sama saare Narva jõel, mis kord varem oli Scherselinkile müüdud [4].

1428. a. lahkus Narvast kõigist lugupeetud ordufoogt Heinrich Schungel. Tema asemele tuli Tamme Wulf v. Spanheim, üks vägivaldsemaid ordumehi.

Narva ei saanud Tallinnale andestada, et viimase vastuseismisel Narva vastuvõtt Hansasse nurjus. Otsiti teid, kuidas Tallinnale kätte tasuda või temale vähemalt meelehärma valmistada.

Kinnisvarasid küll enam ei puudutatud, nähtavasti oli siin vahepeal kokkulepe saavutatud. Kuid Narva vanemad kodanikud, samuti ka orduteener Narva jõe suudme lähedalt saarelt teadsid kõnelda, et kauplemine vanal Hacke-jõel ja Luugal ühes Rosonaga oli lubatud ainult narvalastele; võõrad võisid seal kaubelda ainult Narva rae- ja ordufoogti loal. Säärase loa nõutamise eest Tallinna kaupmehed ei olnud hoolitsenud. Sellepärast hoiatati tallinlasi juba enne 1421. a. nende pürjermeistri Werner v. d. Rode kaudu, ja kui see ei aidanud, siis võeti kinni mõ-

Pilt nr. 15. Vasknarva varemed. Foto E. Selleke.

ned kalade ülesostjad ja toodi kõigi oma kaupadega linnusesse. Vangid vabastati aga kohe, niipea kui Tallinn nende eest välja astus [5]. Narva privileegid olid seni olnud hoiul Tallinnas. 18. mail 1426. a. lasti neist tarvilikud ärakirjad valmistada [6]. Et ordumeister Narvale oli andnud kohtupidamise õiguse poolel Narva jõel, siis oli linnal võimalik midagi tallinlaste vastu üritada. 16. mail 1429 andiski Narva Tallinnale teada, et Taani kuninga Waldemari armukirja põhjal Lauka s. t. Luuga jõel kauplemise ainuõigus on Narva linna ja linnuse elanikel. See-

pärast keelaku Tallinn oma kodanikel selles piirkonnas kauplemine, kuna Narva seda enam sallida ei taha [7]. Ja et Narva foogt linnaga käsikäes töötas, siis kordas ta omas kirjas 20. maist sedasama, lisandades ka omalt poolt, et säärast kauplemist enam ei lubata [8]. Tallinn oli keelu üle kõvasti üllatatud, sest juba vanast ajast peale oli Tallinnal õigus kaubandada igal pool kuni Narva jõeni ja edasi kuni Novgorodini. Alati oli ta seda õigust ka kasutanud ja keegi polnud teda selles takistanud. Tallinn palus nüüd Narva foogti tema kaupmeeste õigusi mitte kitsendada [9].

Kuid Narva võimud näitasid, et nad seekord asjata sõnu ei teinud. Augustis paar Tallinna kaupmeest, Heinrich Gracias ja Heinrich Kule olid oma laeva ja kaupadega läinud keelatud rajooni kaubandama. Siin peeti nad ühes kaubaga kinni. Tallinna palvel 1. septembrist 1429 vabastati nad küll vangistusest [10], ent veel oktoobris oli nende kaup Narvas linnusehärrade käes [11]. Aasta lõpupoole sõitis Narva foogt Tallinna ja võttis Toompea lossis jutule Tallinna linna esindajad. Seal jõuti siis viimaks kokkuleppele, et foogt lubas kaubad vabaks anda [12]. Kauplemine jõel sellest ajast hääbus ning koondus Narva müüride vahele, teisalt hakkas Tallinn nüüd tunnustama Narva ainuõigust Luugal kaubandamiseks ning Tallinna kodanikud edaspidi varustusid Luugale kauplema minnes Narva loaga [13]. — Ka Narva uus pitsat hakkas aegade kestel pikkamööda läbi lööma.

1429. a. suvel hõivasid Viiburi pealiku teenrid Narva jõe suudmes kaks laeva, mis Lüübekist üle Tallinna kaubaga Narva suundusid [14]. Tallinn pidas seepeale Viiburi kaupmeeste kaubad kinni, kuni vahejuhtum lahendati.

1428. a. pikendati rahulepingut Pihkvaga 10 aasta võrra [15]. Ka Novgorodiga oli lepingu tähtaeg möödumas ning Novgorodis liikus sõjamõtteid. Nende saadikud käinud koguni Taani kuninga juures maad kuulamas, kas ei saaks temast liitlast Ordu vastu, kuid see ei andnud tulemusi. Augustis 1429 tekkis Novgorodis ärevaid kuuldusi, Tallinnas olevat vene kaupmehi kinni peetud. Selle järeldusel peeti ka saksa kaupmehed kinni [16]. Vahejuhtum lahendati küll varsti, kuid ta näitab siiski, kui pinevil olid meeled.

Selles olukorras toimus Narvas mõrv, mis pikemaks ajaks vahekorrad venelastega põhjalikult rikkus.

Aastate vahetusel tuli Tallinnast Narva vene kaupmees Feodor Ogolanov. Ta oli Tallinnas nähtavasti head äri teinud, rohkesti läänemaade kaupa kaasa toonud ja mõtles nüüd kodumaale tagasi sõita. Kuid Tallinna kaupmees Hinrik Basun, Lüübekist tulnud seikleja, kes võõra rahaga äritses, ilma oma äriosalisele tarvilikku aruannet andmata,[17] tõstis venelase peale Narva foogti ees mingi kaebuse, „reetis ta", nagu venelased hiljem kaebasid. Venelane vangistati foogt Tamme Wulf v. Spanheimi käsul, veeti linnusesse ja sest ajast jäi ta jäljetult kadunuks. Novgorodis saadud andmete järgi olevat ta linnuses tapetud ja Narva jõkke jää alla topitud. Tema rikkalikud kaubad on foogt omastanud.[18]

Novgorodis oli meeleolu juba enne seda halba ennustav, ja sellepärast hoiatas Tallinn juba 13. jaan. Narvas olevaid kaupmehi, et nad praegu Novgorodi ei läheks ega kaupa sinna saadaks.[19] Kuid esiotsa jäi kõik vaikseks ja juunis andis Tallinn Novgorodi sõidu uuesti vabaks[20].

Kuid juba juulis lasti Novgorodi turul kuulutada, et varanduse kaotus ähvardab iga venelast, kes julgeks sakslastega kaubelda. Novgorodi saadik Silvester sõitis ordumeistri juurde Riiga ja sealt Tallinna, et Narvas tapetud venelase kaupa tagasi nõuda[21]. Saadik ähvardas ordumeistri ees, et venelased kogu maale kätte maksavad, kui süüdlasi ei karistata. Ordumeister oli sunnitud asja tõsiselt üles võtma. Peasüüdlane Tamme Wulf v. Spanheim oli aegsasti Preisimaale varjule viidud, kus ta mõne aja pärast Danzigi komtuuri kohale asus. Uus Narva foogt vangistas ordumeistri käsul ordusulased, kes tapmisest osa võtnud. Need seletasid avalikult, et nad ainult ülemuse käsku täitnud. Ja kuulekuse eest ei saavat ometi kedagi karistada, pealegi veel surmaga, nagu see mõrva eest oli kohaldatud. Nii jäidki kõik süüdlased karistuseta[22].

Et Novgorodi lepitada, saadeti sinna Ordu saadikuna üks Ordu tõlkidest, Narva kodanik Herman uter Koken. Tal õnnestus ülesande sooritamine hästi. Lepiti kokku, et tüliasjad võetakse lahendamisele päeval, mis peetakse 1431. a. jaanipäeval Narvas, seni pidi kaubandamine Novgorodi ja Liivimaa linnade vahel vaba olema. Herman oli andnud venelasile lubaduse, et kaupmeestel tee Novgorodist Narva ja sealt edasi Tallinna jälle vabaks antakse[23].

Ja olgugi et mõrv toimus Narvas, oli just Narva see paik, kus kaubavahetus kõigepealt taastati ja uuesti elustus. Juba augustis, varsti peale kaubasulu kehestamist, algas suur kaupade juurdevool Narva, nii et foogti tõenduse järgi saabus pea iga päev laevu soolaga Narva [24]. Neist neli Tallinna kaupmeestele kuuluvat laeva peeti Viiburi pealiku Krister Niklissoni teenrite poolt Narva all kinni ja viidi Viiburi [25]. Septembris juba tuli venelasi Narva ning oktoobris sõitis palju kaupmehi, kes esinesid rootslastena, üle Narva Novgorodi [26]. Oktoobri algul uuendati vaherahu Novgorodiga neljanädalase ette ülesütlemisega [27]. Novembris tuli Herman uter Koken Novgorodist tagasi heade teadetega [28]. Tallinn ja Tartu püüdsid siiski tõkestada kaubandamist ja hoiatasid kaupmehi [29].

1431. a. ehitasid pihkvalased Peipsi järvele vastukaaluks Vasknarvale kindlustatud linna Oudova [30].

Sama aasta jaanipäeval peeti Narva jõel päeva venelastega, millest ka Tallinna linna saadikud osa võtsid [31]. Tüliasjade lahendamisega ei saadud siiski nähtavasti palju kaugemale. Suudeti ainult hoiduda konflikti teravnemise eest.

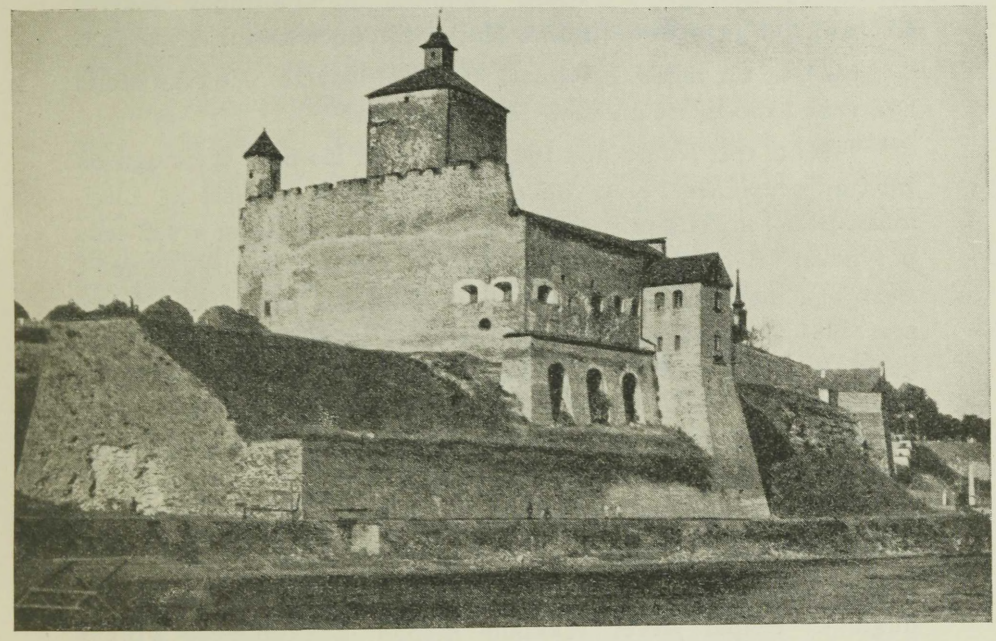
13. Vaiksemad ajad enne suurt tormi.

Jaanipäeval 1431 peetud päev mõjus meelirahustavalt. Ometi tekitas elu ise uuesti vahejuhtumeid, mis aitasid meeli hoida ärevuses.

Venelane Klementi Podwozek oli Tartus pikemat aega äritsenud ja nähtavasti mitte halvasti. Rahutute aegade tõttu ta otsustas sõita tagasi kodumaale. Kasutades kolme saksa kaupmehe lahket vastutulekut, ta sõitis koos nendega lotjadel Vasknarvast Narva. Et kaasreisijad sakslased temale oma sõna andsid, et ta ühes oma kaupadega rahulikult võib tulla Narvani ja ta sealt saadetakse edasi Venemaa poole, siis kuulas Podwozek nõuannet ja läkski Narva. Kuid Narva võimud võtsid Podvozekil kaubad käest [1]. Kui venelased sellepärast Liivimaa kaubalinnadelt aru pärisid, siis pesid Tallinn ja Tartu oma käed vahejuhtumist täie õigusega puhtaks, seletades, Narva ei kuulu Hansasse ja seepärast ei või hansalinnad tema eest vastutada [2]. Novgorod keelas sakslaste väljasõidu linnast ning laskis turul

kuulutada, et keegi voorimeestest ei tohi sakslasi ega nende varandusi linnast välja vedada [1].

Sügisel tuli välispolitilises taevas väike selgumine. Tallinna pürjermeister Kost v. Borstel leppis kokku Viiburi pealikuga olnud arusaamatuste suhtes [3] ja 4. okt. võis ordumeister teatada kõrgmeistrile, et tema juures olnud hiljuti Novgorodi saadikud, kellega uuesti risti suudeldud nelja aasta peale. Tulnud aga tasuda Tamme Wulf v. Spanheimi poolt tehtud kahju 50 hõbetüki suuruses, millest osa tulnud katta Narva lossikomtuuri summadest [4].

Pilt nr. 16. Narva linnus. Foto O. Haidak.

Narva ja Tallinna kodanikkude vahekordade teravusest andis näite 1432. a. laineid löönud protsess Narva raehärra Johan Brakeli ja Tallinna kodaniku Hans v. d. Schede vahel. Esimene süüdistas teist laimamises. Schede nimelt levitanud kuulujutte, nagu oleks Viiburi pealiku teener Jusse Schutte sellal, kui Liivimaa oli vaenujalal Viiburiga, tulnud Narva ja leidnud siin varju Brakeli majas. Brakel olevat Schuttet rõivastanud vadjalasena, nii et tal olnud võimalus jälgida saksa laevade tulekut Narva alla ning sellest siis oma käskijale teateid saata [5].

Üldiselt olid aga Tallinna ja Narva suhted siiski märksa paranenud. 1415. a. leppe põhjal oli kehestatud vaiatoll Narva tulevailt kaupadelt. Laekunud summad seisid Tallinna ülemvalitsuse all ja neist kaeti vene küsimusega ühenduses seisvaid kulusid, nagu näit. Tallinna raehärrade sõidukulud Novgorodi vahekordade lahendamiseks Venemaaga [6]. Kuid Tallinn andis Narvale neist summadest raha ka kindlustustöiks, näit. 1434. a. uue pulvärgi ehitamiseks 100 mk. [7].

Ka kaalu korraldamine Narvas sündis Tallinna kulul. Kaalupommide eest Narva kaalu jaoks maksis Tallinn 1434. a. 34 marka 12 šillingit [8]. Vihid valmistanud Tallinnas Martin Gropengeter ja nende viimine Narva läinud maksma 1 marga [9].

1434. a. oli tervel Liivimaal suur nälja-aasta. Pihkvas olnud aga vene kroonikate andmeil leib väga odav [10].

1435. a. tuli Narva uus foogt — Johan Koning. Asjalugu on huvitav seepoolest, et ta oli talupoja poeg ja vististi ka Liivimaalt pärit, nii siis mittesakslane [11]. Dr. P. Johansen arvab teda põlvnevat liivi vabatalupoegadest, kes kandsid Königi nime [12]. Peab aga märkima, et samanimeline perekond esines ka Narvas, sest 1384. ja 1390. a. vahel on Tallinna korduvalt külastanud keegi Koningk van der Narwe, Koningk Narvast, arvatavasti kaupmees [13]. Võib oletada Narva foogti sugulust ka selle perekonnaga. Sellelt perekonnalt võis oma nime saada ka ülalpool Narvat asuv Kuningaküla.

Novgorodiga sõlmitud vaherahu lõppes 1435. a. 1436. a. hakkas ilmnema uusi rahutust tekitavaid tunnusmärke. Juba märtsis soovitas Tartu kaupmeestele ettevaatust Novgorodi sõiduga [14]. Peipsi järvel tekkisid mõned kokkupõrked Pihkva kalameestega. Tartu piiskopi ja orduvõimude poolt võeti mõned vene kalamehed kinni ja Viljandi kalameister, üks ordu ülemustest, löönud ühe pihkvalase surnuks [15]. Seda luges Pihkva endale väljakutseks, vangistas kõik Pihkva tulnud saksa kaupmehed — neid oli 24 — ja heitis nad pimedasse keldrisse, kust neil alles 3-nädalase vangistuse järele võimalus avanes asjadekäigust Tartusse teatada [16]. Meeleolu Pihkvas olnud niivõrd sõjakas, et kogu linn sõjale valmistunud. Tartu tegi korralduse Pihkvale soolamüük lõpetada ja palus ka Narvat hoiduda soolamüügist novgorodlastele, et see sealt edasi Pihkva ei läheks [17]. Tallinna korraldusel keelati kaupmeestel nii Novgorodi kui ka

Neva jõe külastamine [18]. 19. mail kogunesid Tallinna ja Tartu saadikud Narva, et edasi sõita Novgorodi, kuna Riia saadik teel oli haigestunud [19]. Kuna Narvas kaubitsemine siiski jätkus, siis palusid hansalinnad, et ka Narva hoiduks kauplemisest venelastega, eriti soolamüügist pihkvalastele [20]. Kuna seisund tõesti raskeks oli läinud ja ka Narva foogt linnade nõudmist toetas, siis lõpuks teatas Narva, et temagi ühineb kaubakeeluga[21]. Nii oli Venemaa isoleerimine seekord ordumaade poolt täielik.

See üksmeelne ülesastumine andis häid tulemusi, ehkki Tartu ja Tallinna saadikute läbirääkimised Novgorodis esialgu visalt arenesid. 16. juunil tulid Novgorodi ka Pihkva saadikud ja kuu aega hiljem, 16. juulil, valmis viimaks uus kaubaleping nii Pihkva kui ka Novgorodiga [22].

Augustis 1436 külastas ordumeister Heinrich von Bockenvorde (Schungel) Narvat. Linnas olid kavatsusel suuremad ehitused ning ordumeister oli tulnud veendumusele, et tarvis oleks linna ehitada telliskivi löövi (tegelschune). Tööstuse asukoht ja savi olid valmis vaadatud. Paluti ainult Tallinna, et ta kuulaks ühe hea kivimeistri Saksamaalt, kes sõidaks Narva tööstuse asjus kohta üle vaatama ja nõu andma [23].

Tõsiselt oli käsil ka linna kindlustamine. 1437. a. kohendati ja tehti tugevamaks sadamapoolne osa linnamüüre, ühtlasi kavatseti ehitada Rannavärava ette tee, et kaupmehed oma kaupu võiksid kahju kartmata peale laadida. Ka oli kavatsusel uue sadamasilla ehitus [24]. Kõigeks selleks paluti Tallinnalt toetust vaiarahade arvel. Aasta lõpul külastas nende kavatsuste pärast Narva pürjermeister Herman Louwe isiklikult Tallinna [25]. Talle maksetigi vaiarahade arvel välja 100 marka ja kevadel võis linn asuda energiliselt kindlustustöödele [26].

1438. a. suvel oli laevasõit Narva ja Tallinna vahel meriröövlite pärast väga rahutu. Meriröövlid olevat Tallinnast endale hankinud kogu varustise, nagu laeva, toiduained ning isegi raudrüüd. Narva foogtilt röövinud nad Tallinna ja Narva vahel väikese laeva kogu varustisega, samuti ka raha ordumeestelt, kes olid laeval [27].

Ordus eneses oli tekkinud terav vastuolu kahe erakonna, reinimaalaste ja westfaallaste vahel [28]. Kui ordumeister Heinrich v. Bockenvorde-Schungel, end. Narva foogt, kes oma isikliku mõjuga pooli siiski veel suutis vaos hoida, 1438. a. suri, näis

kodusõda olevat vältimatu. Kogu maa oli ärevuses ja see leidis vastukaja ka Narvas. 20. sept. 1438 pöördus Narva Tallinna poole palvega anda head nõu, kuidas kodusõja korral käituda ning hoolitseda Narvas asuvate kaupade puutumatuse eest [29].

14. Metsik mõrd Jamas ja selle tagajärjed.

Juba 1438. a. kevadel oli tekkinud uusi sekeldusi Tartu ja Novgorodi vahel. Tartu oli maikuus vangistanud 4 vene kaupmeest [1].

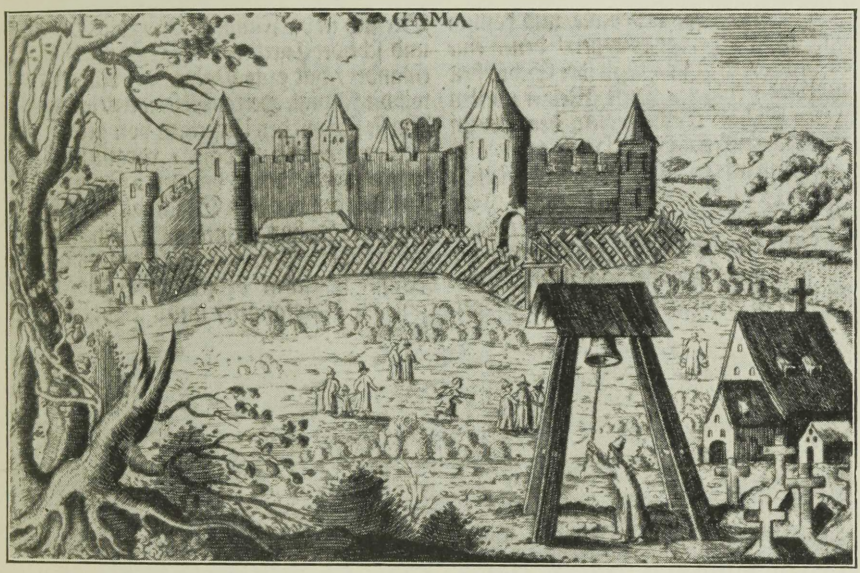
Sügisel tõi veretöö Jamas uue pinevuse vahekordadesse. Kleve hertsogi poeg junkur Gerhard oli palverännakul pühale maale. Ta reisis oma saatkonnaga Venemaa kaudu ja jõudis septembri alguks Novgorodi. Seal aga muutis ta millegi pärast oma kavatsuse ja pöördus Narva kaudu tagasi kodumaale [2]. Jamas (Nyenslotis) vangistati tema mõlemad tõlgid, narvalased Herman tor Koken ja Frydag Grote, hoolimata sellest, et Novgorodis mõlemale läbipääs Venemaalt oli kindlustatud. Mardipäeva eel 9. nov. 1438 tungis jõuk vihaseid Jama kodanikke vanglasse, kus Herman istus raudus, — ning mõistis tema üle metsikut omakohut. Temal raiuti maha esmalt mõlemad käed, siis mõlemad jalad ja lõpuks pea. „Nii hirmsasti on nad teda tapnud, et sellest Teie Kõrgeaulikkusele ei kirjutada ega rääkida taha," — teatas Narva foogt sündmusest Kleve junkrule [3].

Tapmise põhjused pole selged, tõenäoselt oli tegemist veritasuga venelase Feodori tapmise eest Narvas 1430. a. Herman tor Koken oli igatahes Narva foogti teenistuses juba 1421. a. peale [4], seega ka 1430. a., mil veretöö toimus. Küllap vist oli tema kuidagi segatud sellesse tapmisloosse ja tapetu omaksed kihutasid ehk Jama elanikkonna kuritööle. Igatahes ei puutunud märatsev rahvahulk sedapuhku teist tõlki, Frydag Grotet. Narva foogt astus otsekohe samme, et Grotet tulevaste ohtude eest päästa: foogti saadik, kes sõitis Jamasse, palus Grotet vabastada käemehe tagamisel. See ettepanek lükati aga tagasi [3].

Tapmine Jamas mõjus meeleoludele kui püssipauk. Ärevus Novgorodis oli vist veel suurem kui Tallinnas või Narvas. Venelased kartsid, et kuritöö veriselt kätte makstakse nende kaasmaalastele, kes viibisid Liivimaal. Viibimata kuulutati Novgo-

rodi turul, et saksa kaupmeeste lahkumine linnast on keelatud ning oma eluga vastutab iga venelane, et ta ei katsendaks sakslasi salaja küütida või ka neile hobuseid müüa. Siiski 6 sakslast pages öösi linnast. Neile kihutati järele ja toodi nad tagasi Novgorodi. Sealsed saksa kaupmehed palusid pantvangistada kõiki venelasi Tallinnas, et siis võimalduks Novgorodi kaupmehi välja vahetada.

Novgorod ise otsustas veretöö vastutusest kõrvale põigelda sama võttega, mida tavaliselt kasutasid orduvõimud ja Liivimaa

Pilt nr. 17. Jama linnus. Oleariuse reisukirjeldusest 17. sajandist.

linnad: veeretada vastutus oma õlgadelt. Otsustati seletada, et Jama üldse ei allu Novgorodile, vaid on antud palgamaana leedu vürstile Jüri Lugveniuse pojale [5].

Ordumeistri juurde sõitnud vene saadikud pöördusid kodumaale 1439. a. jaanuaris. Tartus oli neil päev ordumeistri, Tartu piiskopi, Tallinna ja Tartu linna saadikutega. Lepinduti, et Kleve junkrul tuleb nõuda hüvitust Herman tor Kokeni tapmise eest tavalises korras, mis rahulepingus ette nähtud: esmalt kolm korda nõuda mõrtsukate karistamist Novgorodis, kui see ei anna tulemusi, siis nõuda küsimuse lahendust Ordu ja Novgorodi vahelisel päeval, ning kui seegi jääb tagajärjetuks, siis mõrvar

kinni pidada, kui ta kuhugi Liivimaa linna peaks ilmuma. Otsustati, et kui Novgorod selle leppe kinnitab ja kaupmehed vabaks laseb, siis vabastab ka Tallinn kõik kinnipeetavad vene kaupmehed [6].

Kuid vastastikune umbusk oli nii suur, et venelased ei usaldanud saksa kaupmehi enne vabaks lasta, kui nende kaupmehed vabastatud [7]. Otsustati siis täiendavalt, et saksa kaupmeestel peab olema täielik vabadus Novgorodist väljasõiduks, nii pea kui kõik vene kaupmehed Tartust ja Tallinnast jõuavad tervelt oma kaupadega Jama alla [8].

Mais 1439 ennistati kaubavahetus Venemaaga [9]. Kuid see ei vältinud uute arusaamatuste tekkimist. Novgorodist tagasisõitnud saksa kaupmees Peeter Oes peeti Jamas kinni ja võeti temalt kaubad käest [10]. Narvas tekkis äge meelepaha venelaste vastu, kes ordult kui ka linnakodanikelt olid hakanud hobuseid varastama. Aasta jooksul viidud ära üle 100 hobuse ja kuigi olevat teada, kelle käes on hobused, luhtunud kõik üritused nende tagasisaamiseks. Narva foogti ja rae ühisel volitusel sõitis Narva pürjermeister Hartlef van der Recke selles asjas ordumeistri juurde kaebama. Ordumeister otsustas kohaldada venelaste vastu surveabinõusid. Saksa kaupmehi nõustati, et nad esimese saaniteega siirduksid Novgorodist kodumaale [11]. Novembri lõpul tegigi ordumeister korralduse, et venelasile ei tohi enam soola müüa. See keeld tabas aga ka Narvat. Narva nägi tavaliselt meeleldi Novgorodi külastamise keeldu, sest siis olid kaupmehed sunnitud Narva jääma, kuhu ka venelased tulid. Kuid soolamüügi lõpetamine ei ühtunud sugugi Narva huvidega. Seepärast astusid uuesti foogt ja Narva raad ühiselt samme soolakeelu tühistamiseks, sest hobusevarguste pärast pole nad kaevanud mitte selleks, et raskendada kaubavahetust [12]. Et see oli ka teiste linnade soov, siis tühistas ordumeister oma korralduse juba detsembris [13].

1440. a. talvel ordupäeval tehti kohalikele orduvõimudele kibedaid etteheiteid, et Narva linnuse komtuur andnud venelastele liig kergel käel lubasid hobuste väljaveoks, saades igalt väljatud loalt 1 ferdingi. Sellepärast võeti loaandmine Narva linnuse komtuurilt ja anti Tallinna komtuurile. Narva foogt Koning paigutati Dünamünde komtuuriks [14]. Kuid ka uuel korraldusel oli puudusi: Tallinna komtuur hakanud lubasid andma

veelgi vabamalt, võttes maksu isegi kuni 1 margani hobuselt. Uuel korraldusel oli pealegi see viga, et venelased võisid Tallinnast saadud loaga teel hobuse vahetada märksa parema vastu. Ordu konvent Narva linnuses 1440. a. juulis pidas soovitavaks lubade andmist kitsendada, nii et Tallinna komtuur annaks küll hobusele kaasa saatekirja, kuhu oleks märgitud tema värv, ligikaudne väärtus ning omaniku nimi, kuna Narvas peaks olema ikkagi õigus kallimaid hobuseid, mille väärtus üle ühe hõbetüki, kinni pidada [15].

Et tüliküsimusi venelastega lahendada, tahtis ordumeister nendega päeva pidada 29. jaanuaril 1441. Mõnesuguseil põhjusil tuli see aga edasi lükata ja peeti novembri keskel [16]. Päevaks sõitis kohale ka ordumeister Heidenreich Vinke von Overberg isiklikult. Ta nõudis Kleve junkru volinikuna venelastelt hüvitust Herman tor Kokeni tapmise pärast. Teisalt venelane Artemi Baklan tõstis kaebuse oma venna Feodor Ogolanovi tapmise pärast Narvas [17]. Päev tulemusi ei andnud.

Päeva negatiivsed tulemused erutasid Novgorodi, kus kahjusaanud kaupmehed hakkasid omavoli tarvitama. Nii omastanud Novgorodis keegi Punane Mustlane (rode Zychene) ühelt sissesõitnud saksa kaupmehelt kõik kaubad kahjude katteks, mis ta ise olevat kandnud. Novgorod aga arestis kõik saksa kaupmeeste kaubad ega lubanud kaupmeestel novembri lõpul enam linnast lahkuda [18].

Jaanuari teisel poolel 1442 peeti uus päev venelastega Narvas. Kohal oli jälle ordumeister Vinke von Overberg ühes ordu kõrgemate ülemustega ja linnade esindus. Ordumeister tõusetas taas Herman tor Kokeni tapmise küsimuse. Venelased vastasid kõrgilt, et nemad on tulnud õigust nõudma, mitte aga õigust andma. Selles meeleolus ei saanud päev anda tulemusi, pigem aitas veel teravusi suurendada. Ordumeister keelas nüüd igasuguse kaubandusliku läbikäimise venelastega [19]. Novgorod omakorda vahistas saksa kaupmehed [20]. Meeleolu kütsid üles Artemi Baklani taolised ässitajad, kes kättemaksu-ihas läksid nii kaugele, et nad Novgorodi kaubaõue sulast Hans Munstedet tappa ähvardasid [21].

Kuigi meeleolud olid äärmiselt pinevad, ei lakanud kaubitsemine Narvas siiski. Oli kaupmehi, kes omapead isegi Novgorodi vahet sõitsid. Nii oli keegi Schampfot 2—3 reisu Narva ja

Novgorodi vahel teinud ja seejuures hästi teeninud [22]. Liivimaa linnadepäeval 10. märtsil 1443 otsustati täielik kaubandamiskeeld läbi viia ja Lüübeki tähelepanu sellele juhtida, et Narva sõit tuleks keelata [23]. Lüübek otsustaski küsimuse maikuus ja juuli algul kuulutas Tallinn enda juures Narva sõidu keelu. Sõit oli keelatud ka Neva jõele ja Viiburisse [24].

Saksa kaupmehed sõitsid Novgorodist välja märtsi algul [25].

15. Narva piiramine a. 1444.

Sõjaohu kasvamisega püüdis Narva kõige kiiremas korras oma kindlustumistöid lõpule viia.

Sügisepoole suve kogunesid orduväed piirile Tallinna komtuuri Johan von Mengede juhtimisel [1]. Et nende peamiseks ülesandeks oli maakaitse ja et tuli arvestada vaenlase sissetungimise korral orduväe tagasitõmbumisega Sõtke või ka Pühajõe taha, siis tuli linnal enesel hoolitseda oma kaitsevägede eest. Tallinna raele saadetud kirjas teatas Narva, et uudised Novgorodist on väga halvad, et venelasil juba on Jamas (Nygenslot) ja Koporjes väga tugevad jõud valmis, millega nad kavatsevad Liivimaale tungida. Tallinna kodanikele, kellel on Narvas aitu ja varandusi, paluti teatada, et nad saadaksid kohe inimesi Narva oma varanduste kaitseks, kuna linna oma elanikkond üksinda on nõrk linna kaitseks. Palvele lisandati ähvardus, et kui varanduste omanikud kaitsekohustusi ise ei mõtle täita, siis palgatakse linna korraldusel varanduste arvel tarvilik hulk sõdureid [2].

Et Narval ka sõjavarustis oli puudulik, siis paluti Tallinnalt laenuks pool tünni püssirohtu, mille Tallinn lähetas 15. sept. [3].

Septembris läks ordumeistril korda rahulepingut Pihkvaga 10 aasta peale pikendada [4]. Kindlustunud seega Pihkva vastu, otsustas ordumeister Novgorodiga alustada sõjategevust, tungida talvel Vadjamaale ja vallutada Novgorodi uus linnus — Jama [1].

Sõjategevus algas novembris. Vene eelväesalgad tungisid üle jõe ja põletasid ühe küla eestipoolsel kaldal. Luurajad tõid Venemaalt teateid, et Novgorod ja tema bojaarid on rohkesti väge kogunud ning kavatsevad tungida esimese jääga üle Narva.

jõe Eestimaale [5]. Viiburi pealik Karl Knutsson Bonde püüdis küll veel rahu sobitada ja nõustas Novgorodiga päeva korraldada, millest ka Kleve junkur peaks osa võtma, ent nõuanded olid juba liialt hilinenud ja sõda oli välditamatu [6].

Novgorodi kroonika järgi tungiski ordumeister talvel Vadjamaale, põletas maha Jama eeslinnad ja rüüstas tema ümbrust, et raskendada venelaste vägede varustamist, kui need piirile lähenevad. Ordumeister ise seletas, sissetung toimunud tema teadmata, palgasõdurid tegutsenud Kleve junkru nimel [7].

Pilt nr. 18. K o p o r j e l i n n u s. Olearіuse reisukirjeldusest 17. sajandist.

1444. a. algul tõid Jama suunas väljasaadetud luurajad teate, Novgorodi linnaülematel olevat suur sõjavägi koos ja nad lootvat sellega 22. jaanuariks Jama alla jõuda [8]. Tallinna raehärra Bernd v. Halteren, kes kaitseküsimusis Narva sõitnud, oli saanud koguni andmeid, et üks 12.000-meheline väesalk Novgorodist juba teele asunud, kuid millegi pärast Tessovost Novgorodi tagasi pöördunud [9]. Pole siiski kahtlust, et teated Novgorodi sõjaväe suuruse üle olid liialdatud. Märtsi algul nurjusid Tallinna komtuuri läbirääkimised Jama pealikuga vaherahu sõlmimise suhtes [10].

20. märtsil saabus teateid, et suur Novgorodi vägi on liginemas Jamale ja seisab veel ainult 2 penikoormat teinepool linna. Teda oodati 23. märtsi õhtuks Jamasse saabuvat. Sõjaväel olevat kaasas 5 rasket ja hulk kergeid kahureid. Ordu väed seisid

Sõtke jõe kaldal endise Narva foogti Johan Koningi juhatusel, kes tundis muidugi hästi ümberkaudset maastikku [11].

23. märtsil 1444 tungisid vene väed, kelle seas oli palju leedulasi, kahe sõjaväega üle Narva jõe. Üks neist möödus linnast ja sundis Sõtke jõel asuva ordu väe Tallinna suunas taganema. Teine vägi asus kohe Narva linna piirama. Kaasatoodud suurist kahureist alati linna pommitamist. Tallinna komtuur kirjutas 25. märtsil Valastest, et pommitamine on väga raske [12]. See oli teine piiramine, mis Narval tuli läbi teha: esimene oli olnud täpselt 100 aastat varem, nimelt a. 1344 [13].

Jälitades orduvägesid jõudsid venelased välja Purtse jõe kallasteni [14]. Tõsisemad kokkupõrked mõlema väe vahel puudusid, kuna ordumehed ootasid appiruttavat ordumeistrit, venelased aga huvitusid rohkem maa rüüstamisest. Venelaste rinne oli lai, ulatudes merest Peipsini. Kõik, mis eest leiti, tapeti ja põletati, nagu tol ajal oli viisiks.

Purtseni jõudes said venelased teada, et Paide poolt lähenes ordumeister Vinke v. Overbergi juhatusel abivägi, koos Preisimaalt tulnud orduväega. Kohe pöördusid venelased tagasi, kokkupuutumist orduväega ootamata. Ka Narva piiramine lõpetati ja vene väed taandusid Narva jõe taha. Võimalik, et taandumist kiirustas ka kevadine järsk teede lagumine. Et jõgi lahti ning teed läbipääsematuks muutunud, siis loobus ka ordumeister venelasi jälitamast. Juba 30. märtsil avaldas ordumeister kokkutulnud väeosadele tänu ja otsustas nad laiali saata, kuna oht oli möödas. Narva piiramine kestis seekord vähem kui nädala [15].

Sõjakeeriseski ei saanud Tallinn ja Narva läbi omavaheliste hõõrumisteta. Tallinna raehärra Bernd v. Halteren oli sõja-aastal Narvas käinud, nähtavasti koos oma samanimelise pojaga [16]. Siin oli pojal olnud kaklus, tõenäoselt orduteenritega, kus ta ühe vastaseist oli surnuks löönud. Narva nõudis kindlasti, et süüalune peab ise ilmuma Narva oma tegude eest vastutama, kuna sündmus oli toimunud Narva linna piirides. Narval olevat ses asjas iga päev palju pahandust [17].

Sõja järelpäevadel tõenäoselt teostati maavalduse ümberkorraldus Narva linnamaadel. Linnale seni kuulunud ühismaad tükeldati kodanikkude vahel, nii et iga maja sai oma maatükid. See oli muidugi tarvilik juba sellepärast, et sõjast kannatanud kodanikud, kes kaubanduse seisaku tõttu olid kaotanud ka kõik

oma sissetulekuallikad, võiksid põllumajandusest saada ülalpidamist. Maakorraldust hõlbustas asjaolu, et linna ümbrus oli rüüstatud ja igasugused põllumajanduslikud hooned maha põlenud. Selle maakorralduse juures tekkis rohkesti sekeldusi. Nii võõrandati sel korral ka Tallinna kodanikule Michael Hildebrandile kuuluv kinnisvara väljaspool linnamüüre, mille ta oma äialt Johan Petersilt oli pärinud. Selle maa-ala pärast tekkis hiljem pikaldane protsess Hildebrandi poja, Riia peapiiskopi Michael Hildebrandiga, kes ennesõja-aastail oli poisikesena elanud Narvas oma vanaisa juures [18]. Tõenäoselt Hildebrandi maa-ala võõrandamine sündis sihilikult, kuna see Narva huvides polnud, et Tallinna kodanikud omasid linnas ja selle ümbruses kinnisvarasid.

Maikuus 1444 teatas Viiburi pealik, et Novgorod uuesti valmistub sõjakäiguks. Lotjadel kavatsetavat Narva alla saata 2500 meest, teised väeosad pidid minema maad mööda [19]. Ordumeister otsustas ennetada venelasi. Ta tungis uuesti Vadja maale ja asus Jama linna piirama, mida kaitses Susdali vürst Wassili. Linna tulistati kahuritest. Samal ajal rüüstasid Ordu väed Vadjamaad. Viiepäevase piiramise järel puhkes Ordu vägedes taud, mis neid sundis kodumaale pöörduma. — Ka Novgorodi poolt kavatsetud vasturetk Narva alla luhtus, sest linnas ja maal puhkenud äge hobuste taud sundis sõjakäiku katkestama.

Novembris 1444. a. sõlmiti venelastega ajutine vaherahu kaheks aastaks. Selle rahu ajal tulnud Viiburi rootslased sügisel laevadega Narva jõele. Nad on vene valvetõkke hävitanud ning salga juhi Maksim Larivonovi, Pihkva possadniku poja ja 27 meest vangistanud, teised surnuks löönud [20].

Tol aastal käisid Tallinna ja Narva saadikud koos Riias. Võimalik, et selle ühise ürituse põhjuseks oli püüe tõmmata Riiat aktiivsemale osavõtule sõjaks venelastega [21].

31. jaanuarist kuni 7. veebruarini 1445 peeti Narvas päeva venelastega. Kohal olid saadikud kõigist suuremaist kaubalinnadest, Tallinnast, Tartust ja Riiast. Tallinnast oli tulnud 4 raehärrat, Riiast 2. Orduülemus mõistagi oli tugevasti esindatud. Päev ei andnud aga tulemusi, kuna venelased nõudsid jälle endale poolt jõesängi ja vaidluse all olevat saart [22].

Kaubanduslikkude küsimuste lahendamiseks sõitis vene saadik Josef kevade poole Tallinna, samuti Narva pürjermeister

Hartlef v. d. Recke [23]. — Liivimaa linnad lepindusid, et kaupmehed võivad lattu seisma jäänud kaupu müüa Pihkva ja Polotski, kuid ainult tingimusel, et kaubad Novgorodi edasi ei läheks [24].

Ordumeister ütles üles vaherahu juba enne tähtaja lõppemist, nimelt 24. juuniks 1445 [25]. Kuid suuremaid sõjalisi kokkupõrkeid siiski ei järgnenud. 1446. a. algul oli uus päev Narvas, millest ka seekord võtsid osa linnade esindajad. Kuid ka see päev ei andnud oodatud tulemusi: „igavene rahu" jäi sõlmimata, pikendati ainult vaherahu kuni 24. juunini 1447 [26].

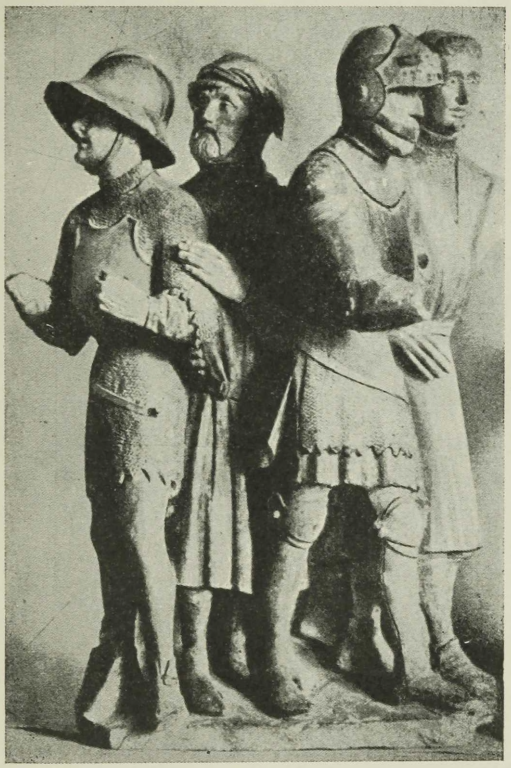
16. Lahing Narva jõel 1447. a. Rahuleping 1448. a.

Kuna rahulootused nurjusid, siis hakati hoolega valmistuma sõjale. Ordumeister sõlmis pealetungilepingu Taani kuningaga, kes võttis endale kohustuse Neva suudme kohalt Novgorodi maa-alasse tungida, kuna Jama ja Koporje ümbruse ründamine jäi orduvägede hooleks. Sõjale venelastega püüti anda ususõja ilme ja tervel Preisimaal peeti ordulinnustes ja konventides palvejumalateenistusi selle heaks õnnestumiseks. Saksa vürstideltki loodeti tugevat toetust ja ordu kõrgmeister andis igale poole teada, et vägedel tuleb koguneda Narva alla, mis on 140 penikoormat eemal orduriigi pealinnast Marienburist. Preisimaalt saadeti teele tugev toetus Ordu poolt. Ka Liivimaa linnade ja piiskoppide väed olid sedapuhku aegsasti kohal. Novgorod omalt poolt sõlmis kokkuleppe Pihkvaga ja ootas abi ka Moskvast [1].

Ordufoogtiks Narvas oli neil raskeil päevil Goddert v. Plettenberg, tulevase ordumeistri Wolter v. Plettenbergi isa. Siin Narvas, ordulinnuse tugevate müüride vahel, on ka kuulsaim ordumeistreist osa oma lapsepõlveaastaid veetnud [2].

24. juunil 1447 lõppes vaherahu ja 5. juuliks jõudsid orduväed ordumeistri enese juhtimisel Narva alla. Rohkearvuline vene vägi vürst Aleksander Wassiljevitši juhatusel oli juba Narva jõe parema kalda enda alla võtnud. Vene vägede üksikud osad olid asetatud kallast mööda kuni mereni. Vägede vahel tekkis vähemaid kokkupõrkeid, mis aga ei teinud kummalegi poolele suuri kahjusid.

Osa Preisimaalt tulnud abivägesid sõitis Tallinnast laevadega Narva jõe suudmesse, et sealt edasi linna alla minna. Kui laevastik jõe suudmesse jõudis, olid venelased paremal kaldal oma lotjadega kohe valmis neid ründama. Mõned saksa laevad jäid suudmesse liivaseljandikule kinni. Venelased oma lotjadel piirasid nad sisse, tungisid laevadele, lõid suurema osa laevakaitsejaist maha, uputasid teise osa jõkke ja viisid ülejäänud osa meeskonnast vangi, saades rikkaliku saagi. Ametlikkude teadete järgi kaotasid preisimaalased 100 ja liivimaalased 40 meest. Pihkva kroonika järgi said venelased 84 vangi, nende seas 2 saksa vürsti [3].

Pilt nr. 19. 14. sajandi sõdureid. Ristiteekonna kujutisest Lorchis.

Vene vürstide sisemised tülid sundisid aga vene vägesid peagi Narva jõe kaldalt tagasi tõmbuma. Kasutades seda asjaolu, tungis ordumeister septembri algul oma vägedega Vadjamaale ja piiras 13 päeva Jamat, ilma et oleks suutnud teda vallutada[4]. Mõni aeg hiljem ründas Tallinna komtuur oma vägedega uuesti Vadjamaad [5].

1448. a. algul sõitis viimaks ordumeistri tõlk rahuläbirääkimisiks Novgorodi. Siin saavutati 27. veebruaril vaherahu 5 aastaks ja kindlustati kaupmeestele vaba sõit, ühtlasi otsustati pidada päeva Narva jõel kestva rahu saamiseks [6]

Päev ise toimus 8.—25. juulini Narvas. Kohale oli sõitnud jälle ordumeister Vinke v. Overberg isiklikult ning temaga koos terve hulk Ordu kõrgemaid aukandjaid — Viljandi komtuur Wesseler, kes varem olnud Vasknarva foogtiks, Järva foogt Jo-

han Schaphusen, Marienburi komtuur Heinrich Sleregen, Karksi foogt Bernd Heide ja Rakvere foogt Elert v. d. Busche. Üheks orduvolinikuks oli Narva pürjermeister Hartlef v. d. Recke. — Ka hansalinnad olid päeval tugevasti esindatud. Tallinnast oli kohal tervelt 5 raehärrat — Kost v. Borstel, Albert Rumor, Godeke Stoltevot, Gerd Schale ja Evert Pepersack. Riiast olid sõitnud raehärrad Hinrik Eppinchusen ja Wennemar Harman. Muidugi ei puudunud ka Tartu saadikud [7].

25. juulil sõlmiti ristisuudlusega rahuleping 25 aasta peale, s. o. kuni 25. augustini 1473, nii Novgorodi kui ka Pihkvaga [8]. Rahuleping ei olnud Ordule soodne, sest pool Narva jõesängist tuli loovutada venelasile.

Kaubanduslikke küsimusi käsitati rääkimistel kahes osas. Ordumehed omalt poolt jätsid Hansa huvid kaubalinnade eneste mureks: need jäid samuti kõrvale, nagu 1421. a., nii et pärast rahulepingu sõlmimist 1448. a. sügisel Ordu kõrgmeister imestusega küsis, kas siis kaupmeeste huvidele rahulepingus sugugi ei mõeldud [9]. Küll aga püüdis ordumeister kõigiti kaitsta ordulinna Narva huve. Lepingus nähti ette rida määrusi, mis Narvale soodsad. Nii saavutati venelasilt tunnustus Narva vahapitsatile [10], samuti nähti ette ka Venemaalt tuleva vaha kaalumise ja tembeldamise lähem kord [11].

Narva pürjermeister Hartlef v. d. Recke teeneid lepingu sõlmimisel hindas ordumeister sellega, et andis temale läänile Uvykas-nimelise küla [12].

Päeval tuli ordumeistril kuulata ka kõiksuguseid kõrvalisi asju ja kaebusi. Näiteks oli sel puhul Narva sõitnud ka Tallinna kodanik Michael Hildebrand, tüse mees, kes oma lihavuse pärast ei saanud ratsa sõita, vaid pidi vankrit kasutama. Ta kaebas ordumeistrile Narva linna peale, kes temale kuuluva maa võõrandanud. Ordumeister oli ses asjas narvalastega läbi rääkinud ja nagu Hildebrand ise tõendanud, olevat viimane linna esindajail käskinud maa-ala tagasi anda [13]. Vaevalt küll kandis ordumeistri korraldus nii kategoorilist kuju, tõenäoselt andis ta Narva raele nõu küsimust veel kord kaaluda.

Kuna üldisil rahuläbirääkimisil hansalinnade huvid jäid tagaplaanile, siis püüdsid linnade saadikud astuda ise otsekoheseisse rääkimissse venelastega. Nad pöördusid kohalesõitnud Novgorodi kaupmeeste ning nende vanemate poole. Et Novgo-

rodil oli juba ennesõjaaegseist aegadest jäänud meelekibedust hansalinnade vastu, siis venelased ei olnudki neist läbirääkimisist niivõrd huvitatud [14]. Neid rahuldas nähtavasti võimalus Narvaga kaubandada. Seepärast seletasid nad linnade esindajaile, et neil puuduvad läbirääkimisiks volitused ning soovitasid saata saadikuid Jamasse, Novgorodi linnavanemate ja piiskopi juurde, kes parajasti seal viibivat. Saadikud sõitsidki Jamasse, kuid ei saanud sealgi kindlat vastust ning uuesti tekkis sama seisund kui 1421. a. rahulepingu järel: rahu oli sõlmitud, Narvas lõi kaubandus õitsele, hansalinnad aga olid sunnitud kaubasõitu Novgorodi keelama ja jätma kaubandamise Narva monopoliks [15].

Narvas algas aga hoogne kaubitsemine. Juba enne rahulepingu sõlmimist hakkas laevu kaupadega Narva alla saabuma. Seda asjaolu aga kasutasid Viiburi pealiku teenrid. Nagu Tallinna kodanik Arnd v. d. Heide Tallinna raehärradele Narvas peetud päeval kaebas, omastanud Viiburi pealiku teenrid merel 3 laeva, mille laadungiks olnud humalaid, soola, viina ja muud kaupa, mis kuulusid osalt Tallinna, osalt Narva kodanikele [16]. Rootslased muidugi pidasid laevad kinni sõjasaagina, kuna nad täie õigusega oletasid, et kaup läheb edasi venelasile.

Lüübeki saadiku Hartwichi sõit Novgorodi 1449. a. ei andnud kaubavahetuse uuendamise mõttes mingeid tulemusi [17]. Alles 1450. a. kevadel õnnestus Liivimaa linnade saadikuil sõlmida Novgorodiga vaherahu 7 aastaks, kuid sedagi Hansale võrdlemisi ebasoodsail tingimusil [18]. Nüüd said ka Hansa kaupmehed uuesti alata kaubandamist venelastega.

---

17. Elu linnas 15. sajandi keskel ja tulikahju a. 1460.

15. sajandi keskpaigas nappuvad äkki allikad Narva ajaloo kohta. Tallinna arhiivis on sellest ajajärgust vähe Narva kirju säilinud ja see annab otsekohe tunda Narva ajaloo uurijale.

1448. a. rahulepingu järeldusena tekkis Narva jõel uus olukord. Jõesäng tuli vaiadega märkida, et laevad ei satuks võõrasse sõiduvette. Vaiade rammimist toimetas Narva linn, kuna summasid selleks andis Tallinn. Juba 1448. a. on selle töö peal keegi Rolef Egesing, kes seda aasta-aastalt jätkab. 1460. a. kir-

jutab Egesing Tallinnale, et temal on vaiade rammimise töös 30 meest [1].

Narva kannatas sel ajajärgul rängasti sisemiste erakonnatülide all. 1417. a. sündmuste järeldusena pidi linnas paratamatult kujunema kaks erakonda, üks ordusõbralik, teine Tallinna-meelne. Kumbki erakond oli raes esindatud. Peale selle oli rael rohkesti tegemist ka aadlikega, kes veel erirühmitise moodustasid. Juba 1445. a. oli rael tegemist paari tõrkuja kodanikuga, kes ei tahtnud rae seaduslikke korraldusi tunnustada, üks neist oli aadlik Weddewes, teine tema hõimlane Hinrik Sasse. Viimased ei tunnustanud seaduslikus korras koostatud Brakeli testamenti ja vallutasid tema maja. Kui raad end siiski viimaks maksma pani, siis nende sõbrad mõisarahva seast külvasid raehärrasid üle ähvardustega [2]. — Samuti olid teiste kaaskodanikkude ja rae vahekorrad halvad peapiiskop Michael Hildebrandi vanaisa Johan Petersiga, kes oli ühe maatüki ostnud Virumaa aadlikult Claves Morilt [3].

Terava kuju võtsid tülid 1457. a. Raehärra Vrolik van Heiden koos Tile van der Moleniga keeldusid rae otsustele alistumast. Selliseks ülesastumiseks leidsid nad toetust oma parteilt. Et teisiti ei olnud võimalik tüli lahendada, siis kanti see ordumeistri ette. Ordumeister Joh. v. Mengede, endine Tallinna komtuur, otsustas asja täielikult Narva rae kasuks. Iga mees, olgu ta raehärra või lihtkodanik, seletas ordumeister, peab rae otsustele alistuma. Ja kui raad ise liig nõrk on oma otsuste teostamiseks, siis peab ordufoogt oma relvastatud jõuga teda abistama [4].

Vaherahu hansalinnade ja Novgorodi vahel pikendati veel ühe aasta võrra, kuni jaanipäevani 1458 [5].

22. apr. 1459 andis kõrgmeister Ludvig v. Erlichshausen Saksa ordule Preisimaale abivägede saatmisega osutatud teenete eest Liivi ordu pärisomanduseks Harju- ja Virumaa ühes Tallinna, Rakvere ja Narva linnaga, mis seni ostulepingu põhjal olid kuulunud Saksa ordule [6]. Selle akti elluviimine teostus aga märksa hiljem, juba ordumeister Plettenbergi päevil [7].

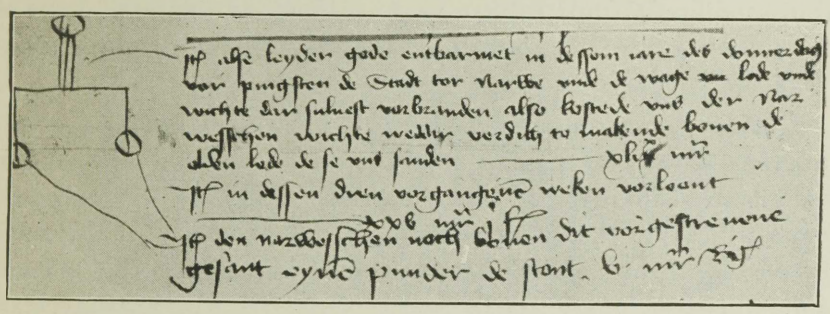
1459. a. pikendati kaubanduslikku vaherahu venelastega veel kuni jaanipäevani 1465. a. [8].

Tol ajal oli Narvas ordufoogti kohal jälle üks tulevasi ordumeistreid — Johan Wolthus von Herse.

1460. a. kevadel tabas linna hirmus õnnetus. Neljapäeval enne nelipühi, 29. mail, puhkes linnas tuli, mis tegi kohutava hävitustöö. Nagu Tallinna arveraamat tõendab, põles linn pea tervena maha. Turul jäi kaalumaja kõigi kaalude ja vihtidega tulle.

Et kokkuleppe järgi Tallinn oli kohustatud Narvale kaalud ja mõõdud muretsema, siis ostis ta nüüd Narvale pundari või kiirkaalu. Tänu sellele asjaolule teamegi sellest tulikahjust. Narva poolt saadetud vihid lasti parandada ja ka uusi juurde teha. 1461. a. sõitis Tallinnast Narva kaalumeister Hans Steuen, et kaalusid korrastada ja neid võrrelda [9].

1461. a. sõitsid Narvast läbi meretaguste kaubalinnade saadikud, et Novgorodis kaubanduslikke arusaamatusi lahendada.

Pilt nr. 20. Sissekanne Tallinna raeraamatus Narva põlemisest a. 1460.

Sel puhul kaebas Novgorod vahakaalu üle Narvas, kus neile õigust ei tehtavat [10].

1463. a. vangistas Tallinna komtuur mõned venelased. Kohe seejärel keelasid venelased kaupmeestel väljasõidu Novgorodist, panid kolm neist raudu ja lasksid nad ainult teiste kaupmeeste vastutusel vabaks [11]. Vahepeal olid venelased omavoliliselt Tartumaale sisse tunginud ja sealt taganema löödud, kuid seal kardeti venelaste uut pealetungi [12].

Juunis 1464 oli olukord merel meriröövlite tõttu jälle rahutu. 2 lühikest kolmemastilist „barset" ja üks kergesõidulaev olid ära võtnud kaks Hansa laeva mitmesuguse kaubaga ja mitmed vene laevad, mis olid olnud teel Narvast Tallinna. Kui röövijaid jälitati, saadi kätte üks laev 4 meriröövliga, kes tunnustasid, et laevad olevat varustatud Elbingis Saksamaal ja et kergesõidulaev isegi kuuluvat Elbingi raele [13].

1465. a. jaanipäeval lõppes hansalinnadel kaubanduslik vaherahu Novgorodiga. Suhted Pihkvagagi olid halvad. Juba jaanuaris käisid Pihkva saadikud Moskvas abi palumas sõjaks sakslaste vastu [14]. Ka Novgorodiga oli kaubitsemisel tekkinud hõõrumisi [15]. Kesksuvel liikusid Novgorodiski kuuldused, venelased tahtvat 5000 meest piirile saata [16]. Sügisel pidas ordumeister koos Tartu piiskopiga Narvas päeva venelastega, kus nähtavasti arusaamatused suudeti lahendada, peamiselt seetõttu, et Novgorodi vahekord Pihkvaga oli halb [15].

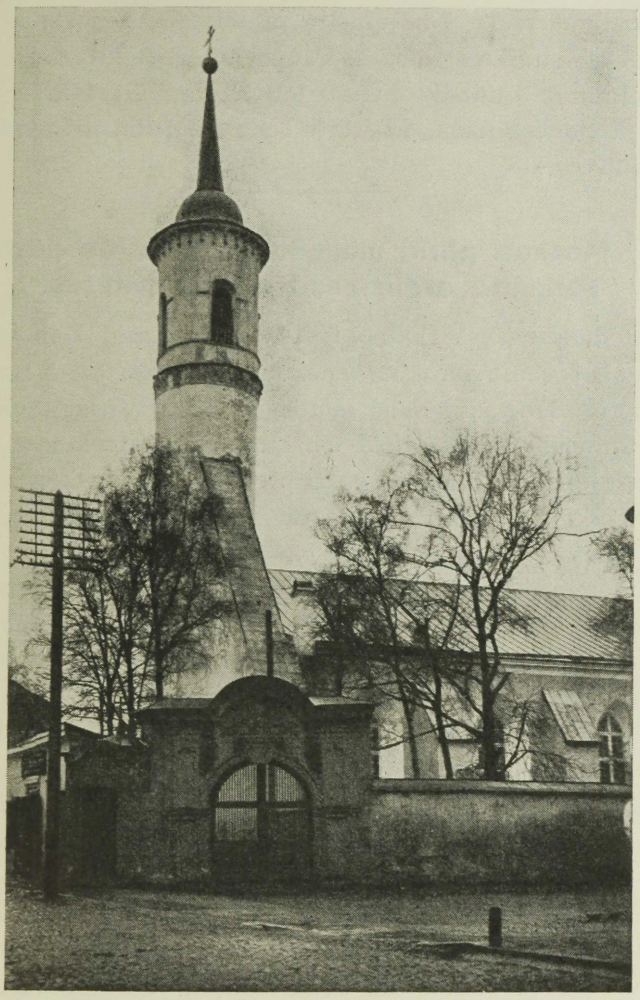
Veebruaris 1466 pikendati kaubanduslikku vaherahu Novgorodiga veel kahe aasta võrra [17]. Kuna vahepeal Moskva suurvürstide võim muutus Novgorodile ikka ähvardavamaks ja viimasel ka Pihkvaga vahekorrad olid teravad, siis käisid Novgorodi saadikud Ordult Pihkva vastu sõjalist abi otsimas. Lepe ei toimunud aga ja Novgorod oli seepärast hiljem sunnitud Pihkvaga rahu tegema [18].

Kuigi kaubarahu Novgorodiga pidi kestma 1468. a. jaanipäevani, katkes ta siiski ootamatult pool aastat varem. 1467. a. vangistati Tallinnas vene kaupmehi. Kohe keelas Novgorod omakord saksa kaupmeeste väljasõidu ja tema saadik Mark Pamfil sõitis ordumeistri juurde [19]. Liivimaa linnad kuulsid sündmusist Volmari linnadepäeval 4. jaan. 1468. Siin otsustati kaubandamine venelastega keelata kõigis linnades, ka Narvas ja salakaubitsemise vältmiseks Narva isoleerida. Preisimaa linnadele Danzigile ja Königsbergile kirjutati, et Neva jõele ja Narva sõit on keelatud. Narva suuremaile kaupmeestele hansalinnad midagi müüa ei tohtinud, ainult „popolitele", s. o. väikekaupmeestele, oli müük lubatud. Selle keelu vastu eksijaid ähvardas 100 marga suurune rahatrahv [20].

Jaanuaris sõitis Novgorodi saadik Narva kaudu ordumeistri juurde. Narvast sõitis üks raehärradest temaga kaasa. Saadik kaevanud ordumeistrile rängasti Tallinna komtuuri, Narva foogti ja rae ning rannaäärse mõisarahva peale. Ordumeister on saadikule andnud lubaduse, et kõik väärnähted kõrvaldatakse.

Narvas oli saadikul pikemaid rääkimisi linna raega linnakaalu pärast. Venelased nõudsid, et Narva kaal nende omaga ühtlustataks. Kui saadik vahepeal ordumeistri juurde sõitis, jõudis Narva asja kohta ka Tallinna arvamust küsida. Tallinn nõustas Narvat vastusest kõrvale põigelda ja venelased juhtida

Tartu, kust nad oma kaalud on saanud. Kui Narva selle nõuande järgi püüdis käia, siis kostsid venelased, et neile korda ei lähe teiste linnade kaalud, nemad tahavad, et Narva kaal oleks korras, kuna nad just selle pealt kahju kannavad[21].

Pilt nr. 21. Vana linnakirik endise turu nurgal.
Foto O. Haidak.

Hansalinnade saadikud jõudsid Novgorodi 10. aug. Nad tahtsid kaubalepingut pikendada 1392. a. lepingu põhimõtteil. Venelased aga keeldusid sellest kategooriliselt ja nõudsid, hansalinnad võtku endale vastutus kõigi nende kahjude eest,

mis venelasile välismaal võiks juhtuda. Sellest linnade saadikud keeldusid ja pöördusid Novgorodist tühjalt Saksamaale. Kirik Novgorodis müüriti kinni ja kaupmehed lahkusid sealt [22].

Volmari linnadepäev 28. veebr. 1469 kinnitas uuesti kaubakeelu venelastega, lubas aga kaubandamise Narvas, kuid ainult Hansa kaupmeestel. Narvalasile ja teistele, kes seisid väljaspool Hansat, suuremal määral kaupa müüa ei lubatud [23]. Selle otsuse kinnitas Lüübeki hansapäev 23. aprillil 1469. Ja nagu Danzigi kirjadest näha, kasutati seda kaubandamise võimalust Narvas rohkesti [24].

18. Moskva piirid nihkuvad Narva jõe äärde. Tõrkujad ordumehed Narva linnuses.

Juba hansapäeval Lüübekis 1470 toonitasid Danzigi linna esindajad, et senikaua kui venelasil võimalik on Narvas kaubelda, ei tule läbirääkimisist nendega midagi välja. Selle seisukohaga ühinesid hansalinnad 24. aug. 1470, otsustades 1471. a. lihavõttest keelata igasuguse kauplemise venelastega ka Riias, Tartus, Tallinnas ja Narvas ning hansalastel kauplemise ka väljaspool Hansat seisvate kaupmeestega [1].

Kuid keeldu ei olnud kerge teostada. Liivimaa linnad vaidlesid sellele vastu. 14. jaan. 1471 otsustasid nad Lüübeki keeluga ühineda, kuid tingimusel, et Narvas kaubandamise tähtaega pikendataks. Lihavõttest alates tulevat küll sulgeda uute kaupade juurdevedu Narva, kuid kergesti rikunduvate kaupade müüki pidavat siiski võimaldama kuni 25. juulini 1471. a. [2]. Hansapäev Lüübekis 1. aprillil tuli nendele soovidele ainult osaliselt vastu, lubades kauplemist kergesti rikunduvate kaupadega Narvas kuni nelipühini, 2. juunini 1471 [3].

Kuid seegi keeld ei viinud sihile. Nõrgemaks punktiks oli jälle Narva, kelle kodanikud nüüd Lüübekist kaupa ostsid. Seal pidid küll Narva kodanikud „vene kaupu" ostes kohustuma, et nad kauba viivad ainult Tallinna ja sealt seda edasi ei vea rae nõusolekuta [4]. Kuid kõik need tõotused palju ei aidanud. 2. juulil kirjutas Tartu Tallinnale, et mõned noormehed püüdvat venelastega kaubelda; need tulevat vahistada ja kuni kohtuotsuseni kinni pidada, et asi teistele südamesse läheks [5]. Kuid Tallinn ei võtnud asja nii tõsiselt. Pealegi oskasid kaupmehed leida kõrgeid kaitsjaid. Kui Tallinn näit. kinni pidas Narva

kaupmehe Hinrik Dregehase' laeva, mis oli Danzigist soolalaadungiga üle Tallinna Narva suundumas, siis kaebas Dregehase ordumeistrile ja Tallinnal tuli sündmuse kohta seletust anda. Tallinn väitis, et linn oleks meeleldi näinud, kui sool mitte Tallinna kaudu poleks tulnud, vaid mõne teise sobivama tee valinud, kuid nüüd tulevat linnade käsk täita [6]. — Sügise poole 1470. a. ei olnud kaubasaatmine laevadega Narva sugugi haruldane [7].

Novgorod elas parajasti üle oma viimaseid vabadusepäevi. Hädaoht Moskva poolt muutus iga päevaga ikka ähvardavamaks ja Pihkva oli Moskvale truu liitlane. 1471. a. sõitis kaks vene saatkonda Novgorodist üksteise järel Viljandi lossi ordumeistri juurde ja panid ette 1473. a. lõppevat vaherahu 10 aasta võrra pikendada, vastastikune kaitseleping sõlmida ning Pihkvale rahuleping üles öelda. Ordumeister Johan Wolthus von Herse, endine Narva foogt, kõhkles ja soovitas septembris pidada küsimuse otsustamiseks päeva Narva jõel. Kuid saadikud käisid visalt peale, sõitsid ordumeistrile järele Viljandist Paide ja sealt Albu mõisa, kuni viimaks ordumeister põhimõtteliselt nõustus. Ta oli küsimust juba varemalt arutanud Tartu ja Saaremaa piiskoppidega, kirjutas sellest 13. augustil ka kõrgmeistrile, paludes toetuseks 400 ratsameest ja võimalikult palju jalaväge. 26. augustil oli tal kavatsus Tallinnas läbi rääkida Harju-Viru aadlikkudega.

Kuid need ettenägelikud kavatsused ei teostunud. Kui ordumeister septembri lõpul 1471 Lõuna-Liivimaale sõitis, vangistasid orduvennad ta seal ja vedasid ta Võnnu lossi, kus teda kinni peeti. Ordulossi keldris leidis ta vägivaldset surma. Tema järglaseks valiti maamarssal Bernd v. d. Borch [8].

Linnadepäeval Volmaris 18. jaanuaril 1472 kaebas Tallinn, et Narva ei mõtlegi kinni pidada kaubakeelust, vaid ostab vabalt kaupa Danzigist ja Lüübekist ning müüb edasi Novgorodile. Otsustati paluda Lüübekit ja Danzigit, et nad kaubamüüki Narvale piiraksid [9]. Kaubamüük Danzigist kestis aga siiski [10].

Novgorodi vastuolud Moskvaga sundsid teda järeleandlikumaks teiste naabrite vastu. 1472. a. kevadel käisid Novgorodi saadikud Liivimaal ordumeistri ja Tartu piiskopi vahendamist otsimas, et sobitada kaubalepingut Hansaga. Novgorodis sõlmitigi Liivimaa linnade saadikutega kaubarahu 20 aastaks [11].

8. sept. 1472 oli Narvas määratud päev ordumeistri ja Pihkva saadikute vahel rahulepingu pikendamise küsimuste arutamiseks. Päevale sõitsid seekord ka suurvürst Joann III saadik Moskvast ja 20 noort bojaari. Ordumeister aga saatis teate Pihkva, et tema ei saa oma saadikuid päevale saata ja see jääb pidamata [12].

6. veebr. 1473 külastas ordumeister Bernd v. d. Borch Narvat [13].

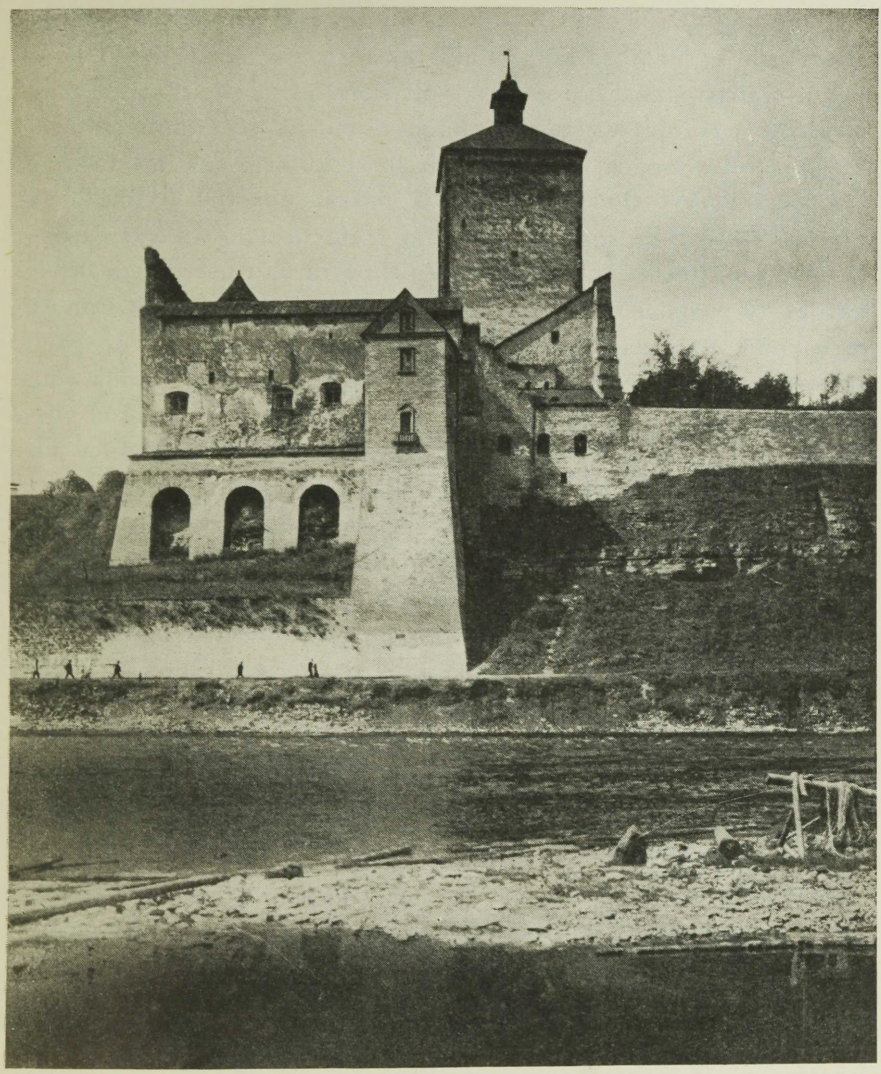
Peetripäeval, 29. juunil 1473 oli päev venelastega Narva jõel. Vene saadikud peatusid Novoje Selos, Narva paremal kaldal, ordumeistri saadikud Narvas. Nädalapäevi kestnud nõupidamised ei andnud aga tagajärgi. Samuti tagajärjeta jäid läbirääkimised Novgorodis, kuhu sõitsid Liivimaa linnade ja Pihkva saadikud [14].

Et rahuleping Novgorodis lõppes augustis, siis oli meeleolu sügisel Narvas väga ärev. 15. sept. kirjutas Narva Tallinnale, et linn on elanikkude poolest praegu väga nõrk, seepärast palub hoolitseda, et kaupmehed saadaksid kaitseväge oma varanduste ja linna kaitseks [15]. Samal päeval pöördus ka Narva foogt Tallinna poole palvega saata Narva kaitseks 50—60 hästirelvastatud meest [16]. Seisund oli sedavõrd tõsine, et Tallinna tingisõdurid juba 18. okt. Narvas olid [17]. Neid oli 50 meest ja nad seisid Narvas 7 nädalat [18]. Ka Pihkva valmistus tõsiselt sõjakäigule. 22. nov. jõudsid Pihkvasse Moskva abiväed vürst Daniel Holmski juhatusel. Tervelt 22 vene vürsti olnud koos mitmest Venemaa nurgast. Isegi tatarid olnud väljas. Kuid varane talve tulek tegi raskusi hobustele toidumoona saamises ja see rikkus sõjakäigu kavatsused.

24. dets. tulid Pihkvasse Tartu piiskopi saadikud ning kaks päeva hiljem ka ordumeistri omad. 7. jaan. 1474 kirjutati alla Orduga rahuleping 20 aasta peale ja 13. jaan. Tartu piiskopiga 30 aasta peale [19].

Nähtavasti selleks, et linna kindlustamiseks raha saada, oli Narva järsult tõstnud maksu soolalt. Maks oli tõusnud neljakordseks [20]. Kuna Narva oma kaubad ostis nüüd peamiselt Danzigist, siis palus Tallinn Danzigit, et see oma kaupmehi keelaks Narvat külastamast, kuni Narva oma uusi makse pole võtnud revideerimisele [21]. Hansapäev Lüübekis otsustas 19. juunil 1476 ordumeistrit paluda, et see Narvat mõjutaks maksukõrgenduse muutmisele.

Augustis peeti Narvas päeva venelastega. Selleks sõitsid kohale Tallinna komtuur Johan Freitag v. Loringhofen, Järva foogt Johan van Seelbach, Rakvere foogt Wilhelm van Bodink-

Pilt nr. 22. Narva linnus idast. Esiplaanil võimas veevärgiehitis. Foto O. Haidak.

husen ja Harju ning Viru rüütelkonna esindus. Päevast enesest on vähe teateid, küll aga teame, et ordumehi ootas Narvas üllatus.

Kui ordumeister Wolthus v. Herse ordumeeste poolt vangistati 1471. a., siis ei mõelnudki üks osa ordumeestest sellega leppida. Nende eesotsas seisis vangistatud ordumeistri vend Ernst Wolthusen. Abiotsimiseks pöördus ta isegi välismaile. Rootsi riiginõukogult sai ta 1472. a. kirja rüütel Iver ja Laurentz Axelson'ide jaoks, et need kõigiti abistaksid Ernst Wolthusen'i tema venna vabastamisel. Rootsist sõitis Wolthusen edasi Taanimaale [22]. Kuid vabastamispüüded nurjusid, sest õnnetu ordumeister oli vahepeal juba Võnnu lossi keldris surmatud. Siis ilmus Ernst Wolthusen mõne aja pärast uuesti Liivimaale ja nimelt Narva linnusesse, kus foogt Heidenreich van Walgarden oli tema mõtteosalisi. Vististi Wolthuseni õhutusel võttis Walgarden 40 rootslast endale abiks linnusesse. Võimalik, et linnuse meeskond oli sedavõrd nõrgenenud, et karta oli, kui venelased ilmuvad päevale Narva alla suure kaitseväega, siis linnus võib sattuda hädaohtu. Ordumeistri arvates olid aga rootslased võetud linnusesse Ernst Wolthuseni huvides. Faktiks igatahes jäi, et Narva sõitnud orduülemused leidsid linnuses asumas tugeva rootsi meeskonna. Astuti läbirääkimistesse Narva foogtiga ja tema kaaslastega. Tõenäoselt nõudsid ordumehed nii rootsi väesalga kui ka Ernst Wolthuseni lahkumist linnusest ja sama tõenäoselt seoti teiselt poolt nende nõudmiste täitmine tingimusega, et Ernst Wolthusenile kindlustataks orduriigis julgeolek. Lepinduti, et siin ordumeister oma lõppsõna peab ütlema, seniks aga kui see sünnib, tuleb poolte vahel sõlmida 5-nädalane „vaherahu". Selle tähtaja jooksul ei tohtinud ordumeister ega tema ülemused endale uusi abivägesid juurde kutsuda ja Narva foogtil, tema teenreil ja mittesakslasil pidi olema täielik vabadus vajaduse korral liiklemiseks Liivimaal. Ordumeistri otsus lubati teadustada Narva foogtile Rakvere foogti kaudu. Ordufoogtide poolt 19. aug. koostatud leppimiskirja kinnitasid oma pitsatitega ka aadlikkude esindajad ja Narva raad ning pürjermeistrid, kes Ordule truuks jäänud. Ordumeister omalt poolt ruttas teatama kõrgmeistrile Narva foogti vaenlikust meeleolust [23].

Ärevus Narvas oli suur. Võis tõsiselt karta kodusõja puhkemist, kuid samal ajal kardeti ka venelasi. Paljud narvalased põgenesid linnast, teised varjendasid oma varandusi. Nii saatis raehärra Johan Sussink kõik oma hinnalisemad esemed, rõivad ja raha Tallinna tuttavate poole hoiule [24].

Konflikti edaspidise arenemise kohta on kasutada äärmiselt katkendilisi teateid. Kindel igatahes, et mingi leping Narva foogtiga siiski saavutati. Tõenäoselt oli selle eeltingimuseks rootsi meeskonna eemaldamine ning Ernst Wolthuseni lahkumine linnusest. Ka suhted välisriikidega olid halvenenud, nii et ordumaadel liikus kuuldusi, Taani kuningas ja Rootsi riiginõukogu olevat sõlminud leppe Liivimaa vastu [25]. Wolthusen ühes oma pooldajatega asus Tartu piiskopkonda, kuna sealsel piiskopil oli terav vahekord ordumeistriga. Seal on Wolthusen koos Tartu mustpeadega vaenustanud ordumeistri venda, Saaremaa doompraostit Simon van der Borchi ning viimast kahjustanud [26]. Tülid arenesid niikaugele, et novembris korraldati Otepääl päev Simon van der Borchi ja Ernst Wolthuseni vahel, mis andis tulemusi Wolthuseni kasuks [27].

Pinevus orduvõimude vahel kestis pikemat aega. Veel 1476. a. sügisel polnud Tallinna komtuuri ja Narva foogti vahel otseseid suhteid, vaid nad pidasid läbirääkimisi Narva ja Tallinna raadide vahendamisel. Et oma seisukorda kindlustada, oli Narva foogt vahistanud kõik kaupmeestele kuuluvad kaubad Narvas. Narva linna vahendamisel seletas seejärel Tallinna komtuur, et ta Narva foogtile antud lubadusist ei loobu, kui see kaubad annab vabaks. Narva foogti aga komtuuri lubadused täiel määral ei rahuldanud. Ta palus hankida vastav lubadus ka ordumeistrilt, kuid nõustus siiski lubama niikauaks kaubandamist uuesti saabuvate kaupadega. Narvas olevad kaubad pidid aga seniks vahi alla jääma, kuni ordumeistri soodne vastus saabub.

Rootsi meeskonna linnusest eemaldamise järel võis Narva foogtil tekkida sekeldusi rootsi võimudega. Kuid nendest saadi üle. Vististi ühenduses sellega külastas Viiburi pealik Eerik Axelson Tott 1476. a. sügisel Narva linnust ja Narva raad võis linnuses peetud läbirääkimiste käigu kohta tähendada, et kõik asjad arenevad seal paremuse poole [28].

1476. a. tekkis omapärane konflikt, mille üheks osaliseks oli Narva pürjermeistri Pepersacki poeg Hans. Linnadepäeval Tartus 5. märtsil kaebas viimane, et teda pole Novgorodi kaubaõue kaubitsema lastud. Kord noorpõlves olevat ta küll isaga Novgorodis käinud, et seal vene keelt õppida. Hiljem aga, kui Novgorodis surevus suureks läinud, toonud isa ta sealt jälle ära. Tema tegutsevat nüüd ärialal isast täiesti lahus, samuti olevat

ta Tallinnale oma kodaniku-maksu tasunud [29] ega omavat ärilisi sidemeid kellegagi väljaspool Hansat. — Linnad leidsid, et säärasel korral pole põhjust Hans Pepersackile kaubitsemist Novgorodi kaubaõues keelata [30]. Kuid kaupmeeskond ei nõustunud selle seisukohavõtuga, vaid nõudis, et kaupmees Gerd Sasse Tallinnast, kelle juures Hans oli selliks olnud, võtku endale vastutus kõigi nende kahjude eest, mis võiksid tekkida kaupmeeskonnale Hans Pepersacki tegevuse läbi. Sasse omakorda kaebas Volmaris 2. märtsil 1477 peetud linnadepäevale [31]. Lõpuks võeti Pepersack kaubaõue küll vastu, kuid ainult käemeeste vastutusel [32]. — Mõni aasta hiljem tulid samasugused sekeldused üle elada ka Hansu nooremail vendadel, — Hartlefil 1488. a. ja Tõnisel 1492. a.[36].

1477. a. sügisel puhkes sõda Moskva ja Novgorodi vahel. Suurvürst Joann III väed jõudsid Novgorodi alla novembri lõpul ja 13. jaanuaril 1478 alistus Novgorod. Tema iseseisvus kaotati ning isegi vetše kell viidi Moskva. Novgorodis olevad saksa kaupmehed vangistati ning nende kaubad peeti kinni. — Mõned suurvürsti väepealikud tungisid Novgorodi maid rüüstates Jama taha ja isegi üle Narva jõe. Siin olnud neil lahing Narva kaitsejatega, kes venelasilt lüüa saanud. Palju narvalasi tapetud, osa sattunud vangi ja viidud Venemaale. Ka rüüstati maa-ala siinpool Narva jõge ja viidi palju talunikke eestlasi vangidena Venemaale. Orduväed taganesid ka seekord jälle Purtseni [33], kuna teine osa neist linna kaitseks Narva müüride taha tõmbus. Linna piiramisest kroonikad siiski midagi ei jutusta, vist oli venelaste rünnak rohkem röövretkena mõeldud [34]. Vendi linnadepäeval 1. juunil 1478 kaebas ordumeister sel puhul suurest kallaletungist, tapmisest ja põletamisest, mida Moskva vägev kuningas Liivimaale osastanud [35].

---

19. Kavatsusi laokoha ületoomiseks Narva.

Venelaste kallaletungi puhul võttis Tallinn jälle aktiivselt osa Narva linna kaitsest. Tema tingisõdurid sõitsid juba jaanuari keskel 1478 kahe laevaga Narva [1].

Novgorodi alistumine Moskvale katkestas järsult vene kaubanduse. Vormiliselt otsustati kaubasulg venelastega 10. märtsil 1478. a. Valga linnadepäeval, millest võttis osa ka ordumeistri

esindus. Et Narvas oli rohkesti vene kaupa, siis pidas Narva foogt selle otsekohe kinni. Orduhärrad andsid lubaduse, et Narvas olevaid kaupu ja kaupmehi venelasile enne ei väljata, kui saksa kaupmehed üle piiri Liivimaale tagasi jõuavad. Teisalt otsustati paluda Lüübeki linna, et Hansa liit aitaks soetada tarvilikku väge maakaitseks venelaste vastu [2].

Novgorodis vangistatud kaupmeeste seisund muutus eriti raskeks aasta keskel, sest ka Rootsi oli kohaldanud venelaste vastu surveabinõusid. Novgorodi andmeil olevat koheldud Rootsis vene kaupmehi väga halvasti, mõned neist löödud surnuks, teised vangistatud ja raiutud neil käed ja jalad otsast: isegi vene saadiku, kes üle Narva Rootsi sõitis, olevat rootslased surmanud. Seda ähvardanud venelased saksa kaupmeestele kätte maksta ja neid raudu panna. Liivimaa linnade saadik Gerd Wartdus, kes äsja Novgorodist oli lahkunud, peeti venelaste poolt teel kinni ja viidi vangina Novgorodi tagasi [3]. Tartu andis 10. juulil 1478 kaupmeestele käsu, kirik Novgorodis kinni müürida ja esimesel võimalusel kodumaale pöörduda. Narva foogt ja linnaraad lubasid omaltpoolt kõigiti kaasa aidata kaupmeeste Novgorodist pääsemiseks [4]. — 1478. a. suvel peeti Narvas Novgorodi venelastega päeva, millest Tallinna komtuur Johan Freitag v. Loringhofen ordusaadikuna osa võttis. Suuri tulemusi päev ei andnud [5].

Narvas olles tuli Tallinna komtuuril tutvuda varemalt kõne all olnud Hildebrandilt maade võõrandamise küsimusega. Asi oli olnud vahepeal soikus, sest vana Hildebrand oli 1453. a. surnud [6], noor Hildebrand aga õppis välismaal, kus ta oli Leipzigi ülikooli lõpetamas [7]. Linn oli tükeldanud Hildebrandilt võõrandatud maa, osa sellest oli antud Narva pürjermeister Antonius Pepersackile, kes sinna oli ehitanud oma küüni ja rehetoa. 1475. a. paiku oli Hildebrandi säilinud valdust veelgi vähendatud, tema õueaeda oli 12 jalga sissepoole tõstetud ettekäändel, et olevat vaja teed laiendada. — Nüüd oli aga noor Hildebrand tulnud välismaalt tagasi ja nimetatud ordumeister Bernd v. d. Borchi sekretäriks ning orduprokuraatoriks. Ta tõusetas tarmukalt Narva linna poolt võõrandatud maade asja. Veebruaris 1478 tunnustas ordumeister Hildebrandi omanduskirjad õigeks ja andis Tallinna komtuurile käsu küsimust Narvas lahendada. Sellise asjadekäigu tulemusel Narva linn oli juba valmis maantee alla võetud maa-ala eest teisest kohast vastutasu andma. Kuid

Hildebrandi esindajad ei nõustunud sellega, vaid nõudsid kogu võõrandatud maad tagasi. Siis rõhutasid Narva linna esindajad oma vanu õigusi ja et kiired kohustused komtuuri Tallinna kutsusid, jäigi tüli seda puhku lahendamata [8].

Narvale hakkas piiriäärne seisund uuesti raskusi valmistama. 6. dets. 1479 pidi lõppema vaherahu Moskvaga ja kuulduste põhjal oodati kallaletungi. Novembriks olid „salajased sõbrad" Pihkvast ja Novgorodist Narva kaupmeestele teatanud, et oodatakse lähemal ajal suurvürsti tulekut Novgorodi suure väega, kuid olevat veel teadmata, kas ta kavatseb rünnata Liivi- või Rootsimaad. Kuna Narva ise rahvaarvult oli kehv, siis paluti Tallinnalt linna kaitseks abi [9]. Et aga Narva kirjad jäid tagajärjeta, siis ähvardas linn ise kaupmeeste arvel sõdureid palgata. Samal ajal ka ordumeister meenutas Tallinnale, et Narva abitamisega tuleb kiirustada [10].

Tallinna tingisõdurid raehärra Wilhelm Rinkhofiga eesotsas jõudsid jaanuari keskel Narva. Sel puhul palus Tallinn sõdureile juba 1475. a. Narva jäetud suurtükke ja sõjavarustist välja anda [12]. Tallinna palvele vastas aga Narva foogt põiklevalt, tema polevat teadnudki, et need suurtükid Tallinnale kuuluvad, ka olevat osa neist juba Narva raele üle antud [11].

Tallinlaste Narva tulek ei toimunud seekord siiski ainult linna kaitse mõttes, vaid Narva olid koondunud ka kõik orduväed Viljandi, Järva, Tallinna, Pärnu, Rakvere ja Narva enese orduülemuste piirkondadest, Tallinna linnavägi ja Harju- ning Virumaa aadlikud, et ette võtta üle Peipsi rünnakut Venemaale Oudova suunas [13]. Rünnak toimuski 20. jaanuari paiku, kus orduväed Oudova eeslinnad maha põletasid [14]. Kuivõrd ootamatult kallaletung sündis, selgub juba sellest, et samal ajal Jama pealik saatis saadikud Narva kuulama, kas ei oleks võimalik sõlmida vaherahu, et võimaldada kaubitsemist. Kuna Narva foogt orduvägedega oli kaasunud Oudova alla, siis arutas linnusekomtuur koos linnaraega venelaste ettepanekut, leides, et enne ei saa vastust anda, kui foogt tuleb koju. — Kui aga foogt jõudis koju ja sellest Jamale teatati, siis oli venelaste meeleolu juba sedavõrd muutunud, et Jama pealik omalt poolt laskis ütelda, temal polevat volitusi läbirääkimisteks [15]. Orduväed seisid veebruaris Jõhvi juures Tallinna komtuuri juhatusel.

Märtsis võtsid venelased ette vasturünnaku Liivimaale. Nad on halastamatult rüüstanud ja igasuguseid õudusi korda saatnud.

Harju-, Viru- ja Alutagune on hirmsasti ära rüüstatud. Narva foogti vend või lähem sugulane Bertram v. Walgarden on sedapuhku venelaste kätte vangi langenud [13].

Aprillis viis Tallinn oma tingisõdurid Narvast ära [16]. Narva nõudis nüüd uuesti, et Tallinna kaupmehed tulgu Narva oma varandusi kaitsema [17].

Mais avaldas aktiivselt vaenutegevust ka Pihkva laevastik Peipsil. 14. mail 1480 sõitis laevadel Vasknarva alla umbes 2000 meest Pihkvast. Nad avasid linnusele kõva tule suurtükkidest, saatsid dessandi maale, lasksid kaitsjaid nooltega ja ründasid linnust. Rünnak löödi tagasi. Senikaua teised salgad rüüstasid ja põletasid linnuse ümbruses. Nad viisid kaasa vange, hobuseid ja kariloome ning lahkusid siis oma surnuid maha jättes, ähvardades teine kord tulla suurema väega [18].

Mais astus Narva raad orduvõimude ees samme, et rikunduvate kaupade müügiks saada luba, millega ordumeister täiesti nõustus. See tähendas sisuliselt kaubavahetuse uuesti algamist Narvas, mis muidugi jälle tallinlasi siia meelitas, kes aitasid linna kaitseda [19]. — Juunis algas isegi vaiade rammimine jõel [20].

Suhete paranemisel venelastega tekkis uuesti päevakorrale küsimus kaubitsemise edaspidisest korraldusest. Kuna Novgorodi kaubaturg oli suletud, siis arvasid orduvõimud, et sündsam koht kaubitsemiseks oleks Narva; laokoha ületoomist Narva oleksid meeleldi näinud ka linna raad ja foogt [21]. Eriti ägedasti oli sellele kavatsusele vastu aga Tartu, kellele Narva oli loomulikuks võistlejaks. Märtsi lõpul 1480 sõitsid Liivimaa linnade saadikud Lüübeki ja seal tõusetas Tartu raehärra Hinrik Lange küsimuse, et laokoht viidaks kas Tallinna või Tartu, mitte aga Narva. Saksamaa linnad jätsid siiski Liivimaa linnade eneste hooleks kaaluda, kuhu laokoht viia niikauaks, kuni venelastega püsiv rahu on sõlmitud [22].

Laokoha küsimus ähvardas aga võtta koguni ootamatu pöörde. Nimelt oli Viiburi pealik sõlminud venelastega vaherahu ja lasknud kaubitsemise venelastega täiesti vabaks. Seda kasutasid otsekohe Tallinna ja osalt isegi Narva kaupmehed. Tallinna raehärra Ewerd v. d. Lippe sell Peeter Kock sõitis näit. soolalaadungiga Viiburi ja siit edasi Neva kaudu Novgorodi [23]. See leidis järeletegemist ja nii tekkis oht, et laokoht kaldub koguni Viiburi [24]. Viiburi pealik Eerik Axelson Tott, las-

tes kaubandamisel toimuda Viiburi kaudu, hakkas samal ajal tõkestama Liivimaa linnade kaubandamist venelastega, väites, et vaherahu Rootsi ja venelaste vahel on ainult lühiajaline ja võib iga päev lõppeda. Sellepärast hoiatas ta Tallinna igasuguse kaupade saatmise eest niihästi Narva kui ka Nevale. „Mis Narva tuleb, see veetakse edasi ja toimetatakse venelastele" — arvas pealik ning pani vahilaevad merele valvama, et Tallinna kaubandamist takistada [25]. Kaupmeestel ei jäänudki muud teed, kui kasutada kaubandamisvõimalusi Viiburi kaudu.

Teade, et Tallinnast ja Narvast salaja soola Viiburisse on toimetatud, tekitas teravat pahameelt nii Ordu juhtivais ringides kui ka teistes kaubalinnades, Tartus ja Lüübekis [26].

20. Rahuleping a. 1481.

1480. a. sügiseks oli meeleolu Narvas juba sedavõrd rahunenud, et linn usaldas oma püssirohu-võlagi Tallinnale tasuda [1]. Linnadel oli juba kavatsus astuda samme kaubarahu sõlmimiseks Novgorodiga, taheti ainult veel ära oodata, kuidas arenevad ordumeistri läbirääkimised Pihkvaga [2].

Kuid aasta lõpuks muutus meeleolu uuesti ärevamaks. Liikus kuuldusi, suurvürsti oodatavat Novgorodi ja tal olevat kavatsus Narvale kallale tungida. Narva foogt palus Tallinna saata Narva 60—70-meheline salk abiväge [3].

Vaherahu Novgorodiga lõppes 25. veebr. 1481. Kui Narva foogt ja raad ühiselt saatsid saadikud Jama pealiku juurde vaherahu pikendamiseks, sest ordumeistril oli kavatsus saata saadikuid Novgorodi, siis öeldi Jamas, et vaherahu ei taheta isegi tunni võrra pikendada. Mõned saadikuile tuttavad jamalased hoiatasid heanaaberlikkuse tõttu narvalasi, kuna olevat oodata kallaletungi [4]. Narva oli elanikest tühi, ainult kaupmehed, kes tulid oma varandusi kaitsema, olid kohal, kuid neid oli liig vähe linna kaitseks. Venelasil oli aga hästi teada, missugune kaupade rikkus valitses linnas. Juba see kaubaküllus võis neid avatleda sõjakäigule Narva peale. Narva kirjutas Tallinnale, et linn pole olnud kunagi säärases hädas kui nüüd [5]. Linna kaitset raskendas eriti veel asjaolu, et sõjavarustis oli puudulik. Kaupmeeskond oli küll palunud Narva foogtilt tagasi suurtükke, mis Tallinnale kuulusid, kuid foogtil oli nähtavasti endalgi sõja-

varustisest puudus. Kaupmehed ei usaldanud enam linnakaitse mõttes loota linnusele ja maahärradele, vaid tahtsid ise teha, mis võimalik. Nad palusid Tallinnalt mehi ja sõjavarustist, 10—12 „vogeler" tüüpi kahurit, mõned tündrid püssirohtu ning paar tündrit nooli. Tuttavad venelased nimelt olid kaupmehi hoiatanud, et on karta pikaldast Narva piiramist [6].

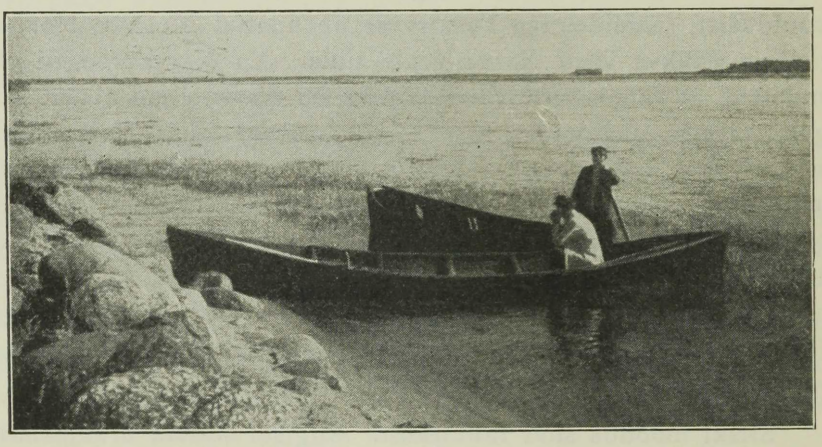
Kevadel sõitsid ordumeistri saadikutena Novgorodisse Narva pürjermeister Antonius Pepersack ja foogti tõlk Jürgen Overstech. Nende ülesandeks oli viia venelasi niikaugele, et nad nõustuksid tulema päevale Narva jõel. See ei olnud aga kerge. Venelased olid küll esmalt nõus tulema 29. juunil, kuid hiljem lükkasid sõidu edasi augustini. Viiburi pealik teatas aga kuuldusist, jääminekuga kavatsevat ühendatud Moskva, Novgorodi ja Pihkva väed Narva peale tulla. Ka Narva foogtil oli andmeid, et venelaste vaenuobjektiks on Narva: nad olevat koguni valmis pikaldaseks sõjaks, kui saaksid kätte Narva ühes seal olevate kaupadega [7]. Ärevus ei raugenud ka kevadel jää lagunedes. Novgorodist tulnud kerjused kinnitasid uuesti ärevaid kuuldusi, ning ordumeister manitses maikuul Tallinna, ärgu ta piirdugu ainult 50 mehe saatmisega Narva, vaid saatku niipalju kui võimalik [8]. Juunis tõi uusi ärevaid teateid keegi Pihkvast tulnud ustav isik, kes jutustas, et suurvürsti ühes tema vendadega oodatavat juuni lõpuks Pihkvasse [9].

Siiski möödus suvi rahulikult. Sügisel sõitsid ordumeistri ja Tartu piiskopi saadikud Novgorodi vaherahu pikendamiseks. Ordumeistri saadikuiks olid Narva pürjermeister Antonius Pepersack ja aadlik Evald Maidel. Pool kuud kestnud läbirääkimiste järel saavutati kokkulepe ja suudeldi risti 10-aastase vaherahu puhul, mis pidi kestma kuni 1. sept. 1491 [10]. Rahulepingus nähti ette tingimused kaubandamise uuendamiseks Narvas, mille juures venelasile tehti rida soodustusi. Narval ei olnud õigust maksu võtta transiitkaupadelt, mis venelased siin laadisid merelaevadelt oma jõelaevadele või lotjadele. Vahakaal Narvas tuli ühtlustada Novgorodi omaga. Kaalumaksu olid venelased kohustatud maksma, kuid seda ei tohtinud Narva nõuda vene vahalt, nahkadelt või muult kaubalt, mis oli määratud Riiga, Tartu või Tallinna ja mis Narvas ümber laaditi maasõiduvahenditele. Laadida võisid hobusemehed ise ning Narva linn ei tohtinud omi laadijaid peale suruda. Ka hobusemehi võisid vene-

lased oma äranägemise järgi palgata kas linnavoorimeeste või talupoegade seast. — Tartus kinnipeetud vene kaupmehed otsustati vabaks lasta. Narva pidi tasuma 120 hõbetükki venelasilt omastatud kaupade eest [11].

Pihkvaga otsustati pidada päeva Narvas jõulu paiku, et Tallinnas kinnipeetud kaupade küsimust lahendada [12].

120 hõbetüki leidmine venelasile väljamaksmiseks tegi aga raskusi. Foogt Heidenreich v. Walgarden ja linna raad tegid katset kaupmeeskonnalt seda summat saada. Kaupmehed kutsuti nõupidamiseks gildi tuppa. Kuid viimased keeldusid raha andmast, sest maksma pidi nende arvates see, kellele need kau-

Pilt nr. 23. Paadimehed Narva jõe ülemjooksul. Foto Nylander.

bad läinud. Pealegi olevat Narva sõitnud kaupmehed peamiselt noored mehed, teiste esindajad, kel siin vähe kasutusraha käes [13].

Lõpuks ületati rahalised raskused sel teel, et võeti raha Narva kaupmehelt Herman Happe'lt laenuks pürjermeistrite Pepersacki ja Johan tor Megede vastutusel. Selle raha pärast kirjutas ordumeister B. v. d. Borch korduvalt Narvale [14].

Rahulepinguga ei olnud sugugi rahul Viiburi pealik. Ta hoiatas 4. sept. 1481 uuesti, et kaupmehed ei tohi sõita Narva või Nevale, küll on aga neil vabadus sõita Viiburi kui ka Turgu [15].

Jõulu ajal, 25. dets. 1481 oli Narvas päev venelaste ja Ordu vahel. Valitsenud suur vastastikune meelekibedus ning mingeid tulemusi ei saavutatud. Otsustati siiski veel 15. augus-

til 1482 kokku tulla. Ordu saadikute lahkumise järel Tallinna rae saadikud katsusid pinda venelaste juures kaubalepingu uuendamiseks Hansaga, kuid venelased olid väga tagasihoidlikud, nii et ka see küsimus jäi lahtiseks ning Narva ainukeseks lubatud laokohaks [16]. — Kaubandamine muidugi algas suurejooneliselt järgneval kevadel. Soolakaubandus oli nii suur, et Narva nõudis kaupmeestelt, nad toogu omalt poolt soolakaalud kaasa [17].

Augustis 1482 Narvas peetud päeva tulemusist pole palju teada. Tallinnast oli kohale sõitnud kaks raehärrat, Johan Rotert ja Johan Grest [18]. Nende katsed vahekordi luua Novgorodiga tõenäoselt äpardusid täiel määral ja vist olid orduvõimud ja Narva linn need, kes jõudu mööda kaasa aitasid, et kaubandus Narvast eemale ei kalduks. Igatahes hakkas Tallinn varsti pärast seda tagasi nõudma Narvalt oma suurtükke, suurtükikuule, püssirohtu ja sõjakirveid, mis varem olid Narva jäänud. Ettekäändeks oli see, et senine foogt v. Walgarden Narvast lahkub ja seepärast tarvis on vahekorrad enne selgitada, kui tuleb foogti kohale uus mees. Sõjavarustise ülevõtmiseks saatis Tallinn kohale paar oma kodanikku [19].

Sõjavarustise tagasinõudmine tekitas ordumeeste seas meelekibedust. Foogt v. Walgarden pani enne lahkumist maksma korralduse, millega Tallinna kaubitsemist võimalikult piirati. Hansa kaubaselle üldse enam Narva kaubitsema ei lastud, vaid nad saadeti kõigi kaupadega tuldud teed tagasi, ettekäändel, et linnas on kaitseväge vähe ja seepärast ei või palju venelasi korraga linna lasta. Muidugi oli ordumeeste kartus osalt põhjendatud, sest linna kaitse oli kindlasti nõrgenenud, kuna ordumeister oli sõjajalal Riia linnaga ja kõiki võimalikke jõude püüdis koondada Lõuna-Liivimaale. Mis oligi siis lihtsam, kui venelaste salgal rõivastuda kaupmeesteks ja tungida linna. Relvade tagasinõudmiseks oli Tallinn igatahes valinud ebasoodsa momendi.

Tallinn muidugi nõudis kitsenduste kaotamist. Ta toonitas, et kui ollakse mures linna julgeolu pärast, siis võidavat ju venelasi lasta linna väikeste salkadena, 6 või 8 või 10 kaupmeest korraga. Ka liikuvat Tallinnas kuuldusi, et Narva olevat teinud venelasile raskusi saadud kaupade väljaveol. — Narva kummutas need kuuldused ja teatas, et Rakvere foogt, kes Narva foogti

aset täitis, keeldunud venelasi üldse linna laskmast, ehk olgu siis, et Tallinn saadab küllaldase kaitseväe [20].

Veebruaris jõudis Narva uus ordufoogt Bernd v. Harhusen. Kohe pöördus Tallinn tema poole kirjaga, kaubandamine Narvas antagu vabaks ja venelasile ärgu keelatagu sõitu ka Tallinna, Tartu või teisisse linnadesse. Kui aga kardetakse palju venelasi linna lasta, siis võidavat kaupmeestele anda õigus linna ees kaubandada [21].

Et ka see kiri mõju ei avaldanud, siis kordas Tallinn oma soove märtsi algul 1483 uuesti, lisandades ähvarduse, et kui avalikku kaubandamist venelastega ei lubata, siis kaupmehed kahtlemata leiavad uusi teid ja kohti kontakti loomiseks venelastega, sest häda õpetab kavalust [22]. Võib-olla mõtles Tallinn jälle Viiburi laokohale.

Mõned kaubasellid katsetasidki kaubitseda venelastega väljaspool Narva linna, ringmüüride ees. Et see tol ajal oli keelatud, siis Narva konfiskeeris Hansa kaubasellilt Magnus Brunsilt tema traani, mille viimane oli saanud vahetuskaubana [23].

Tallinna ähvardused nähtavasti siiski mõjusid ja kaubandamist Narvas võimaldati jälle, kuid linn hakkas kindlasti nõudma vanast „bursprakest" ehk sundmäärusest kinnipidamist, et igasugune kaubitsemine pidi toimuma linnaturul [24].

Suvel oli Tallinna raesaadikuil Narvas päev venelastega [25].

---

21. Riisumine jõesuudmes. Meriröövel Narva foogti teenistuses.

Tolleaegsete politiliste olude juures ei saanud kaubavahetus kaua ilma sekeldusteta kesta. Kesksuvel 1483 tulid Ojamaa saarelt „tuntud meriröövli" [1] Iver Axelson Totti mehed Narva jõe suudmesse ja jäid siia peatuma. Asi näis Narva raele ja foogtile olevat kahtlane, kuna võõrad asusid Ordu maal. Võõrailt saadeti küsima, mida nad seal ootavad. Võõrad vastanud, — nad ootavat Saaremaa piiskopi kirjutajat. Raad lasknud siis mehi vanduda, et nad kedagi ei mõtle kahjustada. Kuid see vanne ei takistanud võõraid ühelt venelaselt riisumast lotja ühes mitmesuguse nahakaubaga, vahaga jne., mille järel nad merele kadusid ja kaubad Danzigis rahaks tegid [2]. Ordumeistri palveist hooli-

mata ei suutnud Danzigi raad mehi tabada. Tallinna andmeil olnud röövlite seas ka kolm narvalast — Engelbrecht Rolman, Bernd Schroder ja Gerd Gronenberch [3].

See röövimine ärritas uuesti venelasi. 1. sept. pidi Narvas peetama päev venelastega. Kuid juba augustis hakkas tulema Novgorodist halbu teateid. Kaupmehed kirjutasid sealt Narva pürjermeistrile Joh. tor Megedele, venelasil olevat kavatsus tulla päevale 100.000-mehelise sõjaväe saatel, et kohe maale sisse tungida, kui päev peaks nurjuma. Toodavat samuti tuhandeid lotje, kuhu kõik vägi mahuks. Kirjade saatjad lisasid ühtlasi, et juhul, kui venelased peaksid Narvat ründama, siis linn vaevalt veel suudaks end kaitseda. Ordumeistrile anti nõu kõik oma sõjalised jõud selleks päevaks koguda Narva alla. Seda tegemast takistas aga ordumeistri sõda Riia linnaga. Nii jäi tal üle ainult paluda Tallinna, et see saadaks suuremal määral väge läbirääkimiste ajaks Narva. Kaupmehed, kes venelasi tundsid, arvasid, et kui õnnestuks koguda tugeva väe Narva alla, siis rahu edasikestmine oleks kindlustatud [4].

Narva omalt poolt võttis tarvitusele kõik ettevaatuse-abinõud. Sõjavarustist suurendati, Tallinnast osteti näit. kaks tünni nooli [5]. Ka üks augustikuul Tallinna tulnud suurtsugu kreeklane ühes oma naise ja lastega, kokku 27 inimest, — kes tahtsid üle Narva sõita Venemaale, peeti samal põhjusel ordumeistri korraldusel niikaua Tallinnas kinni, kuni päev Narvas oli möödunud [6]. — Päeva tulemuste kohta andmeid ei leidu. Arvata võib, et mõned arusaamatused siiski lahendati. Ka kodumaa asju selgitati samal koosolekul. Nii oli eelmisel suvel Vasknarva juures üks laev kaupadega randa joosnud ja Narva foogt oli kaubad kinni pidanud. Nüüd nõuti kaupade vabaksandmist, mida foogt ka lubas täita [7].

7. märtsil 1484 oli Ordul jälle päev venelastega Narvas. Seekord oli meeleolu rahulikum, kuna Narvas juba aegsasti teati, et venelased seekord suurte sõjaliste jõududega ei tule [8].

1484. a. algul keelas foogt Tallinna kaupmehi venelasilt saadud vilja Narvast välja vedamast. Põhjuseks oli seekord näljakartus; Tallinn aga toonitas, et häda enam karta polevat [9].

Sügisel möllas linnas katk. Kodanikud ja raeliikmed põgenesid laiali, nii et isegi raekoosolekuid ei suudetud korralikult pidada [10].

1485. a. lõpuks muutusid vahekorrad Novgorodiga uuesti ebakindlaks; Rootsi riigihoidja Sten Sture hoiatas Narva foogti venelaste ootamatu kallaletungi võimaluste eest. Tallinnas oli samal ajal katk puhkenud, mispärast ta Narvale sõjalist abi ei saanud pakkuda, kuid teatas 9. jaan. 1486, et hulk kaubaselle tulevat Narva oma varandusi kaitsema. Osa neist olevat juba Tallinnast välja sõitnud ning iga päev sõitvat veel uusi lisaks, nii et Narval ei tarvitsevat linna kaitse pärast muretseda [11].

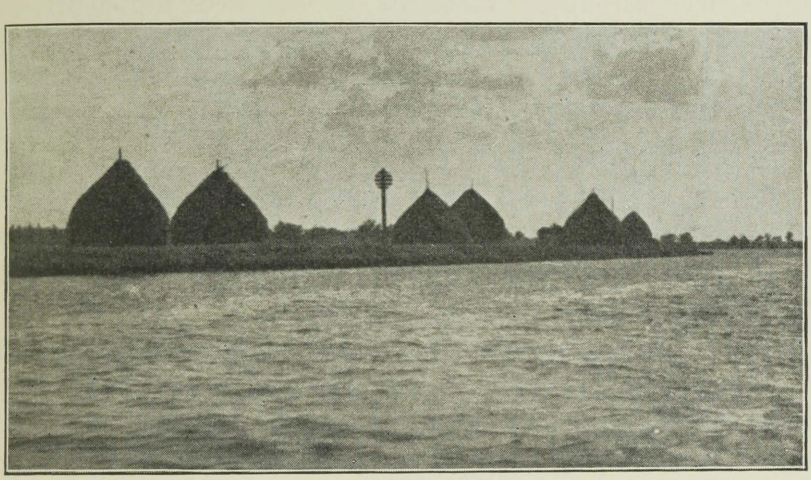
9. veebr. 1487 saabusid Narva Tallinna ja Tartu saadikud, et sõita edasi Novgorodi sõlmima kaubalepingut 73 hansalinna nimel. Ainuüksi Tartust oli saatkonnas 23 inimest 19 hobusega [12]. 17. apr. kinnitatigi Novgorodis rahuleping Hansa liidu ja venelaste vahel ristisuudluse ja pitsatite löömisega 20 aastaks, kuni 1. märtsini 1507, vanade tingimuste alusel. Kaubavahetust pidi võimaldatama isegi sõja ajal Ordu ja Venemaa vahel. Hansa võttis endale lepinguga vastutuse venelasile välismaal tekkinud kahjude eest [13]. — Juunis aga liikusid juba sõjajutud: vene väed Kaasani alt tagasi tulles tungivat üle Narva Liivimaale [14].

15. aug. 1487 oli ordumeistril päev Novgorodiga, tõenäoselt Narvas. Arutusele pidi muu seas tulema ka tasuküsimus Narva jõel omastatud kaupade eest, mida venelased hindasid 1500 hõbetükile [15].

Samal ajal lahendas Tallinna raad peapiiskop Hildebrandi ja Narva linna vahelist tüliasja. Volmari maapäeval 15. jaan. 1486 oli ordumeister määranud, et küsimus tuleb Lüübeki õiguse põhjal lahendada Tallinna raekohtus. Augustis 1487. a. oli küsimus kohtus arutusel, kus otsustati võõrandatud maa jätta sellele poolele, kumb suudab tõestada, kas viimase 50 aasta jooksul on nõueldud maad või ei. Narva edasikaebusel muutis Lüübeki raekohus otsuse nii, et kaebaja, s. o. Hildebrandi volinik, peab tõestama, et viimase 50 aasta jooksul on esitatud Narva raele nõudlus maatüki tagasiandmiseks. Nii võitis Narva selle protsessi täielikult [16].

1488. a. tekkis Narval terav kokkupõrge ordufoogti Bernd v. Harhuseniga. Tallinna lähedal oli tabatud meriröövleid, kuid ühel neist, nimega Jakob Kroges, oli õnnestunud põgeneda. Ta tulnud Narva, saanud foogtilt turbekirja ja astunud foogti teenistusse. Tallinn teatas asjast Narva raele ja kuna Kroges iga

päev Narva linnas käis, siis vahistati ta rae korraldusel ja heideti vangi. See oli nagu väljakutseks foogti teenreile linnuses. Nad nõudsid oma kaasteenija vabastamist, kuna sel olevat foogtilt turbekiri ning nemad üldse ei tahtvat, et linna raad nende kaaslase üle kohut mõistab. Teravust suurendas veel asjaolu, et linna pürjermeister Johan tor Megede olevat väga halvakspanevalt rääkinud „sellest, mis foogt oma salgakese ja mittesakslastega teinud". Kui raad siiski keeldus Krogest vabaks laskmast, murdsid ordumehed vangikoja lukud lahti, vabastasid oma kaasteenija ja viisid ta linnusesse [17].

Pilt nr. 24. Narva jõe ülemjooksult. Heinakuhjad luhal. Foto Nylander.

Narva tundis sellega oma õigused olevat kõvasti rikutud. Ta kaebas Tallinnale ja leidis viimaselt energilist toetust [18]. Tallinn ja Narva pöördusid nüüd mõlemad kaebustega ordumeistri poole. Viimane püüdis seeläbi asja vaigistada, et andis linnadele edasi Narva foogtilt saadud seletuskirja. Selles mainitakse, et foogt olnud võimetu oma mehi rahustama, kuna linnuses olnud puhkemas mäss. Koguni võinud karta, et terve linnuse meeskond linnusest lahkub ja Rootsi teenistusse üle läheb. Linnuseteenrid tundvat põhjalikult linnuse olukorda ning teadvat tema nõrku kohti. Kui nad oleksid sellest rootslasi informeerinud, poleks viimased jätnud juhust kasutamata, et linnusele kallale tungida, teades, et seal kaitset pole. Muidugi oleks siis kogu Narva rootslaste poolt vallutatud ja kahjukan-

natajad oleksid olnud just kaupmehed, eeskätt tallinlased. Seda kõike toonitades palus ordumeister Tallinna kui ka Narvat vahejuhtumit mitte liiga tõsiselt võtta. Ordumeister andis lubaduse, et meriröövel maalt lahkub ja kunagi siia tagasi ei pöördu ning et ka foogt ei jäävat karistuseta. Ühtlasi kinnitas ordumeister Narvale, et ta kuidagi ei mõtle viimase õigusi vähendada ega rikkuda, vaid on alati valmis neid täiendama ja suurendama. Seepärast võivat Narva rahulikult oma müüride ehitus-, parandus- ja kindlustustöid jätkata [19]. — Nähtavasti asi lõppeski sel teel, et ordufoogt viidi Narvast teisale. Eksinud orduteenreid püüti sellega karistusest vabastada, et neid koos ordumeistriga taheti lasta Tallinna sisse sõita, sest tolleaegse kombe järgi kurjategija, kes maavürstiga koos linna tuli, vabanes täielikult oma kuritöö tagajärgedest [20]. Antud korral Tallinn aga protestis energiliselt nende ordulaste sissetoomise vastu.

1488. a. kevadel püüti Narva jäänud sõjavarustise asja Tallinnaga lahendada. Narva küsis järele, kas ta ei saaks seda varustist omandada mõõduka hinna eest ja soodsate maksutingimustega [21].

1491. a. oli kaubavahetuses jälle seisak. Selle põhjuseks oli vene kaupmeeste langemine riisumisohvriks Soome lahel [22]. Tallinn keelas Novgorodi sõitnud saadikute tagasitulekuni kaubandamise venelastega, millest aga palju ei hoolitud. Kui Tallinn seejärel kaubamüügi narvalasile ära keelas, tõstsid Narva kaupmehed Frederik Korff ja Melcher Metstacken kaebuse, leides olevat ebakristliku, et Tallinna kaupmehed võivad küll kaubitseda venelastega, kuid narvalasile ei luba Tallinn kaupa müüa. — Nagu Narva raad novembris Tallinnale kirjutas, on tulnud Novgorodi saadikud koos Jama pealikuga Narva foogtilt ja raelt küsima, kas rahu ja ristisuudlus (s. t. leping) Venemaa ja Ordu vahel kehtib. Narva raad vastas seepeale, et ristisuudlus kindlasti kehtib, et kaupmehed võivad rahulikult Narva sõita ning et venelasil ei tarvitsevat oma kaupa Narvast välja vedada [23].

Nende kahtlustuste üheks põhjuseks loomulikult oli asjaolu, et vaherahuleping Ordumaa ja Novgorodi vahel lõppes 1491. a. Rahulepingut siiski pikendati 13. märtsil 1493 — kümneks aastaks [22].

22. Ivangorodi ehitamise ajastu.

15. sajandi lõpuks oli Venemaa sisemine olukord põhjalikult muutunud. Suure Venemaa „kogumine" oli lõpule jõudnud. Isegi Suur Novgorod paenutas oma kaela 1480. a. Moskva suurvürstide võimu alla. Põline kaubaturg Novgorodis hävines ja vene kaupmehed olid sunnitud otsima kontakti Lääne-Euroopa kaupmeestega mujalt. Kuid, nagu eelpool nägime, juba varemini, eriti kaubasulgude ajajärgul sõitsid vene kaupmehed sageli piiri äärde Narva jõele. Et aga politilised vahekorrad Venemaa läänenaabritega olid kindlusetud ja vastastikused kaupmeeste kinnipidamised sagedased, siis püüdlesid nad oma kaupadega peatuda Narva jõe paremal kaldal, kus neil teatud määral oli julgem. Osalt võisid selleks kaasa aidata ka Narva poolt tehtud kitsendused, kus venelasi ei lastud suurel määral linna, kartes neist ohtu linna julgeolekule. Sellisel korral olid need kaupmehed, kes linna ei pääsenud, sunnitud kuskil järjekorda ootama. Selle kõige tõttu hakkas 15. sajandi teisel poolel tekkima Narva jõe paremale kaldale uus vene küla, Novoje Selo, mida mainitakse esmakordselt 1473. a. rahuläbirääkimiste puhul [1]. See Novoje Seloo võis asuda Narva jõe kõrgel kaldal, seal kus praegu on Pihkva ja Raua tänavad, laiudes piki Narva jõe paremat kallast mööda tulevat teed. Mida see Novoje Selo endast kujutas, ilmneb õige kujukalt ühest Ivangorodi pealiku Buturlini 1515. a. lausutud märkusest: tol ajal oli siin üks külake, kus tublil mehel ei olnud paika, kuhu oma hobust kinni siduda, ega võimalust öömaja leida või ka õhtusöögiks leiba osta [2].

See Novoje Selo oli muidugi kõige elujõulisem neil puhkudel, kui kaubitsemine oli täiesti keelatud ja kui mõlema poole kaupmehed üksteisega kokku puutusid salaja kuskil jõel, kuhu valvurite silm ei ulatunud. Kuid teisalt olid kaupmehed Novoje Selos kaitsetud igasuguste röövkallaletungide vastu. Vajadus kindlustatud paiga järgi Narva jõe kaldal, kus vene kaupmehed võiksid muretult peatuda, muutus ikka tungivamaks. Samm sammult olid venelased oma kindlustistega kahest küljest Narva jõele lähemale nihkunud. 1374. a. ehitas Novgorod Jama Luuga jõele, 1431 rajas Pihkva linn Oudova Peipsi järve kaldale. Vasknarva vastas oli juba varem Pihkva „issad" [3]. Ka Narva jõele rajas Novgorod lõpuks 1416. a. mingi, vististi puust kindlustise [4].

Nüüd 1492. a. asuti suurvürst Joann III käsul Narva jõe paremale kaldale ehitama linnust, mis suurvürsti auks ristiti Ivangorodiks. Juba varakevadel alustati ehituse eeltöid. Vähemalt 11. märtsil oli ordumeistril Narva foogtilt teateid, et venelasil on teiselpool jõge linna ja linnuse ehitustöö käsil, millised pidid valmima sama suve jooksul. Venelased olid linnuse koha valmis vaadanud juba talvel. Meeleolu Narva jõe ordupoolsel kaldal oli uute ähvardavate sündmuste tõttu sedavõrd rahutu, et ordumeister paastu ajal saatis oma saadikud, Jürgen vam Torni ja ordumeistri tõlgi Johan Bussingu Moskva suurvürsti juurde. Saadikuile aga oli seal antud ülbe vastus ja nad said mulje, et suurvürst kavatseb ordumaadele kallale tungida. Seda arvestades ordumeister ei usaldanud maalt lahkuda, et Preisimaal osa võtta orduülemuste suurest koosolekust, vaid pidas tarvilikuks maakaitse küsimuste arutamiseks jaanipäevaks maapäev kokku kutsuda, et küsimust koos piiskoppide, rüütelkonna ja linnade esindajatega läbi arutada [5].

Pilt nr. 25. Vene suurvürst Joann III, Ivangorodi ehitaja. Andre Thevet' raamatu järgi a. 1575.

Uue linnuse ehitamisele asuti kesksuvel. Kroonika teatel esimene kivi pandud paigale püha sakramendi päeval, 21. juunil [6]. Linnus rajati Neitsimäele [7]. Et maapind oli kivine, siis saadi ehituseks tarvilikud kivid kokku koha pealt. Töölisi oli toodud ehitustöödeks kokku niisuurel määral, et uus kindlustis kõigi oma tornide ja müüridega valmis 7 nädalaga. Augustis olid ehitustööd juba lõppenud. Samal kuul andis Narva foogt ordumeistrile lähemaid teateid uuest linnusest. Ta kirjutas, et linna ehitajad on juba lahkunud ja värske kindlustis ilma kaitseväeta on teisele kaldale jäänud, nii et sakslased siitpoolt jõge

teda sagedasti vaatamas käivat. Kohale olevat jäänud vaid mõned kivimurdjad ja lubjapõletajad. Veel puuduvat kindlustisel väravad ning müürid ja tornid olevat lihtsate laudadega kaetud. Eluhooned puuduvat aga veel täiesti. Narva foogti arvates oli võimalik uut kindlustist vallutada ilma mõõgalöögita. Ta püüdiski ordumeistrit nõustada, et aeg oleks soodus seda teha ja mahajäetud kindlustis vallutada. Venelased olevat tema kuulmist mööda tatarlasilt rängasti lüüa saanud, nii et nad tervelt 14 väepealikut kaotanud, lihtsõdureid arvestamata. Novgorodi piiskop lugenud neile kõigile hingepalvet. Ka olla 3000 tingisõdurit-tatarlast suurvürsti teenistusest lahkunud ja suurvürsti käed peale selle olevat praegu mujal seotud [8]. — Ordumeister aga tundis nähtavasti orduriigi jõuetust palju paremini kui Narva foogt ega usaldanud seepärast midagi ette võtta kaitsetu kindluse vastu, mille ehitus järgnevail aastail lõpule viidi.

Ivangorodi ehitamisest on mitmeid legende. Nendest on sisult huvitavaim see, mille üles on tähendanud üks välismaa reisijaist, kes 1615. a. Narvat külastas. Ta jutustab, suurvürst Ivan leidnud hea ehitusmeistri, lasknud sellele koha kätte näidata ja käskinud ehitada kindluse, mida pidi suurvürsti nime järgi kutsutama Ivangorodiks. Kindlus tuli ehitada nii tugev, et tugevamat ei saa ollagi, rahakulust hoolimata. Meister lubas need nõuded täita ja ehitada kindluse nii tugeva, kui vähegi oskab. Kui ehitus oli valmis, laskis Ivan meistri enda juurde kutsuda ja et teda läbi katsuda, siis rääkis, et ta tahaks lasta ehitada veel ühe kindluse, kuid see peaks olema veelgi tugevam. Küsis, kas meister seda suudab? Meister lubas asja järele mõtelda. Mõnepäevase mõtlemise järel tuli ta arvamusele, et ei ole kasulik nii head tööd lasta käest ära minna. Ta teatas suurvürstile, et võib ehitada kindluse, mis on veelgi tugevam. Selle üle vihastus suurvürst ja laskis meistril mõlemad silmad peast välja torgata [17].

Uue kindlustise ehitamine andis kohalikele venelasile juba peagi julgust saksa kaupmeestele kallalekippumiseks. Kesksuvel näiteks olid joosnud mõned laevad Narva jõel ranna läheduses madalikule ja vene talupojad kasutasid kohe juhust, et neid tühjaks riisuda. Narva raehärrad käisid Tallinna rae volitusel Novgorodi pealiku Jakob Saharjewitši juures, kes nähtavasti oli kohale sõitnud, kuid käik ei andnud tagajärgi [9]. — Teisalt ka Viiburi pealiku teenrid pidasid jõesuus kinni mõned saksa kaubalaevad keelatud kaubitsemise tõkestamise ettekäändel [10].

Mitmed kohtuprotsessidki valmistasid tolle aja paiku Narva raele ja kodanikkonnale muret. Kaupmees Herman Happe, kes oli vahepeal raehärraks valitud, hakkas nõudma käemeestelt seda rahasummat, mis ta 1481. a. oli laenanud venelasile väljamaksmiseks. Käemeesteks olid mõlemad Narva pürjermeistrid, T. Pe-

persack ja J. tor Megede. Narva raad astus energilisi samme, et asja likvideerida ja palus Tallinna aidata seda raha kaupmeeskonnalt kätte nõuda, et Narva pürjermeistrid ja raad kahju ei saaks.[11] Tallinna kaupmehed aga keeldusid raha andmast. Asja arutati küll raekohtus, küll vahekohtus, kuni viimaks suudeti pooli lepitada ja nad lubaduse andsid asja lõpetada. Kumb pool veel asja tõusetab, pidi maksma ühe kaalu vaha trahviks.[12] Teine tülikas protsess algas mingist varguseloost. Tallinna kodanik Hinrik Fluwerk kahtlustas kaubaselli Bertold Detleu'd varguses ja laskis viimase vahistada. Detleu'd piinati „seaduslikus korras" ordufoogti ja auväärt kodanikkude juuresolekul, kuid ta ei tunnustanud ennast süüdi. Kui Narva raehärrad seepeale kohtasid kaebajat linna tänaval, küsisid nad temalt, kas peaks ehk kaebealust veel piinatama. Kuid Fluwerk löönud ainult käega, lausudes, mis see kõik ikka aitab, ega ta ükskõik ei tunnusta. Raad võttis siis kaebealuselt n. n. urfehde, s. o. vande, et ta ei mõtle kätte maksta neile, kes teda kohtukorras jälitanud ja vabastas ta vahi alt. Detleu tõstis siiski orduvõimude ees süüdistuse Fluwerki vastu valekaebuse pärast. See andis Fluwerkile põhjust Narva raadi süüdistada, viimane olevat Detleu vabastanud ilma „urfehdet" võtmata. Tallinn toetas kõigiti Fluwerki nõudmisi ja tegi Narvale etteheiteid, millele Narva teravalt vastas, et enne etteheidete tegemist oleks pidanud ometi tema seletusi kuulama ja palus tulevikus sääraseid ähvarduskirju mitte enam saata [13]. — Fluwerki nõudel arestiti mitmete Narva kaupmeeste kaubad Tallinnas, muu seas ka pürjermeister Pepersacki kaubad [14]. Alles 1497. a. suudeti tüliasi Fluwerki ja Detleu vahel lõpetada Järva foogti vahendamisel [15].

1493. a. suudeti lõpetada ka kauakestnud protsess peapiiskop Michael Hildebrandiga. Peapiiskopi volinik oli vahepeal veel kord asja tõusetanud, esitades tõendusi, et viimase 50 aasta jooksul on astutud samme peapiiskopi valduste tagasisaamiseks Narvas. Kuid Narva huvide kaitsja, pürjermeister Joh. tor Megede väitis, et küsimus on juba sisuliselt otsustatud ja seda enam uuesti otsustamisele ei saa võtta. Tallinna raad ühines tema seisukohtadega ja Lüübeki raad kinnitas omalt poolt otsuse 17. juunil 1493 [16].

23. Novgorodi kaubaõu hävineb.

1494. a. esimesel poolel tegi Venemaa uuesti suuri kitsendusi kaubandamisele. Narva rae prot. 16. jaan. 1529. a. kõneleb, selle põhjuseks osutunud suurvürsti rahulolematus soola kaubandamise viisiga. Soola võtnud venelased Narvas ja Novgorodis vastu pakkides ja kottides Tallinna ja Tartu kaalu järgi. See võimaldanud aga laevnikel ja voorimeestel soola kõrvaldada, nii et venelased kahju saanud. Nende kaebusel suurvürst nõudnud seejärel soola müüki kaalu järgi, kuid linnad keeldunud sellest ja lasknud juba Novgorodi veetud soola tagasi vedada Tartu ja Narva. See vihastanud suurvürsti ja viinud teda soolamüügi keeluni. Suurvürst keelas ära vene kaupmeestel lasta sakslasil vaha „kloppida", s. o. teda lõikuda, et tema puhtuse üle selgusele jõuda, ja selle eest maksusid tasuda. Keelu vastu eksijaid ähvardas peks ja trahv 2 hõbetüki suuruses. Ka keelati igasugused maksud nahakaupade, hermelini jne. pealt sakslasile. Lõpuks nõudis suurvürst, et kui vene kaupmehed Liivimaal peaksid kahju saama, olgu see Tallinnas, Tartus, Riias või Narvas, siis õuesulane Novgorodis koos oma alamsulasega peab selle eest vastutama [1]. Seetõttu keelati hansalinnade poolt kaubasõidud Novgorodi. Kuigi Bremeni hansapäev 25. mail 1494 keelas soola, mee ja mitmesuguste teiste kaupade väljaveo ka Narva [2], siiski läks Narvas kaubandamine väga elavaks [3]. Suvel sõitsid Tallinna raehärra Gotschalk Remmelinkrode ja Tartu raehärra Tomas Schrove üle Narva Novgorodi läbirääkimisiks venelastega. Kuni saadikute tagasitulekuni kavatses Tallinn keelata igasuguse kaubandamise venelastega [4], ühtlasi aga ka Narvaga [5]. Mõlemad raehärrad sõitsid 7. augustil Narvast Venemaale, võttes rikkalikult kaasa igasugust varustust, muu seas 14 tünni õlut [6]. Pärast 3-nädalast peatust Novgorodis jõudsid nad 18. sept. Moskva.

Moskvas esinesid saadikud rea kaebustega kaubavahetuse alal. Osa kaebusi oli tekkinud kaubandamisest Narva all. Nii Narva jõe suudmes madalikule joosnud laevad olid vene talupojad paljaks riisunud, Ivangorodi pealik oli omastanud kaks noort täkku jne. Õhkkond läbirääkimisteks oli äärmiselt ebasoodus. Millegipärast vahistati ootamatult saadikute tõlk. Seepeale esinesid oma kaebustega kreeklased, kes olid käinud saadikutena läbi Tallinna „mere taga", väites, et neile olevat Tallin-

nas tekitatud kahju. Venelased nõudsid kreeklaste kahjude tasumist. Kuid sellegi nõude täitmine ei parandanud asja. 1. nov. sõitsid saadikud lõpuks tulemusteta Moskvast välja. Kui nad 14. nov. olid jõudnud Bronnitsasse, 5 penikoormat Novgorodist lääne pool, vahistati saadikud. Schrove lasti küll hiljem vabaks ja ta jõudis õnnelikult kodumaale tagasi, kuid Remmelinkrode surigi vene vanglasse [7].

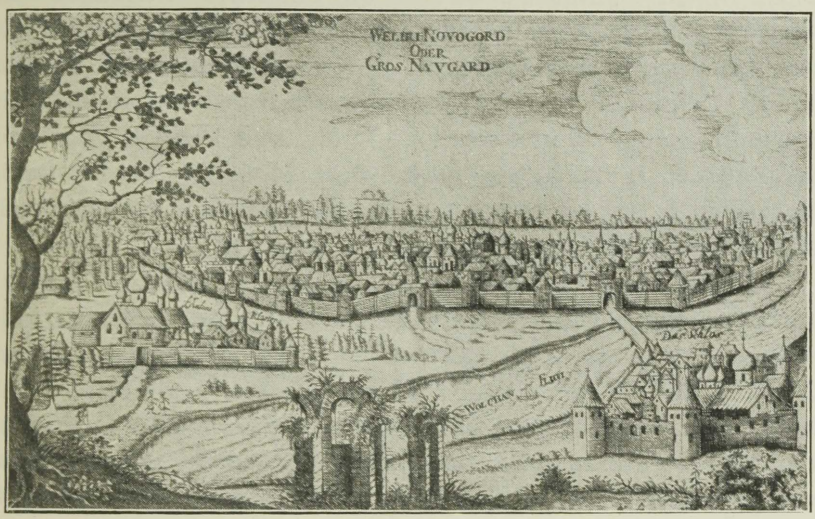
Vahepeal oli Tallinnas toimunud midagi, mis tekkinud pinevas õhkkonnas andis venelasile uut süüdistusmaterjali. 4. okt. 1494 oli Tallinnas raekohtu otsuse põhjal hukatud venelane nimega Vassili Sahharov, pärit Jamast. Ta oli valmistanud valerahasid, nimelt Tallinna šillingeid ja levitanud neid Tallinnas ja väljaspool õige rahana. Sahharovil oli kaassüüdlasi Pihkvas ja Jamas. Lüübeki õiguse põhjal sai süüdlasele osaks piinarikas surm: ta keedeti katlas surnuks.

Pisut hiljem langes ka üks teine venelane, Vassili Suberov, väga nimekas kaupmees [8], Tallinna õiguse ohvriks. Teda süüdistati selles, et ta olevat Tallinnas voorimeeste sissesõiduhoovis oma ihasid püüdnud rahuldada märahobusega. Selle süüteo eest põletati Vassili Tallinna linna ees tuleriidal [9].

Mäletavasti juba 15. sajandi algul oli räägitud, et vene kaupmeeste süütegudest peab teatama piiriäärse pealiku kaudu kaebealuse omastele, et need siis võiksid kohtus kaitset korraldada ning jälgida, et õigusemõistmine on seadustega kooskõlas [10]. Aastate jooksul seda lepet siiski ei peetud. Nüüd leidsid venelased olevat oma õigused rikutud ja juhtisid kogu oma viha Tallinna esindajate vastu, kuna Tartu saadik vabalt lasti välja sõita.

Juba varem oli meeleolu pingul ja piiril hoiti sõjajõude [11]. Narvas pidasid kaupmehed oma kulul tingisõdureid [12]. Nüüd oli kokkupõrge paratamatu. Pealegi oli Remmelinkrode vangistamise eel aset leidnud veel teine suurema ulatusega sündmus. 6. nov. 1494 vangistati Novgorodis suurvürsti käsul saksa kaupmehed ja keeleõppijad. Kõik nende kaubad umbes 96.000 marga väärtuses võeti ära ja saadeti Moskvasse. Samuti kaubaõu ja kirik lukustati. Vene kroonika andmeil vangistatud ainult Tallinna kaupmehed. Vangistatute üldarv olnud 48. Vange kâideldud äärmise hoolimatusega, neilt riisutud riided ja jalatsid ning nad heidetud pimedasse haisevasse torni [13]. — Goetz arvab, et vangistamise tõeliseks põhjuseks oli suurvürsti tahe Novgorodi kaubanduslikku tähtsust lõplikult hävitada [14].

Narvas kestis kaubandamine venelastega aga vabalt. Küll olid siingi suurvürsti poolt kehestatud kaubakitsendused end tunda andnud, sest ükski venelane ei julgenud enam tulla üle jõe. Kuid siin astusid Narva kaupmehed vahendajaiks, sõitsid üle jõe Ivangorodi, ostsid sealt kaupu, lasksid oma käe peal Narvas ümber kloppida ja proovida ja maksid nõutavad maksud, 3 tenga (denningit) kaalult [15]. Kaubandamine võttis niivõrd hoogu, et Tallinn 22. jaan. 1495 Lüübekile kaebas, Narva ähvardavat kiskuda oma kätte kogu vene kaubanduse [16]. Narva kaupmehed

Pilt nr. 26. Novgorod 17. sajandil. Joonise järgi Oleariuse reisukirjeldusest.

muidugi ei teadnud aimatagi, kui halbu tagajärgi see Ivangorodis kaubitsemine andis tulevikus.

Kaupmeeste vangistamisele Venemaal vastas Tallinn vene kaupmeeste ja nende kaupade kinnipidamisega [17]. Narvas olid suhted venelastega sõbralikumad. Kuid venelastest kaubasõprade kaudu tuli teateid, et 6. dets. olevat oodata venelaste kallaletungi Narvale [18]. Ka teisel teel saadi andmeid, mis manitsesid ettevaatusele. Narva kaupmehed sõitsid tookord sagedasti ka Novgorodi vahet. Kaks neist, Frederik Korff ja Hans up Gruten püüdsid seal vangistatud kaupmehi abistada, neile raha ja varustust saates [19]. Novgorodis olles kuulis Korff, et kõik Vadjamaa ja Novgorodi enese ümbruse bojaarid ning sotnikud olid Novgorodi nõupidamisele kutsutud. Sinna oodatud ka Moskvast

väge 4 pealiku juhtimisel, kellega Leedusse saadetud väed pidid ühinema. Esimesel paastunädalal (8.—14. märtsini) 1495. a. pidid väed läbi Tartumaa Tallinna alla tungima, et seda piirama hakata. Korffil läinud isegi korda näha mõnd salajast vägede kokkukutsumise käsku, kuna venelased ei teadnud, et ta vene keelt oskab lugeda [20]. Ka Saksa ordul oli andmeid, et kevade poole sõitnud Ivangorodi kokku väga palju bojaare ja kaupmehi [21].

Narvas asusid aktiivselt kaubandama peale Danzigi ka Taani linnad. Tallinn kaebas selle üle Lüübekile [22]. Lüübek koos teiste suuremate kaubalinnade saadikutega otsustas aprillis 1495 oma kaupmeestel keelata Narva ja Neva jõele sõitmise, soovitades ka Tallinnale ja Danzigile sedasama teha [23]. Liivimaa linnad selle keeluga ei ühinenud. 25. juulil 1495 kohtusid Vao mõisas Tallinna ja Tartu saadikud. Seal otsustati, et kaubasulg Narvas ja Tartus võiks vangistatud kaupmeestele ja maarahvale teha ennemini halba kui head [24].

Lüübeki ettekirjutus oli siiski Tallinnale käsuks. Viimane keelas sellepärast küll kaupade väljaveo Tartusse ja Narva, kuid ei teinud takistusi nende kaupade müügiks, mis juba olid tähendatud linnadesse jõudnud [25]. Narva protesti peale seletas Tallinn, et kaubakeeld pole sihitud Narva vastu, vaid kaubad on arestitud ainult meretaguste linnade nõudel [26]. Narva kaebas ordumeister Plettenbergile. Viimane kirjutas Tallinnale, et säärane kaubakeeld oleks Narvale hukatuseks. Kui Narvalt võetakse elamisvõimalus, siis kodanikud on sunnitud sealt lahkuma ja linn jääb tühjaks ja kaitseta [27]. Lüübek oligi vahepeal Vaos peetud päeva otsuste põhjal kaubandusliku läbikäimise venelastega jälle lubanud ja Tallinn ei viivitanud Lüübeki korraldust ellu viimast [28].

1495. a. lõpul tõid Narva luurajad Novgorodist uuesti ärevaid teateid. Suurvürst olevat tulnud Novgorodi ja seal valmistatavat hoolega sõjakäigu vastu Tallinna ja Narva alla. Olevat ehitusel nii lai tee, et 12 hobust võivat sellel kõrvuti sõita. Tee viivat välja uue vene linnuse, s. o. Ivangorodi alla. Suurvürst kavatsevat ka ise sõita Ivangorodi, räägiti Novgorodis. Narva palus sel puhul oma sõjavarustuse täienduseks Tallinnast püssirohtu [29].

Ordumeistri energilisel vahendusel saavutati viimaks 1496. a. algul kokkulepe vangistatud kaupmeeste vahetamiseks. Vene

kaupmehed saadeti aegsasti Narva vahetust ootama [30], kuna ordumeistri saadikuna sõitis Novgorodi Hartlef Pepersack, Narva pürjermeistri poeg [31]. Ta viis suurvürstile kingiks türkiiskiviga kuldsõrmuse [32].

Kevadel tekkis piiripealses kaubandamises äkiline seisak. Jama pealik oli hakanud takistama kaubavahetust. Kui Narva foogt selles asjas saatis oma saadiku pealiku juurde, siis saadi kuulda, et Hartlef ühes vabastatud kaupmeestega on juba koduteel [33]. Ainult 4 kaupmeest oli veel jäänud vangi [34]. Toonud saksa kaupmehed piirile, viis Hartlef ka vene kaupmehed Moskva ja viibis seal sel puhul 11 nädalat [32]. — Tallinna kaupmeeskond kinkis Pepersackile tema teenete eest kaupmeeste vabastamisel 22 küünart kuue-riiet [35].

Isegi kevade poole ei vaibunud ärevad jutud. Liikus kuuldusi, venelased tahtvat jõe suudme nii sulgeda, et ainult üks lodi korraga läbi mahuks. Narva foogt küsis isegi oma ülemuselt juhtnööre, mis ta säärase sulgemise katse korral peaks ette võtma [33].

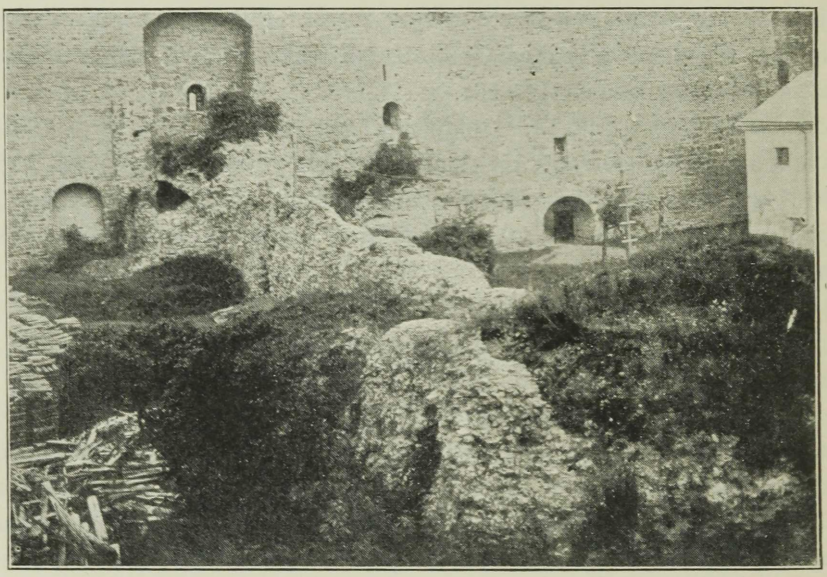
24. Rootslased vallutavad Ivangorodi.

1496. a. kevadel ulatusid nii Tallinnasse kui ka Narva jutud, et Rootsi valmistub sõjale ja tahab kohe pärast kevadist jäämineku omad laevad Narva jõele saata, et uuele vene linnusele Ivangorodile kallale kippuda. Narva foogt küsis aegsasti ordumeistrilt instruktsioone, mis sel puhul ette võtta, kui rootslased ordu maa-alal maanduvad või maale aetakse, või jälle kui nad linna tulevad toiduaineid ja õlut ostma [1].

Oodatud sõjakäik teostus siiski alles sügise poole suve. Rootsi pealikud Svante Nilsson Sture ja Knut Posse sõitsid riigihoidja Sten Sture korraldusel 70 laeva ja mõne tuhande hästivarustatud mehega Ivangorodi alla ning avasid linnusele kahuritule. Pommitamisest, mis kestnud 5—7 tundi, puhkes linnuses tuli. Kaitse oli sedavõrd nõrk, et rootslased tuletekkimist linnuses nähes võisid maabuda ja linnust rünnata. Kuna linnuse seisund oli lootusetu, siis linnapealik vürst Jüri Babitš põgenes ja rootslased vallutasid kerge vaevaga linnuse. 300 venelast ühes juhtidega, kes olid linnusesse jäänud, löödi surnuks ja nende laibad visati üle müüri. Naised ja lapsed võeti vangidena kaasa. Suured kaubatagavarad langesid võitjaile saagiks ja kanti lae-

vadele. Ka raha said võitjad linnusest rohkesti. Kõik, mis võimalik, põletati maha, nii et linnusest jäid ainult paljad müürid seisma [2].

Rootslaste võit oli seda üllatavam, et linnusest mitte kaugel seisis varuks umbes 2000-meheline vene väesalk vürstide Ivan Brjuhho ja Ivan Gundori juhatusel, kes aga linnusele appi ei läinud. — Teisalt seirasid sündmuste käiku Narva kodanikud, kes linnavallidele olid rutanud ja nüüd nagu peopesal võisid näha jõel arenevaid sündmusi. Sedasama tegi linnuse foogt oma

Pilt nr. 27. Ivangorod. Vanima kindlustise varemed praeguse kindluse siseõuel. Foto J. Naha.

meestega. Kui asi juba palavaks läks ja rootslastel ülekaal oli silmanähtav, siis ei pidanud osa Narva kodanikke enam vastu, vaid sõitsid üle jõe, et koos rootslastega vene varanduste riisumisest osa võtta [3].

Rõõm Narvas Ivangorodi hävitamise pärast oli suur. Ivangorod ei olnud küll veel kujunenud Narvale kardetavaks võistlejaks kaubanduse alal, kuid juba kardetav vastane sõja puhkemisel oli ta kindlasti. Sellepärast leidsid rootsi sõdurid Narvas külalislahket vastuvõttu. Rootslased on Narvast ostnud vabalt toiduaineid ja õlut ning seda usaldati neile isegi võlgu, nagu aastate pärast Frederik Korffi nõudekirjast selgub. Korffi läbi

annetasid rootslased oma võidu puhul ka 7 leesikut vaha, mis loomulikult Ivangorodist oli võetud, küünaldeks Püha Maarja kirikule Narvas [4].

Ivangorodi vallutamise päeva kohta lähevad andmed lahku. Tallinn kirjutas Lüübekile, see sündinud reedel pärast pärtlipäeva, seega 26. augustil. Kõrgmeistri andmeil olnud sündmus pärtlipäeva eelpäeval, s. o. teisipäeval 23. augustil. Vene kroonikaist kinnitab Pihkva kroonika, lahing olnud 26. augustil [5], Novgorodi kroonika mainib pühapäeva, 28. augustit [6], kuna Woskressenski kroonika järgi Ivangorod vallutatud reedel, 19. augustil [7]. Et Tallinna ja Pihkva andmed kokkuvad ja näivad olevat otsekoheist allikaist saadud, siis on tõenäone, et sündmus leidis aset 26. augustil 1496.

Ordumeister oli aegsasti Narvat hoiatanud, et kui rootslased tulevad Ivangorodi alla, siis tulevad linnaväravad sulgeda ja võõrastega ei tule üldse tegemist teha. Narvalased sellest hoiatusest, nagu ülal nägime, ei hoolinud [8].

Kui tihe oli narvalaste vahekord rootslastega ja kuidas isegi sõjamõllus kaubanduslikkude asjadega tegeldi, sellest annab huvitava pildi Tallinna kaubaselli Hinrik Vegesacki asi. Viimane oli vähe aega enne rootslaste saabumist Ivangorodi alla sõlminud kaubandusliku tehingu paari Frol'i- (Flor'i) ja Lukanimelise venelasega, ostes neilt vaha ja lubades vastutasuks riidekangaid. Riie oli aga veel andmata, kui rootslased Ivangorodi vallutasid. Ühes teiste venelastega võtsid rootslased ka Froli kinni ja viisid ta vangina oma laevale, kuna Luka ühes Froli pojaga põgenes. Kui Frol rootsi laeval vangina istus, tulnud laevale Hinrik Vegesack ja küsinud Frolilt, kellele ta nüüd peab lubatud kangad välja andma. Venelane ei taibanud küsimuses pilget, vaid kostis, kaup tuleb anda tema poja ning Luka kätte. Vegesack ei mõelnudki hiljem oma kohustusi täita, vaid kui Froli poeg ja Luka tulid Narva saadaolevat kaupa nõudma, siis oli Vegesack sõitnud Tallinna ja keegi ei teadnud asjast midagi. Narva raad esines seejärel energiliselt Luka õiguste kaitseks [9].

Rootslased olid küll Ivangorodi vallutanud, kuid teda oma käes pidada ei olnud mõtet. Juba 31. aug. 1496 kirjutas Narva Tallinnale, et rootslased küll veel jõe suudmes seisavad, kuid juba pärituult ootavad ärasõiduks. Ja juba oli linnas tõsine mure, kuidas olukord rootslaste lahkumise järel kujuneb. „Kui rootslased lahkuvad, siis maksavad venelased meie linnale kõik

kätte", kirjutas Narva raad. Pihkvalased olevatki juba valmis sõjaretkeks nii maal kui ka veel ja 2—3 päeva pärast võivat nad olla juba Ivangorodi all ning kallast mööda minnes jõuda ka jõe suudmesse, kus laevad seisavad. Seepärast Tallinna kaupmehed saatku jälle mehi oma kaupade kaitseks, — palus raad [10].

Russov jutustab oma kroonikas, rootslased pakkunud enne lahkumist Ivangorodit ordumeistrile, kuid ordumeister pole pakkumist vastu võtnud, kuna ta ei tahtnud rahu Venemaaga rikkuda. On tõenäone, et linnuse üleandmisest Ordule tõesti Narva foogtiga räägiti. Kohe pärast Ivangorodi vallutamist saatis foogt kiirkäskjala ordumeistri juurde, et kuulata, mida nüüd peaks ette võtma. Kuid ordumeistri teener jõudis vastusega Narva kolm päeva pärast rootslaste ärasõitu [11]. Igatahes oli ordumeistri vastus eitav ja hoiatav. Ordu ei haaranud Ivangorodi ka pärast rootslaste lahkumist oma kätte.

Nii võisid venelased uuesti linnusesse pöörduda. Ordumeistri andmeil ilmusid 13. sept. kaks bojaari umbes 2000—3000 sõjamehega ja paljude talunikega Ivangorodi alla ja võtsid selle jälle oma kätte. Vene kroonika järgi olnud tulijad Pihkvast, kust juba 28. aug. kohalik asehaldur vürst Aleksander Wladimirovitš oma väega teele asunud. Temale järgnenud 1. sept. Pihkva possadnikud linna väega [5].

Palavikuliselt asusid tulijad Ivangorodi uuesti kindlustama. Iga päev raiuti ja veeti palke ning muud ehitusmaterjali ning ehitati väravaid, torne ja elamisruume mahapõlenute asemele. Iga päevaga lisandus väge. Novgorodist oli 150 lotja inimestega teel [12]. — Linnus tehti nüüd märksa tugevamaks. Linna kaitseks tõid venelased „loendamatul arvul" kahureid kohale ning suurendasid garnisoni mitmetuhande-meheliseks [13].

Vägede rohkust oleksid venelased kergesti võinud kasutada kallaletungiks Narvale, sest linna kaitse oli nõrgem kui kunagi varem ja kaubandamisest ei olnud enam juttugi. Kabuhirmus olid kaupmehed koos oma kaupadega Narvast põgenenud ja linn oli rahvast tühjunud, nagu ordumeister 22. sept. Tallinnale kirjutas. Ta palus koos kaupmeestega saata Narva 60—70 tingisõdurit ühes tarviliku sõjavarustisega linna kaitseks [12].

Veel ärevamaks muutusid teated paar päeva hiljem. Ordumeister kirjutas 23. sept. kõrgmeistrile, et Pihkvast on tulnud 50 lotja väega Narva alla. Pihkvalased hoiatanud oma talunikke

Narva jõe ääres, et nad sõjale valmis oleksid ja oma varandused kiiresti varjendaksid. Pihkva talupojad hoiatasid siis ka ordu talunikke. Rakvere foogtile anti kindel käsk koguda 3—4 piiriäärsest kihelkonnast mehi maakaitseks ja saata 10—12 oma teenrit ühes pealikuga piirile [14]. Tallinn nõustus sõjavarustise andmisega, olgugi et Narva varemini antud sõjavarustist polnud tagasi andnud, kuid tingisõdurite saatmisest Tallinn loobus, kuna see käis tema vanade õiguste vastu [15].

Venelased siiski hoidusid pealetungist. Pihkvalasedki pöördusid 6. dets. koju tagasi. Nende lahkumine toimus vististi ööpimeduses, sest ordupoolsel kaldal jätkus ärevus. 6. jaan. 1497 palus Narva Tallinnalt jälle püssirohtu, sest linna hoiatatavat iga päev [16]. Samal ajal ka ordumeister nõudis Tallinnalt tingisõdurite saatmist Narva, ähvardades, et ta seda ei unusta, kui linn tema korraldusi ei täida [17]. — Kuid Tallinn jäi kindlasti oma seisukohtadele, kuna tallinlastel polevat Narvas sugugi rohkem tegemist kui teistel kaupmeestel. Meretagused linnad eeskätt ajavat oma sellidega Narvas suurt äri, hoopis suuremat kui Tallinn. Ka Tallinna kaupmeestega polevat põhjust Narva linna kaitse üle rääkida, sest kaubandusliku seisaku pärast olevat Tallinnasse jäänud vähe kaupmehi, osa neist olevat maalt hoopis lahkunud, teised üle läinud Riiga ja Tartu [18].

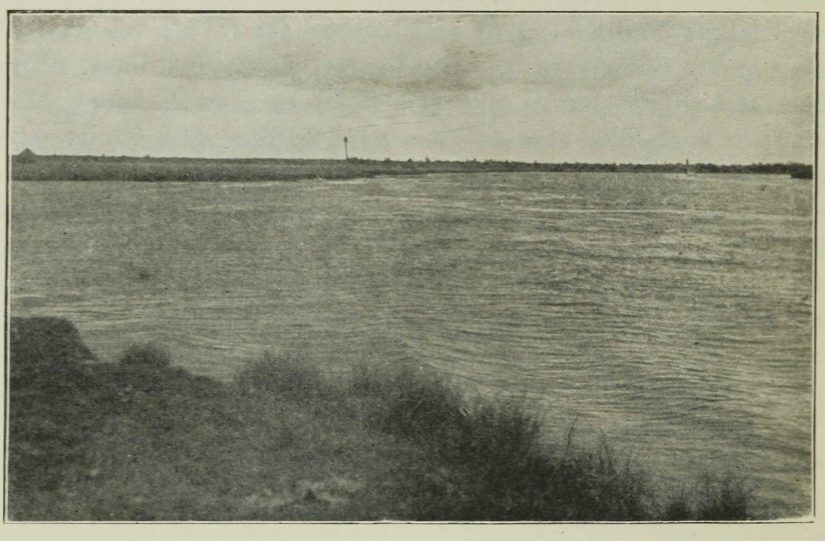
Sõjaoht siiski möödus, kuid ordumeister oli Tallinnale väga pahane tema tõrkumise pärast [19].

---

25. Vägivallaaktid Narva jõe piirkonnas. 1498. a. koosolek.

1497. a. tabati Narvas keegi venelane ja heideti vangi, kuna teda süüdistati varguses. Kuid tema süü ei leidnud tõestust ja ta vabastati. Mõni aeg hiljem omastas üks teine venelane Narvast reekoorma täie soola. Sama aja paiku oli ka esimene venelane linnast kadunud. Mõni päev enne nelipühi (s. o. enne 14. maid) 1497. a. aga oli ta orduteenrilt võetud turbekirjaga tulnud Narva jõele, sõites Siksaarele orduteenri juurde, nähtavasti selleks, et kalu üles osta. Kuuldes venelase ilmumisest ordu maaalale palunud Narva raehärrad linnusekomtuurilt luba teda vahistada. Et komtuur turbekirjast midagi ei teadnud, siis olnud ta asjaga nõus. Kohe rutanud raehärrad vangistuse loaga lin-

nast välja, võtnud venelase kinni ja poonud ta üles järgmisel päeval. Hommikul enne poomist linnuse foogt lasknud küll linlasi hoiatada, et vangistatud venelane on orduvõimude turbekirjaga varustatud ning Ordu maa-alal vangistatud. Hoiatuses lisatud, et kui Ordule selle loo tagajärgedest peaks kahjusid tekkima, siis on komtuur sunnitud nende kandmist linnalt nõudma. Kuid hoiatus ei mõjunud ja venelane poodi siiski. Loost kuulda saanud, ähvardanud venelased saarel viibivat orduteenrit ja varitsenud teda öösiti, nii et ta enam kalapüügilegi ei julgenud minna [1].

Pilt nr. 28. Plüssa jõesuu suubumisekoht Narva jõkke. Foto B. Lunden.

Peagi järgnes venelaste kättemaks. Juuni algul olid ilmunud mõned vene bojaarid oma saatjatega Pilke (Plüssa) jõe suudmesse. Viis ordu talupoega oli parajasti jõel kalastamas. Bojaarid palusid talupoegi randa sõuda ja end üle Pilke jõe viia. Kui kolm talupoega nende juurde sõudsid ja maale astusid, haaranud venelased nad, köitnud neil käed, toppinud riidepuntrad suhu ja viinud nad Ivangorodi. Vara hommikul poodi vaesed talupojad jõe kaldale suure puu otsa, otse Queppenbergi vastu, nii et pooduid võis Narva linna vallilt näha.

Parajasti samal ajal tulnud üks Novgorodi vene kaupmees Joala joa juurde. Tal olnud kaasas 4 sälitist soola, 18 marka

raha ja väike tükk hõbedat. Selle kaupmehe haarasid nüüd Joala talupojad ja tahtsid teda vihaga tükeldada. Õnneks jõudis ordukomtuur talunikke hoiatada, rõhutades, et nad on venelase eest oma eluga vastutavad. Seejärel tõid talunikud vangi Narva linnusesse, kus foogt ta esialgu talupoegade rahustamiseks vangi heitis.

Juunis 1497 koondus suur vene vägi Neva jõe kaldaile. See mahutati osalt küladesse, osalt paigutati väljale laagrisse. Venelasil oli ka kahureid kaasas. Nevale oli samal ajal sattunud üks Tallinna laev soolaga ja leidnud seal palju rootsi laevu kaubandamas. Kui venelased laeva kiprit hakkasid usutlema, kas laev ehk on Tallinnast või Narvast, siis mainisid laevamehed endid olevat Viiburist. Venelased ütelnud seepeale, et kui laev oleks olnud pärit Tallinnast või Narvast, siis oleks laev ja kaubad konfiskeeritud ning laevamehed üles poodud. Sõdurid peale selle ähvardanud minna Narva alla ja tungida Ordu maasse [2]. Ka Viiburi pealik hoiatas Narva foogti, et Neva kaldaile kogunenud vene vägi kavatseb Narva alla tungida [3]. Lisaks sellele Narva foogt sai ustavast allikast teateid, et venelasil olevat juba silladki valmis Narva jõe ületamiseks, niisugused sillad nagu Pihkvas, s. o. ujuksillad, mida haakidega võivat ujukeist koostada. Sildu kavatsevat venelased Narva jõele ehitada nii all- kui ka ülalpool Narva linna [4]. Ordumeister palus veel kord Tallinnast Narvale abiks 70—80 relvastatud meest, kuna venelased tahtvat 29. juunil peale tungida [5]. Varsti saabus aga Novgorodist rahustavamaid teateid. Juba 4. juulil kirjutas ordumeister Tallinnale, et Neva ääres seisvate vene vägede poolt otsest sissetungi ordumaile pole karta ja seepärast Tallinn võib oma sõjajõud rahulikult koju jätta [6]. Ordumeister tegi suuri pingutusi, et venelastega kokkulepet saavutada. Selleks kavatseti 2. veebruaril 1498 korraldada päev Narva jõel [7]. Hartlef Pepersack sõitis uuesti saadikuna Moskva [8], viies suurvürstile kingituseks uhke musta täku, mis maksis 45 marka [9]. Venelased nõustusid päevale tulema [10].

1498. a. algul sõitsid saadikud aegsasti kohale. Tallinna esindasid raehärrad Johan Rotert, Johan Kollert, Markwardt Bretholt ja Johan Gellinkhusen. Peale selle sõitsid kohale ka mõlemad Tallinna linna foogtid, Albert Vegesack ja Johan Gruter, et tarbe korral anda seletusi kohtupidamise käigust surmamõistetud venelaste asjus Tallinnas 1494. a. Tartust olid kohal raehärrad Fickinghusen ja Tomas Schrove, samuti Riiast 2 rae-

härrat. Ordu esindajatena sõitsid koosolekule Tallinna komtuur Johan Recke, Viljandi komtuur Wennemar v. Delwich, Rakvere foogt Ludvig Kringell ja Narva foogt Cort Stryck. Narva poolt võttis päevast osa raehärra Johan Holm, vististi Ordu saadikuna. Venelaste esindajad sõitsid kokku Ivangorodi [11].

2. veebr. saadeti Narvast saatkond Ivangorodi kutsega, et vene saadikud tuleksid Narva linna läbi rääkima vangistatud saadikute ja kaupmeeste pärast, kuna on lepindutud, et päev peetakse Narvas. Venelased kostsid, nemad ei taha mujal rääkida, kui Kiffholmi saarel, vanal päevade pidamise kohal [12]. Seepeale katkestati läibrääkimised, et oodata Lüübeki rae saadikute saabumist.

Lüübeki saadikud, raehärrad Tideman Barke ja Hinrik Witte ühes raesekretär Reimar Kockiga olid välja sõitnud Lüübekist juba 22. dets. 1497. Narva jõudsid nad 4. veebruaril [13]. Nende saabumise päeval sai teatavaks, et suur vene vägi, koosnev kahest väeosast 5000 hobusega, on jõudnud Narva jõe vastaskaldale, Plüssa jõe suudmesse. Väed olid pärit Pihkvast ja tulid kohale suurvürsti nõudel [11].

6. veebr. ilmusid Narva mõned vene saadikud ja kutsusid vastaspoolt läbirääkimisile Kiffholmi saarele neljapäevaks, 8. veebruariks, kell 8 hommikul. Kummaltki poolt võis saarele sõitjaid olla 60 inimest. Linnade saadikud olidki valmis kohale sõitma, kuid orduhärrad hoiatasid: salakuulajad toonud teateid, et venelasil olla kavatsus saadikuid saarel vangistada. Vene vägede seis Plüssa suudmes oli liig ähvardav. Asi korraldati sel viisil, et kokkulepitud ajaks sõitsid saarele mõned orduülemused, kes said seal ühes majakeses kokku venelastega. Venelased kaevanud kibedasti Liivimaa linnade peale, kuna Lüübeki suhtes neil etteheiteid pole olnud. Lõpuks lepinduti, et venelased toovad oma kaebused Narva, et neid seal linnade esindajaile üle anda.

9. veebr. tulidki mõned vene saadikud Narva ja tõid kaasa kirjalikult kokkuvõetud kaebusepunktid. Nad nõudsid, vastus saadetagu Ivangorodi.

Venelaste kaebuse tähtsamaiks punktideks oli, et Riias, Tartus ja Tallinnas olevat nende kirikud neilt röövitud, vene linnaosad hävitatud ja kaupmehi vägivallatud; rahust hoolimata olevat inimesi surmatud, neil käed raiutud, habemed kitkutud

ning kaupa ilma kohtuta omastatud. Eriti kaevati venelasile Tallinnas tehtud ülekohtu pärast, kus kaupmehi kateldes keedetud, neile kiriku kasutamist takistatud ning isegi omis majus elada pole lubatud. Sellepärast, et Tallinnas Vassili Suberov linna ees ära põletatud, olevatki venelased vangistanud Novgorodi saksa kaubaõue sulase, oldermani ja raehärra Remmelinkrode. Venelased nõudsid, et „halvad inimesed Riiast, Tartust,

Pilt nr. 29. Vana õigeusukirik Ivangorodis.
Foto O. Haidak.

Tallinnast, Narvast ja teistest Liivimaa linnadest" kes venelasile on ülekohut teinud, neile välja antaks.

Enne 14. veebr.[14] saatsid linnade saadikud venelaste kaebustele vastuse Ivangorodi. Vastus oli hoolega kujustatud. Selles iga linn vääras tema vastu tõstetud süüdistused. Riia väitis, Moskva, Novgorodi ja Pihkva venelasil polevat nende linnas millalgi kirikut olnud, küll aga Polotski, Vitebski ja Smolenski

omadel, kuid viimased kasutavat oma kirikuid edasi nagu vanastigi. Tartu vastas, nende juures polevat ühtki kirikut ära võetud, vaid nii Pihkva kui ka Novgorodi kaupmehed kasutavat oma kirikuid endiselt. Sama seletas ka Tallinn. Vene linnaosadest ei teadnud Tallinn ja Riia midagi. Tartu esindajad seletasid, et nende linnas asuvat küll maju vene kiriku ümber, kuid need kuuluvat linnakodanikele. Endisil aegadel olevat kodanikud neid maju venelasile üürinud, millest ka koht oma nime saanud. Tallinn andis seletuse ka kohtu poolt karistatud venelaste suhtes. Habemete väljakitkumisest ei teadnud sealsed saadikud midagi Nad väitsid, et kui mõni venelasist oleks selle üle kaebust tõstnud, siis oleks temale kindlasti õigust mõistetud. Jutt käte maharaiumisest võinud Tallinna saadikute arvates tekkida järgmisest juhtumusest. Kord läinud Tallinna linna ees sadamasillal üks venelane ja üks rootslane omavahel riidu. Rootslane tõmmanud mõõga vöölt ja raiunud venelasel sõrme otsast. Venelane tulnud raele kaebama, kuid rootslane jõudnud enne seda laevale põgeneda ja sadamast lahkuda. Teda aetud küll veel taga, kuid kätte pole saadud.

Sellele järgnes pikk kaebusterida ülekohtu pärast, mis venelased saksa kaupmeestele teinud. Neile venelased ei tahtnud üldse vastata. Säärase meeleolu juures loomulikult jäi kõik ordumeeste vahendamine tulutuks ja saadikuil ei jäänud muud üle, kui laiali sõita. Pärast kahenädalast peatumist Narva jõel pöördusid ka Pihkva väed 20. veebruari paiku koju tagasi [11].

---

26. Kuuldusi Novgorodist. Narva saadikud Jaangorodis kinni.

1498. a. koosoleku nurjumine tekitas tõsist muret Orduriigis. Kevadel sõitis ordumeistri tõlk Hartlef Pepersack Narva, et siit paremini sündmuste käiku jälgida. 24. juunil 1498 andis ta edasi kuulduse, et Novgorodis olevat käsil suur vägede kogumine eelseisvaks sõjakäiguks [1]. Kaks päeva hiljem teatas Pepersack, venelased kavatsevat asuda pealetungile eliapäeval, 20. juulil [2]. Samal päeval teatas Narva foogt Konjust, et 27. juulil olevat vene jalaväel ülevaatus Jama all [3]. Narvale tekitas muret kaubanduslik seisak: eriti aga, et suurvürst keelanud soola ostmise kotiviisi, lubades osta ainult kaalu järgi [4]. Ka oli suurvürst

saatnud Ivangorodile kaalu ning nõudnud, et kõik vaha tuleb kaaluda Ivangorodis. Need kitsendavad korraldused olid kaubavahetuse täiesti seisanud, kuni viimaks Narva kaupmehed uuesti hakkasid vahendajaiks, tehes sõite Ivangorodi ja Narva vahel [5].

Talvel sõitsid Hartlef Pepersack ja teised uuesti saadikutena Moskva. Nendega sõitis kaasa ka Narva pürjermeister Johan tor Megede. Detsembri algul teatas ta Novgorodist, suurvürst kavatsevat kolme väega Liivimaale tungida. Neist kaks väge oli ette nähtud Narvat ja Tartut piirama, kuna kolmas oli määratud maa laastamiseks ja röövimiseks. Ka Pihkvast tuli ärevaid teateid: suurvürst käskinud Pihkva vägedel olla sõjavalmis, et esimese käsu peale teele asuda [6].

Narva jõel näib olevat tekkinud ka laskmisi. Nimelt jutustab Russov oma Liivimaa kroonikas:

„Sest venelased lasksid oma uuest majast Ivangorodist ka rahu ajal Liivimaa Narva peale nii tihti ja sagedasti kui aga tahtmist oli ja lasksid mõned tähtsad inimesed surnuks, nagu nimelt Johan zur Meininge, Narva purmeistri ja veel teisi [7]".

Russovi andmed igatahes ei ole täpsed, sest sellenimelist pürjermeistrit üldse Narval polnud, küll aga Johan tor Megede, kuid viimane elas Plettenbergi sõja õnnelikult üle ja suri pärast 1505. aastat. Russov on oma andmed võtnud nähtavasti kihunduskirjast, mis tuntud nime all „Schonne hysthorie", kus jutustatakse tõlkes:

„... sest ajast, kui see linnus (Ivangorod) sai valmis, on vaesed kristlased Liivimaal, eriti kes Narvas ja seal ümbruses elavad, mõningatki pilget, irvitust ja kahju vaherahu ajal pidanud taluma, mida lühidalt mitte täielikult kirjeldada ei jõua, nagu see, kuidas venelased mainitud uuest lossist oma suurtükke proovides tihti Narva linna kirikute, majade ja teiste müüride pihta nagu avalikus lahingus ülemeelikusest suuri kive ja pomme lasksid ja mõningaid tähtsaid isikuid, nagu Narva pürjermeistrit Johan Thor Megedet mitme teisega, nende seas ka preestrit, kes olid nende juurde saadetud, et nende seletusi (meyninge) selle laskmise pärast kuulata, kõvade nüplite ja keppidega haledasti peksid [8]."

Siit on nähtavasti Russov võtnud omad andmed ja ka Narva pürjermeistri nime võltsil kujul, lugedes sõna „meyninge" eksikombel pürjermeistri nimeks. Surnukslaskmisest ei tea algallikas midagi. Küll on aga tõenäone, et venelaste laskeharjutused

narvalasi tugevasti närveerisid. „Schonne hysth." kirjeldatud juhtumus pürjermeister Johan tor Megedega näib põhjenevat vahejuhtumil, mis tekkis Narva jõel 1498. a. lõpul või 1499. a. esimesil päevil.

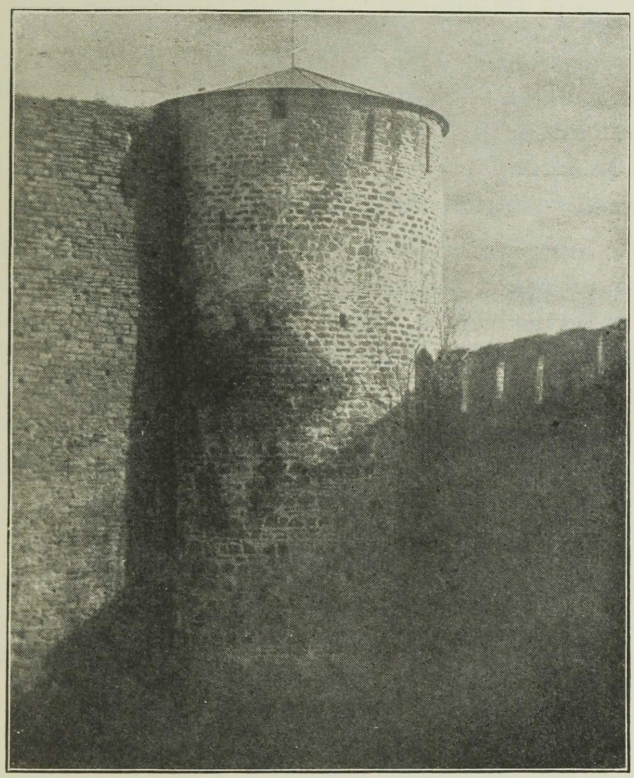
Nimelt olid tolle aja paiku Ivangorodi asehalduri mehed sõitnud üle jõe ordupoolsele kaldale ja viinud vägivaldselt ära umbes poolteistsada koormat heinu ning 6 foogti talupoegadele kuuluvat härga. Foogt ise viibis parajasti Narvast eemal. Linnusekomtuuri kohustetäitja Bertram von Loewenwoldega kokku leppides saatis Narva raad saadikuna Ivangorodi oma pürjermeistri tor Megede mõne kaaskodaniku ja orduteenri saatel. Ivangorodis seletanud asehaldur saadikuile, et loomade ja heinte omastamine toimunud tema käsul ja sellepärast, et allpool linna Narva jõe saarel venelasile kuuluv hein olevat põletatud ja ka ülalpool linna Narva jõe ääres nendelt heinu olevat ära viidud. Härjad lasknud ta võtta 12 hobuse asemele, mis Joala talunikud temalt ära viinud. Asehaldur ühtlasi väitis, et venelased polevat veel kaugeltki kõike kahju tasa saanud. Edasi mainis ta, et mõned isikud olevat suurvürsti saadikuid Narvas tõuganud ja neile kallale tunginud. — Saatkonna käik lõppes tulemusteta. Siiski lahkunud asehaldur saadikuist sõbralikult, andnud neile kätt ja lasknud nad väravate ette saata. Vaevalt jõudnud aga saadikud väravast sillale, mis üle vallikraavi viis, kui tulnud suur salk venelasi, osalt ratsa, osalt jalgsi, suured malakad ja kaikad käes ning hakanud Megedet ja tema saatjaid, kelle seas oli 12 sakslast ja 2 eestlast, peksma, „nii et hirm olnud nende elu pärast". Kuna asehaldur kõiki venelaste tegusid tõlgendas kättemaksuna venelasile osastunud käitumise eest, siis näib ka see peksmine olevat mõeldud tasuna vene saadikute solvamise eest Narvas.

Narva vahistas seejärel vene kaupmehed oma linnas ja pöördus abisaamise palvega Tallinna poole [9].

Aasta lõpul 1499 kerkis päevakorrale uus sekeldus. Jälle olid mõned raehärrad ja foogti teenrid läinud Narvast saadikutena Ivangorodi, kaasas neile sealt väljatud turbekirjad. Vaevalt saanud nad Ivangorodi väravaist sisse, kui väravad suletud, saadikud vahistatud ja vangitorni heidetud. Ivangorodi ette, otse Narva linna vastu, püstitatud võllas, kuhu venelased tahtnud vange puua. Õnneks läinud vangidel korda paari venelast pistida, kes neile muretsenud saed, viilid ja muukrauad, nii et

nad vanglast pääsenud ning kahe venelase abil üle jõe põgenenud, abimehi-venelasi endaga Narva kaasa võttes [10].

„Schonne hysth." jutustab veel terve rea venelaste toimitud hirmulugusid, aega, kohta ja isikute nimesid nimetamata. Venelased olevat sooritanud loendamatul arvul vargusi, röövimisi, põletamisi, tapmisi ja igasuguseid muid halbusi, olevat mehi alasti puu külge sidunud ja nende pihta nooltega lasknud, samuti

Pilt nr. 30. Nurgakene Ivangorodist. Foto J. Triefeldt.

muul viisil inimesi metsikult piinanud ja nende üle irvitanud. Ühel inimesel olevat nad pea otsast raiunud ja selle linnusest mõõgatera otsas suure kisa ja hüüetega Liivimaa poole külge välja torganud, palju inimesi tükkideks raiunud jne. [11]. Kuigi käsiteldav ajastu on tuttav oma metsikuste poolest, võivad need jutud siiski olla osalt sihilikud, kuna ju „Schonne hysth." sihiks oli Saksamaal meeleolu kütta sõjakäiguks venelaste vastu, et värbida rohkem vabatahtlikke. Osalt võisid need metsikused siiski

aset leida, arvestades tolleaegset toorust, millest pakub muu seas näiteid venelaste poolt 1500. a. Vasknarva piirkonda korraldatud sõjaretke kirjeldus.

Sellised vägivallaaktid, nagu saadikute kinnipidamine ja ettevalmistused nende poomiseks, olid mõeldavad ainult sõja olundis, seepärast korraldas ordumeister kiirul malevat maa kaitseks [12]. Jaanuari algul 1500 saadeti Hartlef Pepersack veel kord saadikuna Moskva [13]. Kuigi tekkis kuuldusi, et Hartlef olevat vangistatud [14], osutusid need kuuldused ekslikeks, sest Hartlef tuli veebruaris tagasi ja tõi häid sõnumeid: suurvürst nimelt on seletanud, et piiril on talitatud omavoliliselt ja lubanud süüdlasi karistada. Hartlefile ongi teel vastu tulnud Ivangorodi venelased, keda viidud raudus Moskva poole. See teade rahustas meeli ja maleva saadeti laiali.

Talvel tungisid venelased siiski Narva- ja Vasknarvamaile ja hävitasid 9 küla. Mehed, naised, lapsed ja kõik, mis nad eest leidsid, viisid nad enesega kaasa [15]. Ordumeister saatis oma saadikud Narva venelastega läbirääkimisi pidama. Läbirääkimiste ajaks keelas Tallinn kaubandamise venelastega Narvas, et viimaseid järeleandmisele sundida [16]. Kuid siis hakkasid kaupmehed Ivangorodi sõitma. Juunis 1500 näiteks kaebas Narva raad, — kolm rootsi laeva sõitnud soolaga Ivangorodi alla [17].

Kuid peagi tekkis Narvas jälle vahejuhtum, mis uut õli tulle valas. Narva raehärra Daem van Brame samanimeline poeg tapnud Narvas ühe Pihkva venelase. Raad oli sündmusest väga ehmunud ja palus Tallinnalt nõu, kuidas asja summutada [18]. Sõja vältimatus sai iga päevaga selgemaks ja Narval tuli soetada endale sõjavarustist. 16. jaan. 1501 palus ta Tallinnast tina saata kuulide valmistamiseks [19].

Selles sõjaeelses õhustikus tekkis linnal veel sekeldusi aadlikega ja orduvõimudega põgenikkude-talupoegade pärast. Adratalupoegadest olid paljud linnadesse põgenenud ning orduvõimud ja aadlikud nõudsid nende väljamist. Nõue puudutas eestlasist kodanikke, kellest osa isegi linnas sündinud, teine osa maast-madalast linnas üles kasvanud, seal naitunud ning kogu aeg linnakodanikkude keskel elanud. Nende väljamisega ähvardab linn jääda rahvast hoopis tühjaks, kaebas Narva raad. Nende talupoegade pealt, kes linnas sündinud, nõudsid mõisaomanikud maksu 1 mark aastas. Foogt nõudis talupoegade väljamist,

kuid Narva raad otsustas Tallinnalt järele kuulata, kuidas see toimib säärases olukorras [20].

Et Tallinn tegi kaupade saamisel kitsendusi, siis tekkis tol ajal Pärnust uus kaubatee otse Narva sihis [21].

---

27. Sõjaaastad 1501—1502.

1501 a. algul sõlmis ordumeister Plettenberg Leedu suurvürsti Aleksandriga lepingu ühiseks sõjategevuseks Venemaa vastu. 26. aug. 1501 tungis orduvägi Petserimaal üle piiri. Sõjakäik oli edukas [1], kuid et venelased samal ajal Lõuna-Liivimaale tungisid, oli orduvägi sunnitud kodumaale pöörduma.

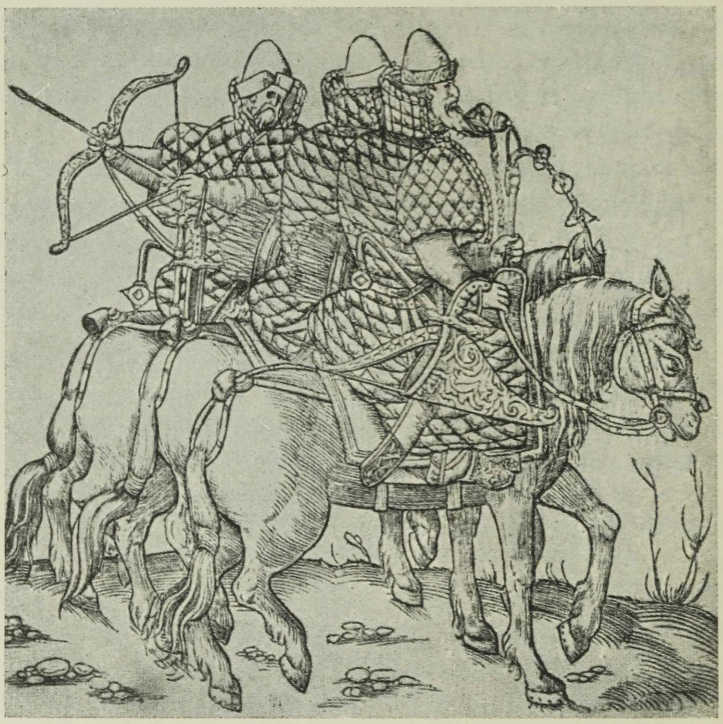
Narva juures algasid kokkupõrked juba varemini, kuna venelased vähemate salkadena üle Narva jõe Eestimaale tungisid. Juba 24. aug. 1501. a. kirjutas Narva raad, et pea iga päev on vähemaid kokkupõrkeid venelastega. „Kuid tänu ja kiitus jumalale, orduvägedes ei ole veel ühtegi inimest surma saanud, küll aga on venelased pidanud maha jätma surnuid meie kaldale, olgugi et nad need pärast ära viisid [2].“

Juba seda kirja saates peeti Narvas nõu, korraldada sõjaretk Venemaale. Retkest pidid osa võtma Narva ja Vasknarva foogtid, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonna aadlikud ning Narva linn. Aadlikkude ja ordumeeste maleva asetses kuski Jõhvi kihelkonnas.

Sõjaretk toimus 12. sept. 1501. Venemaale tungiti kahes eraldi salgas, et venelaste jõude eraldada. Aadlikud ühes ordumeestega ületasid jõe ülalpoolt juga, linnakodanikud aga altpoolt linna. Mõlemad salgad puutusid kohe venelastega kokku ja algasid lahingut. Pealetungijad olid aga venelaste sõjavõimet alahinnanud ja löödi veriselt taganema. Nende kaotused olid väga suured. Võitlusis langesid mitmed aadlikud. Narva tähtsamaist kodanikest hukkus Johan v. d. Brame, raehärra vend. Narva rae teatel langenud „paremad noorist kodanikest, kes meil olid“, 9 saksa tingisõdurit ja tublimad eestlasist-linnakodanikest. Langenud eestisoost kodanikkude arvu hinnati sajale. Kaotused olid nii suured, et foogti sõnade järgi linn „tühjaks ja paljaks on jäänud“. „Meie pool on peaaegu kõik rahvas haavatud ja oleme liiga nõrgad, et linna veel kaitsta,“ — kaebas raad Tallinnale. „Selle kirja tooja Hans Monsterberch jutustab teile sellest suu-

rest ahastusest, mida tunnevad linnas naised ja iga muu, kelle omaksed nüüd puuduvad." Tallinnalt oodati kiiret abi [3].

Kuivõrd põhjalik oli narvalaste lüüasaamine, selgub sellest, et veel 40 aastat, s. o. terve inimiga hiljem kirjutas ordumeister Tallinnale narvalaste kaebusest, et viimases vene sõjas suurem osa nende elanikest olevat maha löödud või ära viidud ning linnake seeläbi nii viletsasse seisundisse sattunud, et ta veel 40 aasta jooksul pole suutnud kosuda [4].

Pilt nr. 31. Vene ratsasõdureid 16. sajandi keskelt, Herbersteini järgi.

Võimalik, et tollel ahastuse ajal oleks venelasil Narva vallutamine kergesti õnnestunud. Kuid viimased olid saadud võidugi üle õnnelikud, ja peale selle nende jõud ei olnud ulatuslikumaiks sammudeks ka küllalt tugev. Pealegi ei võinud nad aimata, et Ordu ja linn pea kõik omad reservid olid mängu pannud ja seepärast linn nüüd kaitseta jäänud. Tallinn lubas abi saata niipea kui võimalik, kuid see ei läinud nii ruttu, sest tema omad tingisõdurid olid orduvägedele abiks läinud ja uute värbimine nõudis

aega. 23. sept. 1501 oli Narval juba teateid, et Tallinnast on abi tulemas. Linn palus saata ka mõned kahurid, et nende tulega vaenlasi eemal hoida, ning püssirohtu. Saadud sõjavarustise korraliku tasumise eest lubas ta pantida Tallinnale oma kaalu [5], s. o. sissetulekud kaalust. Abivägede tulek aga viibis. Ainult väike arv tingisõdureid jõudis kohale. Tallinna kodanikud ei tahtnud kuuldagi, et Narvat tuleb kaitsema minna, — nad toetusid oma vanule õigusile. Tingisõdurid aga väitsid, et nemad ei taha oma lipu alt ja oma kaassõdureist lahkuda. Pealegi olid Narvast saabuvad teated vähemeelitavad. Linn ei hoolitsevat sinnatulnud tingisõdurite eest, polevat ka kedagi, kes neile lõunasöögiks leibagi pakuks [6].

Kuid salakaubitsemine piiril õitses. Kuhu kuulid ei lennanud, seal olid kaupmehed platsis. Kaks kodanikku, Diderik German ja Enwolt Schroder sõitnud Neva suudmesse ja pidanud seal kinni mõned karjalaste veesõidukid, milles venelasile soola veeti. Karjalased tunnistasid, et kaup ja laevad kuuluvad tallinlasile [7].

Peagi valgus uus vaenlaste laine üle piiri. 31. okt. tungis lõunast 90.000-meheline vene vägi vürst Aleksander Obolenski juhatusel Liivimaale. Ordumeister Wolter v. Plettenberg viibis samal ajal raskesti haigena tõvevoodis. Venelaste kallaletung tuli ootamatult, nii et ei jõutud temale mingit vastupanu organiseerida. Nii võisid venelased takistamatult maad laastata. Nad rüüstasid Tartu piiskopkonda ja Põltsamaa foogtkonna maid. Sealt suundusid nad Virumaale, lähenedes kohutava äikesepilvena Narvale. Kuid õnneks ei mõelnudki nad siin peatuda, vaid valgusid üle piiri Venemaale tagasi, kaasa viies hulga vange. Vene vägedega oli seekord kaasas ka tatarlasi [8].

25. jaan. 1502 Volmari maapäeval kanti ette Rakvere foogti kiri, milles jutustati, et ühelt hiljuti Venemaalt tulnud vaimulikult on pihkvalased kuulanud, kas ta hästi tunneb teid Riia piiskopkonnas, Pärnu- ja Läänemaal. Preester on vastanud, et ta alles hiljuti siia maale tulnud ja teid ei tunne. Pihkvas näinud preester palju väge, venelasi ja tatarlasi. Kuhu nad aga mõtlevad rüüsteretkele minna, kas Liivimaale või Leedumaale, seda ta ei teadvat [9].

Maapäeval tulid kõne alla ka piiri kindlustamise võimalused. Tallinna saadikud soovitasid ehitada blokkhausid Kiffholmi saarele ja Ivangorodi ette. Ordumeister aga kartis, et sel

juhul tekib tehnilisi raskusi blokkhauside kaitsjate toitlustamisel. Kaubandamist Narvas lubas maapäev endises ulatuses [10].

Märtsi algul 1502 oli uus lahing Narva all. 9. märtsil läksid orduväed, kes seisid Sillamäe juures, üle Narva jõe ja puutusid kokku venelastega. Vene allikate järgi olnud sakslasi palju, venelasi aga vähe. Tallinna komtuuri Johann v. d. Recke aruande järgi olnud venelasi 1600 meest, kõik valitud mehed, uhkes rõivastises ja hästi relvastatud. Ordumeeste pealetung oli nii äge, et paiskas venelased põgenema. Et ordu väeosade poolt tee Ivangorodi oli suletud, põgenesid venelased Jama suunas. Neid aeti taga terve penikoorma võrra, kaugemale ei suutnud ordumehed põgenejaid jälitada, sest hobused olid väsinud. Tagasi pöördudes põletasid ordumehed maha Ivangorodi eeslinna ja Vadja küla ning rüüstasid terve ümbruse paljaks. Vene allikad jutustavad, et venelasist langenud 20, ordumehed aga hindavad venelaste seast langenute hulka 200 peale. Palju venelasi vangistati peale selle. Üks Narva tingisõdureist vangistanud isegi ühe vene bojaari, kelle ta siis maha müünud kaupmees Enwolt Schroderile. Venelane pakkunud oma vabastamise eest 9—10 ordumeest, kes Venemaal vangis olid [11]. Aprilli lõpul saabus Tallinnast tingisõdureid Narva kaitseks. Suvel oli Narvas seisukord eriti raske. Venelaste salgad käisid sagedasti üle jõe rüüstamas ja viisid kõik ettejuhtuvad loomakarjad ja hobused ära [12]. Kuna ümbrus oli rüüstatud ja toiduvarustise juurdevedu raskendatud, siis ähvardas linna nälg. Viljandi komtuur pani 7. juunil Tallinnale südamele, et ta saadaks laevaga vilja, humalaid, tina ja muud varustist Narva [13].

Pilt nr. 32. Palgasõdur 16. sajandi algult. Zschille kogu järgi.

Juulis lahkusid Tallinna tingisõdurid Narvast. Linn oleks neid meeleldi veel ühe kuu pidanud, kuid sõdurid ei olnud nõus. Ordusulaseile tuli küll lisa, kuid õige lühikeseks ajaks. Nimelt saabus siia Rakvere foogt Ludvig Kringell oma sulastega, kuid haigestus ja suri äkki. Tema kirjutaja lahkus seejärel kaasatoodud sõduritega linnast [12].

Tingisõdurite lahkumine ei jäänud venelasile muidugi nägemata. Juba juuli esimesel poolel tikkusid vaenlased linnale õige lähedale ja 400-meheline salk tulnud isegi Vene värava ette, nagu Narva raad 16. juulil 1502 teatas. Kodanikud andsid neile mehise vastulöögi. Küll langenud mõnedki kodanikud lahingus, kuid ka venelased kaotanud Narva andmeil 50—60 inimest osalt lahingus, osalt uppunutena. Oleksid Tallinna tingisõdurid veel Narvas olnud, — arvas raad, — siis oleks võimalik olnud tervet seda salkkonda maha lüüa või vangistada.

Seekord kiirustas Tallinn Narvale varustise muretsemisega, sest juba 16. juulil saabus varustus laevadel. Venelased kohtasid laevu ägeda tulega omalt kaldalt. Laskmine kestis keskpäevast öösini. Öösi, kui laskmine oli vaikinud, õnnestus saabunud varustus maale tuua. Laevad ankurdusid linna alla.

Luure andmeil seisis samal ajal umbes 2000-meheline vene väesalk Luuga jõe kaldal. Suur vene vägi oli ka Novgorodis. Polnud aga teada, kuhu ta mõtleb liikuda. Nähtavasti jälgisid venelased piiri äärde koguneva orduväe liiklemist. Narvas kuuldus, et venelased kõik saadaolevad lodjad ja paadid tahavad koguda vägede Narva alla saatmiseks ja tuua siia ka kõik kahurid Viiburi alt [14].

Foogt ja Narva raad pidasid ühiselt sõjanõu. Otsustati kõik kahurid ja sõjavarustis laevadelt linna tuua. Laevadele aga lasti augud põhja ja uputati nad jõkke, et nad venelasile saagiks ei langeks. — Tolles kitsikuses oli linnarahva rõõm suur ühe Tallinnast tulnud vilunud laskuri üle, kes Narva jõudes kohe mõned paugud Ivangorodi pihta oli kõmmutanud ja veel nii õnnelikult, et esimese pauguga Ivangorodis ühel majal katus põlema läinud. Kahjuks olid Narva tulirelvad liig nõrgad ega ulatunud üle jõe laskma, seepärast palus Narva Tallinnalt tugevamaid laskeriistu [15].

Augusti algul saabus Narva jälle Tallinna tingisõdureid. Siin tekkis neil peagi arusaamatusi palga pärast. Elu linnas olnud nii kallis, et sõdurid ettenähtud palgaga läbi ei saanud.

Sõdurid nõudsid palga suurendamist, vastasel korral ähvardades linnast lahkuda ja minna Tartu alla ordumeistri juurde [16]. Sõdureile tasumaksmiseks laenas Tallinn muu seas raha Niguliste kirikukassast [17], Narva samuti laenas raha oma kiriku ja gildi kassast. Raha puudusel saatis Tallinn tingisõdureile kalevit, mille viimased maha müüsid [16]. Septembris 1502. a. arenesid sõjaväljal otsustavad sündmused. Venelasil oli Narva alla koondatud kuni 12 000 meest [18]. Nad olid valmis siit Liivimaale tungima, ainult esialgul ootasid, missuguseid tulemusi annavad vägede operatsioonid lõunarindel. Kuna ordumeister 13. sept. 1502 Pihkva piirkonnas vene väe purustas, olid venelased sunnitud oma väe Narva alt tagasi tõmbama. Siiski polnud hädaoht täielikult möödas, vaid veel 4. nov. 1502 kirjutasid tingisõdurid Narvast, et nad päeval ja öösi peavad valmis olema võitlusiks müüridel ja väljaspool linna [19]. Palgaküsimus lahenes vahepeal sel teel, et Narva osa sõdurite palgast ajutiselt enda kanda võttis, muidugi lootuses, et pärast õnnestub seda summat kaupmeestelt sisse nõuda. Sellist nõu andsid linnale kohalviibivad orduülemused [20].

28. Rahu sõlmimine ja sõjaolude likvideerimine.

1503. a. jaanuari lõpul sõitsid ordumeistri saadikud Moskva, et venelastega vaherahu sõlmida. Sinna olid tulnud ka Poola-Leedu ja Ungari saadikud. Ordu saadikuid koheldi Moskvas väga halvakspanevalt. Tsaari juures lõunasöögil näiteks anti igale külalisele üks toitudepakkuja laua juurde teenima, liivimaalasile aga demonstratiivselt mitte. 10. märtsiks olid kõik saadikud palutud lossi vastuvõtule, peale Orduriigi saadikute. Et aga Poola-Leedu saadikud tungivalt nõudsid lepingu sõlmimist ka Orduga ning ainult sel tingimusel nõustusid vaherahulepingule alla kirjutama, siis olid venelased sunnitud tõsisemalt võtma vaherahu küsimust ka Orduga. Kuid kui lepingukavad valmis ja kokkulepe saavutatud, siis kirjutati teiste riikidega lepped alla, Orduriigi saadikuile aga teatati, nemad sõitku lepingu allakirjutamiseks Novgorodi, nagu vanasti. Moskva ei pidanud Ordut vääriliseks enesega lepingut sõlmima [1].

Läbirääkimisil puudutati ka küsimust, kas mitte lubada kaubandamist Narvas. Kuid venelased olid seekord kindlasti Narva vastu, sest neil olevat võimatu Narvas õigust saada. Nad

väitsid, et kui vene kaupmehed lähevad tehtud ülekohtu pärast raele kaebama, siis seletatavat, et kahju teinud foogti teenrid ja kaebusega soovitatavat pöörduda linnuse poole; lähevad nad aga linnusesse, siis juhatatavat nad sealt jälle rae poole [2].

1503. a. kevadel laskis ordumeister Narvas kõigi kaupmeeste kaubatagavarad üles kirjutada. Kaupmeeste seas oli sel puhul ärevus suur, sest tekkis kartus, Ordu kavatsevat Narvas olevaid kaupu võõrandada või maksustada sõjakulude katteks. Volmari maapäeval 28. mail 1503 päritigi ordumeistrilt aru üleskirjutamise põhjuste üle. Ordumeister vastas diplomaatlikult: üleskirjutus toimunud selleks, et teada, missugused kaubad on Narvas ladustatud ja missugused linnad on Narva kaubandamisest huvitatud [3].

Suvel kirjutati alla vaherahuleping Venemaaga 6 aastaks. Seejuures jäädi endise piiri juurde, mis kulges keset Narva jõge. Kaubanduslikud tülid otsustati lahendada päevadel, mis peetakse Narva jõel [4].

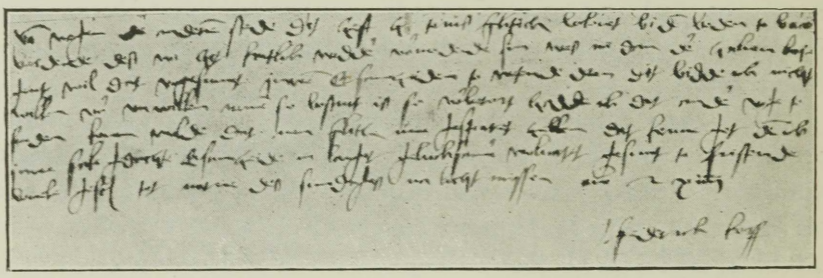
Veel enne rahulepingu sõlmimist 21. märtsil 1503 andis ordumeister Wolter v. Plettenberg uue armukirja Narva linnale, kinnitades linnale tema vanad õigused. Et aga vahepeal raskusi oli tekkinud mõnede õiguste kasutamisel, eeskätt raskendatud oli kalapüük Narva jõel Ivangorodi ehitamise tagajärjel, siis andis ordumeister Narvale kalapüügikoha Narva jõe suudme juurde merele, pahemat kätt suudmest. Seal võisid linnakodanikud kalastada, kui ka kaldale hurtsikuid ja maju ehitada, et oma nootasid ja püügiriistu kuivatada. Seejuures oli ordumeistri poolt püstitatud tingimus, et seal mingisugust kaubitsemist ega kõrtsipidamist ei tohtinud tekkida. Ka ei tohtinud kodanikkude kalastamine kuidagi kitsendada ei Narva foogti kalapüügiõigusi ega ka takistada Kudruküla ja Vepsküla [5] kalureid. Ei ole kahtlust, et kõne all olev mererannik oli praeguse Narva-Jõesuu maa-ala.

Rahu sõlmimisega tekkis kohe päevakorrale kaubavahetuse jaluleseadmine Venemaaga. 1504. a. veebruaris sõitsid Tartu ja Tallinna saadikud läbirääkimisteks Novgorodi. Suurvürsti esindajad saatsid saadikud aga Ivangorodi, kus soovitati korraldada päev 1. jaanuaril 1505 [6].

Ametlikkude läbirääkimiste venimisel hakkasid vene kaupmehed ise otsima suhteid. Kui Narva saabus Tallinna suurkaupmees Heise Pattiner, kes oma noorpõlve Narvas kauba-

sellina oli veetnud, siis kutsunud teda üks vene bojaaridest, nimega Wassili, kohtamisele Narva jõele. Pattiner läinud kokkusaamisele koos Narva raehärra Frederik Korffiga. Venelane küsinud, kas ei saaks uuesti alata kaubavahetust. Sakslased nõustusid, kuid kaebasid, et just Ivangorodi pealik teeb sellele takistusi. Siis lubanud Wassili ise pealikuga selle üle rääkida. Järgmisel päeval uuesti mõlemaid sakslasi jõel kohates, soovitas venelane saata kaubitsemise uuesti avamise soov kirjalikult Ivangorodi pealikule, kes ta siis edasi saadaks, kuhu vaja, ning toimetaks ka vastuse ise Narva [7].

Kuid asi ei tahtnud siiski nihkuda. Suurvürstil oli tahe koondada kaubandamist Ivangorodi, nagu Tartu juba 1505. a. märtsis kuulis [8]. Venelane Wassili aga õhutas mõtet ikka edasi, kuni

Pilt nr. 33. Narva pürjermeistri Fred. Korffi käekiri.

viimaks ordumeister otsustas saadikud saata Novgorodi [9]. Tallinnas oli meeleolu igatahes väga langenud. 8. mail 1505 kirjutas Tallinna raad Lüübekile, et kui saatkonna sõit jääb tagajärjetuks ja kui taanlased, rootslased, ülejoosnud kaupmehed ja salakaubitsejad endiselt Ivangorodiga kaubitsevad ning seda takistada ei suudeta, siis Tallinn on sunnitud otsima uut kaubandamiskohta sealt, kus kauplemine võimalik. Teiste sõnadega, Tallinn ähvardas ise hakata Ivangorodiga sidemeid otsima [10]. Ordumeistri saatkond tulemusi ei saavutanud, isegi uut kallaletungi kardeti nüüd venelaste poolt [11].

1505. a. lõpul võttis asja korraldamise Narva raad oma kätte. Nõu pidades ordufoogtiga otsustati astuda oma käe peal läbirääkimistesse Novgorodi pealikuga, et kaubandamist Narvas uuendada. Ordumeister ei tahtnud algul sellega nõustuda, kartes hansalinnu pahandada, et aga Tallinn Narva kavatsusi pooldas, leppis ka ordumeister sellega [12].

Narva seekordse saatkonna tulemused olid hoopis õnnelikumad kui eelmiste saatkondade omad. 1506. a. algul tekkis piiril uuesti kaubitsemine ja mitte üksinda Narvas, vaid ka Tartus [13]. Et suureks takistuseks oli venelaste poolt nõutavate kaupade puudus, siis lubati isegi võlgu kaubitsemist, mis normaalajal oli keelatud. Nimelt võeti Narvas venelasilt ostetud kaup vastu ja lubati mõne aja pärast anda vastu vahetuskaup. Sagedasti anti vahetuskaup koguni teises linnas, näit. Tartus venelasist ärisõpradele üle. Tartu tõstis sellise talitusviisi pärast isegi kaebust Pärnu linnadepäeval, 21. veebr. 1507. Kuid linnadepäev nähtavasti tundis vahekorrad veel nii õrnad olevat, et vähemadki kitsendused võiksid kujuneda ohtlikuks. Pealegi oli Tallinn kaubandamisest väga huvitatud ning Narva teeneid kaubandusliku läbikäimise jaluleseadmisel hinnati ilmselt suureks. Seepärast võttis linnadepäev otsuse vastu, et kuna Narva ei seisa Hansa liidus, siis ei saa temale ka ette kirjutada, kuidas ta peab talitama. Kui aga peaks selguma, et mõni hansalane sääraselt talitab Narva kaudu või tema kaasabil, siis ei tohtivat ta jääda karistuseta [14].

Kaubanduse taaselustumine Narvas andis ka teistele linnadele uut õhutust asjast uuesti energiliselt kinnihaaramiseks. 27. märtsil 1507 tuli Narva Tallinna saadik Hans Richerdes, kes 73 hansalinna nimel viis Ivangorodi pealikule kirjaliku esildise kaubandamise jaluleseadmiseks. Saadik sõitis vene turbekirjadega üle jõe ja Ivangorodi pealik tuli temale vastu sillal, mis viis üle linnuse kraavi. Pealik lubas kirjad edasi saata suurvürstile [15].

Kaubandamist takistasid tol ajal Baltimerel taanlased, kes rootslastega tekkinud sõja puhul merel kaubalaevu kinni pidasid ja omastasid. Nii võeti 1507. a. suvel ära üks laev, mis viis Tallinnale Narva kaupmehelt Frederik Korff'ilt ostetud traani [16].

Narvale tekitas nüüd juba kõva võistlust Ivangorod, kus sissesõitnud rootslased venelastega „mittekristlikult" kaubitsenud, nagu Narva kaebas [17]. Juba Tartu ja Tallinna vahelisel linnadepäeval Vaos 4. mail 1506 tõusetati küsimus, kas ei saaks kuidagi piiristada võõraste rahvaste ja väljaspool Hansa liitu seisvate kaupmeeste sõitusid Ivangorodi. Kuid mingit otsust teha ei suudetud.

29. Sisetülid Narvas. Jvangorodi kaubandamine tekitab muret.

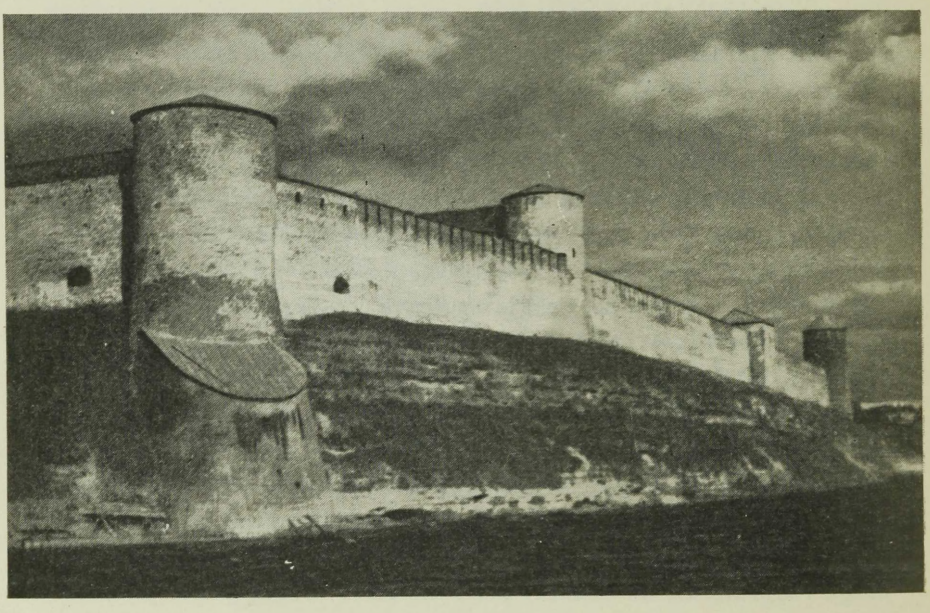
Kuna vaherahu orduga 1509. a. lõppes, asusid venelased aegsasti omapoolset kallast kindlustama. 1507. a. sõitsid kohale vene suurvürsti teenistusse astunud ehitusmeistrid-välismaalased. Hakati ehitama tugevat müüri kõrgete tornidega otse Lutsumäe (Queppenberg) vastu. Narva andmeil kavatseti Ivangorodi linnus ehitada nii suureks, et sinna võiks kuni 8000-meheline garnison mahtuda. Linnuse nurkadele ehitati ka võlvitud käigud vee äärde, mis Narvas suurt ärevust tekitas. Arvati nimelt, venelased ehitavat müüri otse jõkke, et keegi seda jõge nendelt enam võtta ei saaks [1]. Volmari maapäeval, 19. juulil 1507 peeti tarvilikuks isegi Poola kuningat informeerida, kuidas moskvalased igapäev lupja põletavad ja kive lõhuvad, et Narva vasta tugevat linnust ehitada [2].

Aprillis 1508. a. lepindus raad linnusekomtuuriga, et komtuur loobus oma õigusest linna kohtufoogti juures kohtuistungist osa võtta [3]. Peagi selgus, et see kokkulepe tegi küll linna iseseisvaks, kuid ühtlasi lõdvendas ka linnale tarvilikke sidemeid linnusega. See ilmnes eriti teravalt 1509. aastal. Nimelt vabanes üks raehärra koht. Vana kombe järgi valis raad uue liikme. Valik langes Arent Eilersi kasuks, kes oli üldiselt lugupeetud mees, mis nähtub sellestki, et ta oli teiskordselt valitud gildi oldermaniks. Rae enamusele ootamatult tekkis aga viimase raehärraks valimisele terav vastasrind [4]. Näib, et vastasrinna organiseerijaks oli üks energilisemaid raehärrasid, Frederik Korff, kellel oli varem olnud isiklik kokkupõrge Eilersiga. Nimelt oli Narva ametivõimudele palju tööd andnud 1502. a. paiku surnud preester Leffert Kopperi päranduseasi: Kopper oli katoliku preestri kohta kehtivaist kasinuse nõudeist hoolimata kokku elanud oma naisteenijaga ja jätnud surres rea lapsi maha. Kopperi päranduse pärast tekkis pikk protsessimine laste hooldajate ja Tallinna piiskopi vahel, nii Narva kui ka Tallinna raekohtus. Sellest protsessist arenes aga uus protsess Kopperi õepoja Herman Wickede ja Narva raehärra Frederik Korffi vahel, sest Wickede leidis, et Korff on päranduse asjus omavoliliselt talitanud. Korff ei tahtnud Wickedele kohtus üldse vastata, nõudes Wickedelt külalisõiguse järgi käemeeste esitamist, et ta protsessi lõpuni viib. Kui Wickede tahtis edasi

kaevata Tallinna raekohtusse, siis vahistati ta teel ja toimetati Narva linnusesse. See asi sünnitas Narvas palju lahkarvamusi ja Kopperi väimees, koolmeister ja raekirjutaja Simon Schoneberch kirjutas kord meelekibedusega: „kuidas suudame meie, vaesed viletsad sulased, siin Narvas kohut käia Frederik Korffiga, kui me säärast vägivalda tunda saame [5].“ Kohtuprotsessist arenenudki Korffil kokkupõrge ka Eilersiga: Korff seletanud kord Eilersile asja kohta käivat sissekannet raeraamatuis. Sel puhul Eilers ütelnud, et „ega mina seal juures olnud, kui see sissekirjutus raeraamatusse tehti,“ — sellega mõista andes, et sissekirjutus raeraamatusse võiks olla tekkinud ebaõiges korras, s. o. olla võltsitud. Korff kaebas raele, et Eilers räägib halvakspanevalt raeraamatuist [6]. Seda asjaolu kasutasid nüüd vastased. Vastasrinna etteotsa astus Hans Ruggesberch, noormees, kes oli Tallinna Suure Gildi liige, nagu Korffki. Rae arvates Ruggesberch olevat lubamatute võtetega ja kingitustega endale linnas pooldajaid kogunud ning neist raele vastasrinna moodustanud, hakates Eilersi kõigiti mustama. Juhus andis vastasrinnale kätte uut süüdistusmaterjali. Viiburi pealik Eerik Tursen oli Narvas lasknud võlgade pärast vanglasse heita ühe venelase. Viimasel oli aga õnnestunud põgeneda. Põgenemisest kirjutas pealik Narva gildile. Seejärel kokkutulnud üldkoosolek olnud sedavõrd tormine, et mõned raehärrad juba oma julgeoleku pärast mures olnud. Analoogiliselt 1457. a. sündmustele, mil Tile van der Molen ja mõningad teised kodanikud ei tahtnud rae otsustele alistuda ning seetõttu ordumeister Johan v. Mengede oli sunnitud linnuse foogtile korraldust tegema olla oma sõjalise jõuga raele abiks, ka nüüdki pöördus raad foogti poole ja laskis temale vanad ordumeister v. Mengede kirjad ette lugeda. Kuid ordufoogt keeldus asjasse segamast. Rael ei jäänud muud nõu üle, kui Tallinnalt abi paluda [4]. Kuid ka Tallinn ei saanud midagi parata. Küll kaebas ka Eilers oma tüliasja Korffiga Tallinna raele ning viimane seletas, et Eilersi käitumises ei ole midagi autut [8], kuid kõik see ei suutnud asja muuta ja Eilers pidi rae koosseisust lahkuma. Vastasrinna juht Hans Ruggesberch kutsuti aga varsti raehärraks, millisel kohal teda leiame 1512. a.

Ka kaubanduslikud mured ei lakanud. 1508. a. näis Narval olevat väljavaateid Tartult Pihkva soolakaubandamise ülevõtmiseks. Pihkva kaupmehed kõnelnud Narvas, nad ostaksid soola

Tartu asemel meeleldi Narvast, kui Narva nõustuks neile müüma soola kaaluga. Narva palus Tallinnalt nõu [7], kaevates ühtlasi, et kaubandamine jäävat iga päev kehvemaks ja linn vaesemaks. Tallinn siiski hoiatas narvalasi, kuna ei võivat teada, kas ehk venelasil ettepaneku tegemisel ei olnud mingit tagamõtet. Pealegi lõppevat vaherahu juba poole aasta pärast [8]. Tallinnalt eitava vastuse saanud, kurtis Narva, et Pihkva kaupmehed sõitvat nüüd kõik Ivangorodi, milline kaubakoht saavat Tallinnast kaupa niipalju kui ta vajab; praegugi seisvat 5 lotja kaupadega Ivangorodi ees [9]. Seega kõik vene kaubandus mööduvat Narvast.

Pilt nr. 34. Ivangorod. Vaade jõelt. Foto J. Triefeldt.

Sügisel oli Narva seisund jälle väga raske. Tal puudus tarvilik sõjavarustis — salpeter, püssirohi ja püssid, kuid ka vili. Linna ähvardas nälg. Ordumeister ei saanud linnale Riiast vilja saata ja palus Tallinna laenata Ordu arvel Narvale 40—60 säilitist rukist kuni kevadeni [10].

Ka 1509. a. tuli Ivangorodi hulgaliselt kaupa Viiburist, Novgorodist ja Neva äärest [11].

Hansalinnad püüdsid ikka veel tagajärjetult venelastega kaubaühendust sõlmida. Neile astus nüüd abiks keiser Maksimilian, kes andis oma kaaskirja 72 hansalinna palvele kauba-

vahetuse uuendamiseks. Kirja tõid saadikud Narva ja andsid selle üle jõe minnes Ivangorodi pealiku vürst Ivan Temka kätte, kes kirja edasi saatis [12].

Märtsis sõitsid ordumeistri saadikud Moskva. Seekord koheldi neid seal hästi. Ordu, piiskoppide ja venelaste vahel sõlmiti rahuleping 14 aastaks, kuni 25. märtsini 1523. Venelasil jäi lepingu järgi õigus vabalt kaubandada Liivimaal, eriti Tartus, Narvas, Tallinnas ja Riias. Narva kaal otsustati kooskõlastada Novgorodi omaga. Teise linna sõites lubati venelasil tõlk palgata, oma äranägemise järgi, kas linnast või maalt. Eksis vene kaupmees õigelt teelt kõrvale, siis pidi temale teed näidatama, ning eksimist ei võinud temale lugeda süüks.

Lepinduti ka kohtupidamise korra suhtes. Kui tüliasja väärtus oli suurem kui 10 hõbetükki ja kaebealusel venelasel polnud käemeest anda, siis vangistati ta, kuni Novgorodi asehaldur ja ordumeister lepinduvad nõupidamise asjus ühisel saarel Narva jõel. Jooksikud talunikud ning viimaste naised otsustati vastastikku väljata. Vasknarva foogt pidi tülide lahendusel lepinduma Oudova pealikuga [13].

Rahuleping arvestas jällegi eeskätt Narva huve. Tõenäoselt võttis mõni Narva raehärradest selle sõlmimisest osa. Tallinn ei olnud lepinguga rahul, leides, et leping võtab temalt kohtupidamise õiguse venelaste üle suuremais süüasjus ja sellega kitsendab tema vanu õigusi. Samuti ei pidanud Tallinn õigeks, et venelasile lubati kaubandamisvabadus ka sel juhul, kui neil olid saksa kaupmeestele tehtud endised kahjud tasumata [14].

Kaubandamine Narvas võis seega jällegi jätkuda. Ka Hansa püüdis astuda läbirääkimisisse venelastega. 20. okt. 1509 said Hansa saadikud vene suurvürstilt turbekirja Venemaale sõiduks [15]. Veebruaris 1510 kogunesid Narva hansalinnade saadikud. Lüübekist tuli raesekretär Johan Rode, Tallinnast raehärrad Johan Viandt ja Antonius van Werne [16]. Narva foogtile saatsid saadikud kingituseks rosinaid, mille vastu foogt annetas saadikuile kaeru ja heinu hobuste jaoks. 14. veebr. saadeti Ivangorodi pealikule kingituseks 4 kasti kompvekke, 2 korvi rosinaid ja kannutäis hispaania veini. 15. veebruaril käisid kõik saadikud koos kirikus ja 17. veebruaril sõitsid nad Narvast välja [17]. Saadikute Venemaale sõit siiski mingisuguseid tulemusi ei andnud.

1510. a. kevadel tekkis Narva ordufoogtil raske konflikt Tallinnaga. Üks noor talunik, kes oli üles kasvanud Narva linnuses, põgenes siit Tallinna. Foogt saatis oma kirjutaja ja maasulase Tallinna, need otsisid seal noormehe üles ning tõid ta sealse kohtufoogti ette, et see põgeneja vahistaks ja Narva foogti teenreile välja annaks. Linna foogt aga keeldus seda tegemast põhjendusega, et linn on kohustatud väljama ainult talupidajaid. Kui aga talule on jäänud kolm kuni neli venda, siis ei saadavat neid kõiki ometi talureiks pidada. Ordusulased olid sunnitud tühjalt lahkuma. Kuid 23. apr. 1510 kutsus Narva ordufoogt Hansa kaupmehed, kes parajasti viibisid Narvas, enda juurde linnusesse, teatas neile asjade käigust ja seletas, et tema kõik kaupmeestele kuuluvad kaubad kinni peab seni, kuni Tallinn tema ärajoosnud talupoja väljab. Ähvardus ei jäänud ainult sõnadeks. 28. apr. näiteks tahtis üks laev sõita kaubaga Tallinna, kuid foogt laskis laeva jõe suudmes kinni pidada [18].

30. Narva otsib uusi kaubateid ja püüab läheneda Hansale.

1511. a. algul oli Narvas märgata uut kaubanduslikku tõusengut. Mitmed Hansasse mittekuuluvad kaupmehed, muu seas Augsburgi kaupmeeskonnast tõusnud rikkad Fuggerid, olid hakanud venelastega Narva kaudu kaubandama. Nende kaudu valgus rohkesti kaupa Narva [1]. Tartul tekkis isegi kartus, kas need kaubandajad ei valluta viimaks Novgorodi kaubaõue. Kuna kaup tuli Narva maad mööda Riia kaudu, siis esildas Tartu linnadele väljaspool Hansa liitu seisvail kaupmeestel keelata kaupade ülesost ja transiit läbi Riia [2]. Tehingud venelastega sõlmiti nähtavasti osalt Narva jõel, sest vene kaupmeestel oli keelatud Narva linna tulek. Ühele noormehele, kes sattus vene kaupadega Pihkva, seletati seal, et suurvürst ei luba enne vene kaupmeestel minna Narva ega Tartu, kui saksa kaupmehed pole tulnud Pihkva ega Ivangorodi [3]. Üksikud kaupmehed on siiski oma kaupadega ka Ivangorodi läinud, samuti kui mõned venelased tulid Narva. Nii vangistati 1511. a. esimesel poolel Narvas üks venelane varguse pärast. Ivangorod pidas kohe vastutasuks kinni Tallinna raehärra Johan Rotgeri poja Jakobi [4].

Riia kaudu kulgeva kaubanduse kohapealseks esindajaks oli nähtavasti Narva raehärra Frederik Korff. 4. juunil 1511 sattus üks tema kaubasaadetis, milles oli 60 kaalu vaha ja 3 tünni nahakaupa, tartlaste kätte, kui see Tartust oli läbi minemas. Kaup oli hansalinnade poolt tembeldamata, kaalumata ja tollimata. Tartu nõudis Korffilt selle kauba pealt tolliraha [3].

Oma huvide kaitseks saatis Narva linn 1512. a. 3 raehärrat: Frederik Korffi, Hinrich Superi ja Johan Bussinki Võnnu ordukomtuuri juurde, kus nad nähtavasti kohtusid Tallinna saadikutega. Vististi oli kokkusaamine korraldatud ordumeistri poolt temale tulnud kaebuste põhjal. Narva kaebas, et kaupmehed ei tahtvat katta neid kulusid, mis Narva teinud maakaitse huvides sõdurite palkamiseks, laenates raha kiriku ja gildi kassast. Teiste linnade esindajad seevastu olid orduvõimude ees kaebust tõstnud, et Narva kaubandamine ei olevat kooskõlas hansalinnade huvidega. Sellele vastasid Narva raehärrad, nemad nägevat meeleldi, kui Narva vastu võetaks Hansa liitu. Sel juhul võiksid hansalinnad Narvas korraldada ja käskida, mitte aga kaevata ja paluda, nagu nüüd [5]. Mõistagi tunnustasid orduhärrad viimases küsimuses Narva seisukohad õigeks.

Pilt nr. 35. Narva raehärra Hinrich Superi pitsat. Joonist. J. Naha.

Volmari maapäeval, 21. juunil 1512. a. tuli muu seas arutusele Narva kaupmehe Frederik Korffi kaebus tema kauba kinnipidamise pärast Tartus. Korff seletas, tema ei kuuluvat Hansa kaupmeeskonda ja seepärast Hansa liidu korraldused ei kehtivat tema suhtes. Tallinna ja Riia linnade esindajad, kelle otsusest asja lahendamine olenes, tunnustasid Korffi seisukohad õigeks [6].

Vaevalt olid Narva saadikud Volmari maapäevalt tagasi jõudnud, kui Ivangorodi pealik saatis oma saadikud Narva ordufoogti ja linnarae poole. Ta seletas, et ta on valmis kaubandamist Narvaga vabaks laskma vana viisi järgi, s. o., venelased annavad läänepoolseile kaupmeestele oma kaubad Ivangorodi kaalult ning sakslased andku oma kaubad vastu Narva kaalult. See lahendus käis risti vastu Narva huvidele, sest kaaluraha laekus peamiselt vene kaupadelt, mis kõik kaaluga vastu võeti, kuna läänemailt tulnud kaubad juba oma iseloomult kaalumist ei

tarvitsenud või ka valmis pakkidena müügile lasti. — Narva küsis ka Tallinna arvamust venelaste esildise kohta, märkides omalt poolt, et kaupmeestel pole sugugi soodus Ivangorodis kaubitseda. Pealegi ei olevat rahulepingus Ivangorodist kui laopaigast üldse juttu, vaid ainult Narvast [7].

Aasta lõpul tegi Tallinn korralduse, et Jakob Richerdesi kaudu saaks Narvale välja makstud raha, mis tingisõdurite palkamiseks kulutatud. Summa on Tallinna raamatuist läbi kantud 12. nov. 1512 [8]. Tolleaegseid asjamisviise iseloomustab, et 15. veebr. 1513 polnud see summa veel Narvani jõudnud [9].

Talvel oli kaubandamine Narvas võrdlemisi elav ja Tallinna raad manitses jälle, et säärane kaubandamine olevat lubamatu. Kuid kaubandajailgi tuli tihti raskusi. Üks kaubasellidest, Hans Hutterock müünud venelasile kaupa võla peale, ning venelane pole vastutasuks lubatud vaha hiljem temale enam väljanud. Kui Narva saadik läks kaebustega Ivangorodi pealiku juurde, siis pealik kostis, et suurvürst on üldse keelanud kaubitsemise Narvaga, sest Narva müüvat halbu heeringaid, ning Narvas kauba vastu antav hõbe olevat halb, nimelt antavat vaske ja tina hõbeda pähe. Tallinna nõuandel pani Narva ametisse vannutatud kullasepa, kes hõbeda puhtuse järele pidi valvama. Teisalt keelas ta kaubandamise jõekaldal sadamas, millest palju pahandusi ja kaebusi tekkinud [10].

Märtsi teisel poolel külastas Narvat Taani kuninga saadik heerold Daved Cochrain [11].

1513. a. juulis käis Narva pürjermeister Frederik Korff Tallinnas ja sõlmis seal tähtsa kokkuleppe. Tallinn avaldas nõusolekut, et edaspidi kõik Narva kaudu Venemaale minev sool peab kaalutama Narvas ja linn soolamaksu endale saama. Selle eest nõustus Narva, et Narva ametlik kullasepp ei tarvitsenud enam Tallinnast tulnud hõbedat proovida, vaid hõbeda proovimine võis toimuda Tallinnas, Narvas aga tuli ainult Tallinna proovisedelid ette näidata. Narva tegi selle leppe oma kaupmeestele teatavaks. Et kaaludega ei tuleks arusaamatusi, saadeti need Tallinna omadega võrrelda [12].

Nähtavasti nende läbirääkimiste tulemusena tegi Narva Volmari maapäeval 7. aug. 1513 katset oma kaubanduslikke õigusi laiendada. Hanseaadidel nimelt oli keelatud luua kaubanduslikke ühinguid või ka ühiselt kaubandada Hansa liitu mittekuu-

luvate isikutega. Nüüd esitasid Tallinna saadikud maapäevale Narva palve, et viimase kodanikele võimaldataks siiski seesuguseid ühinguid luua Hansa kodanikega. Muidu hääbuvat linn. Selle eest lubas Narva võtta endale kohustuse venelastega mitte kaubandada võla peale. Ühingute asutamise luba palus Narva piiratud ulatuses, nimelt 20—30 marga suuruse põhikapitaliga [13]. Linnad lubasid omad seisukohad teatada kirjalikult Tallinnale. Septembris teatasid aga nii Tartu kui ka Riia, et Narva soove ei saa rahuldada, kuna Hansa liit ei luba kellelegi väljaspool Hansat anda kaupmeeste õigusi [14].

Tallinnaga sõlmitud kokkuleppe järeldusena töötas Narva ümber oma kaubanduslikud sundmäärused (bursprake) selles osas, mis puudutasid voorimeeste, kandjate ja käsitööliste tasusid läbikulgevate kaupade käsitamisel ja pani need muudatused maksma 24. nov. 1513 [15].

Sügisel jooksis üks saksa kaubalaev Ivangorodi all randa. Ordumeister Plettenberg kaebas 7. nov. 1513 vene suurvürstile, venelased olevat laeva puruks raiunud ja kauba ära viinud [16]. Narva võimud pöördunud selles asjas Ivangorodi pealiku poole, kuid vastust pole saadud. 20. dets. 1513 käis pürjermeister Frederik Korff Ivangorodis turbekirju nõutamas Hansa saadikuile ja sel puhul puudutanud läbirääkimised ka randunud laeva asja. Pealik väitis, laev tulnud triivides venepoolsele kaldale, olles ilma inimesteta. See olevat juba vana õigus, et säärased tuulest aetud laevad loetakse rannaomaniku saagiks. Korff vaidles vastu: laeval olnud inimesed peal, venelased ajanud nad vägivallaga ära. Viimaks otsustati kümmekond vanemat Jama kodanikku üle kuulata, kuidas vanasti säärasel korral talitati [17].

Soolarahade võtmine tegi Narvale peagi raskusi. Soola kaalumiseks oli Tallinnast kohale toimetatud kiirkaal, mis aga oli seatud Tallinna kaalu järgi. Kuna Tallinna kaal oli kergem Narva omast, siis said venelased Narvas vähem kaupa kui Tartus, mille kaal Narva omaga pidi olema ühtlane. See tekitas suurt nurinat. Venelased kaebasid, nendel olnud märksa kasulikum osta soola kaalumatult, kui nüüd kaaluga [18].

Narva palvel saatis Tallinn ühe kaaluja kohale, et selgitada, milles viga. Vea selgudes tellis Narva endale Tallinnast uue kiirkaalu [19].

1514. a. sõitsid Hansa saadikud uuesti Moskva. Neil oli kaasas keisri kiri suurvürstile. Ordumeistri kiri, mille saadikud

pidid ühes võtma, toodi Narva, et seda siin saadikuile edasi anda [20]. Kuid viimased kasutasid teist teed, jätsid Narva kõrvale ja pöördusid Võnnust Pihkva peale, et sealt Moskva sõita. Nüüd tuli Narvast saadikuile kirjad kiiresti järele saata. Selleks sõitsid Narvast välja raehärra Tõnis Pepersack ja Paul Veke [21].

Tartu ja Tallinna linnade vahelisel nõupidamisel Vaos, 25. veebr. 1514 kiideti heaks venelasile saadetud kingitused: suurvürstile 3 vaadikest kahesugust viina, Novgorodi asehalduri le üks traanivaat viina ja purpurist kuueriie; suurvürsti kirjutaja sai ka kuueriide [22].

Juba enne lepingu sõlmimist tekkis arusaamatusi Tallinna ja Narva vahel. Narva oli kehestanud määruse, et võõrad kaupmehed ei tohi nahakaupu väiksemal määral, kui pool sälitist korraga üles osta.

Tallinn nurises, see kitsendavat tema kodanikkude õigusi ja palus Narvat muuta oma määrust nii, et kaupmehed saaksid õiguse osta nahakaupa selle raha eest, mis nad saavad lubatud sälitise soola müügist [23]. Narva kostis, vanas määruses olevat ette nähtud, et soola ei või võõrad müüa vähem kui sälitis korraga. See määrus olevat juba umbes sada aastat vana. Kui sellest endisil aegadel siiski nii hoolikalt kinni ei peetud, siis ainult sellepärast, et eelmised põlved Narvas ei tarvitsenud elada niisuguses hirmus, vaesuses, rõhundumises ja toitumispuudes kui nüüd. Kui nüüd lubada võõraile linnas ka müüki, siis jääksid omad kodanikud hoopis leivata [24].

Siiski on märgata, et linnal oli vahepeal tekkinud uusi kaubanduslikke sidemeid. Lüübeki linnadepäeval 23. apr. 1514 kaevati „ebahariliku" laevaühenduse üle Taani (Kopenhaageni) ja Narva vahel, kust eriti heeringaid veetavat Narva [25]. Küsimus tuli ka Volmari maapäeval 4. juunil 1514 kõne alla. Siin räägiti paljudest taani laevadest, mis sõidavad Narva, Nevale ja Venemaale [26]. Vististi oli selle ühenduse loomisel teeneid Taani kuninga heeroldil meister Daved Cochrainil, keda Moskvast tagasipöördumisel [27] võeti Narvas hästi vastu. Hansa saatkonnalgi õnnestus mais 1514. a. sõlmida kaubalepingut Venemaaga ligi 20 aastat kestnud kaubaseisaku järel. Kaubaõue kasutamine Novgorodis anti saksa kaupmeestele uuesti vabaks ja lepinduti, et kaupmehed võivad müüa kaaluga ja ilma. Kohe ruttas Hansa kaupmeeskond täiendama Novgorodi kaubaõue põhimäärusi, mis endiselt keelasid kõigi võõraste, seega ka Narva kaupmeeste

juurdepääsu kaubaõue. Sinna ei tohtinud nüüd pääseda isegi isikud, kes seisid kaubanduslikus ühenduses väljaspool Hansat olevate kaupmeestega. Kaubaõue tulek keelati samuti neil, kes viimase 20 aasta jooksul, mil kaubaõue oli suletud, salakaubitsesid venelastega või salakaubitsejaile kaupa müüsid. Lõpuks keelati kaupmeestel igasugune meelehea andmine kohalikele vene võimumeestele, olgu see Novgorodis, Jamas või Ivangorodis [28].

31. Kaubanduslik võistlus Ivangorodiga.

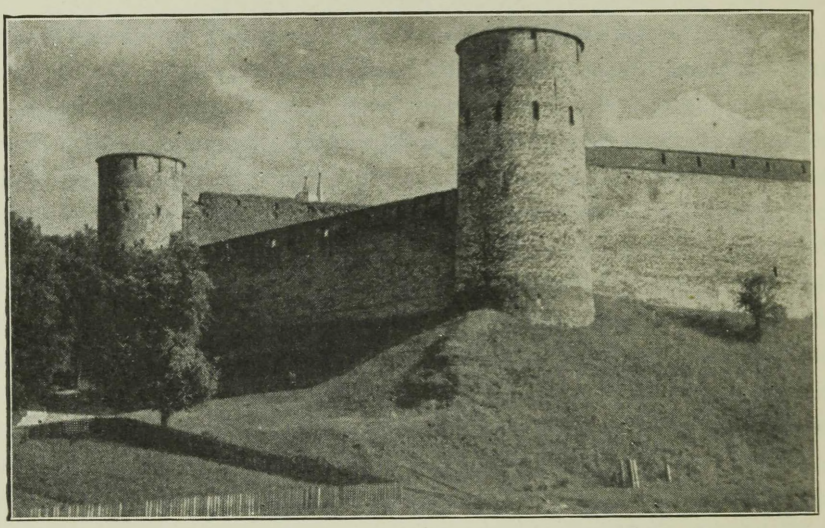
Kuna hansalinnad võisid venelastega rahulikult kaubavahetust alata, muutus Narva olukord halvemaks. See sõltus suurvürsti soovist teha Ivangorod laokohaks Narva jõel. 1514. a. lõpul kuulutati välja Pihkvas ja Oudovas, et vene kaupmehed ei tohi oma kaupadega enam Narva sõita. Ka takistas Ivangorodi pealik vürst Ivan Buturlin Novgorodi kaupmeeste kaubavahetust Narvaga. Kaupmehed ise tohtisid küll sõita üle jõe, kuid kaubad pidid jääma Ivangorodi lattu. Narva raad kaalus juba võimalust, kas ei peaks siiski nõustuma kaubavõtmisega Ivangorodi kaalult. Mõistagi võis see tulevikus saada linnale saatuslikuks. Narva palus seepärast Tallinna mõjutada ordumeistrit, et veel kord lähetataks saadik Moskvasse [1]. Tallinn aga heitis Narvale ette, kõik need raskused tehtavat Narva oma süü pärast. Kõik see, mis hansalinnad suure vaeva ja rahakuludega üles ehitanud, seda hävitavat Narva, kes ei kohtle venelasi nagu vanasti, vaid tahab neid sundida Narva jääma [2]. Tallinn sellega väitis, et Narva juba tol ajal teinud takistusi vene kaupmeestele edasisõiduks teistesse linnadesse, ja et venelaste poolt kehestatud keeld olevat vastuaktsiooniks Narva sammudele.

Tallinna soovil [3] käis Novgorodi õuesulane vene kaupmeeskonna vanemate saatel Novgorodi asehalduri juures Ivangorodi pealiku tegevuse üle kaebamas. Asehaldur väitis, et ta neist korraldusist midagi ei tea, vaid et Ivangorodi pealik on iseseisvalt tegutsenud [4].

Ordumeister omalt poolt tõstis uuesti küsimuse päevakorrale, kas ei peaks kaupmeeste julgeoleku mõttes laokoha Novgorodist üle tooma Narva [5]. Küsimus tuli arutusele Lüübekis Hansa linnadepäeval, 24. jaan. 1516. Linnad leidsid, et Narva ei ole küllalt kindel koht laokohaks [6].

Ivangorodi pealiku poolt tehtud kitsendusist informeeriti ka keisri saatkonda Moskvas. Saadikud arvasid, et kaubandamise tõkestamine on lubamatu ning igamees peaks võima vana viisi järgi kaupa viia kaalule seal, kus ta seda ise soovib [7].

Veebruaris 1515. läksid Narva saadikud Ivangorodi ja kandsid Narva foogti Rotger v. Svansboeli ning Narva pürjermeistrite ja rae nimel ette õige teravalt sõnastatud deklaratsiooni. „Sina sunnid kaupmehi tulema Ivangorodi," — ütlesid nad pealikule, — „et nad seal kaupa vastu võtaksid teie kaalult. Kuid see ei ole vana viisi järgi kaubandamine, millest rahukiri kõne-

Pilt nr. 36. I v a n g o r o d. Loodepoolne osa kindlustisest. Foto J. Triefeldt.

leb. Kaupmehed tahavad kaubandada Novgorodis, mitte aga tema kõrvallinnades. Algusest peale, mil Ivangorod rajati, pole kaupmehed seal kaubandanud ja seepärast ei taha nad ka nüüd sinna minna. Seepärast ära takista kaupmehi oma kaupadega tulemast Narva. Narvast peab olema kaupmeestel vaba läbikäik kõigisse teistesse linnadesse. Kuid kaupmeestele, kes oma kaupadega Narva ei tule, ei või ka vana viisi järgi vaba teed lubada teistesse linnadesse [8]." Säärane toon ja nõudmine, et Ivangorod kaubandamise monopoli Narvale jätaks, võis pealikut küll hämmastada. Igatahes jäi ta vastuse võlgu [9].

Narva omalt poolt hakkas nüüd järjekindlalt takistama venelaste sõitu Narvast edasi teistesse linnadesse. Tallinna

etteheiteile kostis Narva, et raad on oma saadikuid korduvalt üle jõe saatnud, kuid ta pole mingit vastust saanud. Viimati lausunud Ivangorodi pealik, temal olevat suurvürsti asjadegagi tegemist küllalt ning seepärast tal polevat aega Narva asju õiendada. Küll ta siis saatvat vastuse, kui õige aeg on. „Selle pealikuga üldse ei saa rääkida", — arvas Narva [10].

Viimases punktis näis Narval olevat õigus, sest ka Novgorodi saksa kaupmehed kaebasid, et Buturlin Ivangorodis nende kaubad kinni peab ja tahab aina saada annetusi ning meelehead. Kaupmehed soovitasid kaebustega pöörduda otsekohe suurvürsti poole [11].

Märtsi lõpul aga käisid venelaste saadikud Tallinnale kaebamas, et vene kaupmehi Narvas enam vana viisi järgi ei kohel davat. Näit. ei lubatavat venelasil Narvast ostetud kaupu ise välja vedada. Kohalikud mittesakslased viivat kaubad talveteega keset jõge ja viskavat nad seal jääle maha ilma vähemagi ettevaatuseta, nii et kaup selle all kannatab. Samuti takistavat narvalased venelaste sõitu Tallinna poole [12].

6. mail viimaks andis Ivangorodi pealik vastuse Narva esindajaile. Vastus oma toonilt oli täiesti vääriline Narva nõudmisele. Selles mainitakse, et Novgorodist ja Pihkvast pärit vene kaupmehed peavad oma kaubad maha panema Ivangorodis ja sealselt pealikult luba nõutama Narva minekuks. Selle loaga võivat nad kaubitseda tingimusel, et venelased annavad oma kauba Ivangorodi kaalult. Vene kaupmeestele, kes tahtsid minna Tallinna, nõuti luba oma laevu otse Ivangorodist, Narvas peatumata, sinna saata. Ainult ühel juhul lubati venelasil oma kaupa ka Narva kaalu järgi müüa: kui vene kaupmees tahab maanteed mööda Tallinna minna ja teel tuleb talle ostja vastu ning tehing sobib, siis võib ta oma kauba anda Narva kaalult. Kes seda katsub teha aga pettusena, lubades minna Tallinna, ise aga jääb Narva kaubitsema, seda ähvardati karistada.

Narva saadikud omalt poolt rõhutasid, et suurvürst on lubanud kaubitseda vana viisi järgi. Vanasti tulnud pihkvalased oma lotjadega joa juurde ja vedanud sealt oma kaubad linna. Kui nad Narvast ostjaid ei leidnud, siis võinud nad edasi sõita teistesse linnadesse. Samuti sõitnud novgorodlased oma lotjadega otse Narva alla ja toonud kaubad linna.

Kuid pealikut need väited ei veennud. Ta vastas, et tol ajal, millest narvalased kõnelevad, olnud ju Ivangorod alles

väike küla. Nüüd aga olevat suurvürst siia ehitanud linna oma nimele. „Kui teie kord olete hakanud kaupa meie kaalult vastu võtma," lisandas pealik, „siis peate seda ka jätkama, sest kõik, mis üle 5 aasta on kestnud, see on juba vana. Kui venelased maksavad Ivangorodi kaalule oma maksud, saksa kaupmehed aga maksavad Narvale, siis jätkub toitu mõlemale."

Tallinna etteheited sundisid Narvat kaubateed Tallinna poole vabaks andma, kuid raad kaebas, et asi niiviisi kaua kesta ei või. „Oleme juba pool suve istunud ilma toiduta," nurises raad [13]. Kaubatee vabaksandmisega elavnesid Tallinna-sõidud uuesti. Kuid siis tuli takistusi Ordule alluva mõisnikkonna poolt. Juba augusti algul kaebas Tallinn, Hans Soye ranna ja saare kohal rünnanud kohalikud sakslased ja eestlased paatidega venelasi ja viinud nende kaubad ära [14]. Pole võimata, et orduvasallid tegutsesid Narva huvides.

10. aug. 1515 kaebas Tallinn suurvürstile Ivangorodi pealiku tegevuse üle [15]. Kui see ei aidanud, tegi Tartu ettepaneku, keelata kaupmeestele sõit Narvast kaugemale [16]. Tallinnal ei jäänudki teist teed, kui käia Tartu nõuande järgi. 3. okt. pöördus Tallinna raad Taani kuninga saadiku meister Daved Cochraini poole palvega, et see asja ette kannaks suurvürstile. Kaupmehed ei julgevat praeguses olukorras üldse enam Moskva poole reisida [17]. Kui ka see samm tulemusi ei andnud, pöördus Tallinn 10. dets. Ivangorodi pealiku poole palvega kirjatoojale vähemalt seletada, mispärast seal ristisuudlusega kinnitatud rahulepingust kinni ei peeta [18]. Nähtavasti vastati Ivangorodis jällegi, et Tallinnasse määratud kaupade kinnipidamises on süüdi Narva, sest detsembris pöördus Tallinn uute etteheidetega Narva poole [19]. Kui abinõusid valimata Narva tegutses, näitab ühe venelase kaebus, kes Narva foogti loal tahtnud Tallinna sõita. Umbes 1 penikoorem linnast eemal, seega ligikaudu linna piiril peatatud ta. Temalt äravõetud raha antud temale küll hiljem tagasi, kuid foogti kirjalik luba jäänud tagasi andmata. Et Ivangorod valmistas end tõsiseks kaubanduslikuks võistluseks Narvaga, näitab uue suure kaubaõue ehitamine, milline töö oli 1615. a. lõpul seal käsil [20].

Jaanuaris 1516 kaebas Ivangorodi pealik Tallinnale Narva poolt uuesti tehtavate kitsenduste üle [21].

Narva linna asjad tulid arutusele Volmari maapäeval 22.—30. juunil 1516. a. Rüütelkonna esindajad juhtisid siin tähele-

panu, et Narva linn on jäänud väga nõrgaks, mitte üksinda elava kaitsejõu, vaid ka kindlustiste poolest. Kuna aga venelased väga tahaksid seda linna endale, siis peaks aegsasti hoolitsema tema kindlustiste eest [22]. Maapäevale olid ilmunud ka mõlemad Narva pürjermeistrid — Frederik Korff ja Johan Bussink, kes palusid Narva kodanikele luba sõlmida kaubanduslikke ühinguid kolme siseriigi linna kodanikega. Selle eest lubasid nad vene kaupmeestele mitte enam takistusi teha edasisõidul teistesse linnadesse [23]. Kuna sel kombel oli võimalik leida väljapääsu seisukorrast ning võimaldada Narvale osavõtt kaubandamisest venelastega, siis soovitud luba anti. Tallinn kaebas küll, et Narva ise ei hooli temale seatud piiridest, vaid teeb suureulatuslikke tehinguid Pihkvas ja teisis Venemaa kaubapunktes, kaubandades võlgu [24]. Maapäeval anti Narvale luba korraldada saatkond Moskva suurvürsti juurde kaubanduslikkude vahekordade selgitamiseks [23].

Tõenäoselt Narva saadikute sõidu mõjul kirjutas Novgorodi asehaldur 10. sept. viimaks vastuse Tallinnale. Kirjas väideti, asehaldur polevat üldse sellest kuulnud, et Ivangorodi poolt on kauplemist tõkestatud. Küll olevat kuuldunud, et eelmise aasta sügisel ja talvel olnud sakslaste maal halvaloomuline taud ja seepärast olnud kaubasõidud keelatud! Taudi lakates on vastastikune suhtlemine jälle lubatud, kuid seejärel hakanud Narva takistusi tegema. Venemaal võivat saksa kaupmehed vabalt liigelda. Ainult seal linnas, kus nad kaubandavad, on nad kohustatud tasuma ka oma maksud, teistest võivat nad rahulikult mööduda. Narva püüdnud aga kaupmehi väevõimuga sundida oma linnas kaubandama ning pole lubanud kaupmeestel Ivangorodi tulla. Venelased olevat nüüdki nõus kaubasõitude vabadusega. Tulevad saksa kaupmehed Ivangorodi, siis tasugu nad seal omad maksud. Kui nad aga tahavad jätta oma kaubad Narva, siis andku nad müüdud kaubad ostjaile Narva kaalult, venelased peavad aga oma kaubad kaaluma Ivangorodis [25]. Nii ei olnud Narva-Ivangorodi tüliküsimus sammugi edasi nihkunud.

Muidugi järgnes Tallinnalt uus etteheidete valing Narvale. Kuid Narva ei mõtelnudki taganeda, väites, et kõik, mis tehtud, on tehtud mitte omakasupüüdlikel motiividel, vaid kaupmeeste huvides, sest iga mees peab ju teadma, mis ta ostab. Pealegi olevat Narva linn rahulepingus laokohana ette nähtud [26].

16. veebr. 1517 viimaks võis Narva teatada Tallinnale rõõmsat uudist: vürst Buturlin olevat Ivangorodi pealiku kohalt lahkunud [27]. Uueks pealikuks tuli vürst Aleksander Andrejevitš Rostovski.

32. Pinevus Tallinnaga kasvab.

Uus Ivangorodi pealik vürst Rostovski laskis kohe ametisse astumise järel Narvale teatavaks teha, et ta tahab rahulepingust kõigis punktides täpselt kinni pidada. Sellele vastas Narva, et säärasel korral ka tema omalt poolt lepingut täpselt täidab, s. t. ei tõkesta vene kaupmeeste edasisõitu teistesse linnadesse [1].

Kuid see vastastikune heatahtlikkuse allakriipsutamine ei suutnud siiski asja sisuliselt muuta, sest vene poolel ei tahetud narvalastele endiselt kaalu küsimuses järelandmisi teha. Ometi uus asehaldur ei kohelnud saksa kaupmehi nii isemeelselt kui tema eelkäija. Sellepärast hakkas Novgorodi saksa kaupmeeskondki viimaks nõustuma, et venelased tõepoolest võiksid anda oma kaubad kaupmeestele Ivangorodi kaalult. Kuna läänepoolsed kaubad pidid kaalutama Narva kaalul, siis mõlemad pooled pidid saama omad maksud. Narva aga ei saanud sellega kuidagi leppida ja Tallinn oli Narvaga siin täiesti ühel nõul, teatades kaupmeestele Novgorodis, et kaubandamisel kõigiti tuleb kinni pidada vanadest viisidest [2].

Suvel 14. juunist kuni 5. juulini 1517 peetud hansapäeval tuli uuesti arutusele ordumeistri ettepanek, laokoht üle tuua Narva. Ka seekord oli linnadepäev ettepaneku vastu, põhjendusel, et Ivangorod on Narvale liig lähedal ja peab kartma, et venelased võiksid Narva mõne salakavala võttega vallutada. Laokoha üleviimine Narva olevat Tallinnale kahjulik ning võivat ka karta, et sel juhul kaupadele tuleksid uued tollid ja maksud. Narvas olevat sakslasi liig vähe, kuna nende arv ei ulatuvat kahekümnenigi, ning linn ise olevat alati olnud vaenlik teistele Liivimaa linnadele. Viimase vene sõja kulusid nõudvat Rakvere foogt veel praegugi kaupmeestelt ja kui laokoht Narvas asuks, siis võidavat igapäev sääraseid nõudmisi karta. Et motiveeringul nii tugevasti Tallinna huvisid rõhutati, siis ei ole kahtlust, et ülaltoodud motiivid olidki Tallinna poolt koostatud.

Samal hansapäeval tuli arutusele ka kaubanduslikkude ühingute sõlmimise küsimus Narva kodanikkudega, mida Volmari

maapäev eelmisel aastal oli soovitanud. Hansapäev asus ka selles küsimuses eitavale seisukohale. Mingit otsust küll ei protokollitud, kuid ainult sellepärast, et juba Hansa põhimäärusis keelatud on liitu kuuluvail kaupmeestel „selscopi" (s. t. ühingu) moodustamine väljaspool Hansat seisvate kodanikkudega [3].

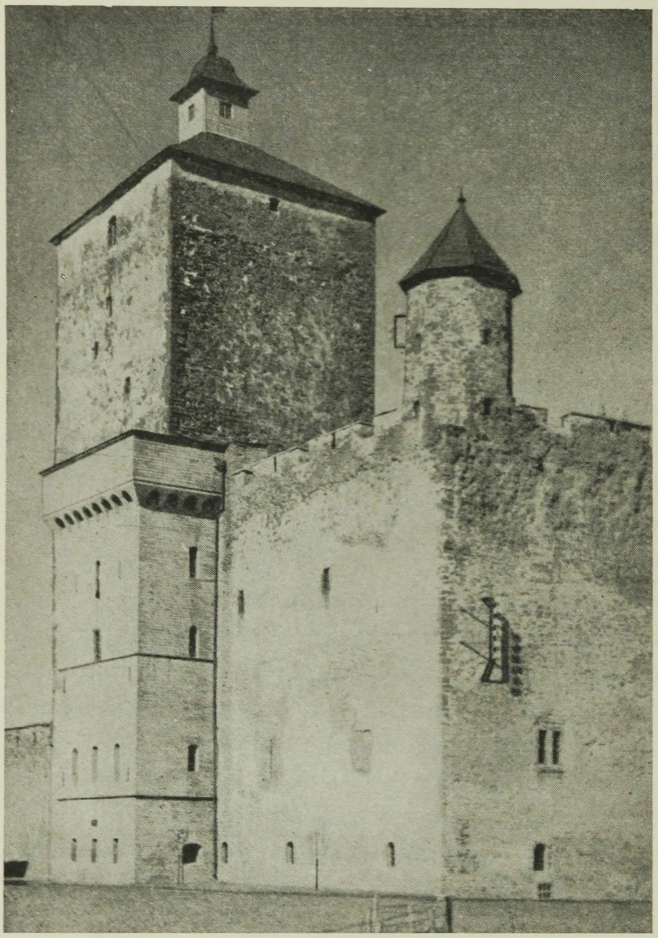
Et Narvat täielikult isoleerida, võtsid Tartu ja Tallinn ka Narva vahapitsati küsimuse üles. Nähtavasti olid mõned meretagused linnad, eeskätt muidugi Lüübek, hakanud kaalumatult vastu võtma Narva poolt pitserdatud vaha. Selles asjas otsustas päev Narvalt seletust nõuda [4].

Suvel külastas Narvat Moskvast tulles uuesti Taani kuninga saadik Daved Cochrain. Augusti alguseks sõitis ta tagasi Moskva, kus alla kirjutati Taani ja Venemaa vaheline kaitseleping, mis oli sihitud Rootsi ja Poola vastu. Lepinguga koos anti Taanile suured kaubanduslikud õigused Novgorodis ja Ivangorodis; viimases anti taanlastele kaalu juures (vene allikais — въ селѣ у вага, millest eksikombel on välja loetud — Uvaga külas) mäe all, Ivangorodi väravate vastas plats, mis oli 30 sülda pikk ja 20 sülda lai ja lubati neil sinna ehitada oma kaubaõu ja kirik ning need aiaga piirata [5].

Hansalinnade korduv keeldumine laokoha ületoomisest Narva oli Tallinna ja Narva vahekorra uuesti pinevaks muutnud. Narva ei suutnud unustada, et 1514. a. lepinguga Tallinna rae saadikud Johan Viandt ja Joh. Rotger olid venelasile järele andnud, tunnustades Ivangorodi kaalu [6]. See oli hoop mitte üksinda Narva majanduslikele huvidele, vaid ka tema õiglustundele, sest 1513. a. Tallinnaga sõlmitud kokkulepe oli sellega tühistatud. Ometi oli rahulepingus räägitud Narvast kui laokohast. Narva võttis uuesti tarvitusele vana taktika, hakates takistama vene kaupmeeste edasisõitu Tallinna poole. Veel rohkem: ta pidas nüüd venelastel kinni kaubad, mis viimased Tallinnast ostnud ja Narva kaudu tahtsid Novgorodi viia [7]. Vaevalt julges Narva astuda neid samme omal riisikol, tõenäoselt teadis ta oma selja taga olevat orduvõime, kes loomulikult olid selle üle pahased, et Tallinn ei arvestanud nende soovi laokoha paigutamise suhtes. Tallinn omalt poolt kaebas 6. jaanuaril 1518 ordumeistrile, et Narva nõuab venelasilt makse, tõenäoselt kaaluraha ja vaha pitserdamismaksu, ning püüab neid takistada Tallinna reisimast, soovides, et nad oma kaubad Narvas müü-

taksid. Suurvürst olevat selle üle juba vihane ja niisuguseist väikesist asjust võivat „suur tulikahju" süttida [8].

Tõenäoselt keelas Tallinn just nüüd oma kodanikel kaubanduslikkude ühingute sõlmimise Narva kaupmeestega. Ta kut-

Pilt nr. 37. Narva linnus edelast. Foto J. Triefeldt.

sunud kõik oma kaupmehed rae ette ja võtnud neilt sellekohase tõotuse [9].

Ordumeister tahtis aga kogu jõuga läbi suruda, et laokoht toodaks Narva. Tema soovil kaalus küsimust linnadepäev Lüübekis 13. veebr. 1518, kus otsustati ikkagi jääda eelmise aasta seisukohtade juurde [10]. Et ka seekord Tallinna seisukohad olid

mõõduandvad, selgub Tallinna kirjast Lüübekile 9. apr. 1518, milles Tallinna raad uuesti kokku võtab põhjused, mis ei luba turgu Narva viia. Endisile põhjendusile on lisandunud paar uut: laokoha üleviimisega Narva ei võitvat kaupmeeskond midagi, sest Novgorodi kaubaõu ei jäävat ometi tühjaks, vaid see antavat siis mõne teise maa kaupmeestele, kes seal kõik „küpsemad marjad" nopiksid, nii et „kuigi palju ei jätkuks Narva turule toomiseks". Pealegi võivat suurvürst, kes omab suurt võimuküllust, igal ajal Narva sõidu venelasile keelata [11].

Narva vahapitsati asi tuli uuesti arutusele Lüübekis hansapäeval 19. juunist 14. juulini 1518. Siin kuulati ära Narva kirjalik seletus ning tehti Lüübekile ja teistele Vendimaa linnadele ülesandeks küsimust oma kaupmeeste kaudu selgitada ja seejärel oma otsusest Narvale kirjalikult teatada [12].

Liivimaa linnadepäeval Riias, 24. jaan. 1519 kaebas Tartu, Narva segavat kaubitsemist. Tartu pannud rasva ja kanepi puhtuse kontrollimiseks praakerid ametisse, kuid vene kaupmehed läinud siis kõik Narva ja Tartu pidanud oma kavatsusist loobuma [13].

1519. a. tekkis uusi sekeldusi Tallinna ja Narva linna ning venelaste vahel. Mõned Tallinna kaupmehed olevat müünud venelasile vaske ja tina, mille väljavedu Venemaale oli orduvõimude poolt keelatud. Narva foogt võttis venelasilt keelatud kauba, ja et teada saada, kust kaup ostetud, tõstis ta veel süüdistuse, kaup olevat varastatud. Selline käitumine tekitas venelastes viha. Ivangorodi asehaldur vürst Rostovski kaitses kindlasti oma kaupmeeste huve. Narva raad kaebas sel puhul, et tal samas asjas palju tüli ja pahandust olnud ning venelaste poolt võivat karta iga päev pealetungi. Venelased soovisid asja Narva raekohtus lahendada, kuid Narva oli sunnitud vastama, et temal Tallinna üle käskimise ega kohtupidamise õigust ei ole [14].

Asi tegi sisuliselt ka Tallinnale muret. Rahulepingus nimelt ei olnud tehtud mingit erandit üksikute kaupade kohta, mis oleks õigustanud ordumeistri keeldu. Tallinna andmeil Ivangorodi asehaldur saatnudki juba ühe bojaari suurvürsti juurde, et saada luba saksa kaupmeeste kaupade kinnipidamiseks, kuni Narvas kinnipeetud kaubad vabaks antakse. Tallinn palus Narvat selgitada asja Narva foogti juures [15]. Narval läkski korda lahendada konflikti sel teel, et venelasele äravõe-

tud kaubad tagasi anti, foogtile aga nende hind Tallinna arvel kinni makseti.

Vahepeal olid venelased suutnud läbi suruda nõudmise, et neil on õigus oma hobustega kaupa vedada Narva ja sealt tagasi. Kuid kartus, et venelased mõne kavalusega võiksid linna vallutada, millest räägiti 1517. a. hansapäeval, ei andnud rahu ka linna julgeolu eest hoolitsejaile. Seepärast kehestati korraldus, et üle 21 venelaste saani korraga linna ei lasta. Ainult siis, kui ühed kaupmehed oma koormatega on väljunud, võivad teised jälle asemele tulla. Kuid venelased ei tahtnud seda korraldust tunnustada, sest juba esimesil päevil tulnud kuni 80 hobusemeest hobustega linnavärava ette sillale, et vene kaupmeestele saabunud kaupa välja vedada. Kuna Narva kartis nii suurel arvul venelasi korraga linna lasta [16], siis venelased muidugi nurisesid. Tallinn toonitas, et tema selles asjas sugugi ei mõista Narva rae tegevust, kes peab ohtlikuks 50—60 voorimeest korraga linna lasta, kuna teinekord ometi 300—400 venelast korraga on linnas õlut joomas [17].

Niisugused hõõrumised loomulikult tekitasid kibedust mõlemal pool. Kui sellele veel lisandus arusaamatus ühe vahapartii pärast, mida Tallinna kaupmees Jasper von Dalen Narva kaalu möödamiseks tahtnud Narvast välja vedada, soovitas Tallinn juba anda tülide lahendus kolme suurema kodumaise kaubalinna esindajate kätte [18]. — 16. aprillil 1519 kaebas Tallinn uuesti ordumeistrile, Narva takistavat kaubitsemist venelastega [19].

Aprilli esimesel poolel oli Tallinna kannatus sedavõrd katkenud, et ta kehestas oma kaupmeeste suhtes keelu Narvat külastada [20]. Narva omalt poolt hoiatas: niisugune keeld võivat viia suurvürsti mõtteile, milledele ta ehk muidu ei oleks tulnud. Arvatavasti mõtles Narva selle all sõjategevuse võimalikku alustamist [21].

Kui kauba juurdevool Tallinnast lõppes, hakkasid Narva kaupmehed kiirul otsima ärisidemeid Riiaga ja suutsid neid ka tõepoolest mõne Riia kaubaselli kaudu leida. Tallinn pöördus seejärel Riia poole palvega kauba väljavedu Narva keelata [22]. Et enam teist teed ei olnud konflikti lahendamiseks, kutsus Tallinn Narvat Tartu linnadepäevale, 29. juunil 1519 [23]. — Kahjuks puuduvad andmed, kas Narva selle kutse vastu võttis.

Sügisel katkes läbikäimine Tallinna ja Narva vahel täielikult. Tallinnas möllas katk. Narva raad palus sel puhul Tallinna oma laevu ega ka kaupa Narva mitte saata, kuna laevad siin pika karantiini peavad läbi tegema. Linna kaitseks saatis Järva foogt Narva umbes 40-mehelise salga oma teenreist ja mõisameestest [24].

Järgmisel aastal jätkusid katk ja rohke suremus Tallinnas. Narva keelas uuesti Tallinna kaupmeestele Narva külastamise. Tallinna laevad seisid Narva jõe suudmes 4—5 nädalat karantiinis [25]. Laevade pikaldast paigalseismist kasutasid Danzigi kaaperlaevad, viies augustis ära 4 laeva rohke kaubaga, mis kuulus Tallinna ja Narva kodanikele. Röövimise ettekäändeks väideti, et Poola kuningas olevat sõjajalal venelastega ja lugevat venelastele viidavad kaubad oma sõjasaagiks. Äraviidud laevadest üks kuulus Narva kodanikule Reinhold Hoegrevele. Laev viidud Tallinna alla, kus kaubad välja laaditud ning laev ise põlema pandud.

Venelased aga kahtlustasid, Liivimaa linnad ise olevatki korraldanud selle kaupade röövimise. Nad saatsid oma saadikud käredate nõudmistega ordumeistri juurde. Saadikud süüdistanud ägedasti Tallinna ja Narvat. Kuna ordumeister polnud sündmustega kursis, siis saatis ta mõned orduülemused 14. sept. Narva asja uurima. Kohale sõitsid ka vene saadikud. Narva raad seletas, et Narva kodanikud röövimist pole toetanud ei nõuga ega teoga, isegi Narva lootse pole laevadel olnud. Seletus rahuldas venelasi ainult osalt. Nad lubasid Poola kuninga kaudu Danzigist järele kuulata, kuivõrd Narva seletus vastab tõsioludele, ähvardades vastasel korral sõjategevust alata. Narva andmeil kogunudki Novgorodi bojaarid väge, et tarbe korral kohe üle piiri tungida. Narva oli igatahes asjade käigust väga ehmunud ja pöördus Danzigi poole kirjaliku palvega tõsiasju valgustada õieti, et linn ja maa asjata ei kannataks. Samuti palus ta Danzigilt tasu oma kodanikelt võetud varanduste eest [26].

---

33. Tallinn ja Narva jaotavad omavahel kaubandamise piirkondi.

1521. a. algul tõusis laokoha Novgorodist ületoomise küsimus jälle teravalt päevakorrale. Selleks andsid põhjust kaupmeeskonnal vene võimudega hoopis omapäraseil motiivel tekki-

nud arusaamatused. Ühel vene vaimulikul Novgorodis olnud naiseks Liivimaalt pärit „mittesakslane". Kuid abielu polnud õnnelik. Et naisel oli tutvusi kaupmeeskonnas, otsustasid mõned kaupmehed teda abistada kodumaale põgenemisel. Naine toodudki salaja saksa kaubaõue, kus teda üheksa päeva varjatud ning siis püütud teda tagasipöörduvate kaupmeeste või voorimeestega salaja saata Liivimaale. Sellest sai aga vaimulik kuulda: ta kaebas ametivõimudele ja kihundas need naist jälitama. Vene pristavid tunginud kaubaõue, pekstes ja haavates kaubaõue alamsulast. Sulane käitunud õige väljakutsuvalt, sest kui temalt küsitud, kust ta selle julguse võtab, et hakkab inimesi maalt välja vedama, siis kostnud ta, tema olevat juba vähemalt 100 inimest maalt välja viinud. Vene võimud määrasid, et alamsulane peab maksma papile kahjutasuks 20 novgorodi rubla. Kuid peksu tagajärjed olid nii rasked, et alamsulane suri, jäädes venelastele kauba eest võlgu suuremaid summasid, rääkimata määratud trahvirahast. Vene võimud nõudsid, et kaupmeeskond peab alamsulase võlgade eest vastutama. Ei puudunud palju, et asi oleks arenenud kaupmeeste uue vangistamiseni [1].

Laokoha küsimus võeti nüüd kõne alla teravamalt kui kunagi varem. Hansa linnadepäeval Lüübekis 6. juunil 1521 esines Tartu saadik seletusega, venelased polevat rahulepingust kinni pidanud ning kaupmehed olevat Novgorodis alalises ohus, mille tõttu olevat kasulikum laokoht üle tuua Tartu ja Narva. Sellele vaidlesid aga ägedasti vastu Tallinna esindajad. Nende arvates Novgorodi kaubakontor oli noortele kaupmeestele nagu kooliks, kus nad algteadmusi omandasid selleks, et hiljem teisisse kaubakontoreisse edasi minna. Seepärast juba olevat kahjulik seda kontorit sulgeda. Lüübek, kes oli Tallinnaga vastuolus, pooldas Tartu seisukohti, väites, et kaupmeeste seisundit Novgorodis ohustab asjaolu, et linn on sattunud sõltuvusse Moskva suurvürstist. Tallinna saadikud vastasid seepeale, et olund Novgorodis polevat kunagi parem olnud, kuna seal on alati kaupmehi vangistatud ja kinni peetud. Nüüd rõhutas Lüübek, et ordumeister on ikka soovinud laokoha üleviimist Narva. Ka Kölni ja mõne teise linna saadikud kaldusid arvamusele, et Venemaasõidu ohtlikkust arvestades tuleks laokoht üle tuua Narva ja Tartu. Ei puudunud sellisedki, kes leidsid Tallinnal olevat erilisi põhjusi kaitseda laokoha jäämist Novgorodi, kuna seal saavat teotseda keelatud võlgukaubitsemisega. Kuid tegelikult

polevat Tallinnast rohkem kui ehk 5 kaupmeest, kes Novgorodis kaubandavad. Koosoleku enamuse meeleolu oli ilmselt Tallinna vastu.

Küsimuse tähtsuse pärast jätkati vaidlusi ka järgmisel päeval, 7. juunil 1521. Ette loeti samuti ordumeistri kiri, kus soovitati laokoha üleviimist Narva. Kirjas oli muu seas tähendatud, üleviimine oleks tarvilik ka sel põhjusel, et Narvat hoida hävinemisest. Tallinna esindajad vastasid nüüd, et kui Narva hävineb, siis sünnib see ta oma süü pärast, sest linn polevat osanud oma kaubandust juhtida, vaid ajanud kaaludega väärpolitikat ja teinud venelastele igasuguseid raskusi. Seepärast püüdvatki venelased nüüd Narvast mööda sõita. „Muidugi," tähendas Tallinna esindaja pilkavalt, — „oleks Narva nii suur kui Köln, siis võiks terve Liivimaa seal äritseda. Kuid seal on kõigest 5 või 6 kodanikku, kes seda mängu ajavad (de szodan spyl dreven)".

Küsimust kaaluti pikalt ja laialt. Lõpuks arvestades Tallinna vastuseisu, lepinduti kompromissiga: juhul, kui keegi tahab Novgorodi kaubaõue ülal pidada omal kulul, ei tohi selleks takistusi teha. Kuid lisati, et linnad sallivad ka seda, kui soovijad võivad samuti Narvas ja Tartus kaubandada. — See oli tähtis otsus Narva kasuks. Igatahes oli Hansa liidu juht Lüübek Narvast laokohana tol ajal juba väga huvitatud. See muide ilmneb sellestki, et veel samal linnadepäeval kaebas Riia esindaja, et Lüübeki kaupmehed laadivat oma laevu Alborgis, Taanimaal, kavatsusega sealt kaupadega otse Narva alla sõita [2].

1521. pikendati rahulepingut venelastega [3]. Uus rahuleping võimaldas venelastel kasutada uut kaubateed — Pihkvast üle Marienburgi Riia peale, jättes kõrvale Tartu, Tallinna ja Narva. See tekitas nimetatud kolmes linnas ärevust ja sundis neid nüüd üksteisele lähenema. 1. veebr. 1522 pöördus Tallinn kirjalikult ordumeistri poole, et juhtida tähelepanu kahjudele, mis uuest kaubateest tekib Narvale ja Tartule, samuti Tallinnale ja Harju-Viru rüütelkonnale. Kui näiteks suurvürst ristisuudlusest hoolimata Narva ja Tartu peale viivad teed suleb, siis olevat kõik vene kaupmehed sunnitud Riiga suunduvat Marienburgi teed kasutama. Tallinn omalt poolt andis nõu, et Marienburgi tee korrashoid tuleks lõpetada, et sellega halvata venelaste liiklemist sealt kaudu [4].

Küsimus tuli arutusele Volmari maapäeval, juunis 1522. Kohale olid sõitnud eraviisil ka Narva rae saadikud. Enne maapäeva ametlikku algust olid Tallinna saadikute juures koos Tartu, Narva ja Volmari linnade esindajad. Üksmeelselt võeti vastu seisukohad, mis maapäevale teatavaks tehti. Otsustati nõuda, et venelased ei tohi kaupu vedada Liivimaale oma hobustega, vaid pidid vana kombe järgi olema kohustatud siinpool piiri kasutama kohalikke voorimehi. — See punkt oli eriti Narva huvides. — Edasi rõhutati, et Riia piirdugu kauplemisel endiselt Smolenski, Polotski, Vilno ja Leedumaaga, seevastu Pihkva, Novgorodi ja Moskva suurvürsti maadega kaubandamine pidi, nagu vanasti, kuuluma Tartu, Narva ja Tallinna piirkonda. Juhul kui suurvürst peaks sulgema Novgorodi-Narva vahelise kaubatee, siis tulevat ka Marienburgi ja Tallinna kaubateed seniks sulgeda, kuni Novgorodi tee uuesti avatakse.

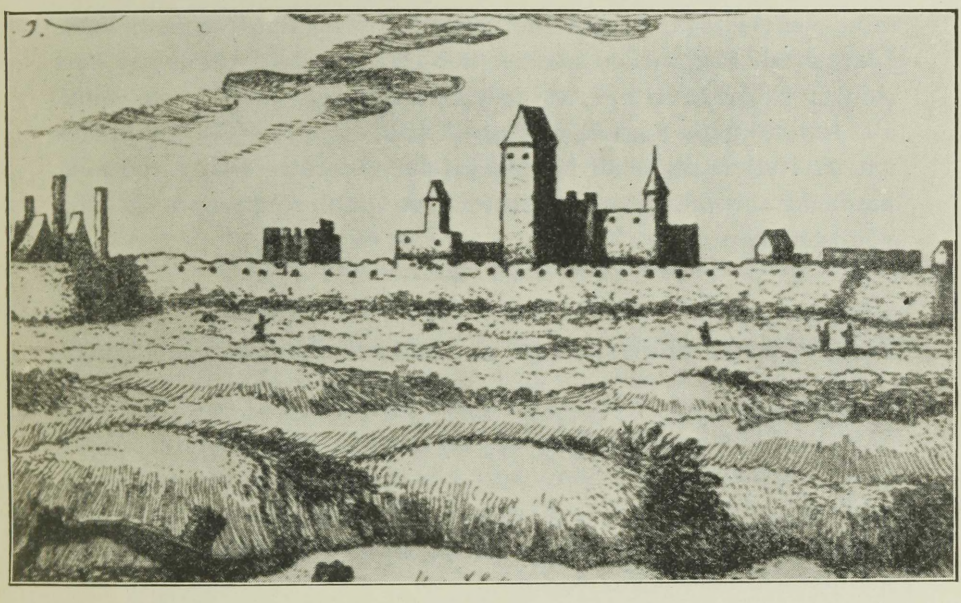
Narva soovidele vastu tulles otsustati ka, et Ivangorodi ja Jama kaupmehed peavad oma karusnahkadega [5] jääma piirile ja kaubitsema vana viisi järgi Narvas, mitte Tallinnas. Selle eest pidi Narva kindlustama Pihkva ja Novgorodi kaupmeestele vaba läbisõidu Tallinna [6]. Seda küsimust otsustades muidugi peeti silmas ordumeister Vrimersheimi privileegi, millega Narvale anti monopoli-õigus kaubandamiseks Lauke jõel (Luugal). Seega, nagu näeme, tunnustati Jama kuuluvaks Narva kaubanduspiirkonda.

Seejärel, kui Narva rae saadikud maapäevalt kodulinna tagasi olid pöördunud ja asjakäigust oma kodanikele aru andsid, avaldas Narva raad tänu Tallinnale maapäeval osutatud toetuse eest. Kohe aga tekkis küsimus, kuidas Jama ja Ivangorodi kaupmeestele maapäeva otsust teatavaks teha. Leiti, et kui Narva raad neile teatab Tallinna poole edasisõitmise keelust, siis tekkivat tülid Ivangorodi asehalduriga, kes säärast vahetegemist vene kaupmeeste vahel kindlasti õigeks ei pea, kuna need ometi kõik on ühed suurvürsti alamad [7].

Tallinn omalt poolt soovitas Narvale kõik Tallinna poole sõitvad vene kaupmehed piiril vabalt läbi lasta, lubades ise maapäeva otsuste kohaselt keelata kaubandamise Jama ja Ivangorodi kaupmeestele oma linnas [8]. Seda lubadust püüdis Tallinn ka täita: ta teatas oma kodanikele, et keegi ei tohi Ivangorodi kaupmehi enda juurde majja võtta [9]. Veel 1525. a. kaebas Ivangorodi

asehaldur vürst Wassili Obolenski Tallinnale, et seal ei olevat antud ulualust kaupmeestele [10].

Kaalu asjas ei saavutatud aga kuidagi kokkulepet. Venelased lükkasid Narva foogti poolt soovitatud päeva Narva jõel kaks korda edasi, kuna kolmat puhku päev oli määratud 6. detsembriks. Varsti pärast seda avaldas Ivangorodi asehaldur soovi, et Narva linna kaal ühtlustataks Novgorodi kaaluga. Narva jättis küsimuse Tallinna otsustada, kes esildise 24. dets. kirja-

Pilt nr. 38. Narva linnus 1615. a. Detail A. Goeteerise reisukirjeldusest.

likult tagasi lükkas [11]. Konflikt arenes niikaugele, et venelased 1523. a. algul keelasid sakslasilt kaupade ostu ja saksa kaupade üle jõe toomise seniks, kuni Narva kaalud on Novgorodi omadega ühtlustatud [12].

Kevade poole talve valitses Narvas hirm venelaste oodatava pealetungi pärast. Tallinn oli saanud hoiatuse Rootsist, et mõni pealik tahtvat Soomestki suure väega tulla üle lahe Liivimaale. Arvatava sõjaretke suund polnud küll teada, kuid siiski hoiatas Tallinn Narvat, olla valvel [13]. Linn oli jällegi jõuetu end kaitsema. Ordumeistriltki ei olnud abi loota. Aadlikkude maleva seisis Viru-Nigulas, ning Järva foogtiga, kes mõne aasta eest oli

saatnud mehi linna kaitsema, oli linn sattunud tülli, sest foogt oli tahtnud oma meeste jaoks saada Hans Pepersacki maja turu ääres, kiriku vastas, kuid linn ei nõustunud sellega ja pakkus foogtile tingisõdurite mahutamiseks gildituba; seda esildist ei pidanud foogt aga vastuse väärilíseks [14].

Kevadel siiski paranesid suhted Venemaaga. Juba enne palmipuude pühi soovitasid Narva kaupmehed Tallinnale saata võimalikult kiiresti saatkond Novgorodi, sest suurvürsti vägi olevat Kaasani all lüüa saanud [15]. Jällegi tekkis elav kaubandamine venelastega. Kuid see äritsemine möödus Narvast, kuna Ivangorodi kaupmehed keelust hoolimata leidsid võimalusi Tallinnast kaupade ostuks, esinedes Novgorodi kaupmeeste nime all. Narva kurtis koguni, et enamik kaubakeldreist Tallinnas olevat üüritud Ivangorodi kaupmeestele. Seetõttu Ivangorod aina kasvavat ehitiste ja kaupmeeste arvu poolest ja minevat üha võimsamaks [16].

34. Kloostri ehitamine ja usupuhastuse-ajajärk Narvas.

16. sajandi algul tekkis Tallinna dominiiklasil ehk „mustadel munkadel" lähemaid sidemeid Narvaga [1]. Nende huvi Narva vastu oli kõigiti arusaadav, sest kloostri heldemaiks toetajaiks olid noored kaupmehed, mustpead, kes kaubandasid ka Narvas, kus nende osatähtsus oli nii suur, et Narva kiriku aknaid ja pinke kaunistasid mustpeade vapid [2].

Kui 1508. a. tekkis mõte Tallinnas või mujal uut dominiiklaste kloostrit rajada [3], siis võis juba tol ajal Narva uue kloostri asukohana kaalumisele tulla. Et Tallinnas oli munkade vahekord kodanikkonnaga halvenenud, seepärast oli tarvis arendada tegevust mujal. Piiriäärses kaubalinnas, Narvas, kus kaubitsemine lõi hooti õitsele ja samal ajal oli seotud suure riisikoga, võis loota kaupmeeskonnalt rikkalikke annetisi kloostri heaks. Kuid siiski ei nihkunud asi esialgul kuigi palju edasi, kuni viimaks katku-aastad 1519 ja 1520 selleks tõuke andsid, sundides inimesi rohkem taevalikele asjule mõtlema ja oma testamendis selleks summasid määrama. Teisalt vististi andis hoogu ka Petseri kloostri kiiresti kasvav kuulsus. Ei ole paljas juhus, et vene kroonikad just 1519. a. pikemalt juttu teevad, kuidas Pihkvast alanud palverännakud Petseri, kus mõlemal pool jõge mäe sisse

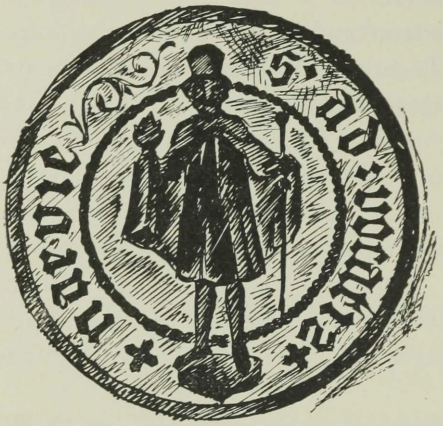
koopaid kaevatud ja kirikuid ehitatud. Seal tervistanud püha jumalaema haigeid ja sellest kuulnud kogu Venemaa, et mitte üksinda ristirahvas või õigeusklikud, vaid isegi ladinlased või katoliiklased seal paranevat. Kloostri kuulsus ulatunud isegi sakslaste maale ja varjaagide, s. o. Balti mereni, — jutustab vene kroonik. See usuline liikumine võis end eriti tunda anda just Narva piirkonnas, kus vene mõju oli väga suur ja kus veel 1549. a. kurdeti, et karjalambad kipuvad jooksma venelaste poole [4]. Sellepärast oli otse riiklikuks vajaduseks luua siia piirimaile katoliiklik klooster vastukaaluks Petseri omale.

1520. a. andis piiskop Blankenfeldt Tallinna dominikaani ordu munkadele kloostri ehitamise loa ja Saaremaa piiskop Kiwel lubas toetada kloostrivendade ettevõtet, mis pidi saama katoliikluse eelkantsiks idapiiril. Ta lubas 40 päeva jooksul kloostri ehituse heaks pattude andestamise kuulutamist [24]. Narva raad oli kloostri asutamisega päri, võib-olla Tallinna mustpeade soovidele vastu tulles; raad astunud isegi ordumeistri ees samme, et viimane ei tõkestaks kloostrivendade tulekut Narva. Linn lubanud kloostrile ka ehituskrundi [5], teise krundi kinkis Narva raehärra Johan Holmi lesk Anna. Uus klooster pidi olema pühendatud pühale Annale, püha neitsi Maarja emale [6]. Kodanikkude poolt samuti ohverdati tulevasele kloostrile rikkalikult rahasummasid.

Kloostri ehitustööde läbiviimiseks saatis dominiiklaste kloostер Tallinnast kümmekond munka Narva [12]. Tõenäoselt asusid nad ajutiselt mõnda majja praeguse raekojaplatsi ümbruses, sest veel umbes sada aastat tagasi on Narvas rahvatraditsioon mäletanud, et turu ääres üks kivimajadest olnud vana kloostri asukoht [7]. Annetisi kloostri heaks tuli ka väljastpoolt Narvat, kõikjalt, kus olid dominiiklaste kloostrid, eriti rohkesti muidugi Tallinnast [8].

Teadmata põhjusil kloostri ehituse eeltööd edenesid väga aeglaselt. Vahepeal hakkas aga Lutheri õpetus, mis kloostrielu eitas, Liivimaal ikka rohkem maad võtma. Juba 1523./24. aasta talvel või 1524. a. kevadel ilmusid Narva ümbruskonda evangeeliumiusu jutlustajad. Orduvõimudele tekitas uus õpetus hirmu: nad kartsid, jutlused võivat talunikke kihundada [9]. Kuid ka Narvas eneses pidi uuel õpetusel juba pooldajaid leiduma, sest Narva oli ju kõige tihedamas läbikäimises Tallinnaga, kus usupuhastuslik liikumine oli leidnud soodsa pinna. Seetõttu juba

1523./24. a. talvel Narva linna raad ja kogukond hakkasid tegema kloostriehitusele tõkkeid. Raad soovinud isegi munkade lahkumist Narvast, kuid Harju-Viru aadel astus viimaste kaitseks välja. Tüli paisus nii suureks, et ta ordumeistri ette kanti. Ordumeister määras Viljandi komtuuri ja mõned aadlikud vahendajaiks ja lepitajaiks munkade ja linna vahel. Nende kaasabil saavutati vastastikune kokkulepe. Kuid see ei olnud kestev, sest 1524. a. algul kaevati uuesti ordumeistrile, Narva raskendavat vastalanud kloostri ehitustöid ja takistavat munkadel jumalasõna kuulutamist. Ordumeister nõudis, Narva pidagu sõlmitud leppest kinni, võimaldagu munkadel Rooma õpetuse järgi jumalasõna kuulutada ja pagendagu protestantlikud jutlustajad linnast, kuni küsimus otsustatakse üldise kristliku konsiiliumi poolt. Kuid surveabinõusid ordumeister Narva vastu tarvitusele ei saanud võtta, ning jutlustajad jäid kohale. 1524. a. suvel kaebas Rakvere foogt, need jutlustajad kihundavat talupoegi härrastele teo tegemisest ja maksude maksmisest loobuma. Ordumeister käskis jutlustajaid selle eest noomida ja neile meenutada, et kui nad tahavad puhta evangeeliumi järgi jutlustada, siis mainigu ka seda, mis Paulus ülemuste ja leivavanemate suhtes õpetab [10].

Pilt nr. 39. Narva ordufoogti pitsat 16. sajandi algult. J. Naha joonist.

Võimalik, et just ähvardava ohu tõttu mungad püüdsid ehitustöödega rutata. 1524. a. saatis Tallinna dominiiklaste kloostri Narva uuele kloostrile juba kirikukella, mis kaalus 2 leisikat 7 naela [11], samuti graveeritud hõbepitsati, väikese hõbelusika ja kümme hõbesõrmust, nähtavasti munkade arvule vastavalt [12]. Nii näib kloostri ehitustöö olevat jõudnud niikaugele, et palveteenistuse ruumid olid juba valmis ning klooster oleks võinud hakata iseseisvana funktsioneerima.

Kuid vahepeal oli asi võtnud terava pöörde. Mais võttis Tallinna raad oma linnas karmid abinõud tarvitusele mustade

munkade vastu. Nende varandused arestiti ja tehti korraldus, et linna õpetajad võivad pühapäeviti kloostrikirikus jutlustada, „et ka mungad võiksid õiget usku tundma õppida“ [5]. See, loomulikult, aitas mõjutada meeleolu ka Narvas. Siinse rae poolt munkadele tehtud takistused tekitasid viimaseis suurt pahameelt ja seetõttu olid mõned neist oma kõnedes unustanud tarviliku tagasihoidlikkuse. Nad olid oma jutlusis kibedaid etteheiteid teinud nii narvalastele kui ka nende naistele. „Mitte ühtegi vooruslikku naist ei leidu Narvas,“ öelnud nad „ja kui liiderlikkus oleks samasuguseks auasjaks, nagu välismaal joogimajade külastamine, siis poleks Narvas ühtegi maja, kus pärg küljes ei ripuks.“ Neitsisid polevat Narvas üldse ning munkadele antud lubadusi (kloostriehitamise toetamiseks) polevat peetud. Ometi olevat ju see, kes oma pitsatit ja kirja murrab, reetur.

Vihased kodanikud tõttasid kaebama ordumeistrile. Viimasel oli tööd nende rahustamisega. Ordumeister Plettenberg pidi isegi oma isiklikud mälestused Narva kohta esile tooma. Ta kirjutas Narva raele, et ta on ise noorpõlveaastail Narvas üles kasvanud ega ole millalgi leidnud midagi muud, kui et Narvas elavad vagad ning ausad inimesed, nagu see kahtlemata olevat praeguselgi ajal. Pilkajad pälvivad muidugi karistust, ometi ei tohtivat sellepärast terve mungaordu ja kõik kloostrivennad kannatada, kuna ju kõikjal leiduvat halbu inimesi. Munkade pagendamine tooks linnale ainult karistuse paavstilt, keisrilt ja Saksa riigilt. Evangeeliumi jutlustajailt nõudku linn, et nad täielikult evangeeliumi tõde kuulutagu, nii et sellest tekiks üksmeel ja rahu, mitte aga vastuolu munkade ja teiste vaimulikkudega ja et see ei kutsuks esile uuendusi, mis kirikliku korraga vastuolus. Narva kloostri konvendilt nõudis ordumeister Plettenberg eksinud vendade karistamist ja edaspidiste tülide lõpetamist [13]. Loomulikult ei andnud need manitsused soovitud tulemusi, sest mõni nädal hiljem, augustis, kuuldus juba, et prior ja kloostrivennad uuesti kloostrist lahkuda mõtlevad. Lahkumine ongi varsti pärast seda teostunud. Kõik varandused jätsid mungad peremehetult maha ning endised omanikud ruttasid igaüks oma annetisi tagasi võtma [6].

Arbusov arvab, et linna raad ja kodanikkond Narvas juba varakult olid liitunud evangeeliumiusuga, kuna linnuses ja Maarja peakirikus katoliku usk kauemat aega edasi kestnud, kiri-

kus isegi veel 1530. a.[13]. Ta mainib ka, et esimene luterlik pastor Narvas olnud Ambrosius Soye[14]. Linna rae suhtes on Arbusov nähtavasti siiski eksituses, kuna kirik kuulus raele, teda valitsesid kaks raehärrat ja sellepärast see ei saanud olla katoliiklik, kui raad oli luterlik. Kuid arvatavasti ei teostunud Narvas usupuhastus nii järsult kui Tallinnas, vaid paljud katoliku usu kombed kestsid veel mõnda aega[15]. Igatahes tekkis linna kirikul juba 1526. a. sellest raskusi, et paljud kodanikud ei tahtnud enam täita kirikule antud lubadusi, isegi testamentides määratud summasid ei tahetud enam välja maksta[16]. Linnuses said aga kirikhärrad Hinrik Reineke, Reinold Reineke ja Hinrik Warneke veel 1528. ja 1530. a. Tallinnalt rahasummasid selleks, et Püha Antoniuse kalmistul haudu pühitsetud veega piserdada, seega katoliku usu kombeid täita[17]. Kirik oli ka välimuselt ja sisseseadelt kauem katoliiklik kui Tallinnas, ja seetõttu ei jäänud Narvaski pildirüüstamine tulemata. 8. apr. 1532 kaebas raad Tallinnale, kirikus olevat altarid puruks pekstud ja inimesed ei pidavat kirikule antud lubadusi, vaid koguni käivat tagasi nõudmas endisil aegadel kirikule annetatud hõbeasju ja ehteid[18].

Protestantismi võidulepääsu kiirustasid osalt ka nälja- ja viletsuseaastad. Kaubandamine oli äärmuseni kokku sulanud. 13. märtsil 1525 kaebas Narva Tallinnale, et suurem osa kaupmehi linnast möödub ja linnas väga vähe kaubitsetakse. Linna ümbruses olevat nälg ja viletsus suur. Kui kiiresti abi ei tule, võivat kevadel sadandeid inimesi nälga surra[19].

Nälg kurnas tervet maad. Tallinn näiteks kaebas 5. mail 1525 ordumeistrile, et leivapuuduse pärast paljud talupojad põgenevad lastega linna, kus neid peab hospidales ja tänavail toitlustama[20]. Ja järgmise aasta maapäeval jutustasid Tallinna saadikud näljaajast õudseid lugusid: härrased pole ise enam suutnud oma talupoegi ülal pidada, vaid ajanud mehed ja naised koos lastega paljastena, haigetena, vigastena ja näljastena niisuuris hulgis linna, et eelmisel aastal surnud neid üksi Tallinnas mõni tuhat ja veel 1526. a. algul olnud neid veel mõni sada linna haiglais. Tallinn nõudis, et maale kirikute juurde ja alevitesse asutataks seegid[21].

Volmari maapäeval 2. juulil 1525 võeti arutusele Narva linna majanduslik seisund. „Loeti ette Narva linna väga kaeblik kiri linna suurest regressist ja vaesusest," — jutustab maapäeva pro-

tokoll. Sel puhul olnud pikki edasi-tagasi rääkimisi, kuidas „sellele vaesele linnakesele Venemaa piiri ääres abiks tulla." Kuid lõpuks pole Narva abistamise suhtes siiski mingit otsust tehtud [22].

35. Sören Norby.

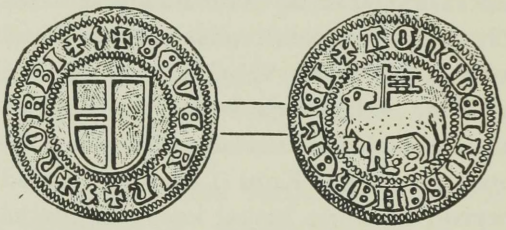
Kaubandamisele tegid kõne all olevail aegadel sagedasti raskusi rannaõigust kasutavad mõisamehed. Nii oli näiteks kipper Mattis Gollipe sunnitud oma laevaga randuma kuski Rakvere piirkonnas. Mõisaomanik Marcus Berg ei lubanud kipril kaupa oma laevalt päästa, vaid tunginud oma talupoegadega laevameestele kallale, peksnud neist mitmed vaeseomaks, raiunud läbi laevaköied ja kuulutanud laeva rannasaagiks [1].

Kuid hoopis suuremaid raskusi tekitas kaubandamisele endine Taani pealik Sören Norby. 16. sajandi teisel aastakümnel käis raske võitlus rootslaste ja taanlaste vahel Rootsi trooni pärast, mis lõppes Gustav Vasa valimisega Rootsi kuningaks. Sõja kestel püüdsid Hansa kaupmehed varustada Taani laevastiku poolt sulustatud Rootsi sadamaid. Kuid Taani vahilaevad olid valvsad ning konfiskeerisid tabamise korral koos saagiga ka laevad. Eriti agar oli Ojamaa pealik Sören Norby, kes oma tegevuse tõttu peatselt sattus konflikti Tallinnaga. Mõned Tallinna laevad olid nimelt sõitnud Tallinnast Rootsi sadamate suunas, kuid juba Naissaare all langesid nad Sören Norby vahilaevade kätte. Laevad ühes kaubaga kuulutati sõjasaagiks ning suurem osa kaubast jaotati kohe tingisõdurite vahel. Tallinna rae pöördumine Taani kuninga poole palvega, et sõjasaak tagastataks omanikele, ei kandnud vilja.

Sõjasaagi rohkus avatles Norby ja tema meeskonna vildakale teele, nii et ta sattus vastuollu koguni oma riigi valitsusega, kes vägevate hansalinnadega ei tahtnud teravasse konflikti sattuda. Seetõttu Söreni tegevus juba 1523. aastaks oli võtnud röövimise ilme. Nii ta võttis Ojamaa lähedal ära Tallinna kaupmehe Albert Glasemakeri laeva ühes väärtusliku laadungiga, mis koosnes vahast, karusnahkadest jne. Sügiseks ta oli juba mitmed Hansa laevad paljaks riisunud. Liikusid kuuldused, Sören viibinud vabalt ka ordusadamais, olgugi et orduvõimud seda eitasid.

Kui Taanis varsti seejärel kuningas Kristiern II oli sunnitud troonilt lahkuma ja tema asemele astus Frederik I, siis kor-

raldas viimane koos Lüübeki linnaga karistusekspeditsiooni Sören Norby vastu. Norby pääses siiski paari kaaperlaevaga põgenema. Ta tuli Saaremaa alla ja kirjutas siit Riia ja Tallinna linnale, Saksa ordule ja Saare-Lääne piiskopile, pakkudes kõikjale oma teenistust. Kuid tema nimi oli juba nii tuntud, et igalt poolt anti talle eitav vastus. Seejärel rändas Sören Norby Tallinna ümbruskonda, pesitses mõnd aega meriröövlina Aegna saare juures, saades rikkalikku saaki. Juuli algul 1524 rööviti Soome lahes Kõrgesaare all mitmed rootsi ja vene laevad tühjaks, kusjuures laevamehed üle parda merre heideti. Tallinnas vahistati ühenduses selle sündmusega mitmed soome ja eesti talupojad ja poodi üles, nähtavasti ühendusepidamise eest Norbyga. Sama aasta sügisel valis Norby peatuspaigaks kas Rosona või Luuga suudme ja hakkas sealt röövitud kaupa Ivangorodi turule toimetama. Tallinn palus Narva foogti astuda Ivangorodis samme, et säärasele olukorrale lõppu teha. Narva sammud ei andnud aga tagajärgi ja 1525 andis Ivangorodi pealik vürst Ivan Buinos Norbyle koguni loa Ivangorodis peatuda [2]. Tolle aja paiku muutus Norby tegevus eriti hoogsaks. Tallinna linnaarhiivis leidub kaupade nimistu, mis Norby olevat kaupmeestelt röövinud: tervelt 26 Tallinna kaupmeest on tema läbi kannatanud, teiste linnade omadest rääkimata [3].

Pilt nr. 40. Sören Norby raha

See kõik sundis Tallinna aktiivselt Norby vastu välja astuma. Kui tema pöördumine Ivangorodi pealiku poole Norby pagendamise suhtes jäi tagajärjetuks, siis varustas Tallinn enda poolt 5 sõjalaeva ja saatis nad tingisõduritega välja. Sõdureid juhtis Andreas van Dalen [25]. 29. okt. 1526 jõudsid laevad Narva jõele. Siin seisid ka Sören Norby mõlemad kaaperlaevad „Flemming" ja „Klevelues" allpool Ivangorodi linnust jõekäärus ankrus. Järgmisel hommikul, 30. okt. ründasid Tallinna laevad Norby laevu. Algusest peale oli ülekaal Tallinna laevastiku pool. Vististi oli neil ka võimalik vaenlast ootamatu kallaletungiga üllatada. Venelased enda poolt pidasid kallaletungi Sörenile nende kindluse all piiri rikkumiseks ning avasid nii linnusest kui ka

kaldal asuvaist majahüttidest tule Tallinna laevadele. Seega arenes jõel päris korrapärane lahing, mida Narva linna müüridelt suure põnevusega jälgiti. Lahing lõppes Norby täieliku kaotusega. Ta põgenes meeskonnaga kaldale, jättes laevad kallaletungijaile sõjasaagiks [4].

Kahtlemata võisid venelased Tallinna laevade tegevust vaadelda avaliku väljakutsena. Meelepaha Ivangorodis Tallinna ja Narva vastu oli suur. Kuid ka taanlastega olid Tallinna vahekorrad halvad, halvenedes veelgi. Taani ja Vene teatavasti olid lepinglased, sellepärast võis Tallinn juba novembri algul nentida, et ka taanlased on temale vaenlikud. Veel rohkem mures oli aga Narva elanikkond. Ivangorodi pealik Buinos suri küll varsti peale jõelahingut, kuid kohale sõitnud uued pealikud suhtusid algusest peale Narvasse vaenlikult, nii et Narva oli sunnitud Tallinnalt abiväge ja püssirohtu paluma [5]. Detsembris olidki Tallinna ratsatingisõdurid juba Narvas. Nad kaebasid, et neile makstavat liig vähe palka, kõigest 5 marka kuus, millest nad aga iga nädal ühe marga pidavat toidu eest loovutama. Sulased nõudsid palka juurde, ähvardades vastasel korral linnast lahkuda. Vaevalt suutis Narva raad neid manitseda nii kaua ootama, kuni Tallinnast vastus jõuab tagasi [6].

Sören Norby pidas Narvat ka 1527. a. ärevuses. Moskvast tulnud vene kaupmehed teadsid rääkida, Norby läinud kõigi oma sulastega Moskva suurvürsti juurde ja võetud viimase poolt vene teenistusse [7]. Tallinn saatis selle peale Cort Vinke saadikuna suurvürsti juurde, nõudes kurjategijale tema poolt toimitud hirmutegude eest karistust [8]. Kuid suurvürst laskis vastata, et tema ei saa karistada Norbyt nende tegude eest, mis viimane on toiminud enne vene teenistusse astumist [9]. Ivangorodi pealik käsundati aga Norby juba Vene pinnal asudes tema poolt omastatud kaupu kaupmeestele tagastama [10]. — Hoolimata sellest leplikust vastusest, ei tahtnud ärevus siiski vaibuda. Enne nelipühi pöördusid suurvürsti saadikud Stokholmist tagasi Ivangorodi. Neid saatis Rootsi pealik Olof Svarte, kes kasutas juhust, et Narvat külastada ja siin mõningaid isiklikke asju õiendada. Ta peatus pürjermeister Joh. Bussinki majas ja hoiatas tõsiselt narvalasi venelaste eest, kellel olevat kõige halvemad kavatsused Narva suhtes. Ta teadis rääkida suurte pitsatitega varustatud salajasest suurvürsti kirjast Ivangorodi pealikule. Ka tulirelvade meeskond Ivangorodis korrastavat oma relvi kal-

laletungi jaoks. Lähemate teadete hankimiseks Narva saatis välja salaluuraja [11]. Kuid seegi kord olid ärevad teated alusetud. Norby elas aasta lõpuni rahulikult Moskvas. Muu seas selgus, et Norbyl oli Lääne-Euroopaski väga mõjukaid eestkostjaid. Keiser Karl V ise pöördus kirjalikult Moskva suurvürsti poole palvega, lubada kapten Sören Norbyl takistamatult ära sõita, kuna keiser tema teenistust väga vajavat [12]. 1528. a. algul kirjutas Riia raad, et Moskva suurvürst olevat Norby ühes 60-mehelise salgaga Venemaalt lahkuda lasknud. Üks salkkond viimasega kaasas olnud mehi on Vindaus võetud ühele saksa laevale. Kui nimetatud laev merele sõitnud, olevat nad, nagu kalurid kõnelda teadnud, visanud laevamehed alasti üle parda. Ise aga sõitnud minema [13]. Teises kirjas, 18. jaan. 1528 teadis Riia raad jutustada, Norby ise 12 sulasega olevat läinud läbi Leedumaa Saksamaale. Üks osa tema mehi aga peatunud pikemat aega Holmis, 2 penikoormat Riiast. Nendest osa mehi pakkunud end isegi Ordu teenistusse [14]. Narva andmetel Norby reisinud Brandenburgi markkrahvi juurde [15].

Hädaohu möödumisel lahkusid Tallinna tingisõdurid jälle Narvast. Nende palga ja ülalpeo kulude katteks võeti kõigilt Narvas olnud kaupadelt maksu „ruethergelde" nime all. Maksu nõudmine tekitas palju tüli, kuna mitmed keeldusid maksmast, eriti need, kel korda ei läinud oma kaupa Narvas realiseerida [16].

1528. a. vaibus elu Narvas jälle harilikesse rööpaisse. Otsekohe, loomulikult, kerkis päevakorrale kaubanduse elustamise küsimus. Kaubandamine Tallinna ja Ivangorodi vahel kestis Narva kaupmeeste meelehärmaks lakkamatult. Seejuures teotsesid vahetalitajatena sageli Rootsi alamad — karjalased [17]. Narva kaupmehed aga otsisid tihedamaid sidemeid Riiaga. Riia kaupmeestele oli vahepeal selgunud, et kaupade lähetamine Pihkvasse veeteed mööda üle Narva tuleb odavam kui maanteed mööda. Vahendajaiks seejuures olid Narva laevnikud, enamikus eestlased — rae keelust hoolimata, kes püüdis Tallinnaga häid vahekordi hoida. Nii tulid 9. juulil Riiast kaks eestlasest kiprit, Pitk Lauri ja Peter Tibbo, kaubaga (viin ja heeringad) Narva ühes Pihkva venelastega, kellele kaup kuulus. Muidugi teenisid Narva kiprid, voorimehed ja kandjad seesuguse kauba veo ja ümberlaadimise pealt. Mis puutub Narva rae seisukohavõttu sellise kaubaveo suhtes, siis polnud see, loomulikult, soodus,

kuna raad väitis, et narvalased ei tohi olla kaubavedajaiks venelaste kaupade edasitoimetamisel Riiast Pihkvasse [18].

Tallinna ükskõiksus Ivangorodi kaubanduse suhtes ei andnud Narva kaupmeeskonnale rahu. 16. jaanuaril 1529 otsustas Narva raad uuesti suure valjusega hakata kinni pidama 1513. a. otsuseist. Selleks muide kirjutati vanad otsused ümber linna uude memoriaalraamatusse (denkelbok) [19]. Linnal olid samal ajal teoksil suuremad ehitusetööd, mis nõudsid rohkesti raha. Linna raad tõusetas nüüd uuesti küsimuse, et Narvas on palju tallinlasile kuuluvaid maju ja tühje krunte. Suur osa neist majust seisvat tühjalt, elanikkudeta. Rea aastate kestel polevat neilt kinnisvaradelt linnale täidetud avalikke kohustusi. Narva nõudis, et Tallinna raad annaks oma kodanikele teada, et viimased nelja nädala jooksul ilmuksid oma kohustusi täitma [20]. Narva rahustamiseks hakkas Tallinna raad uuesti Ivangorodi venelasile tegema oma linnas kitsendusi. Nagu venelased 1540 kaebasid, olnud neil vanasti Tallinnas 12 kaubakeldrit, kuid 1529 olevat neilt keldrid ära võetud ja neid endid linnast välja aetud. Pärast seda üüritud neile keldreid ainult 8 päevaks korraga [21].

Neil aastail kerkis teraval kujul päevakorrale ka linna kindlustamise küsimus, kuna Venemaa ja Taani vahelise lepingu tõttu ka Taani laevastik merel ohtlikuks muutus. 1530. a. kevadel ilmuski laevastik rohke arvu tingisõdurite ning sõjavarustisega Narva lahte. Ta oli tugevasti kannatanud tormi käes. Jõe suudmesse jõudis 4 laeva umbes 400 mehega. Üks pealikuist, Hans Kylenbrugge, tuli umbes 200 mehega koguni üles linnuse alla, paludes foogtilt abi laevade üürimiseks, millega hukkunud laevadelt päästetud mehi kodumaale tagasi viia. Selle väesalga lähenemisel tekkis linnuses tõsine ärevus: hakati isegi suurtükke paugutama, mille tagajärjel mõni vana roostetunud kahur lõhkes. — Foogt muidugi ei saanud võõraste soovele vastu tulla ja 9. mail läksid laevad uuesti merele. Kuid meeleolu Narvas ei rahunenud. Kardeti, et Taani laevastiku sõit Narva võis olla ainult luurekäik ja et laevad võivad tagasi pöörduda tugevamate jõududega. Sellepärast nõudis Narva raad energiliselt: majaomanikud-tallinlased hoolitsegu, et nende majadesse Narva elanikud asuksid, kes neid kaitseksid, vastasel korral kuuluvat majad Lüübeki õiguse põhjal võõrandamisele [22]. Narva enda kaitsejõud ja -vahendid olid linna kaitseks nõrgad. Seepärast

ühes vajalise kaitseväega palus Narva Tallinna saata ka suurtükke (steenbussen), et neid asetada värava ette kindlustisile [23]. Kardetud kallaletungi merelt ei tulnud, kuid veel aastate pärast usuti Narvas, et Taani laevastik oli sõitnud jõe suudmesse kurjade kavatsustega, ja ainult seepärast, et vaiad olid jões rammimata, laevad ei julgenud jõkke sisse sõita, kartes madalikku, mis päästis linna. „Oleksid vaiad olnud rammitud, siis oleks see meile olnud suureks õnnetuseks, hukatuseks ja kahjuks," kirjutas Narva raad hiljem Tallinnale [24].

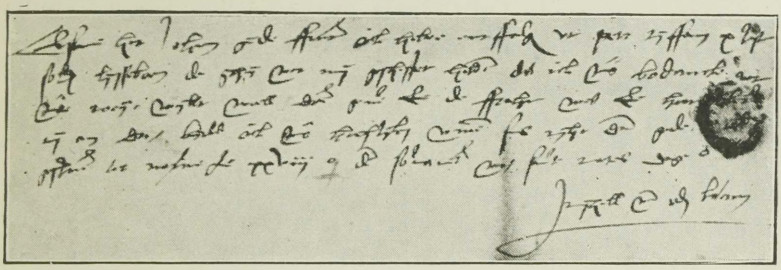
---

36. Uusi sekeldusi venelastega ja Tallinnaga.

Eelpool esitatud asjaolude tõttu pole imestada, et venelased oma üleolekut ja Narva abitust hinnates ülemeelikuks läksid. 6. augustil 1530 üks Narva kodaniku Reinhold Hoegreve laev oli Narva jõkke sisse sõites sunnitud madala vee tõttu vene kalda poolsel küljel sõitma. Tuulise ilma pärast joosnud laev kogemata randa. Ehkki laev jäänud terveks, on ometi Vadjakülast pärit vene talupojad tunginud hulga paatidega sellele kallale, viinud kaubad ära ning raiunud laeva põhja läbi, et teda jõkke uputada. Ordu talupojad, kes vastaskaldalt laevale appi tahtsid minna, aeti venelaste poolt väevõimuga minema ning laevalt päästetud kaubadki võeti neilt ära. Röövimise asjus Ivangorodi sõitnud Narva saadikud ei saavutanud midagi. Tagasi tulnud, nad kaebasid, et venelased olnud ülbed ja parastanud veel pealekauba [1]. 9. augustil läksid Narva saadikud kaupade röövimise pärast uuesti Ivangorodi pealiku juurde. Pealik kostnud neile, uppunud varandus kuuluvat jumalale ja suurvürstile, nagu ka see osa, mille ordu talunikud päästnud ja mis venelased neilt omastanud. Seepärast midagi tagasiandmisele ei kuuluvat. Hoegreve kaup olevat küll kõik alles, kuid seda ei antavat enne tagasi, kui tasutud on vene kaupade hind, mis Dirich Kalffi talupojad venelasilt röövinud. — Narva raad arvas, need vahejuhtumid peaksid Tallinnale selgustama, kui kahjulik on kaupmeeskonnale endale kaubandamine Ivangorodiga. Ta soovitas, Tallinn pidagu venelaste kaubad kinni, kuni Ivangorodi all kinnipeetud kaubad vabaks antakse [2].

Ühenduses nende sekeldustega sagenesid ka sõjajutud. Ordumeister W. v. Plettenbergini jõudsid kuuldused, et Taani kunin-

gal olevat ordumaade suhtes halbu kavatsusi. Oma muredest teatas Plettenberg ka Narva foogtile Remmert van Scharenbergile. Foogt kutsus raehärrad enda juurde linnusesse ja manitses neid seal, et nad truult valvel oleksid linna julgeoleku pärast, andes neile ordumeistri teated edasi. Ordumeister käskinud ka Tallinnale edasi anda, et kõik need Tallinna kodanikest, kellel on majad Narvas, saadaksid sinna igaüks ühe relvastatud sulase-sakslase ja ühe sulase maa pärisrahva seast majade kaitseks. Samuti pidi Tallinna kaupmeeskond hoolt kandma, et saaks tingisõdureid Narva saadetud. Narva raad ruttas seda ordumeistri korraldust Tallinnale edasi andma ühes Tallinna kodanikkude nimistuga, kellel Narvas olid majad. Nõuti, et abi saadetaks Tallinnast välja esimese lahtise veega [3].

Pilt nr. 41. Narva pürjermeistri Michel v. d. Brame käekiri.

Kuid Tallinnal polnud tahet Narva kaitseks oma kodanikke koormata. Narva poolt 1529 kehestatud sundmäärus oli kahtlemata Tallinna kaupmeestele pinnaks silmas. Et survet avaldada Narvale, kehestas Tallinn ka enda poolt kitsendusi Narva kaupmeeste suhtes, keelates Narva kodanikele rukki müügi Tallinna sadamas laevalt ja nõudes, et kaup veetaks igakord lattu. Narva raad leidis selle korralduse olevat lausa ülekohtuse, kuna Tallinna ja Tartu kaupmehed Narvas vabalt oma kaupu võivat müüa laevalt, ilma lattuveo sunduseta. Isegi sool, millelt Narvas võetakse erimaksu, mööduvat linnast vana kombe järgi takistusteta. Tallinna keeld olevat seda imelikum, et Narvast saadetavat väga vähe rukist Tallinna [4].

Ivangorodi kaubandus samal ajal ei näinudki raugevat. Suve algul kaebas näit. Narva raad, et üks Narva jõkke sõitnud Hollandi laev Amsterdamist peatunud esmalt Ivangorodi all „Stoerkule" juures ja alles pärast seda tulnud Narva sadamasse [5].

Kui suve poole Tallinnas puhkes nakkustaud, mis põhjustas suure surevuse, tahtsid paljud Tallinna kodanikud, muidugi need, kel Narvas olid majad, perekonna saata Narva taudi eest varjule. Kuid Narva raad astus kavatsusele järsult vastu. Ta väitis, et linn võtaks küll meeleldi vastu külalisi, kuid et sel juhul jutud Tallinnas puhkenud taudist võiksid kergesti ulatuda venelaste ja suurvürsti kõrvu ja põhjustada kaubatee sulgemise [6].

Tallinna vastus Narvale rukkimüügi kitsenduste pärast oli täis etteheiteid. Narva olevat hakanud Tallinna kodanikkude kaubandamist piirama, keelates oma sadamas Tallinna laevadel kauba ümberlaadimise vene lotjadele. Ka ei lubatavat tallinlastel müüa soola väikemüügi korras Narva linna piires. Narva vastas, et laevadelt ümberlaadimise keeld käib ainult üksikute maksustatud kaupade kohta, mis peavad linna kaalule minema, et üheski linnas võõrail kaupmeestel ei lubata võistelda linna oma kodanikkudega, mispärast ka Narva ei või lubada soolamüüki kaalu ja poole sälitise viisi. Venelased olevat juba niigi suure osa soola väikekaubandusest kiskunud Ivangorodi ja kui nüüd Tallinna kaupmehed ka veel hakkaksid Narvas soola müüma väikemüügi korras, siis peaks Narva linn lausa hävinema. Narva meenutas enda poolt Tallinnale varemini antud lubadusi, piirata ivangorodlaste sõitu Tallinna. Ometi purjetavat ivangorodlased suuris hulgis Tallinna poole, kuna Narvas soolakaubandus seisvat soikus [7].

Arvatavasti selle tüli kestel keelas Narva tallinlastel kinnisvarade edasiandmise Narvas ja keeldus müügi-ostu tehinguid kandmast Narva linnaraamatuisse, juhul, kui uus omanik ei olnud Narva linna kodanik. Sellele vastas Tallinn korraldusega, et seesugused tehingud kantakse sisse Tallinna linnaraamatuisse, kuigi kinnisvara asub Narvas. Siit peale leidub Tallinna linnaraamatuis juba vastavaid sissekandeid.

1532. a. algul sõitsid maapäeva puhuks Volmarisse Narva pürjermeistrid Johann Bussink ja Frederik Korff. 28. veebr. võtsid nad osa Tallinna, Tartu, Riia, Pärnu, Viljandi ja Volmari linna omavahelisest nõupidamisest. Kuna orduvõimud veel katoliku usu kombeid linnadele tahtsid peale sundida, siis kavatsesid linnad luua ühise rinde oma usuvabaduste kaitseks. Kolme suurema linna poolt väljatöötatud seisukohad esitati koosolekul ja kiideti heaks. Neis nõuti õigust kuulutada ainuõndsustavat

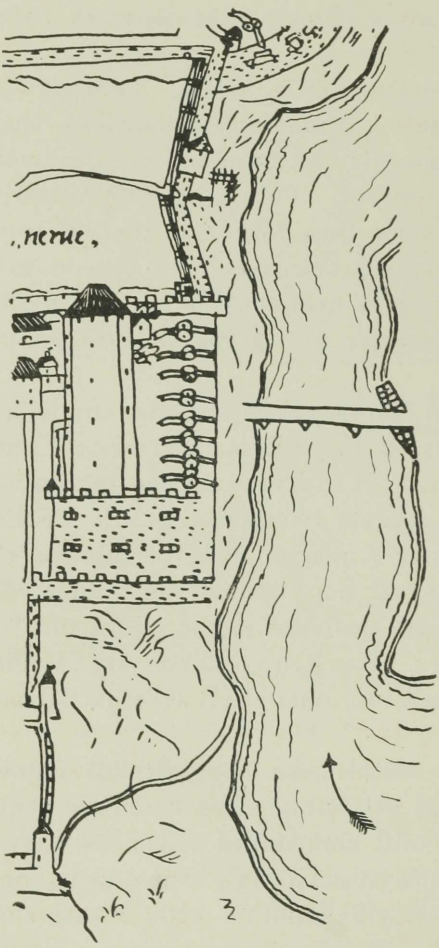
jumalasõna avalikult ning puhtalt vana ja uue testamendi alusel ning protestantlikke jutlustajaid vastu võtta ja ametisse seada. Väikelinnad palusid, et suuremad linnad usuküsimusis nad oma kaitse alla võtaksid, mida viimaste poolt lubatigi. — 5. märtsil kutsuti kõigi linnade saadikud ordumeistri ette gildituppa, kus nad oma soovid usuvabaduse asjus ühiselt ette kandsid maavürstile.

Päev hiljem külastasid ordumeistrit Tartu, Tallinna ja Narva saadikud kaubanduslikkude küsimuste selgitamiseks. Nad palusid, et Marienburgi kaubatee suletaks, kuna see tee Liivimaa kaubalinnadele palju raskusi tegevat. Paluti ka ordumeistrit lasta vabaks metallidega, nagu vask, tina, valgevask jne. kaubandamine. Veel päev hiljemgi käisid kolme eelpool tähendatud linna saadikud koos Pärnu omadega ordumeistri juures, et esitada temale kaebusi kaubaröövimiste üle laevaõnnetuste puhul Ordu maade randades [8].

Volmaris viibides nõutasid Narva pürjermeistrid endile ka eriaudientsi ordumeistri juures, et tutvustada teda oma linna vajadustega. Eriti kaebasid nad, et Narva ümbruse talupojad toimetavad oma majapidamise saadusi Ivangorodi turule. Selle kaebuse põhjal andis ordumeister 7. märtsil 1532 korralduse, et kõik Narva linna ümbruse talupojad, kuulugu nad mõisnikele või Ordule, peavad oma majapidamise saadused tooma Narva turule, kus neile täishind kindlustatagu. Kes kaupa püüab viia üle jõe Venemaale, sellel võõrandatakse kaup, ilma et tal selle üle õigust oleks kaevata [9].

Katk möllas Tallinnas sel aastal sama hoogsalt kui eelmiselgi. Narva jõe suudmes seati sel puhul sisse karantiin ning kõik Tallinnast tulevad laevad olid kohustatud seisma 14 päeva suudmes, enne kui nad Narva alla pääsesid. Et kiprid seda korraldust täidaksid, selle üle valvasid suudmes ordu maasulane ja talupojad. Kuid kiprid sageli ei hoolinud keelust, vaid sõitsid edasi linna alla. Nii sõitsid Tallinna kiprid Olef Witte ja Kersten Holm oma laevadega Narva jõkke. Kuigi kubjas neile jõe suudmes teada andis, et nad 14 päeva peavad karantiinis seisma, sõitsid laevad omavoliliselt Narva alla. Siin sai teatavaks, et Kersten Holmi laeva ülestulekul oli surnud laeval keegi noormees. Linna foogt ühes kirjutajaga läks seejärel laevale ja nõudis, laev sõitku tagasi Kiffholmi juurde. Kuid sedagi korraldust kipper ei arvestanud. Teisel kipril, Olef Wittel aga

suri samal meresõidul suurem osa laevamehi ning ta otsustas pöörduda Tallinna, et seal uusi laevamehi kaubelda. Narvas trahviti mõlemaid kipreid. Viimased ei olnud aga Narva rae otsusega rahul ning kohe Tallinna jõudes tõstsid kaebust Narva teguviisile. Tallinn tegi sellepärast Narvale etteheiteid. Kuid Narva rael oli seekord kerge end süüst puhtaks pesta, väites, et korraldused karantiini suhtes on antud ordufoogti poolt ja trahvirahadki lähevad foogtile[10], kelle võimkonda kohtupidamine suudmes kuulub. Kuna taud Tallinnas ei lakanud, tuli Narval sügise poole suve uuesti soovi avaldada, et Tallinna kaupmehed oma kaupadega parem koju jäägu, sest vastasel korral Venemaa võiks kaubavahetuse sulgeda[11].

Pilt nr. 42. Narva linnus 1612. a. Skitsi järgi samast aastast joonist. J. Naha.

Venelastega oli lepindutud 6. jaanuaril 1533 korraldada Narvas nõupidamine kaubanduslikkude tülide lahendamiseks. Päeva õnnestumise kohta puuduvad andmed[12]. Igatahes jäi vahekord endiselt pinevaks, sest järgmisel kevadel andis ordufoogt Remmert van Scharenberg uuesti korralduse, iga tallinlane, kel on Narvas maja, saatku jääminekuga kohe siia üks truu saksa sulane, kes aitaks linna kaitseda. Samuti toimigu kaupmehed. Narva kurtis sel puhul Tallinnale, et üksinda tema kodanikel käivat vahiteenistus täiesti üle jõu, samuti linna kindlustamistöödeks liiva, lubja ja ehitusmaterjalide vedamine ning päeviliste andmine tööle[13]. Paar nädalat hiljem kordas Narva oma palvet, kuna ordumeistrilt oli tulnud uusi andmeid Taani kuninga hal-

vust kavatsusist. Ühes väega paluti Tallinnalt linna kaitseks pool tosinat kivikuulidega suurtükke, mida Tallinnal nii rohkesti olevat ja millega olevat võimalik avada marutuld piki vallikraavi [14].

Kuid Tallinna kaupmeeste seas valitses endiselt meelekibedus Narva poolt tehtud korralduste pärast, mis võõraste kaubitsemist kitsendasid. Tallinna raad väljendas linnas valitsevat meeleolu oma kirjas Narvale koguni sel kujul, et Narva enda kaubitsemine saatvat kaupmeeskonnale kahju. Selle kirja mõjul puhkes ka Narvas viha lõkkele. Teravasisulises kirjas 1. aug. 1533 tõrjus ta tagasi Tallinna etteheiteid. Kuna Tallinna kodanikud kaebasid, et nad Narvas ei saa vabalt oma maju ja põlde kasutada rae teatud korralduste pärast, siis vastas Narva raad, et keegi ei keelavat neid tallinlasi Narvas abiellumast ning astumast Narva kodanikeks. Aluseta olevat ka kaebus, et Tallinna kaupmeestel ei lubatavat enam sadamas oma laevadelt kaupa müüa, vaid sunnitavat neid nagu ilusas näidendis oma kaupadega ümber papagoipuu sõitma. Kaebus olevat täiesti väär, sest ainult soola ja heeringate kohta kehtivat linnas nõue, et neid peab toodama kiirkaalule Vene värava juures. Papagoipuugi ei seisvat juba 12 aastat enam sadamatee ääres. Ka soolatollide pärast ei tohitaks nuriseda, sest kui seda maksu ei võeta, siis hakkavad linna müürid ja tornid varisema, kuni nad koguni hävinevad. Kõige rohkem pahandas aga Narva raehärrasid Tallinna etteheide, et Narva kodanikud on kahjuks kaupmeeskonnale. Nad väitsid, et kõikide linnade statuudid ehk burspraked üksmeelselt toonitavad, et ainult põlisel linnakodanikul on kõik kaupmehe õigused, ja et iga võõras on põlisele kodanikule koormaks, mitte aga põline kodanik võõrale. — Tallinna kodanikud olevat isegi eesõigustatud Narvas, nad vedavat vabalt rukkeid ja kaeru välja, kuna Narva omad kodanikud seda teha ei või, vaid peavad luba paluma isegi siis, kui tahavad poolt sälitist jahu välja vedada [15].

---

37. Venelased sulevad Narvale kaubatee.

Viljandi maapäeval 4.—12. veebruarini 1534 kaebasid Tallinna ja Tartu esindajad, et Narva ei hooli linnade poolt kehestatud linapraakimise korraldusest ja võtab venelasilt vastu ka praakimata ja sulatamata rasva. Et aga Narva Hansasse ei kuu-

lunud ja viimase korraldused temale polnud siduvad, siis ei saadud maapäeval midagi otsustada [1].

Märtsis kaebas Narva raad omakorda tööliste äravalgumise pärast. Tallinnas olid nimelt käimas suured ringmüüride ehitamise tööd ja need meelitasid Narvast töölisi Tallinna. Raad nurises, et Narva linn peab talve läbi töölisi toitma, kuid suvel valguvad nad mujale. Tallinn võivat endale mujalt küllaldaselt töölisi hankida. Seepärast paluti Narvast tulevaid inimesi mitte tööle võtta, kuna vastasel korral jäävat linn kaitsejõu poolest nõrgaks. Pealegi liikuvat kuuldusi, et kevadel ähvardavat mere poolt vaenlane [2].

Kesksuvel tekkis Narval uus arusaamatus venelastega. Ivangorodi pealik nimelt oli Pihkva kaupmeestel ära keelanud kaubasõidud Narva ja sulgenud tee Narva linna ja Peipsi vahel, nii et pihkvalased ega ka Tartu kaupmehed ei pääsenud enam Narva ei maanteed ega veeteed mööda. Kõiki kaupmehi, kes tulid ülevaltpoolt vilja või muu kaubaga, samuti ka neid, kes Narvast koju tagasi pöördusid, lasknud pealik valvata. Selleks olnud tal väljas vahipeal püssimehed, „pitšelnikud" (piščalniki) nagu Narva raad kirjutas, kes sellised keelust üleastujad vangistanud. — Nii kaubitsenud mõned pihkvalased suvel Narvas. Joala kose juurest (Kulgult) tahtnud nad saadud kaubaga jälle jõge mööda koju tagasi sõita. Vääska külas peatunud nad silla juures. Seejärel tulnud aga püssimehed Ivangorodist, tunginud külasse, võtnud kaupmehed kinni ja viinud nad kõigi kaasasolevate kaupadega Ivangorodi, kus nad torni heidetud. Vääska külas peale selle lasknud venelased maha ja haavanud mõningaid inimesi ja kariloomi. Varsti pärast seda sõitnud Narvast mõned Tartu venelased soolaga jõge mööda üles. Ramuthen'i nimelises kohas nad peatunud *). Kuid öösi tunginud püssimehed nende juurde, peksnud neid rängalt ja võtnud neilt ära soola ja muud kaubad. Muu seas olnud Narva kodanikul Tõnis Westfalil saadetise hulgas 11 kotti soola; ka selle võtnud venelased ära ja löönud talupoja, kes soola Vasknarvas ära pidi andma, poolsurnuks. Narva foogt ja raad lähetasid ses asjas ühise saatkonna Ivangorodi, kuid tulemusteta. Nad kaevanud ka Moskvast kohalesõitnud vojevodale Timofei Aleksandrovitšile, kuid ka see ei aidanud. Narva otsustas siis venelasi samuti kinni pidada ja neil mitte

*) Sellenimeline koht on praegu tundmatu. Ehk oli see praegune Rantovka Narva jõe paremal kaldal, allpool Vääskat.

lubada sõita Tallinna poole. Kuid see pahandas jälle Tallinna, kes säärasest surveabinõust kuuldagi ei tahtnud [3]. Sellest hoolimata Narva takistas kuni sügiseni kaubasõite Tallinna poole. Narva raad kinnitas kangekaelselt, et tema venelasi enne edasi ei lase, kui Ivangorodi pealik on vabaks andnud äravõetud soola. Sel puhul heitis Narva Tallinnale uuesti ette, et ta ei pea kinni Ivangorodi kaubandamise suhtes antud lubadusist. Kõigil olevat teada, kuidas karjalaste laevad sõidavd Tallinna ja Ivangorodi vahet ja kuidas ka Tallinna omad kaupmehed sõidavad Narva sadamast mööda Ivangorodi, et seal kaupu maha ja peale laadida. Ka talupojad ei hoolivat enam ordumeistri keelust, vaid sõitvat üle jõe ja kaubitsevat kõigega, mis neil on müüa [4].

16. märtsiks 1535 saabusid Ordu saadikud, nende seas ka Narva pürjermeister Frederik Korff, rahulepingu pikendamiseks Moskva. Moskvast juhatati saadikud jälle Novgorodi, kus rahuleping pikendati 1535. a. nelipühist alates 20 aasta võrra, kuni nelipühini 1555. Ordu nimel kirjutasid rahulepingule alla pürjermeister Fred. Korff ja aadlik Joh. Lode [5].

Pilt 43. Narva pürjermeistri Fred. Korffi pitsat. Joonist. J. Naha.

8. sept. 1535 oli Narvas määratud päev venelastega, et lahendada igasuguseid kaubanduslikke arusaamatusi [6].

Tallinnas mässas selgi suvel katk, mis alles sügisel hakkas raugema [7].

1536. aastal tekkis Narvas ärev kuuldus, et suurvürst hakkavat Narva jõe suudmes [8], seal, kus jõgi kõige kitsam ja tema vool kõige käredam, uut kindlustist ehitama, et täielikku kontrolli jõekaubanduse üle enda kätte saada. Selleks sõitsid kohale mitmed bojaarid ja üks „ülejooksik" välismaalane, kes olnud vilunud ehitusmeister. Ka Ivangorodi kavatseti laiendada. Ivangorodi juures olnud lugematud hunnikud põletatud lupja ning valmismurtud kive, mida esimesel võimalusel kavatsetud jõge mööda alla saata.

Ivangorodi linnuse külje all lasknud ehitusmeister välja mõõta 60 sülda pika ja 30 sülda laia maatüki. Sinna oli kavatsus ehitada suur kivist laduhoone, kuhu kaalgi taheti seada. Sellesse hoonesse pidid kaupmehed kõik oma kaubad paigutama [9].

Venelased olid neil aastail õige väljakutsuvad. Näit. kaebas Narva, et venelased hiilivat öösiti suudmes ankrus seisvate laevade juurde ja raiuvat neile augud sisse, et kaupa seejärel hukkuva varanduse päästmise ettekäändel röövida [10]. Kaubavahetus ise oli soikus, sest venelased olid keelanud tähtsamate kaubaveo-artiklite — rasva, lina, kanepi ja rauakaupade — väljaveo ning piirile valvurid pannud, et vältida salakaubitsemist. See kitsendus loomulikult oli vastuseks orduvõimude korraldusele, millega keelati vase, inglistina, tina ja väävli väljavedu Venemaale. Orduvõimud lasksid Riia ja Pihkva vahet kulgevate vene kaupmeeste vaadid ja pakid hoolega läbi otsida ja keelatud kauba leidmise korral selle konfiskeerida [8]. Venelased oma vastukeeluga muidugi taotlesid orduvõimude poolt tehtud kitsenduste kaotamist. Selles asjas käis aprillis vene saatkond ordumeistri juures [11], kuid nähtavasti tulemusteta, sest keset suve teadsid Narvas mõned ustavad Novgorodi ja Pihkva venelased, samuti ka vene vanglast põgenenud leedulasedki rääkida, suurvürsti uus saatkond jõudnud Pihkva, olles teel ordumeistri juurde, et nõuelda kõigi kaupade väljaveo vabaks andmist. Edasi kõneldi, et kui ordumeister venelaste nõudeid ei peaks rahuldama, siis tahtvat suurvürst soola ja heeringate sisseveo Venemaale keelata [12].

Keeldude tulemusena õitses salakaubitsemine Ivangorodis. Narvas teati palju rääkida keelatud kaupade, nagu väävli ja tina veost Ivangorodi. Kui maapäeval ordumeister tegi Tallinna esindajaile kibedaid etteheiteid salakaubitsemise pärast, siis vastasid Tallinna saadikud, et nemad sinna midagi parata ei saa [13].

Narva omakorda tegi aga Tallinna kaupmeestele piiril kaubandamisel järjesti uusi kitsendusi. Juba 1535 kaebas Tallinn, et Narva raskendab lina ostu venelasilt [14]. 1536. a. sügisel nurises Tallinn erimaksu pärast, mida võeti kaupadelt, kui need läksid Joalast üles Peipsi poole. Narva raad aga kostis, see olevat igivana maks, mida võetud juba tol ajal, kui Narvas veel kiirkaalu ei olnud, nii siis juba enne 1460. aastat. Narva põhjendas selle maksu vajadust sellega, et venelased ja eestlased varastavat teel kaupa ja kui Narvast lähetatud kaupa ei kaaluta, siis ei saa Tallinn enam pärast selgustada, kas kaupa on tellitud hulgal lähetatud [15].

1537. a. kevadel hoiatas ordumeister Narvat uuesti võimalikkude ohtude eest. Narva kartis kallaletungi ka mere poolt ja

jättis seepärast kevadel laevasõidutee vaiadega märkimata, et võõrad ei pääseks jõkke [16].

Narva kaubanduslikud sidemed Riiaga olid nüüd juba sedavõrd kõvenenud, et Tallinn oli valmis mõnesuguste kitsendustega tunnustama Riia õigusi laevaga kaupa saata Narva. Näit. nõudis Tallinn, et Narva ei tohi lähetada lahtist soola, vaid ainult kottides [17]. — Nähtavasti andis Tallinn Riiale järele selleks, et Riia nõustuks Marienburgi kaubatee kasutamisest loobuma.

1538. a. teisel poolel täiendas Narva jällegi määrusi sissesõitnud kaupmeeste äritsemise asjus. Tallinn kaebas, uute määruste järgi võivat sissesõitnud kaupmehed osta Narvas venelasilt lehmanahku mitte vähem kui 200 korraga, vasikanahku mitte alla 2000, vaha ja rasva mitte alla ühe sälitise [18]. Narva raad ei eitanud, et vasika- ja lehmanahkade ülesostu oli võõraste kaupmeeste suhtes piiratud, kuid väitis, et vaha- ja rasva kokkuostus käidavat igivanade määruste järgi. Narva omad kaupmehed nõudnud raelt vanust määrusist täpsemalt kinnipidamist, kuna muidu võistlus võõraste kaupmeestega raskub. Võõrad kaupmehed ei mõtlevatki ohu puhul linna kaitsest osa võtta, vaid juhul, kui seisund halveneb, lahkuvat nad linnast. Narva omakorda heitis Tallinna raele ette, viimane lubanud küll ivangorodlaste kaubitsemisele kitsendusi teha oma linnas, eriti ta tõotanud kitsendada Ivangorodi vabameeste Tallinna sõitmise võimalusi, kuid nüüd ei pidavat ta antud lubadusi ja väljavat ivangorodlasile isegi turbekirju [19]. Nii olid Narva vahekorrad Tallinnaga jälle pinevaks läinud.

Kitsendused Ivangorodi vabameeste sissesõidu piiramiseks olid Tallinna poolt kehestatud juba 1538. a. Põhjuseks oli, et mitmeid Ivangorodi venelasi tabati Tallinnas valeraha levitamisel, mille tõttu nad vangistati. Samuti olid mõned ivangorodlased tabatud varguselt [20]. Ivangorodi pealik Ivan Bessubtsev protestis energiliselt valeraha levitajate vangistamise vastu, väites levitajaid mitte teadvat, et nende poolt levitatud rahad olid valerahad. Ühtlasi kaebas pealik ka rea korralduste puhul, mis tema arvates kokkukõlas polnud rahulepinguga. Näiteks pole Narva lasknud venelasi maisi Tallinna sõita. Rahuleping aga lubavat vene kaupmeestele vaba liiklemise kogu Orduriigi piirides. Edasi olevat Narva foogt võtnud ära Ivangorodi kaupmehelt Sofonovilt 464 marga väärtuses kaupa ettekäändel, ta ole-

vat tarvitanud lubamata teed mööda vasakut jõekallast Narva linna ja joa vahel. Ülalpool juga olnud paaril Ivangorodi sõduril ebameeldiv vahejuhtum ordu veski ülevaataja Andreasega, kes ajanud venelased mõõkade abil saarelt minema ja võtnud neilt varustise, muu seas ka paadi kalade ja rõivastega. Kui sõjamehed Narva raele kaebama läinud, siis kostnud raad, et asi temasse ei puutu, kuna seda on teinud foogti inimesed. Foogt aga kostnud koguni, et tema üldse pole rahulepingut alla kirjutanud.

Ivangorodi pealik kaebas veel, et palju venelasi olevat põgenenud oma naiste ja lastega ning suure teenijate hulgaga üle Narva jõe ning neid polevat rahulepingu määruste kohaselt välja antud [21].

1539 kannatas Orduriik taudi all. Taudi pärast oli Tallinna kodanikel keelatud Tartu ja Narva sõita ning kogu suve kestel pidas Tallinn vahisalku müüril [22]. Kui Narva sõidukeelust teatas Tallinnale, oli meelepaha Tallinnas suur. Narva vastas, tee sulgemise otsus olevat tehtud maahärrade ja vasallide, s. t. ordupäeva poolt.

Ivangorodiga olid sekeldused sagedased. Näiteks vangistas Narva raad Tallinna kaupmehe Tomas Eppenschede pealekäimisel ühe venelase, keda süüdistati varguses. Venelasel läks aga korda vanglast põgeneda, murdes või saagides läbi ühe tugeva palgi. Vahejuhtumi järel saatis Ivangorodi pealik kohe saadikud üle jõe, süüdistades Narva raadi põhjuseta vangistamises [23]. Ka venelased kasutasid vangistamisi politilise surveabinõuna. Näit. 1540. a. kevadel oli keegi venelane ostnud ühelt Tallinna kodanikult kena täku ja tahtnud seda salaja maalt välja viia. Tallinlane oli täku salaja linnast välja saatnud ja alles Lasnamäel venelasele üle andnud. Aa mõisa läheduses Virumaal oli keegi orduteenreist hakanud venelast hobuse pärast kimbutama, kuid altkäemaks aitas siin raskusist üle. Aga Narva all võeti venelasel siiski hobune ära. Ta tõstis selle üle Ivangorodis kaebust. Kui seejärel paar orduteenrit olid üle jõe läinud, võeti nad kinni ja heideti torni. Narva foogt, sellest kuulda saanud, laskis omakorda vangistada Narvas 11 venelast. Tulemuseks oli täielik seisak läbikäimises [24]. Kuid saadikud Narva ja Ivangorodi vahel suutsid tüli siiski kuidagi lahendada ning sügiseks oli kaubavahetus taas jalule seatud [25].

1540. a. keskel tõusis teravalt päevakorrale linapraakeri küsimus. Nimelt kaebas Amsterdami raad Tallinnale, Liivimaalt

tulev lina polevat puhas, ähvardades seda enda juures lasta praakida. Tallinn vastas, Liivimaa linnad olevat küll otsustanud linapraakerit ametisse seada, kuid asja läbiviimist takistavat asjaolu, et Narva linnade otsusega ei ühine [26]. Ka Lüübek tegi Narvale selles asjas etteheiteid. Narva kostis, Tartu olevat sellest linnale juba varemini kirjutanud, kuid Narvale tegevat praakeri ametissepanek raskusi, sest kõik kaup võetavat vastu Ivangorodi kaalu järgi. Kui nüüd hakata üle jõe Narva veetavat kaupa uuesti praakima, siis ei salliks seda venelased. Ivangorodi pealik tuleks otsekohe etteheidetega, et suurvürsti kaupmeestele tehakse Narvas ülekohut. Siiski palunud Narva raad Tartut endale kirjutada, kuidas linnad mõtlevad ses asjas talitada, et ta saaks, niipalju kui võimalik, uut korraldust arvestada. Tallinn teinud Narvale etteheiteid ka venelasile kauba võlgumüügi pärast, mis oli Hansa määrustega keelatud, Narva kinnitas aga vastupidiselt, et ka Tallinna oma kaupmehed venelasile kaupa võlgu müüvat.

Ka Tartuga tekkis Narval mõtete lahkuminek. Tartu andis Narvale nõu keelata võõrastel meretaguste linnade kaupmeestel oma linnas venelastega kaubitsemine ja lubada seda ainult oma linna kodanikkude vahendamisel. Kuid Narva suhted Lüübekiga olid juba niivõrd tihedad, et ta Tartu esildise tagasi lükkas ja sellega viimase meelepaha pälvis [27].

Tallinn tabas sügisel merel ühe Danzigi laeva, mis hansalinnade keelu vastaselt tahtis Narva sõita. Laev konfiskeeriti. Narva sõitvate laevade tabamiseks oli Tallinn juba mihklipäeva ümber tingisõduritega varustatud vahilaeva merele saatnud, mida käsutas Andreas van Dalen [28].

---

38. Kokkulepe Pärnus 1541. a.

Linapraakimise sisseseadmise vajadus oli Liivimaa hansalinnadele lõpuks täiesti selgeks saanud, kuna praakimata lina ähvardas rikkuda välisturgu. Kuid praakerite sisseseadmiseks oli tarvis kokkulepet ka Narvaga, sest muidu oleks viimase osa linaturul võinud veelgi kasvada. Et Narvaga lepinduda, otsustati kutsuda tema esindajad järgmisele linnadepäevale, mis peeti 9. okt. 1541 Pärnus. Tallinna vahekord Narvaga oli aga juba sedavõrd halb, et ta oli sunnitud Riiat paluma, viimane

võtku Narva kutsumine linnadepäevale oma hooleks [1]. Samal ajal Tallinn enda poolt heitis Narvale ette, et viimane oma kohustusi vaiade sisserammimisel täidab halvasti ja sõidutee jões ikka veel on märkimata, mistõttu kaubalaevad Narva jõel võivad tõsiselt kahjustuda [2]. Narva võttis kutse vastu ja tema esindajad sõitsid linnadepäevale Pärnu. Seal olid koos kolme Liivimaa linna, Riia, Tartu ja Tallinna saadikud.

Kui Narva saadikuile püüti selgustada linapraakimise vajadust ja nõuti, et ka Narva linn sellekohase lepinguga peaks ühinema, siis kordasid Narva esindajad oma endisi vastuväiteid: Ivangorodiga olevat Narval raske võistelda, viimase kaubanduslik läbikäimine Tallinnaga olevat tihe. Igasugused päevavargad, vargad ja mõrtsukad, kes vanglast välja pääsenud, võivat kaupmeeste nime all sõita Ivangorodist Tallinna ja muutuda seal kaupmeesteks. Keelaku Tallinn ivangorodlastel Tallinna sõit, siis alles on Narva valmis linapraakeri asjas teiste linnade seisukohtadega ühinema. Selline oli Narva rae kindel nõue, mis saadikuile päevale sõites kaasa anti. Tallinna saadikud püüdsid otsekohesest vastusest kõrvale põigelda ja väitsid, Narva oleks pidanud Tallinna raadi oma nõuete suhtes juba varemini informeerima. Kuid et narvalased kindlasti oma nõudmisil püsisid, teades, et moment selleks soodus, siis lubasid Tallinna saadikud asja oma raekoosolekul ette kanda ja mõjutada, et ivangorodlased Tallinnast välja tõrjutakse [3]. Vastutasuks lubas Narva linapraakimise küsimuses ühineda teiste linnade talitusviisidega, samuti andsid Narva saadikud nõusoleku ühineda Lüübeki linnadepäeva otsustega, mille järgi võlgu kauplemine venelastega oli keelatud [4]. Kasutades soodsat momenti pidasid Narva saadikud ka separaatläbirääkimisi teiste linnade esindajatega, selgitades Narva Hansa liitu vastuvõtmise väljavaateid. Nagu kuuldus, olid Riia saadikud andnud selleks juba oma nõusoleku, lubades asjast ka Vendimaa linnadega läbi rääkida [5].

Lüübeki linnadepäeval 1542 võetigi arutusele Narva Hansa liitu vastuvõtmise küsimus. Meretaguste linnade vahekord Liivimaa suuremate kaubalinnadega oli tol momendil kaunis jahe. Sealsete linnade kaupmehed nimelt olid pahased, et nende vanu õigusi oli kitsendatud, kuna neil polevat enam lubatud Liivimaa hansalinnades vahenditult kaubandada võõrastega, — rootslaste, hollandlaste ja venelastega, isegi mitte linnakodanikkude ja

talupoegadega, vaid nõutud, et nad oma kaubad peavad müüma kohalikele kaupmeestele. Seetõttu Lüübek, Hamburg, Rostok, Vismar ja Lüneburg tõusetanud küsimuse, lõpetada täielikult kaubanduslik vahendumine Liivimaa linnadega. Need asjaolud andsid Narva Hansa liitu vastuvõtu küsimusele juba erilise varjundi. Kergesti oleks Narva võinud kujuneda Vendimaa linnade laopaigaks Liivimaal. Ometi jäi Narva siiski Hansasse vastu võtmata, kuid on tundemärke, et hansalinnade kaupmeeste poolt Narva külastamine muutus seejärel märksa elavamaks [6].

Pärnu koosolek ilmselt vähendas Tallinna ja Narva vahelist pinevust. Mõlemad linnad, nii Tallinn kui ka Narva olid tema tulemustega rahul. Tallinna saadikud, koju tagasi jõudnud, kandsid küsimuse kogu ulatuses kohe rae ette. Raad otsustas küsida suurgildi kaupmeeste arvamust ja kutsus sellekohase koosoleku kokku. Koosolekul loeti ette linnadepäeva otsused ja selle küsimuse puhul peetud vaidlused. Koosolek ühines lõpuks seisukohaga, et ivangorodlaste kaubareise tulevikus Tallinna sallida ei tohi [3]. Nüüd oli rael otsuse tegemine kerge. 6. novembril 1541 kirjutas Tallinn Jama ja Ivangorodi pealikuile, et kuna sealt igasuguseid vabamehi, vargaid ja valerahategijaid Tallinna valgub, sellepärast vana ristikirja põhjal tulevikus Jama ja Ivangorodi rahvas loobugu Tallinna külastamisest ja jäägu oma kaubaga seniks piirile, kuni uus rahuleping sõlmitakse [7]. Narva enda poolt informeeris oma kaupmehi hansalinnade keelust võlgukaubandamise asjus ja tegi korralduse linapraakimise sisseseadmiseks [4].

Tallinna korraldus kutsus esile Ivangorodi pealiku Ivan Kolõtševi energilise protesti: pealik leidis, säärane kitsendus, et Ivangorodi ja Jama kaupmehed ei tohi külastada Tallinna, on vastuolus rahulepinguga, kus pole tehtud mingisugust vahet suurvürsti alamate vahel [8]. Kuna ka linapraakimise sisseseadmine nõudis venelasilt lisakulusid, siis tekkis kaubavahetuses isegi väike seisak. Narva kirjutas, et Ivangorodi ja Jama kaupmehed on hakanud oma linadega Tartu sõitma, kus praakimist nii hoolikalt ei teostatavat. Ivangorodisse olevat lina küll loendamatul hulgal kokku tulnud, kuid kaupmehed väitvat väljakutsuvalt, et nad ei too Narva enam ühtegi kaalu linu [9]. See oli kibe karikas Narvale ja varsti hakkas linnas tekkima endine umbusk. Arutati, kas Pärnu linnadepäeva otsused on tehtud Narva huvides ja kas Tallinn ka tõesti tahab pidada antud lubadusi.

Pöördudes kirjaga Jama ja Ivangorodi pealikute poole, saatis Tallinna raad ärakirja sellest Narvale. Ühtlasi pidas ta ajakohaseks, juhtida Narva tähelepanu neile nähtusile, mille üle Tallinna kaupmehed nurisesid. Kaevati endiselt, et Narvas müüdavat kaupa venelasile ikka veel võlgu. Samuti nuriseti, et kaupa, mis juba Novgorodis või Ivangorodis on kaalutud ja mille eest kaaluraha makstud, nõutakse Narvas teiskordselt kaalule. Viimaks meenutati ka, et vaiad jões tuleks kevadeti varemini sisse rammida [10].

Kuid Narvas oli meeleolu juba närvlik. Kaupmehed olid vahepeal lähemalt tutvunud Tallinna poolt venelasile lähetatud kirjaga ja selle sisu näis tekitavat neis kahtlustusi. Kirjutas ju Tallinn venelasile ainult vargaist ja mõrtsukaist, nagu oleks vaid neile sõit Tallinna keelatud. Ometi oli Pärnus kõneldud üldse kõigist kahe piiriäärse vene linna kodanikest. Edasi tekitas arusaamatust, miks nõuab Tallinn Ivangorodi ja Jama kaupmeeste Tallinna sõitudest loobumist ainult niikaua, kuni uus rahuleping valmib. Ka Narva linna Hansa liitu vastuvõtmise küsimus polnud vahepeal sammugi nihkunud. Seepärast Narva märkis õigusega, et tema kodanikel pole mingit huvi hansapäeva otsuseist ja põhikirjast kinnipidamiseks, — kuna neil hansakaupmeeste õigused puuduvad. Narvalased pidavat siin hädaohtlikul piiril oma viletsa toidunatukese pärast päevad ja ööd paigal istuma, et seda valvata ning kaitseda. Võõrad aga ei tahtvat Narvas peatuma jääda ega siin endale perekonda soetada. Edasi väitis Narva raad, et Narvas pole mingit kahekordset kaalu: — kui mõeldakse teisena Ivangorodi kaalu, siis olevat just Tallinna raehärrad Johan Viandt ning Johan Rotger seda esimestena tunnustanud. Vaiade varajast sisserammimist kevadel takistavat kõrge veeseis ja suur lainetus [11].

Tallinn vastas ka sellele teravatoonilisele Narva kirjale võrdlemisi tagasihoidlikult, tõrjudes tagasi Narva poolt tehtud etteheited. Tallinna külastamine polevat sugugi keelatud ainult Jama ja Ivangorodi vabameestele ja varastele, vaid kõigile nende linnade elanikele. Tallinn pidavat siin kindlasti oma lubadusi. Veel kirjasaatmise eelpäeval teinud linnafoogt kindla korralduse, et kõik Ivangorodi venelased oma kaubaga ajaviitmata Tallinnast peavad lahkuma. Asjaolu, et Narva raad oli kirjutanud Lüübekile, kaevates, et Tallinna kaupmehed kaubitsevat venelastega võlgu, tekitas Tallinnas paksu verd. Raad

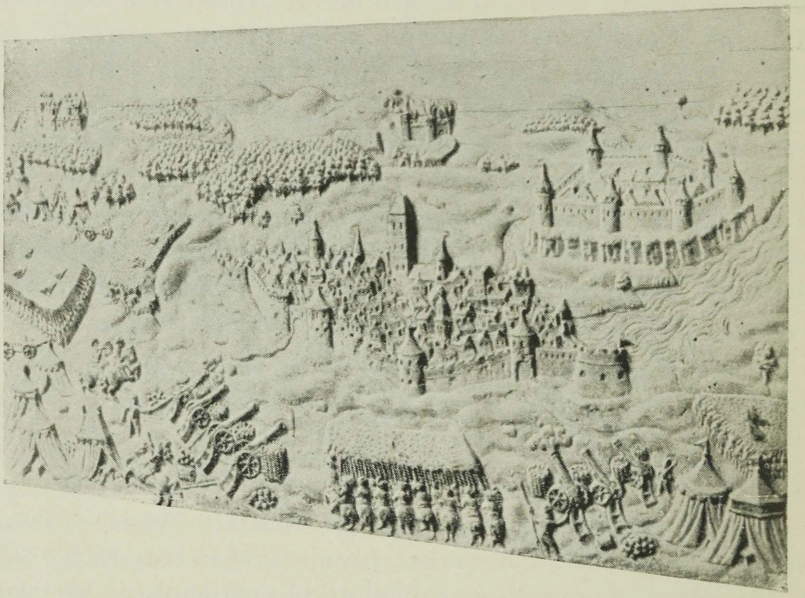
nõudis, Narva öelgu avalikult, kes need kaupmehed olid. Lõpuks Tallinna raad väljendas ka soovi, Narva alandagu kaaluraha nende kaupade pealt, mis Ivangorodis juba kord kaalutud [12].

Narva aga ei mõtelnudki järele anda. Raad vastas, Lüübekile kirjutanud tema sellepärast, et Tallinn käinud ordumeistrile Narva peale kaebamas. Loendades mitmed Tallinna kodanikkude nimed, kes venelastega võlgu kaubandanud, teatas Narva, et mõned tema kaupmehed olevat ostnud venelasilt isegi Tallinna kaupmeeste võlakirju võlgumüüdud kaupade üle. Pärnu kokkuleppe järgi olevat Narva linn enda juures võlgu kaubandamise ära keelanud, ja kui keegi annab üles juhtumi, kus on võlgu kaubitsenud, siis süüdlast karistatakse. Narval oli andmeid, et ivangorodlased on üürinud 8—9 karjalaste laeva Tallinnaga ühenduse pidamiseks ja et sealne pealik tahtvat saata saatkonda Tallinna, et raadi ähvardustega mõjutada. „Saatke nad minema! Novgorodi kaupmehed on väga rõõmsad, kui ivangorodlasi enam Tallinna sõita ei lubata," kirjutas Narva raad [4].

Kuid ivangorodlaste Tallinna sõitu siiski välja juurida ei suudetud. See hakkas Narva kaupmehi ikka rohkem ja rohkem närveerima. Juba augustis kaebas Narva raad, et ivangorodlased endiselt Tallinna sõidavad ja seal vastuvõttu leiavad [3].

Ivangorodlaste kaubitsemine jäi endiselt Narva—Tallinna vaheliste lahkhelide põhjuseks. Juunis 1544 kaebas Narva jälle, et Ivangorodi kaupmehi on rohkel arvul oma kaubaga karjalaste laevadel Tallinna sõitnud [13]. Tallinn vastas sellele rahustavalt, et ta oma lubadusi pole unustanud, vaid teinud kõik, mis võimalik, nende täitmiseks. Seega ka kõik rae teadmisel Tallinna sõitnud ivangorodlased saadetavat otsekohe linnast välja. — Kuid seegi vastus ei suutnud Narvat rahustada. 17. sept. 1544 kirjutas Narva uuesti Tallinnale, et veel tänapäeval sõitvat ivangorodlasi Tallinna. Nad sõitvat mereteed Tallinna, sealt tulevat nad aga tagasi maanteed mööda, olles varustatud vajalikkude turbekirjadega. See polevat võinud toimuda ilma Tallinna rae teadmata. Narva arvas, et ivangorodlaste sõidud võiksid olla kardetavad. ka riigikaitse mõttes, sest sõitjate hulgas võivat olla salakuulajaid. Ivangorodlased, kes Tallinna ja Ivangorodi vahet sõidavad, valdavat hästi kohalikku keelt. Seepärast võivat nad koguda täpseid andmeid iga aadliku kohta, kes elab Tallinna ja Narva vahel, mitte ainult tema isiku, vaid ka tema

sõjalise jõu kohta. Millised tagajärjed sellel tulevikus võivad olla, seda olevat raske aimata. Venelased sõitvat vabalt ka Rootsi ja Soome ja ostvat saartelt kokku kõik need kaubad, mis varemail aegadel tulid Tallinna ja Narva turule. Nad sõitvat oma kaupadega ka Tartu ja Pihkva ja olevat läinud väga rikkaks. Kuid kirjas lisatakse, et ivangorodlased olevat ka suured vargad, nii et olevat raske nende eest hobuseid ja härgi varjata.

Pilt nr. 44. N a r v a 1581. a. Reljeef Pontus de la Gardie hauamälestusmärgilt Tallinna Toomkirikus. Foto H. Peets.

Eriti linna ümberkaudsed külad kannatavat nende varguse ja röövimise läbi.

Narva palus nüüd ka Tallinnalt kaasabi, et linn saaks hansalinnade õigused, nagu Riia saadikud Pärnus lubanud [14]. Kuid sellest ei tahtnud Tallinn kuuldagi. Pealegi aasta lõpp tõi esile uusi arusaamatusi. Tallinna raehärra Arnd Packebusch kaebas, Narva pidanud tema poolt Novgorodist ostetud rasva kinni ja nõudvat sellelt maksu. Tallinna järelepärimisele kostis Narva, seda teinud ta õigusega, sest puhastamata rasva olevat seni talveti alati toodud Narva, kus ta sulatatakse, puhastatakse ning vaatidesse pannakse ja sellepärast olevat Narval õigus ka kaaluraha nõuda [15]. Tallinn ähvardas juba esimeses kirjas, et

kui Narva rasva maksustamisest ei loobu, siis Tallinna raad ka enda poolt midagi võtab ette, mis Narva kodanikel sama raske on kanda, kui Tallinna kodanikel Narva poolt pealepandud kitsendused [16]. Narvalt asja kohta selgitust saanud, teatas Tallinna raad, et ta Narva vabandusi ei saa õigustada ja nõudis, Narva loobugu rasva teiskordsest kaalumisest, kuni asi on Lüübekile otsustamiseks ette kantud [17]. Narva kaebas nüüd ordumeistrile, et Tallinn ei pea ivangorodlaste suhtes antud lubadusi. Ordumeister kinnitas Tallinnale, et Narva saadikud tulevat 3. septembril tema juurde Võndu nõupidamisele, kuhu ta kutsus ka Tallinna esindajaid [18]. Tallinna raad aga avaldas protesti, kutse tulnud ebaharilikus korras ning sisaldavat tema õiguste kitsendamist [19]. Ta loobus nähtavasti saadikute saatmisest ja hakkas kinni pidama laevu, mis merd mööda tahtsid Narva sõita. Võimalik, et laevade kinnipidamine oligi selleks surveabinõuks, mida Tallinna raad ähvardas Narva vastu tarvitusele võtta, kui see oma seisukohti rasva maksustamisel ei muuda. Narva ruttas uuesti ordumeistrile kaebama. Ordumeister nõudis nüüd Tallinnalt kindlasti, et viimane ei tohi ivangorodlasi enam enda pool sallida, samuti ei tohi takistada laevasõitu ja kaupade ning toiduainete juurdevedu Narva, ning et need Tallinna kodanikud, kelle majad seisavad Narvas tühjalt, peavad majadesse elanikud saatma, et Narva kodanikkond nende pärast koormiseid ei tarvitseks kanda [20].

Nii oli Pärnu lepe 4 aasta jooksul tühja joosnud. Teatud kasu oli sellest saanud ainult Tallinn, kuna Narva oli linapraakimise korrale alistunud, kuid mõlema linna vahekord oli sedavõrd halvenenud, et ordumeister pidi enda peale võtma vahekohtuniku osa.

---

39. Tallinna ja Narva vahekord a. 1546—1550.

Et ordumeistril puudusid vahendid Tallinna mõjutamiseks, siis ei tarvitsenud viimane kuigi tõsiselt arvestada manitsusi Ivangorodi kaupmeestega vahekordade lõpetamise suhtes ja sellepärast ei nihkunud ivangorodlaste Tallinnast ärasaatmine ka pärast ordumeistri kirja saamist sammugi. See asjaolu ei lasknud vahekorda mõlema linna vahel muutuda normaalseks. Kumbki pidas umbusklikult teise samme silmas ning püüdis neid võimalust mööda takistada, kui arvas need endale kahjuli-

kud olevat. Et Narva kaupmeeste õigusi Tallinnas kitsendati, siis hakkas Narva otsima otseühendust kaubanduses välismaaga mere kaudu. 1546. a. märtsis ulatus Tallinna raehärrade kõrvu teateid, et narvalased laadivat oma sadamas kaupa laevadele, et seda saata otse Saksamaale, vältides Tallinna sadamat. Tallinn tundis, et see tema õigusi tugevasti riivaks, kui Narva säärasest ettevõttest ei loobu ja ähvardas, et kui Narva ka edespidi omapead talitab, siis Tallinn on sunnitud otsima teid ja viise, mis Narvat sama valusasti puudutaksid, kui tema sammud Tallinna [1]. Mõni aeg hiljem manitses Tallinn Narvat jällegi samas asjas, vihjates, et Narva ettevõte tähendaks Tallinnale ja teistele Liivimaa kaubalinnadele suurt allaminekut [2]. Ka nuriseti Tallinnas, et Narva olevat tõstnud kaalumaksu [3].

1546. a. suvel jõudis Narva vene saatkond Moskvast, et selgitada kaubavahetusel tekkinud arusaamatusi. Läbirääkimisi peeti seekord Narva gilditoas avalikult [4]. Narvast sõitis nähtavasti sama saatkond edasi Tallinna. Saatkonna juht Feodor Širkov (Zirkof) sattus Tallinnas teravasse konflikti sealsete raehärradega. Ta olevat Tallinna raekoosolekul väga toorelt käitunud, sõimates raehärrasid hoorapoegadeks, valevandujaiks, vandemurdjaiks, koerteks ja seakarjaks, nii et Tallinna raehärrad saadiku peale suurvürsti ees kaebust tõstsid [5]. Tänu sellele õnnetule saatkonnale olid aasta lõpuks vahekorrad venelastega halvenenud. Narva informeeris sügisel Tallinna suurvürsti halvust kavatsusist ning palus hoolitseda, et Tallinna kodanikud tuleksid oma maju ja varandust Narva kaitsema. Tallinngi oli mures asjaolude kujunemise pärast. Ta andis Narva kirja sisu kohe oma kodanikele teada ja kohustas neid oma varanduse kaitset Narvas korraldama [6]. Ka orduhärrad uuendasid kiiresti oma sõjavarustise tagavarasid. Nii näit. sai Narva foogt Ernst v. Schnellenberg Tallinnast aasta lõpul püssirohtu [7].

Ärevad kuuldused aga vaibusid ja järgmisel aastal võisid Narva ja Tallinn jälle asuda omavahelisi tülisid õiendama. Narva ei suutnud ikka veel leppida ivangorodlaste kaubasõitudega Tallinna. Ta kaebas ikka jälle, et Ivangorod õitseb, kasvab ja suureneb ning tema kaupmehed rikastuvad, kuna Narva kaupmeeskond lausa vaesestub [8].

Kuid kahtlemata oli Narval eneselgi selge, et kirjavahetus suuri tulemusi ei anna. Näis, et Tallinn tõepoolest ei suutnud

midagi ära teha ivangorodlaste eemalehoidmiseks Tallinnast. Vähemalt pärast Pärnu kokkulepet seisis tema hea tahe lubaduste täitmiseks väljaspool kahtlust. Nüüd aga oli linnade vahekord halvenenud ning Tallinna kaupmeeste meeleolu Narva poolt pandud uute koormuste pärast kibestunud. Sellepärast vaevalt küll võis Tallinna poolt oodata tõsist tahet ivangorodlaste külastamisele kindla käega lõppu teha. Narvale oli see aga eluküsimuseks ja ta otsis abinõusid Tallinna mõjutamiseks. Seepärast Tallinn oli sunnitud ikka sagedamini kaebama Narvas kehestatud uute kitsenduste pärast. Orduvõimud tõenäoselt aitasid Narval Tallinna vastaseid surveabinõusid otsida, mis viimast mõjustaksid ordumeistri soove arvestama. Nii kaebas Tallinn aprillis 1547, et kaupmehed ei saavat Joalast enam oma kaupa ära vedada, kuna foogti talupojad mujal tööl olles selleks aega ei leia, teistele aga olevat vedu keelatud. Tallinn palus foogti selline nähtus kõrvaldada [9]. Mõni aeg hiljemini tõkestasid orduvõimud metsamaterjalide väljavedu [10].

Samal ajal Narva raad püüdis linna tulusid kaupmeeste arvel suurendada. 1547. a. kehestati aktsiisimaks õllelt ja kirsijoogilt 6 šillingi suuruses tünnilt. Tallinn kaebas kohe uue maksu pärast ja ähvardas Narvat samasuguse maksu tõstmisega. Narva raad väitis, maksustamine toimunud vana bursprake alusel, mis näeb ette võõra õlle Narva sissetoomise keelu, välja arvatud Hamburgi ja Nürnbergi õlu. Tallinnas ja teistes linnades teatavasti kehtis aktsiisimaks juba ammugi [11].

1547. a. teisel poolel või 1548. a. algusel võttis ka Tallinn omakorda tarvitusele mõned surveabinõud Narva vastu. Ta kasutas seejuures asjaolu, et hansalinnad millalgi vormlikult polnud Narva vahapitsatit tunnustanud. Küll oli aga kaup siiski tegelikult läinud välismaale Narva pitsati all [12]. Nüüd väitis Tallinn, Narvas pitserdatud kaubad tulevat Tallinnas uuesti praakida ja pitserdada, muidugi ühes vastavate maksude teiskordse tasumisega, nii et Narva pitserdamine sellega tegelikult oleks väärtusetuks muutunud. Narva vaidles ägedasti uuele korraldusele vastu, leides, et sellega Tallinn avaldab usaldamatust mitte üksinda Narva, vaid ka nende vastu, kes temale pitsatiõiguse on andnud. Narva saatis oma raehärra Herman tor Moleni selle asja pärast kaebusega ordumeistri juurde Volmari. Ordumeister kuulas ära tähelepanelikult kaebuse ja lubas teha Tallinnale korralduse, et Narva pitsatit tunnustataks [13]. Ent

Tallinn jättis ka selle hoiatuse täheldamata. Nüüd ei jäänud Narval enam muud teed, kui kaevata Lüübekile. Tallinn, kes suure hoolega Narva samme jälgis, sai sellest aegsasti teada ja et Narva kaebust halvata, selleks saatis ta Lüübekile enda poolt vastukaebuse Narva peale, kes kaupmehi raskete maksudega koormavat, nõudes kord kaalutud rasva ja vaha teiskordset kaalumist. Kirjeldatud korda polevat Narva muutnud Tallinna pealekäimisest hoolimata. Sellepärast palus Tallinna raad Lüübekit mõjutada Narvat sääraseist uuendusist loobuma [14].

Lüübek leidiski, et Narva poolt kehestatud korraldused on kaupmeestele tõesti koormavad ning nõudis Tallinna kaudu, et Narva raad need ära muudaks. Ühtlasi aga teatas Lüübek Tallinna raele, temale olevat tulnud teateid, et ka viimane on oma linnas samasugused korraldused kehestanud nagu Narvagi. Lüübek seejuures toonitas, et kui Narvalt nõutakse mõnesuguste korralduste muutmist, siis ühelt hansalinnalt peab veel kindlamini nõudma, et ta samuti talitaks ja üldsuse huvisid rohkem silmas peaks kui oma kasu [15]. Tallinn ruttas kohe Lüübekile kinnitama, et tema mingisugust uuendust pole maksma pannud, vaid ainult vana kombe kohaselt nõudnud, et vene rasv ja vaha, mis Narvas praagitakse ja pitserdatakse, saaks Tallinnas uuesti praagitud ja pitserdatud. Ühtlasi nõudis ta Lüübekilt teateid, kes sellise kaebuse tõstnud [16]. Tallinna rae protokollidest selgub, et Tallinn tol ajal ka laevade Narva sõitu takistas, ainult lüübeklaste soolavedu Narva pole Tallinn julgenud keelata [17].

Suvel sõitis Moskvasse 73 hansalinna nimel Willem Korff [18]. Tema ülesandeks oli pikendada kaubalepingut vanul aluseil ja nõutada venelasilt Novgorodi kaubaõue kasutamise luba. Novgorodis peeti saadik kinni, kuid tema kirjad saadeti edasi Moskva, kus suurvürst saadiku soovid rahuldas [19].

Vahekordade pinevuse tõttu tekkis sekeldusi Tallinnaga vähemaiski küsimusis. Nii oli Narva 1548 keelanud humalate väljaveo, kuna neid oma kodanikud vajasid õllepruulimiseks. Tallinn oli sunnitud selleks isegi eriluba paluma, et Jaani seegimaja võiks Narvast välja viia siit ostetud kotitäie humalaid [20]. Teiseks tülipõhjuseks oli järgmine lugu. Tallinna linna stipendiaadina usuteadust õppinud Baltzer Pomer viibis evangeeliumi usu jutlustajana mõnd aega Narvas, kuulutades kohalikele mittesakslasile nende emakeeles jumalasõna. Tema töö Narvas

oli tulemusrikas. Kuid siis olid ulatunud Tallinna raehärrade kõrvu kuuldused, Narva kasutavat Pomerit oma linnasekretärina. Kohe hakkas Tallinna raad väga energiliselt nõudma Baltzeri tagasitulekut Tallinna. Narva väitis, et Tallinnal on küllalt jutlustajaid, kes kohalikku keelt oskavad. Kui aga Pomer Narvast ära sõidab, siis jääks sealne kari täiesti karjaseta, inimesed unustaksid kõik, mis nad kuulnud ja õppinud ning hakkaksid jälle rändama Venemaale, kuna nad ju kõik on vene vadjalased. See siiski ei mõjunud ja Tallinna korduvate nõudmiste peale oli Narva sunnitud 1549 teisel poolel Pomerile nõu andma Tallinna tagasi sõitą [21].

Suhteid venelastega halvendas tol ajal üks mõrvalugu Narva jõel, kus Tallinna vahilaevad viibisid vist selleks, et kontrollida Narva kaubandamist. Ühel vahilaeva juhtidest, Diderik Rovenkampil, ja tema kaaslastel tekkinud kaklus venelastega, kusjuures mitu venelast maha löödud, muu seas ka keegi bojaar Wassili Grigorjevitš. Süüdlased sõitsid kohe ära Tallinna. Venelased aga olid sündmusest väga ärritatud. Juuli lõpul 1549 jõudis Narva Pihkva venelaste saatkond, kes külastas foogti ja raadi ning nõudis, et süüdlaste üle mõistetagu kohut nende silmade all. Kui neile seletati, et asjaosaliste ärasõidu pärast see täiesti võimatu on, siis ähvardasid venelased, et nad kättemaksuks tapavad rohkem kui ühe sakslase. Narva raad hoiatas sel puhul kõiki reisijaid, et nad mööda jõekallast ei reisiks, sest vastasel korral võiksid nad venelaste kätte sattuda. Et aga süüdlane end Tallinnas varjas, siis kirjutasid nii Narva foogt kui ka raad Tallinna raele, et asi lahendataks, kuna muidu need inimesed, kes selle asja pärast peaksid venelaste läbi süütult kannatama, oma kannatusi millalgi Tallinnale ei andestaks. Tallinna raad vastas, et temal on juhtunust tõsiselt kahju, kuid asjaosalised olevat juba Tallinnast sõitnud Saksamaale ning ei olevat teada, kus nad nüüd viibivad [22]. Vahejuhtum siiski kuidagi summutati, nii et sel tõsiseid tagajärgi ei olnud.

Aga kõigile välisraskustele vaatamata kestis omavaheline tülitsemine Tallinna ja Narva vahel. Tallinna kaebas, et Narva tegevat uusi raskusi tema laevureile. Mitte ainult uus maks pole pandud neile, 6 ferd. laevalt, vaid kipreilt nõutavat kohtu ees ka vannet ja tunnistust selle üle, kui palju neil on laevas soola [23]. Narva enda poolt kirjutas, et tema kuulmist mööda mitmed tallinlased ühes naiste ja lastega valmistuvat Narva tulema, kuid

palus seda mitte teha, vaid parem kuhugi mujale minna, sest kui venelased nende sinnasõidust kuulevad, siis sulevad nad kaubatee [24]. Nähtavasti oli Tallinnas jälle katk puhkenud, mille eest elanikud linnast põgenesid.

5. jaan. 1550 kehestas Narva uued sundmäärused, mis kitsendasid võõraste kaubandamist omavahel. Võõrad ei tohtinud nüüdsest peale üksteisele üldse müüa rauakaupa, humalaid, valgeid vasikanahku, hobusesabajõhve, kedratud lõnga, härja- ning kitsenahku. Võõrastevahelist kaubandamist teiste ainetega kitsendati, suurendades alammäärasid, millega külalised võisid kaubandada. Nii lubati lina ja kanepit müüa mitte vähem kui 1 sälitis, kallimaid karusnahku vähemalt 200 korraga, punaseid jänesenahku — 1000 paari, vasikanahku — 2000, nirgi- ja hermeliininahku — 1000 korraga. Lubamata kaubandamise puhul külaliste vahel ähvardati kaup võõrandada. See oli raske kitsendus, mis tegi võõraile kaupmeestele võimatuks venelastega Narva linna piirides vähemate partiide kokkuostu teel kaubavahetusse astuda. Nad olid sunnitud jätma selle narvalaste ainuõiguseks [25].

Tallinnas uued määrused loomulikult tekitasid ärevust, sest polnud kahtlust, et need olid eeskätt suunatud tallinlaste vastu. Tallinna raad küsiski kohe Narvalt, kas tema kaupmehed nüüd tõesti meretaguste linnade kaupmeestega ühele astmele on seatud [26].

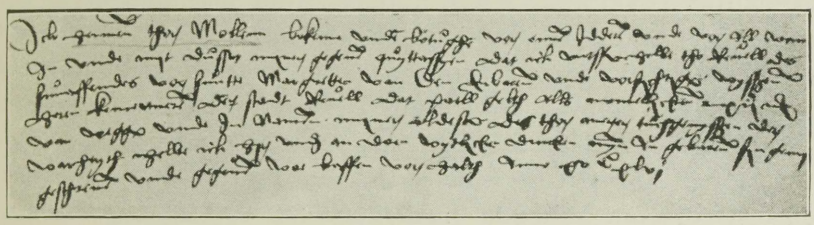
Septembri keskpaigas jõudis ka Narva katk, mis seiskas kaubandusliku elu ja sundis elanikke laiali põgenema. Katk lakkas detsembri algul. Seejärel tekkis ka lootust, et vene kaupmehed tulevad varsti jälle Narva, kuna neil taudi kestel üle jõe tulek oli keelatud [27].

40. Uus kokkulepe Tallinnaga.

Lahkhelid Tallinna ja Narva vahel olid läinud juba nii suureks, et selle lahendamisest mitte üksinda ordumeister, vaid ka teised Liivimaa linnad ja seisused olid huvitatud. Küsimust arutas 1551. a. esimesel poolel mingi erapooletu instants, kas ordumeistri komissarid või linnadepäev, kus otsustati, et mõlemad linnad peavad üksikasjaliselt formuleerima üksteise vastu tõstetud süüdistuse. Augustis 1551 saatis Narva oma pürjer-

meistri Herman tor Moleni ning raehärra Joachim Krumhuseni Tallinna, andes neile kaasa „hiljutise otsuse ning kokkuleppe" kohaselt kirjalikult lausestatud kaebepunktid. Viimased esitati sooviga, et neis küsimusis suudetaks „Jumala abiga ja Pühavaimu valgustusel" lepinduda [1].

Narva kaebekiri sisaldas 5 punkti, neist ühe punkti alla oli võetud kaks iseseisvat küsimust. Nõuded käsitlesid asjaolusid, et 1) ivangorodlasi antud lubaduste vastaselt ikka veel lastakse Tallinna ja nad sel teel rikastuvad, kuna Narva siin „viletsal ning unustatud piiril" jääb järjest vaesemaks; 2) Narva kaupmehi Tallinnas koheldakse kui võõraid ja külalisi ning ei lubata neil sõlmida kaubanduslikke ühistuid tallinlastega nagu vanasti, mil ühistute sõlmimisel võimalik olnud 100 kuldna pii-

Pilt nr. 45. Narva pürjermeistri Herman tor Moleni käekiri.

rides; samuti ei lubata neil Tallinna sadamas osta lahtist soola nagu enne, mil oli võimalik osta soola mitte ainult kipreilt, vaid ka kaubasellidelt; 3) Tallinn ei tunnusta Narvale antud vahapitsatit; 4) Narval olgu õigus sisse nõuda maksu Novgorodis praakimata jäänud lina, vaha ja muude kaupade eest ja 5) Narval olgu õigus võtta laevadelt maksu, kuna igaaastane kulu vaiade sisserammimisel on märksa suurem, kui Tallinna poolt antavad toetussummad [2].

Tallinna raad kuulas ära Narva saadikute seletused, võttis vastu nende märgukirja ning esitas ka omapoolse kirjaliku vastuse, õigustades omi seisukohti. Ivangorodlaste asjus võttis Tallinn õigeks, et Pärnus peetud päeval on antud lubadus teatud aastate kestel piiriäärseid venelasi Tallinnast eemal hoida, mida Tallinn olevatki teinud. Et aga nüüd on uuesti ristisuudlusega kinnitatud rahuleping venelastega, siis Narva oleks pidanud hoolitsema, et uude lepingusse võetaks sisse vastav punkt Ivangorodi kaupmeeste piirile jäämise kohta. Sel juhul oleks

Tallinnal olnud alus neile Tallinna tulekut keelata. Nüüd aga see polevat võimalik, sest ivangorodlased on samuti suurvürsti alamad, kui novgoradlased ja pihkvalased ning alluvad seega rahulepingus ettenähtud normidele. Tallinn olevat siiski püüdnud piiriäärsete venelaste kaubitsemist võimalikult kitsendada, kuna linnafoogtile on tehtud kohuseks valvata, kas sissesõitnud kaupmeeste seas on ivangorodlasi. Viimastele olevat lubatud 14 päeva jooksul oma kaup ära müüa. Nad olevat kohustatud müüma kogu oma kauba korraga ja ainult Tallinna kodanikele. Kui nad seda 14 päeva jooksul ei tee ja ka linnast ei lahku, siis sunnitavat nad lahkuma. Kaubanduslikkude ühistute moodustamise lubamine narvalastele ei olenevat Tallinna heast tahtest, vaid siin olevat hansalinnade otsus siduv. Selle küsimuse tahtvat Tallinn siiski anda teiste linnade esindajate lahendada, kui need Riias kokku tulevad. Vaba soolaostu sadamast polevat millalgi lubatud, isegi Tallinna oma kaupmeeste lastel ja uutel majaomanikel polevat seda õigust. Narva vahapitsatit võivat Tallinn tunnustada ainult samal määral kui vanastigi, s. o. Tallinna pitsati kõrval võib vahapakil seista ka Narva pitsat. Novgorodist ostetud kaupade maksustamist ei saavat Narvale lubada, kuna ta pole millalgi kuulunud Hansasse; kanep, lina ja muud kaubad, mis Novgorodist ostetud, tulevat ikkagi praakida seal linnas, kuhu see on määratud, olgu see siis Tallinn, Tartu või Narva. Laevade maksustamist ei saavat Tallinn samuti õigeks pidada, kuna ta selleks otstarbeks annab igal aastal Narvale raha oma summadest [3].

14. sept. 1551 olid Riias koos kolme hansalinna, Lüübeki, Riia ja Tartu esindajad, kus muu seas tulid arutusele ka Tallinna ja Narva vahelised tüliküsimused. Kaubanduslikkude ühistute asjus tunnustasid linnade esindajad õigeks, et kuna Narva pole Hansa liidu liige, siis hansapäeva otsuste kohaselt ei tohi tema kodanikega selliseid ühistuid sõlmida. Seda otsust kohustus ka Lüübek oma linnas avalikult teatama, kuna tema kodanikkude seas olevat sääraseid, kel narvalastega kaubanduslikud ühistud sõlmitud. Pisut paremaid tulemusi saavutas Narva oma vahapitsati asjas. Nimelt selgitas Lüübeki esindaja, raehärra Albrecht Klever, missugune kord oli kehtiv vanasti Narva pitsati tunnustamise suhtes. Ta väitis, et juhul, kui vaha oli Narvas pitserdatud ja saadeti Tallinna kaudu müümatult edasi Lüübeki, siis ei pitserdanud Tallinn seda vaha enam uuesti, vaid

vaha läks Narva pitsati all edasi. Kui aga vaha Tallinnas edasi müüdi, siis kaalumise puhul lõi Tallinn oma pitsati Narva pitsati kõrvale. Lõppeks otsustati, et selles küsimuses tuleb jääda vana korra juurde, nii nagu Lüübeki esindaja kirjeldas [4].

1552. a. algul täiendas Narva oma nõudeid veel ühe punktiga, nimelt, et Tallinna kodanikele Narvas kuuluvad majad ei tohi seista tühjad, vaid omanikud kas asugu ise neisse elama või üürigu majad mõõduka hinnaga Narva kodanikele [5].

1552. a. aprillis saatis Narva kolmeliikmelise saatkonna, mis koosnes linnakodanikest Henrik Kerkerlingist, Reinhold van Buckenist ja Everd Bosest, Tallinna ülesandega, et nad sealt ära tooksid Narva õigustekirjad, mis erilises kahe lukuga suletud laekas olid hoiul Tallinna rae käes. Õigustekirjad antigi saadikuile allkirja vastu välja. Ükski kolmest saadikust ei kuulunud rae koosseisu, mis näitab, et Narva kodanikkond õige hoolega jälgis Tallinna-Narva vaheliste tülide arenemiskäiku [6].

Pilt nr. 46. Narva raehärra Reinh. v. Buckeni pitsat. Joonist. J. Naha.

28. mail 1552 sõitis Tallinna raehärra Herman Boleman Narva, et tüliküsimuste üle läbi rääkida. Tallinna raad oli temale andnud kaasa üksikasjalised juhendid. Nii kaubanduslikkude ühistute kui ka vahapitsati asjus soovitas Tallinna ühineda Riia koosoleku seisukohtadega. Saadikule oli ühtlasi tehtud ülesandeks selgitada ka mitmesuguseid praktilisi küsimusi, näit. kuidas mõtleb Narva raad oma uut sundmäärust käsitada tallinlaste suhtes ja kas Narva tõesti mõtleb Tallinna kaupmehi pidada sama võõraiks kui meretaguste linnade kodanikke. Muidu olid antud juhendid õige järsud. Näit. ähvardati neis Narvat, et kui viimane maksuvõtmisest ei loobu, siis Tallinn temale enam igaaastast vaiaraha ei maksa, vaid kasutab selle summa oma sadamas pulvärgi korrashoiuks, mis maksuvat Tallinnale märksa rohkem kui narvalastele vaiade rammimine. Pealegi olevat vaiade rammimine Narva oma kaupmehile sama tarvilik kui Tallinna omadele. Samuti pahandati juhendeis, et Tallinna kaupmehed peavad oma soola kaalumiseks vedama papagoipuu alla, olgu ilm milline tahes.

Kõige tähtsam oli aga, et Tallinn oli otsustanud Narva kaupmeeste suhtes kehestada enda juures uusi kitsendusi. Narvalasil ei lubatud enam Tallinna sadamas muidu kaupa laevale

laadida, kui pidid selle kauba enne linna vedama ja kaalule tooma. Samuti pidid nad talitama kaubaga, mis nad tõid endile Tallinna kaudu välismaalt, „sest meie oleme nõuks võtnud, mitte enam kannatada ja ei taha ka enam kannatada", kõnelesid juhendid. Lõpuks oli saadikule kohuseks tehtud narvalastele meenutada, kuidas Tallinn häda-ajal alati oma sõjalise jõuga on Narvat abistanud [7]. Loomulikult ei aidanud Tallinna saadiku ähvardused küsimust lahendada. Narva raad väitis, et Tallinna uued seisukohad viiksid Narva hävinemisele ja lubas asja esitada oma kõrgemale ülemusele, ordumeistrile [8].

10. juulil 1552 peeti Uus-Pärnus maapäeva, kuhu ka Narva esindajad olid kutsutud, et seal suhteid Tallinnaga selgitada. Narva saadikuile seks puhuks anti kirjalikult kaasa kõik kaebepunktid Tallinna vastu. Üldiselt olid need endised, ainult mõned motiivid olid uued. Näit. rõhutas Narva kaubanduslikkude ühistute kohta, et Tallinn neid ei luba, hoolimata sellest, et Narva on samuti priviligeeritud kui Tallinngi. Vahapitsati asjus esitas Narva, et veel mõni aasta tagasi tunnustatud Narva pitsatit rasva märkimisel täisväärtuslikuks. Soola ostu asjus Tallinna sadamas nentis Narva, et Tallinn tema kodanikke loeb võõraiks, kuigi ise tahab Narvas mitmeid kodanikuvabadusi kasutada. Narva loendas ka need kaks kitsendust, mis Tallinn veel hiljuti „vähemagi põhjuseta ainult Narva kaupmeeste igaveseks ruineerimiseks ja põhjaminekuks" oli kehestanud: Narva kodanikkude poolt Tallinna kaudu välismaale saadetav vaha ja rasv kuuluvat Tallinnas uuesti kaalumaksu alla ja kõik Tallinna sadama kaudu Narva kaupmeestele tulev kaup lastavat keldrisse vedada [8].

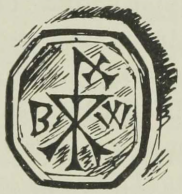

Pilt nr. 47. Tallinna raehärra, Narva majaomaniku Herman Bolemani pitsat.

Asi ise maapäeva üldkoosolekuil sisuliselt arutusele ei tulnud. Kasutades maapäeva tõttu soodsat juhust ordumeistriga kokkusaamiseks [10], esitasid Narva saadikud viimasele oma kaebused [11]. Ordumeister andiski Narvale soodsa otsuse, rõhutades, et: 1) kaubanduslikud ühistud narvalastega tulevad lugeda seaduslikeks, 2) Narva vahapitsat tuleb tunnustada täisväärtuslikuks, nagu juba Lüübeki raehärra Albrecht Klever kolme linna päeval seda teinud, 3) vaia- ja soolaraha Narvale edasi

jätta, kuna see põhineb linna vanal privileegil, 4) Tallinna kodanikud peavad saatma oma Narva majadesse elanikke, 5) Tallinna poolt pealepandud uued koormused tulevad muuta ja Narva kaubad võivad vabalt läbida Tallinna sadamat. Nimetatud otsus tehti Narva rae poolt kohe Tallinnale teatavaks. Ka Narva lubas muuta Tallinna vanade kodanikkude suhtes kehestatud kitsendused, uute kodanikkude suhtes aga neid pehmendada, et nad ei oleks liig koormavad [12].

Et Tallinna-Lüübeki konflikt vahepeal oli teravnenud, vist ka sellepärast, et välispolitiline seisund hakkas tõsinema, ei jätnud Tallinn seekord ordumeistri manitsusi tähele panemata, nagu varem. Ta lubas neid kaaluda, nii pea kui raad täies koosseisus kokku tuleb [13].

Pilt nr. 48. Narva raehärra Bastian Wehre pitsat. Joonist. J. Naha.

Tallinna rae poolt nähtavasti tuligi viimaks ettepanek: lahendada kõik omavahelised lahkhelid Tallinna-Narva vahelisel linnadepäeval, mis astuks kokku Tallinnas. Narva nõustus sellega ja 1553. a. jaanuaris sõitsid Tallinna Narva rae saadikud — pürjermeister Herman tor Molen, raehärrad Bastian Wehre ja Joachim Krumhusen ning raesekretär Georgius Moller [14]. Narva raad andis saadikuile kaasa märgukirja, kus kõik tüliküsimused olid 7 punkti all lühidalt kokku võetud: 1) narvalaste kaubandamisvabaduse kitsendamine Tallinnas, 2) kaubanduslikkude ühistute sõlmimise keeld, 3) Ivangorodi kaupmeeste sõidud Tallinna, 4) kaubandusliku pitsati mittetunnustamine, 5) laevamaksud, 6) soolamaksu võtmise võimaldamine Narva kaudu Tartu kulgevailt kaupadelt ja 7) Tallinna kodanikkude kinnisvarade kasutamine Narvas. Põhistades oma nõudeid, Narva muu seas kaebas, et Tallinna raad viimaseil aastail oma kodanikelt hakanud nõudma vannet, et need ei sõlmiks kaubanduslikke ühistuid Narva kodanikega. Narva avaldas soovi, et Tallinn tasuks tema kodanikele kahjud, mis sündisid seeläbi, et Tallinna kaudu välismaale kulgevailt Narva kaupadelt hakati Tallinnas nõudma kaaluraha [15].

Narva märgukirjale laskis Tallinna raad vastata väga üksikasjaliku märgukirjaga. Selle säilinud tekst on päevatud 2. veebruarist 1543, kuid on tõenäone, et ta sel ajal kirjalikult lähetati

Narvale teadmiseks, kuna tema sisu juba linnadepäeval suuliselt esitati. Oma vastuses tõi Tallinn ette rea uusi ning mõneski suhtes õige huvitavaid väiteid. Näit. ivangorodlaste kaubandamise keelule vastu vaieldes meenutas Tallinn, kuidas vanasti venelased oma lotjadega isegi Ojamaa saart ja Visbyt külastanud. Sellepärast polevat sugugi võimatu, et kui Tallinn neile oma laokoha suleks, nad siis hakkaksid sõitma Rootsi, Taani või jälle Riiga ja Danzigi. Mis puutub Ivangorodi kiiresse kasvamisse, siis olevat selles Narva ise süüdi, sest endisil aegadel, kui hansalinnad keelasid kaubavahetuse Venemaaga, pidanud Narva ise elavat kaubavahetust Ivangorodiga ja pannud sealsele kaubandamisele seega tugeva aluse. Kaubandusliku pitsati asjus väitis Tallinn, et Narvale selles suhtes antud privileeg olevat noorem kui Tallinnale antud õigused ja Tallinna sundmäärused (bursprake). Narva kaubandusliku pitsati asjus nõudis Tallinn endale õigust lüüa oma pitsatit Narva pitsati kõrvale ka sellele kaubale, mis kulgeb välismaile, põhjendades, et ka Lüübekil on täielik õigus oma pitsatit lüüa igale kaubale, mis Baltimailt sinna saadetakse ja Tallinnal ei saavat olla midagi selle vastu. Vaiade rammimiseks laevadelt maksu võtmise vastu vaidles Tallinn põhjendusega, et vanade privileegide põhjal tema kaubad kõigil Ordu maadel on vabastatud igasuguseist tollidest ja seepärast ka Narva ei tohi neid maksustada. Narva kaupmehed, kes külastavad Tallinna, ei maksvat ometi mingeid makse ei Tallinna sadama ega pulvärgi korrashoiuks [16].

Päev Narva saadikutega peeti 25. jaan. 1553. Mõlema poole järeleandmisel saavutati viimaks kokkulepe. Tallinn nõustus, et Narva raehärrad, kodanikud ja nende lapsed ning sellid, kelle rahad on Tallinnas, võivad seal takistamatult kaubandada meretaguste linnade kaupmeestega, vaatamata sellele, kas need kuuluvad Hansasse või mitte. Ainult soola ei tohtinud Narva kaupmehed osta otse laevadelt, küll aga võisid nad seda ka välismaalasilt osta, kui sool juba oli välja veetud keldrisse. Seevastu lubas Narva võimaldada Tallinna kodanikele ning nende lastele Narvas vaba kaubandamise, uusi koormusi lisandamata. Ehkki Narva vana sundmääruse põhjal ükski võõras ei tohtinud Narvas osta tooraineid ning müüa soola väikesel määral, lubas Narva ometi tallinlasile vastu tulla ja neid rohkem soodustada kui meretaguste linnade kaupmehi. Kaubanduslikke ühistuid mõlema linna kodanikkude vahel lubati 700 riia marga raamides,

tingimusel, et võlgu kaubandamine jääb keelu alla. Juhul, kui hansalinnad niisugused ühistud ära keelavad, pidi tallinlasil olema õigus neist välja astuda. Ivangorodlaste asjus ei leitud paremat nõu, kui otsustati paluda ordumeistrit, et ta ses asjas katsuks suurvürstiga lepinduda. Kaubandusliku pitsati asjus lepinduti sel viisil, et Novgorodist Tallinna saadetav vaha pidi võima vabalt läbida Narvat. Narva saabuva vaha pidi pitserdama Narva linn, kuna Tallinnal oli õigus oma pitsatit lüüa Narva pitsati kõrvale. Rasva pitserdamine Tallinnas otsustati aga ära jätta, kuna selle kaubaartikli juures Tallinn tunnustas Narva pitsatit täies ulatuses. Rasva pidi sulatatama Narva gildimajas, kui aga gildimaja oli üle koormatud, siis jäi Tallinna kodanikel õigus teiste kodanikkude käest katlaid üürida ja rasva sulatada omas majas [17]. Vaiade rammimiseks ei tohtinud Narva Tallinna laevadelt maksu võtta, vaid Tallinn pidi andma selleks otstarbeks Narvale iga aasta 12 mk. Juhul, kui Narva ehitab kaupmeeste jaoks uue sadamasilla, siis kohustus Tallinn selle korrashoiuks iga aasta maksma sama suure summa. Kõik laevad, mis leiti olevat rammimistöödeks kõlbulikud, pidid vastuvaidlematult aitama seda tööd läbi viia. Narva raad pidi jälgima, et mõnd laeva rohkem ei koormata kui teisi. Laevad, mis polnud selleks tööks kõlblikud, pidid muretsema endale asemikud. Tallinn tunnustas Narva õigust maksustada kõike soola, mis veetakse Narva jõge mööda üles, 2 riia šillingit sälitiselt. Selle eest kohustus Narva järele valvama, et kiprite, laadijate ja teiste isikute läbi kaupmeestele kahju ei tekitataks. Majade asjus lepinduti, et nende võõrandamise tehinguid võis ka Tallinna linna raamatuisse kanda.

Nagu näha, väljus Narva sellest kokkuleppest õiguslikes küsimusis täiesti lööduna, kuna Tallinna õigused leidsid kogu rindel tunnustamist. Ivangorodlaste küsimuses, mille pärast kõik Tallinna-Narva vahelised lahkhelid olid tekkinudki, ei saadud sugugi edasi. Ainult rahalisis küsimusis tuli Tallinn Narvale vastu.

1. mail 1553 tuli Lüübekis uuesti arutusele Narva vastuvõtmine Hansa liidu liikmeks. Sellekohase sooviavalduse oli Narva saatnud Lüübekile, kes palve linnadepäevale edasi andis. Tallinn oli seekord küsimuses märksa leplikum kui endistel aegadel ja andis oma saadikuile kaasa juhtnööri, et kui Narva on hansalinnadele vastuvõtmiseks küllalt hea, siis olgu ta kül-

lalt hea ka Tallinnale. Siiski ei leidnud hansapäev võimalikuks Narva soove rahuldada. Otsus ei olnud aga üksmeelne, sest juba järgmisel hansapäeval, Lüübekis 27. mail 1554 tõusis küsimus uuesti päevakorrale. Kuna aga seekord Narvalt uut avaldist ei olnud saadud, siis otsustati asi lükata edasi, kuni hansalinnade saatkond Venemaal on ära käinud ja seal kõigis kaubanduslikes küsimusis tarviliku selguse soetanud [18].

Et tülide kestel Tallinn Narva kaubandamist väga hoolsasti silmas pidas, seda tõendab üks kiri 1553. aastast, milles keegi isik, kes oma nime ei tahtnud mainida, kuid arvas, et Tallinna raad tema käekirja hästi tunneb, Tallinnale Danzigist teada andis, et seal on kaks kaupmeest laadinud laeva kaubaga otse Narva sõiduks. Kui see peaks õnnestuma, siis mõtlevat Danzigis paljudki nende eeskuju järgida. Oma kirja palus kirjasaatja mitte kellelegi näidata [19]. Nähtavasti oli Tallinnal agente teistes linnades, kes sealt laevade kulgemisest soovimatus suunas teatasid, nii et Tallinn sai õigel ajal kaaperlaevu välja saata nende tabamiseks.

---

41. Viimased rahuaastad.

Juba 1552 hakkas piiril tunduma pinevust venelastega. Häirivalt mõjus 1552 varakevadel venelaste kallaletung Narva voorimeestele. Paar Joala talunikku, Kubjas Jürgeni poeg ja Hans Toive olid mitmesuguse kaubaga teel Tartust Narva. Nad kasutasid maanteed jõe pahemal kaldal. Jõudnud Krivasoo (Kryves) küla kohale, tunginud neile vene bojaar Osenna oma meestega kallale, löönud mõlemad mehed maha, nii et nad poolsurnutena lamama jäänud ja omastanud neilt kaubad ühes hobuste ning veoriistadega. Kui voorimehed kallaletungi teatega Narva olid saabunud, sõitis Narva kodanik Bartold Westerman saadikuna korduvalt üle jõe seletust nõudma ja külastas eeltähendatud bojaari koos ühe kahjusaanud voorimehega. Venelane seletas, Vääska (Feseke) talunikud varastanud temalt 4 hobust ja seepärast tema ei mõtlevatki omastatud hobuseid ning kaupa enne tagastada, kui omad hobused kätte saanud. Kaasnenud voorimees Hans Toive nägi sel puhul bojaari õuel isegi oma halli hobust [1].

Kaebused olid vastastikused. Juuli algul tulid Narva vene saadikud, kes kaebasid vene kaupmeestelt kaupade omastamise

üle. Kaupade röövijaks olevat Eestimaa aadlik Dirich Kalff. Venelased ähvardasid mitterahuldava vastuse puhul omapoolse vägivallaaktiga, nimelt sakslaste laevad ühes kaubaga kinni pidada. Sel puhul Narva hoiatas kaupmehi ettevaatusele jõekaldal liiklemisega [2].

Piiriäärsete suhete halvenemine olenes muidugi üldisest välispolitilisest seisundist. Moskva oli oma idapoolsed naabrid, Kaasani ja Astrahani tatarite tsaaririigid vallutanud ning see võimaldas tal koondada kõik oma sõjalised jõud lääne poole. Liivimaa esindajad sõitsid 1553 Venemaale läbi rääkima rahulepingu pikendamise asjus, kuid Moskva tingimused olid nii rasked, et saadikud tulemusteta tagasi pöördusid [3]. Olukord piiril muutus seejärel juba õige vaenlikuks. Aasta lõpul kaebas Narva ordumeistrile ja Tallinnale vene vägivalla üle, mida kaupmehed peavad taluma ja teatas, et ta on otsustanud jõuga vastu astuda venelaste vägivallale, lootes, et kõik Liivimaa seisused teda seejuures toetavad. Ühtlasi nõudis Narva uuesti, et Tallinna kodanikud ja kaupmehed ilmuksid Narva oma varandusi kaitsema [4].

Õhkkond paranes siiski natuke 1554. a. jooksul. Liivimaa seisuste saadikud olid pika kauplemise peale jõudnud Moskvaga kokkuleppele, kuigi väga ebasoodsail tingimusil. Rahu pikendati 15 aastaks, kusjuures kolme aasta kestel tuli venelastega lahendada Liivimaalt nõutavate maksude küsimus. Sõjaoht oli vähemalt ajutiselt kõrvaldatud. Aga piiri ääres ei saadud sedagi vaikust kaua kasutada. Juba 1554 oli Ordul läbirääkimisi Rootsi kuningaga ühise sõjalise ürituse teostamiseks Venemaa vastu. Kui nüüd 1555 Rootsi kuulutas Venemaale sõja, siis muutus olukord piiril uuesti ärevaks, sest oli ette teadmata, missuguse ulatuse see sõda võtab ja kas ta ka Orduriiki kaasa ei kisu. Venelased olid pealegi hirmul, et Rootsi oma löögi võib suunata Ivangorodi vastu ning võtsid sellepärast aegsasti tarvitusele mitmesuguseid ettevaatusabinõusid ja kalda kindlustustöid, mida jõe teiselt kaldalt murega jälgiti.

Kokkupõrked venelastega algasid sellega, et Narva laskis varakevadel harilikus korras jõel laevade sõidutee märkida ja jõepõhja vaiad rammida. Venelased aga kartuses, et laevatee märkimine võib Rootsi sõjalaevadele sissesõitu jõele hõlbustada, lasksid vaiad vee alt läbi raiuda. Narva pidi sellega leppima, sest ta ei suutnud vaiu jõuga kaitseda, tal jäi ainult üle hoia-

tada kaupmehi, et need oleksid sõidul kahekordselt ettevaatlikud. Halvem aga oli, et venelased ei pidanud tähiste hävitamist küllaldaseks, vaid kavatsesid isegi sõidutee jõel sulgeda. Selleks olid nad mõned lodjad valmis vaadanud ning kavatsesid neid sõiduteel jõepõhja lasta [5]. Kividki olid selleks juba Ivangorodi alla valmis veetud, kuid kavatsus jäi sedapuhku siiski teostamata.

Kuid mitte üksinda venelaste ettevaatusabinõud ei ähvardanud kaubavahetust. Rootsi võimud pöördusid kirjalikult Tallinna poole ettepanekuga laevasõit Tallinna ja Narva vahel lõpetada. Seda nõudmist tuli täita [6], ehkki see ähvardas ruineerida narvalaste kaubandust. Ikka selgemaks sai Narvas vajadus seada end sõjavalmis. Sel kriitilisel hetkel aga oli Narva püssimeister jäänud raskesti silmahaigeks ja sõitnud arsti juurde. Seepärast astus linn samme uue püssimeistri palkamiseks [7].

Teispool jõge kindlustati energiliselt Ivangorodi ja jõe suuet. Selleks sõitis kohale asehaldurina Mihhail Godunov. Talle tehti ülesandeks hoolega Ivangorodi hoida. Narva jõe suudmesse, praeguse Magerburgi kohale, asuti ehitama tugevat blokkhausi ning suurtükimeeste arvu kindluses suurendati [8].

Kõik see täitis Narva elanikke tõsise murega. „Teie teate ise paremini, millises hädaohus on see maa praegu," kirjutas raad oktoobri algul 1555 Tallinnale ning nõudis, et Tallinna kaupmehed ja majaomanikud oma abijõud saadaksid linna kaitseks kohale hiljemini 28. oktoobriks [9].

1556. aasta kevadel teostasid venelased oma ähvarduse ja lasksid tõepoolest laevatee sulgemiseks paar kividega täidetud lotja jõepõhja, ühe Eestimaa-, teise Venemaa-poolses kaldavees, siiski nii kaugel teineteisest, et jõel sõitvad laevad vabalt nende vahelt võisid läbi pääseda. Et teed lõplikult sulgeda, kavatsenud nad veelgi kolmanda laeva põhja lasta kahe eelmise vahele. Narva tegi kaupmeestele teatavaks, et juhul, kui sõit peaks vabaks lastama, siis tuli jõel väga ettevaatlik olla. Vesi jões olevat küll kuni 4 küünart sügav ja laevad pääsevat lotjade ja kalda vaheltki läbi, kuid seda ikka ainult päevaajal, mitte aga öösi ja tormiga [10].

Seisukorra tõsidust hindas ka Tallinna raad, tehes kõigile oma kodanikele, kel olid krundid või majad Narvas, kohuseks, et nad otsekohe saadaksid mehi nende kaitseks. Kes oma

kohuste täitmisel viivitasid, nende varanduse arvel ähvardas raad palgata ise kaitsejaid. Aga kes saatis kohale sõjaks kõlbmatu mehe või viivitas kaitseja väljasaatmisega, seda ähvardati 1 ferdingu suuruse trahviga [11].

Kesksuvel paranes olukord siiski sedavõrd, et Narva kavatses uuesti hakata vaiu rammima, kui venelased sellega nõustuvad. Kuna aga Tallinn nõus polnud selleks Narvale uut maksu lubama, siis viibis rammimine ja augustis seletas Narva raad, et rammimine on sel aastal juba muutunud võimatuks. Seepärast pidi nüüd igaüks sõitma oma riisikol [12].

Pilt nr. 49. Vene tsaar Joann Julm 1580. a. pildi järgi. D. Rovinski kogudest.

Kuid juba järgmisel aastal halvenesid vahekorrad uuesti. Mai algul tuli Narva vene saatkond, kes kuulutas kõigile sakslasile Liivimaal ja mere taga, et suurvürst tahab neile osutada oma armu ja lubab neil takistamatult Ivangorodis kaubandada. Selleks olevat ta lasknudki Ivangorodi juurde kaubaõue ehitada. Loomulikult oli see Narvale ainult väljakutseks. Narva raad seletas saadikuile, et Narva on juba vana kaubalinn ning kaubandamine on alati toimunud tema piirides. Talinnale teatas Narva, et ta kellelgi ei luba jõge ületada ja kaubandamine seega seisab.

Narva andmeil oli hiljuti Ivangorodi sõitnud 4 väepealikut ning venelasil olnud mitu tuhat täie varustisega meest valmis piirile tulema. Praegu olevat nad mööda maad laiali. Ka tahtvat nad lõpule viia suudme blokkhausi ehitustööd, mis kahe aasta eest pooleli jäänud [13].

Selle ehitamise tegi tsaar kohuseks asehaldur vürst Šestunov'ile koos pealik Peter Golovin'i ja Ivan Võrodkov'iga. Kindlustise ehitamine oli teoksil juba aasta algusest peale ning tuhanded talupojad olid mobiliseeritud palkide juurdeveoks.

Liikus kuuldusi, kindlustised kavatsetud ehitada niisuureks, et nad kuni 7000 meest võiksid mahutada [14]. Juulikuuks oli ehitis juba valmis ning ka varustatud [15].

Sügisel sai sõjaoht ikka selgemaks. Asjaolu, et orduvõimud kolme aasta eest enda peale võetud maksukohustusi polnud täitnud, põhjustasid vene tsaari oma vägesid koondama Orduriigi piirile. Narva sai andmeid, et venelased nigulapäeval, 6. detsembril kavatsevad tungida Liivimaale [16]. Oli ilmne, et kallaletungijad oma löögi suunavad Narva vastu, seepärast paluti Tallinnalt kiiresti abi. Ühtlasi nõuti, et kõik tulijad olgu aastase moonaga varustatud [17]. Detsembris tuli Narva ümbruskonna aadlikele ordumeistrilt käsk sõjavalmis olla [18]. Ja aasta lõpul teatati Pihkvast, et sealt kedagi enam läbi ei lasta ja et seal suurel hulgal kahureid, jala- ning ratsaväge valmis seisab kallaletungiks [19].

* *
*

Tallinna ja Narva vahel 1553 sõlmitud kokkuleppest ja sõjaohust hoolimata tekkis mõlema linna vahel peagi uusi arusaamatusi. Esimeseks lahkheli põhjuseks näib olevat Narva poolt sisse seatud uus maks venelasile müüdud vaselt ja tinalt. Maksu suurus oli üks taaler kaalult. Nende metallide vedu Venemaale oli kaua keelatud, kuid oli toimunud siiski salaja. Hiljem olid Narva kaupmehed saanud loa nende metallide müügiks venelasile, kuid selle eest maksustatud nende kaup linna kasuks. Maksu võtnud Narva ainult oma kaupmeestelt, kuna teistel üldse väljaveoluba ei olnud. Kuid asi ulatus ühe kaupmehe kaudu, kes samuti oli saanud loa metalle välja vedada ning kellelt Narva ka kaaluraha nime all oli maksu võtnud, Tallinna rae kõrvu. Tallinn heitis kohe Narvale ette, uus koormus olevat 1553. a. kokkuleppe rikkumine. Narva eitas seda. Tülide vältimiseks Narva viimaks loobus sellest maksust [20]. Aga kui 1556 Tallinn keeldus nõustumast erimaksuga Narva jõel veetavailt kaupadelt vaiade rammimiskulude katteks, siis tekkis Narva rae kirjasse juba teravusi [21]. Ja kui Narva 1557. a. tegi kaupmeestele üle jõe minekuks takistusi, siis heitis Tallinn ette, et Narva oma kaupmehed seda siiski teevad. Narva kostis, et ta seda ka oma kaupmeestele ei luba, küll olevat tal aga andmeid, et tallinlased olevat kalalemineku ettekäändel paate soolaga kaasa võtnud, millisest soolast osa Nevale, osa Ivangorodi läi-

nud [22]. Nii olid juba uued tõsised vastuolud tekkimas, millel aga küllalt aega ei jäänud järjekordseks suureks tüliks paisuda.

Ka ordumeestega läks linnakodanikel vahekord halvaks. Juba 1553 esines orduvasallidega arusaamatusi linna põgenenud ja kodanikkude teenistuses olevate talupoegade väljamise pärast [23]. 1555 tekkis suurem kaklus ordusõdurite ja linnarahva vahel. Tüli põhjus ise jääb tumedaks. 3. veebr. tunginud ordusõdurid turul rae vahimeestele kallale, ühe neist löönud nad maha, teist haavanud. Linnasõdurid löönud seejärel hädakella, mille peale kodanikud kokku joosnud ning lööming tekkinud. See oli nii äge, et üks ordusõdureist kaks päeva hiljem haavadesse suri ja mitmed teised raskeid haavu põdesid. Ordumeistri poolt määrati selle vahejuhtumi selgituseks eriline komisjon, kuhu kuulusid Rakvere ja Vasknarva foogtid ning kaks aadlikkude saadikut — Otto Taube Kohtlast ja Johan Dücker Varudist [24].

1556 kaebas Narva raad, et ordusõdurid käituvad linnatänavail väga väljakutsuvalt ja paljaste mõõkadega raiudes märatsevad. Kui linnafoogt neid tahab karistada või neilt relvi käest võtta, siis ajavad nad foogti minema, põhjendusega, linnafoogtil polevat õigust aadlikkude ja ordumeeste üle kohut mõista [25].

Niisuguses olukorras läks linn vastu suurele Vene-Liivi sõjale.

---

42. Sõjategevus kuni 1. maini 1558.

Kohe aasta algul hakkas Narva ulatama teateid, küll otseteed Venemaalt, küll ordumeistri kaudu, et linnal on oodata kallaletungi venelaste poolt. Sügisest saadik oli linnal koos kaupmeeskonnaga palgatud 37 püssimeest [1] ja jaanuari algul tehti Christofer Kappel'ile ja Christofer van Bucken'ile kohuseks Tallinnast veel 20 tingisõdurit juurde palgata. Tallinnast telliti ka 3 tünni püssirohtu [2].

25. jaanuaril tungisid venelased Jõhvi kihelkonda sisse [3]. Renner hindab nende arvu 300-le [4]. Sissetungijad olid ratsamehed ning jõest ületulek sündis tõenäoselt lõuna pool Narvat, kuski Krivasoo kohal, kust pealetungijad võtsid suuna otse Jõhvi kirikule, jättes Narva lähema ümbruse esialgu puutumata [5], kuna siin võis oletada kaitsejõudu, kellega vähearvulised venelased ei tahtnud kokku puutuda. Kõikjal, kuhu venelased

jõudsid, põletasid nad külad maha ning tapsid inimesi. Rüüstajad hoidusid liikumast päeva ajal, ning peitusid võsastikku. Öösiti aga väljusid nad ja, leidmata vastupanu, põletasid ning rüüstasid maad laias ulatuses [4]. Aadlikud ühes naiste ja lastega põgenesid Rakverre. Narva foogt, kes sissetungi ajal oli teel Tallinna poole, otsis varju Ädise linnusest [3]. Talupojad põgenesid kabuhirmus linnadesse, nii et Narva varsti nendest täitus [1]. „Jumal on andnud piiriäärseile talupoegadele jänesesüdame, nii et nad isegi sahiseva puulehe liikumise eest põgenevad, rääkimata mõnest väikesest vaenlase salgast, kes siis nende naised ja lapsed röövib ning elamud põlema süütab. Nelja penikoorma ulatuses on kõik puhtaks tehtud, nii et seal pole enam kuigi palju maju järel," nii kirjeldas seisundit Narva raad oma kirjas 28. jaanuaril. Ja tõsist muret tuleviku pärast tundub Narva rae sõnadest, kui ta palub, et Tallinna raad kohustagu oma jutlustajaid kirikupalvusis Narva eest paluma [6]. — Väljaspool linna ei olnud mingit sõjalist jõudu, kes oleks võinud venelasile vastu astuda, sest Viru aadel oli enamikus sõitnud Tallinna pulmadesse [7]. Jaanuari lõpul sõitis Paidest välja foogt Bernd v. Schmerten 80 hobuse, 12 maasulase ja 4 kahuriga ning temaga ühines Järva aadel 60 hobusel. Kuid see väesalk jõudis alles 4. veebruariks Jõhvi alla, pärast seda, kui venelased kindlustatud Jõhvi kiriku olid vallutanud, seal sees varjunud talupojad maha löönud ja kiriku põlema pannud. Päev hiljem saabunud foogtil jäi oma meestega ainult laipu koristada [8].

Orduvägede kogumine arenes väga aeglaselt. Tallinna komtuur väljus küll oma meestega 4. veebruaril Tallinnast, kuid et ilm oli võimatult halb, pöördus ta jälle koju. Temaga koos olid valmis vaenlase vastu välja astuma Tallinna linna väed, kelle pealikuks oli Wolf Wigele v. Strasborch [9]. 8. veebruaril oli Tallinna komtuur oma vägedega veel alles Ambla ümbruses [10]. Et samal ajal Lõuna-Liivimaalt tuli suurem vene vägi Šig-Alei juhatusel, siis tõmbus ka Järva foogt tagasi, Rakvere alla. Siin õnnestus temal venelaste pealetungi tagasi lüüa, kes tahtsid Rakveret süüdata [11]. Kui Rakverele lähenesid ka teised orduväed, taganesid venelased kiiresti üle Sämi jõe. Taganejate Narva alla jõudes tungisid narvalased linnast välja ja lõid väikeses kokkupõrkes maha 4 venelast [12]. Tallinna kartus, et Šig-Alei hakkab Narvat piirama [13], ei olnud põhistatud. Venelased läksid üle jõe tagasi ja Šig-Alei saatis sealt ühe kirja Narva

kaudu ordumeistrile, milles soovitas suurvürstile kiiresti ära tasuda võlgnevad summad, lubades säärasel korral Liivimaaga rahu tegemist [12].

Selles ajajärgus, mil kardeti Narva piiramist, leidis Tallinna raad õige kaastundlikke sõnu ordumeistri ees Narva kohta. Ta kirjutas, et see „tulepesa Ivangorod" ühes juurdeehitatud blokkhausiga tuleksid mõlemad maha põletada. Loodus ja kristlik armastus nõudvat, et vaese Narva linna häda ning ohte silmas peetaks ning temale kiiresti rüütleid ja talupoegi abiks saadetaks [13].

24. veebruaril tuli Narva keegi Pihkvas vangis olnud mees. Ta tõi teateid, tatarlased olevat jälle ära läinud Moskva suunas. Tee Tallinna ja Narva vahel oli seega uuesti vaba. Narva raad pöördus palvega Tallinna poole, et viimane saadaks Narvale ära tellitud varustise ja tingisõdurid [14]. — Samal päeval lähetas Tallinna raad Narvale Niklause-nimelise voorimehega 2 tünni püssirohtu [15].

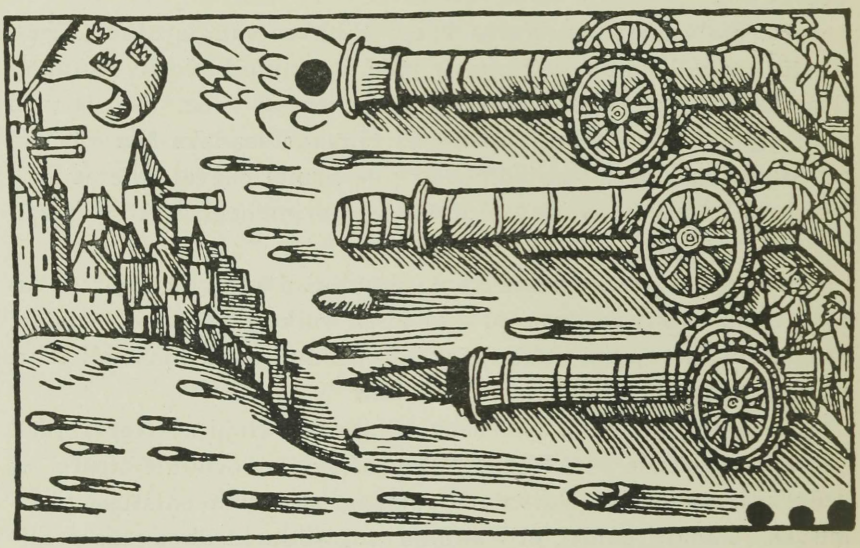
Kolme järgneva nädala kohta puuduvad andmed sõjategevusest. Nähtavasti valitses tol ajal piiril vaikus, vähemalt paistab, et suuremaid sõjalisi kokkupõrkeid ei olnud. — 17. märtsil tehti venelastega vaherahu kaheks nädalaks [16].

Vististi juba enne vaherahu sõlmimist kirjutas Narva raad kas ordumeistrile või Rakvere all seisvaile orduülemusile, et orduväest saadetaks Narva 100 ratsameest valveteenistuse pidamiseks. Samuti paluti, et Tallinna tingisõdurid ühes oma pealikuga tuleksid Narva. Narva seisund oli juba sellepärast raske, et omad tingisõdurid ei olnud palka saanud ega tahtnud sellepärast enam sõna kuulata. Tallinna komtuur nõudis siis, et Tallinna väeosade pealik, Wolf von Strasborch oma tingisõduritega, kes veel tema juurde jäänud, Narva sõidaks. Strasborchil oli veel 90 mehe ümber. Ta oli sunnitud ülemuse käsku täitma. 24. märtsil jõudis ta Narva ja vaatas siin otsekohe linnuse ja linna kaitse seisukohalt üle. Ta leidis linnuses olevat sedavõrd vähe laskemoona, et ägeda võitluse korral olemasolev tagavara ühe päevaga välja lastakse [17].

Vasknarva foogt sai selle aja paiku ühe vene bojaari kaudu, kellega tal oli hea vahekord, teateid, et vene suurvürstil olevat uuesti kavatsus ordumaile tungida [18].

Kui vaherahu 1. aprillil lõppes, hakkasid venelased ägedasti Narvat pommitama. Lasti väga mitmesuguse-kaliibrilisist suur-

tükest, suurist ja väikesist ning tarvitati kivist ja rauast kuule. Ka mõned raskemad suurtükid olid juba Moskvast pärale jõudnud. Üks linna kukkunud kuulidest kaalunud 50 naela. — Ivangorodist saadi küll andmeid, et väge seal väga palju ei ole. Muist väge olevat nimelt läinud Pihkvasse, kuid pärast lihavõtteid tulevat nad sealt jälle tagasi. Ivangorodi ümbruses olid käimas kindlustustööd. Ka raiuti Pilvemunde juures, s. o. Plüssa suudmes metsa ja valmistati parvesid üle jõe tulekuks [19]. Aadlikud olid Rakverest laiali sõitnud, igaüks oma koju, nagu oleks

Pilt nr. 50. Linnuse tulistamine kahureist 16. saj. Olaus Magni järgi.

kindlaim rahu valitsemas [20]. Linn ei saanud enam toiduaineid. Tallinnast olevat küll tulnud jahu Ädisele, kuid Narval puudus võimalus seda sealt ära tuua [21].

3. aprillil jätkus linna pommitamine. Novgorodist tuli Hans Krumhuseni ja teiste kaudu teateid, et sealt 5 suurt süütepommidega piiramissuurtükki on möödunud, mis kõik tulevat Ivangorodi alla. Peale nende olevat veel 10 suuremat suurtükki teel ning nendega kaasas keegi poolakas, kes hästi tundvat suurtüki-asjandust [22].

Keset palavamat pommitamist tuli Wolf v. Strasborchile Tallinnast käsk, ühele osale Tallinna tingisõdureist, 50 mehele, teatada, et Tallinn keeldub neile palka maksmast, kuna seda pea-

vad tegema Narva raad, foogt ja kaupmeeskond. Narva raad kaebas, see kõlavat nii, nagu valitseksid parimad rahuajad. Tallinna korralduse täitmine asetaks Narvale niivõrd rasked koormused, et kodanikel tuleks kõik majad ja kaubad tingisõdureile loovutada ning ise ühes naiste ja lastega Narvast lahkuda. Pealegi viibivat Narvas veel teisi tingisõdureid, kes kaupmeeste arvel tahavad palka saada, samuti noormehi oma ja peremehe varandust kaitsemas. Kui nende kaupu nüüd veel hakatakse maksustama, siis oleks see suur ülekohus [23]. Lõpuks palus Narva raad Tallinna, et see saadaks ühe suure piiramissuurtüki ja püssirohtu [22].

Pommitamine Ivangorodist kestis aga päev-päevalt. Sel puhul naised ja lapsed otsisid varju keldreist. Esiotsa püüti Narvast ka vastu lasta ja kuuldavasti üsna õnnelikult. Kord kuul tabanud näit. üht Ivangorodi tornidest ja tapnud seal püssimeistri-sakslase, kes oli astunud venelaste teenistusse, teine kuul surmanud altari ees palvetava papi. Venelaste kuulid Narvat suurt ei kahjustanud: kogu pommitamise kestel saanud surma üks naine oma lapsega ja habemeajaja Gregor Stern [24].

Pilt nr. 51. Narva kaupmehe Hans Krumhuseni pitsat. J. Naha joonistus.

Haripunktini jõudis pommitamine 7. aprillil. Suured piiramissuurtükid olid saabunud ja öösi lasknud venelased linna mõned kuulid, millest üks süllasügavuse augu maa sisse löönud. Kuul läbistanud ka kõik eesolevad ehitised ning kaalunud tõenduste järgi 13 leisikat, s. o. 260 naela. Kuni 300 pommi langenud päevas linna. Venelased olid vahepeal uuesti tulnud üle jõe ja põletasid maha kõik hooned, mis veel linna ümbruses püsima jäänud. Nad lähenesid ka linnale, tulles isegi linnakodanikkude rehetubadeni, kuid nähes, et sealt midagi võtta pole, eemaldusid jälle. Ka oli venelasi paatidega merelt randunud ja rannas kõik maha löönud, kes ette olid juhtunud. Salakuulajad teatasid venelaste kavat susest juba enne pühi linna rünnata. Nende teadetega lähetati linnast ordumeistri juurde Narva kodanik Lambert Kemmerling, ühtlasi ka Tallinnale teadustades olukorda [25].

Raskete suurtükkidega pommitamine mõjus masendavalt linna kaitsejate meeleolule. Ka närveerisid linnakodanikke linna langevad süütepommid: aeg oli kuiv, majad puust ja katusedki

tuleohtlikust materjalist, sellepärast oli tekkivate tulepesade kustutamisega rohkesti tööd [26]. See mõjus nii, et linna kaitsejad viimaks otsustasid venelastega läbirääkimistesse astuda, kuna pealegi Oruriigis valitses üldine arvamus, et sõda õnnestub peatselt likvideerida, sest ordumeister oli energiliselt tegev tarviliku rahasumma kokkusaamiseks, millega venelasile võlgnevad kohustused katta. Seepärast näis olevat vaid aja küsimus, kui kiiresti rahu tuleb. Ei ole siis imestada, kui narvalastel tekkis arvamus, et aega võita, tähendab kõik võita.

Sellisest meeleolust põhjustatud, astus kokku nõupidamine, millest võtsid osa ordufoogt Ernst v. Schnellenberg, Tallinna abivägede pealik Wolf von Strasborch, Narva rae- ning kogukonna liikmed. Otsustati venelasilt nõutada vaherahu ja saata samal ajal saadikud Moskvasse suurvürstiga läbi rääkima. Saadikuiks valiti raehärra Joachim Krumhusen ja kodanik Arnd v. Deden, seega üks rae, teine kogukonna poolt. Saadikud tundsid oma ülesande raskust ja püüdsid neile pandud kohustusist vabaneda. Krumhusen pakkunud linnale 1000 taalrit, kui teda sõidust vabastatakse, kuid seda ei võetud kuuldagi [27]. Vaherahuläbirääkimisi peeti Ivangorodi pealikute Aleksei Basmanovi ja Pavel Sabelinskiga. Kuna narvalased rääkisid saadikute suurvürsti juurde saatmise vajadusest, said venelased sellest nähtavasti nii aru, et Narva tahab end allutada suurvürsti valitsusele. Narvale võimaldatigi vaherahu 4 nädalaks [36]. Venelased nõudsid ainult linnast pantvange, kelleks saadeti kaks kodanikku, keda vene kroonika mainib moonutatud nimedega, — Ivan Belõi (Johan Witte?) ja Ašpir Tšermnõi (Kaspar Rode?). Narva saadikud sõitsid vahepeal Moskvasse. Vaherahu sõlmimise juures olevat vene kroonikate järgi linnaesindajad seletanud, et nad foogti tegude eest ei vastuta [28].

Pilt nr. 52. Arnd v. Dedeni pitsat. J. Naha joonist.

21. aprilliks saabus Narva Tallinna raehärra Johan Winter. Talle oli tehtud ülesandeks kõik Tallinna lipu all teenivad tingisõdurid Narvas teenistusest vallandada. Narva linna ja foogti vastuseismisel otsustati viimaks vallandada 28 meest, enamikus kõrgemapalgalised (n. n. Doppelsöldnerid), 50 meest jäeti Narva rae vastutusel teenistusse edasi. Narva raad kirjutas sellepärast Tallinna ja kurtis, et sõja puhul tehtud võlad ähvardavad tal

tõusta 8000 margani ja mingeid allikaid polevat ette näha sõdureile palga maksmiseks [29].

25. aprillil jõudis ordumeistri juurest tagasi Narva kodanik Lambert Kemmerling. Ta tõi kaasa ordumeistrilt kirja, milles viimane lubas saata Narvale 2 tünni püssirohtu. Ordumeister kohustanud ka teisi orduülemusi Narva linna sõjamoona ja toiduainetega varustama. Ühtlasi manitses ordumeister narvalasi viimse meheni kokku hoida [30]. Narva saatis kohe ordumeistrile uue kirja, milles kurtis, et ta seni pole toetuseks saanud ainustki ratsameest ega maasulast, samuti polevat ta saanud toidumoona. Venemaa poolt olevat kaupade juurdevedu loomulikult suletud ja aadlikelt ei olevat ka raha eest enam midagi osta. Linn olevat talupoegi täis, kes ammugi oleksid surnud nälga, kui foogtil poleks olnud õnneks kahe aasta vili tagavaraks ning kaupmeestel laos heeringaid, mis olid toodud müügiks venelasile. „Söök ja jook on otsas," — kaebas Narva, — „oleme venelasist piiratud ja omade poolt hüljatud." — Ordufoogt omalt poolt teatas ordumeistrile venelaste esildisest linna loovutamise suhtes, mil puhul venelased lubavat linlasile elu ja varanduse kinkida [31].

Pilt nr. 53. Tallinna raehärra Johan Winteri pitsat. J. Naha joonis.

Samal päeval saatsid narvalased üle jõe uue saatkonna, mis koosnes suuremast arvust saadikuist. Saatkonda kuulusid raehärra Reinhold v. Bucken, raesekretär Georgius Moller, gildivanem Heinrich Hartwich, kodanikud Everd Bose ja Bartold Westerman ning tõlgina kaubasell Hans Berndes. See saatkond läks nähtavasti viima venelastele vastust linna alistumise esildisele. Saadikute poolt väideti, Narva polevat selleks saadikuid Moskva saatnud, et end Liivimaast eraldada ja linna ära anda. Nad ühtlasi nõudsid pantvangide vabaks laskmist [32]. Venelased aga vahistasid ka need saadikud, peale Bartold Westermani, kes saadeti üle jõe tagasi teatega, et kui linn ei alistu, siis venelased ta väevõimuga vallutavad.

Ordumeistri palveile vastu tulles lähetas Tallinn lõpuks ühe väikese laeva mitmesuguse varustisega Virumaa randa, tõenäoselt umbes Meriküla kohale. Narva tänas 27. aprillil Tallinnast lähetatud varustise eest, kuid kaebas, et seda ei saavat praegu ära tuua, sest venelased olevat kõik teed jälle hõivanud [33].

28. aprillil asusid Rakverest mitmed orduhärrad, Viljandi komtuuri Gotthard Kettleriga eesotsas oma vägedega Narva poole teele. Rakvere foogtil oli Narva jaoks kaasas pekki, võid, kuivatatud liha ja kaeru. Raskusi tekitas aga vankrite puudusel toiduainete transportimine, sest foogtil läks korda tervelt ümbruskonna maa-alalt leida ainult 20 vankrit [34]. 3 penikoormat Narvast eemal ühe mahapõlenud küla kohal kavatsesid ordumehed jääda laagrisse. Kuid selgus, et vaenlaste eelpostid olid lähedal. Need löödi tagasi ja otsustati nüüd minna otsekohe linna. Abivägede hulgas olid ka Riia tingisõdurid Wolf Singehofi saatel. Härmamäe juures kohtasid orduväed uuesti venelasi, kes olid siin põlema süüdanud aia ning karjatasid oma hobuseid. Venelased taganesid Narva jõe suunas. Abiväed jõudsid Narva 30. aprillil kell 1 öösi [35].

43. Narva langeb venelaste kätte.

1. mail 1558 äratas Narva elanikke trummipõrin, mis kuuldus kõigisse tänavaisse, ning trompeti puhumine. Kui unised kodanikud haarasid relvade järele, siis saadi teada, et venelased on tunginud kallale abivägede voorile, mis ööpimeduse katte all linnale lähenes [1]. Venelased olid tulnud üle Narva jõe 5 versta allpool linna, umbes praeguse Riigi küla kohal. Linnast ruttasid kohe tingisõdurid 50—60 hobusel välja ja puutusid peagi kokku venelastega, kes olid arvuliselt ilmses ülekaalus. Tingisõdureile tõttasid linnast appi mõned ratsamehed. Viimased suutsid tingisõdureile taganemistee vaba hoida. Lahingus langenud 12 Riia ja 17 Tallinna tingisõdurit. Üle 10 mehe võetud venelaste poolt vangi. Vene allikate järgi tõusnud vangide hulk isegi 33 peale. Vene poolel jõutud veendele, et narvalased on vist suurvürstile truudust murdnud, kuna nad pöördunud ordumeistri poole abipalvega ning viimane saatnudki neile abiks 700 meest suurtükkidega ja püssidega. Narvalased olevat isekeskis lepindunud suurvürstile mitte alistuma [2].

Ülalkirjeldatud võitluse tuhinas vististi juhtuski see arusaamatus, millest vene kroonikud pajatavad. Nimelt näinud mõned foogti teenreist, kes Hermani torni otsas valvasid, Ivangorodi õues suurt venelaste hulka liikumas. Kohe laadinud nad kuulidega kaks suurtükki ja lasknud venelaste pihta. Teised

foogti teenrid, kes asusid lähedastel ringmüüridel ja tornidel mõtlesid, et vaherahu on lõppenud ja hakkasid omakorda venelasi tulistama; viimaseist said mitmed surma. Venelased hoidunud vastu laskmast, kuid saatnud kohe saadiku suurvürsti juurde juhtnööre saama [3]. See vahejuhtum on arusaadav 1. mai võitluse õhkkonnas. Pealegi on võimalik, et laskjaiks olid samad ordumehed, kes alles eelmisel ööl linna sisse sõitsid ja ei teadnudki, et Narval on vaherahu venelastega.

Venelased igatahes tegid juba varemini ettevalmistusi Narva ründamiseks. 30. aprillil nimelt teatasid Venemaale läkitatud saadikud Pihkvast Tartu piiskopile, et suurvürstil on kavatsus lähemail päevil Narva linna ning linnust rünnata. Bojaarid ja püssimehed olevat juba Irboska ja Vastseliina alt kutsutud Narva alla [4].

3. mail lahkus Tallinna pealik Wolf von Strasborch kõigi oma väeülemate, vilepuhujate ja trummilööjatega Narvast, et Tallinna tagasi sõita. Riia komissari Singehofi arvates oli viimane kokkupõrge ja öösine häire teda kohutanud. Tallinna tingisõdurid jäid aga Narva. Neile avaldati teadaanne, et ordumeister võtab vastutuse palgamaksmise eest enda peale. Sõdurid tõmbasid Tallinna lipu maha ja asusid Riia lipu alla.

Pärast nõupidamist Viru ja Harju aadlikega lahkusid 4. mail Narvast ka orduülemad oma väega. Nad otsustanud välilaagrisse asuda. Ka Narva foogt Ernst v. Schnellenberg lahkus linnusest. Kõrgemaks pealikuks linnuses jäi Heinrich Strik, linnas aga Godert van der Marcke.

5. mail tuli linnuse ülem Strik Riia tingisõdurite pealiku juurde ja käskis teda saata ühe roodu sõdureid ja 2 püssimeistrit ordumeeste juurde laagrisse. Nõutud mehed saadeti välja. 9. mail tuli Riiast Jürgen Bömer Narva, tuues raha ja Riia rae kirja, milles kästi kõigile tingisõdureile palk maksta ja nad vallandada. Singehof, kes oli Riia linna esindajaks väeosa juures, sõitis kohe ühes tingisõdurite pealikuga välilaagrisse, kus orduülemad parajasti võiduajamist pidanud. Möödunud hulk aega, enne kui Viljandi komtuur Kettler võtnud Riia esindajad jutule. Kui viimased teatasid oma linna rae korraldusest tingisõdurid vallandada, siis ütlesid ordumehed, et nad säärast korraldust Riialt küll poleks oodanud. Riia nähtavasti ei teadvat, milline on olukord Narvas. Et ordumeister on lubanud tingisõdurite

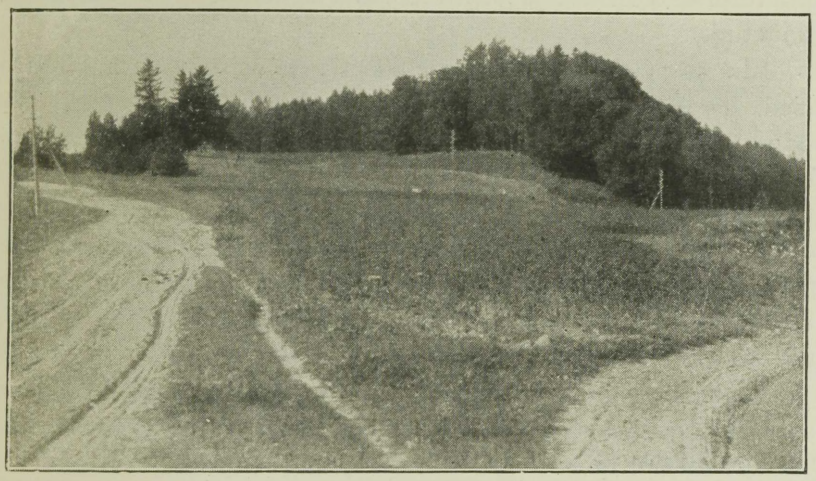
tasu eest vastutada, sellepärast ei tohtivat neid ära saata. Singehof juhtinud seejärel tähelepanu asjaolule, et vägi on liig kaugel linnast laagerdunud, mistõttu hädakorral oleks raske üksteisele abiks jõuda. Riia pealik andnud nõu poolele teele mere ja linna vahele, jõekaldale (umb. praeguse Riigi küla kohale) väike muldkindlustis ehitada. Kindlustustöiks vajalikke talupoegi tööjõuna olevat küllalt saada. Kindlustisse soovitas ta paigutada 3—4 roodu püssimehi ühes väikeste suurtükkidega. Ordumeestel tema arvates tuleks laagerduda veerandi või poole penikoorma kaugusel linnast, ja iga päev võiksid 50 hobusemeest linna ja ranna vahet sõita. Kui midagi peaks juhtuma, oleks neil alati võimalus muldkindlustisis varju leida. Kuid ordumehed arvasid, et selleks pole vajadust. Nad lubasid tugevad valvepostid väljas pidada ning lasta ratsamehi edasi-tagasi sõita. Riia meestel ei jäänud muud üle, kui laagrist lahkuda ja kell 8 õhtul olid nad linnas tagasi.

Pilt nr. 54. Gotthard Kettler, Viljandi komtuur, orduvägede juhataja. Kaasaegse maali järgi.

See oli viimne öö orduaegses Narvas. Hommikul kella 8 paiku kostis hüüdeid: — Tuli lahti, tuli lahti! Tulikahju oli saanud alguse Vene värava läheduses ja levis tugeva tuule tõttu kiiresti üle linna. Vene andmeil tekkinud tulikahju õllekeetmisel, kusjuures mittesakslasest töömees visanud imetegeva jumalaema kuju (ikoona) tulle. Kohe saadeti linnast laagrisse

kaks Riia tingisõdurit nõudega, et orduhärrad ajaviitmatult appi tuleksid, sest kui kogu linn peaks süttima, ei jätaks venelased muidugi kasutamata linna vallutamiseks parajat aega. Saadikud sõitsid enne kella 9 hommikul välja. Linnas asuvad tingisõdurid asusid kaitsemüürile, kuid olid sunnitud taganema, sest tuli hävitas kõik puuosad, ka need, mis asusid müüride ja väravate küljes. Tule kustutamisest polnud juttugi. Vett ei toonud keegi, vaid igaüks tassis oma kraami linnast välja linnuse poole, kuhu tuul ka tule kandis. Ei olnud teist teed, kui pandi kaks roodu püssimehi linnast linnusesse viivale sillale, et nad rahvatungi ära

Pilt nr. 55. Vaivara Sinimäed. Maantee läänepoolseima mäe, Tornimäe juures. Foto Janovitš.

hoiaksid. Rahvas ühes oma päästetud varaga jäi linnuse kraavi laagrisse. Tuli aga tungis ikka edasi ning sundis ka need sõdurid, kes seisid keset linna turuplatsil, varsti linnuse suunas taganema.

Kui venelased nägid linna põlevat, asusid nad Aleksei Basmanovi juhatusel parvedele, paatidesse ja kõikvõimalikesse vesisõidukeisse ja sõitsid kiirul üle jõe. Samal ajal avati Ivangorodist maruline tuli linnale ja linnusele. Linna kaitsejail oli enamik kahureid jäänud müüridel tulle, kus nad kõlbmatuks muutusid. Hermani tornis oli vaid kaks kahurit; neist üks lõhkes esimese pauguga, teine kargas aluselt ära, nii et temaga enam lasta ei saanudki. Siis vinnati kaks Riia suurtükki üles Hermani torni ning hakati neist venelasi tulistama. Venelased,

olles jõudnud üle jõe, ründasid kohe linna. Linna peavärav, Vene värav, oli palkidega kindlustatud. Selle puuosa aga oli juba põlenud; venelased lasksid ringmüürisse, umbes praeguse kaalukoja kohal, suure avause ja tormasid nüüd sealt sisse. Vastulaskmine linnuse müüridelt ei suutnud neid takistada. Kui tuli linnas oli raugenud ja enamik maju kokku varisenud, sööstsid tingisõdurid kahel korral linnusest linna, püüdes venelasi sealt välja lüüa. Eriti ägedaks läinud käsitsivõitlus Krumhuseni maja keldris, kus 14 venelast surma saanud. Kuid venelasi oli juba liig palju linna pääsenud, ning sakslased olid sunnitud kahetunnise võitluse järel linnusesse taganema, viies kaasa oma haavatud.

Linnas seisid kaitsevägede käes veel Viru värava kindlustised. Seal lõppes kaitsejail aga püssirohi. Nad saatsid ühe sõduri linnusesse püssirohtu tooma, kuid linnuses ei leitud kuidagi seda orduülemat, kelle käes olid püssirohukeldri võtmed. Kui viimaks püssirohi kätte saadi, oli juba hilja, sest venelased olid linnast Viru värava kindlustisse tunginud. Kaitsejad taganesid üle müüri linnast välja ning läksid väljastpoolt müüri linnuse väravate ette, kust nad linnusesse pääsesid. Kõik kahurid olid nad aga sunnitud maha jätma.

Linnusegi seisukord oli nüüd raske. Linna ümbrus oli venelasi täis, samuti ka linn. Eriti kardetavad olid Viru väraval asuvad suurtükid, mis nüüd linnuse poole suunati. Ordumehed linnuses kogunesid ringi ning palvetasid, kavatsedes uuesti linna tungida, et katsetada venelasi sealt välja lüüa. Kui palve oli lõppenud, ilmus linnuse väravate ette Narva linna kodanik Bartold Westerman, kes venelaste hulka oli sattunud. Ta andis edasi vene pealiku järgmise teadaande: kui linnus alistub, siis võivad kõik kaitsejad ja teised, kes linnuses viibivad, takistamatult sealt lahkuda, võttes kaasa oma varandusest niipalju, kui igaüks jõuab kanda. Linnakodanikele aga, kes tahavad jääda linna, laskvat suurvürst omal kulul majad uuesti üles ehitada, koguni paremini, kui need seni olid olnud. Westermanile vastati, et „õunu ja marju nopitakse, mitte aga kindlustatud maju“ (s. t. linnuseid) ja et venelasist pole see sugugi õige, et nad vaherahu ajal peale tungivad, eriti mil ordumeistri poolt on läkitatud saatkond suurvürsti juurde.

Westerman lahkus seepeale. Linnuse kaitsejad aga vahtisid asjatult Tallinna maantee poole, oodates ordumeeste abiväe tule-

kut välilaagrist. Varsti ilmus Westerman värava ette tagasi ja teatas, et pealik vaherahust midagi ei teadvat ja kiiret vastust nõuab. Nüüd olid linna kaitsejad juba järeleandlikumad ja palusid endile mõtlemisaega kuni hommikuni. Kui Westerman uuesti lahkus, kostis Hermani tornist korraga hüüd: „Ratsanikud tulevad!" Üldine rõõm oli suur. Kuid ülalt kostis peagi uus hüüd: „Need ei ole meie omad, need on venelased!" Meeleolu langes nüüd veel rohkem. Westerman ilmus uuesti ja teatas, et pealik ei kavatse anda vähimatki ajapikendust.

Linnuses astus kokku sõjanõukogu vanemaist Riia kui ka Tallinna sõjameestest. Vahepeal oli selgunud, et linnuse keldreis oli veel 3 tünni õlut, samuti pekki ja võid, kuid leiba ja rukkijahu leidus väga vähe. Ka sõjavarustist oli napilt, nii et püssimeistrid teatasid: kui veel pool tundi lasta, siis olevat püssirohu tagavara otsas. Seejärel ütelnud sõdurid: „Millega peame endid kaitsema? Vaenlane on linnas, linna ja linnuse vaheline müür on aga sedavõrd lagunenud, et naised ja lapsed, kes jäid värava taha kraavi, venelaste hirmul sealt üle ronivad linnusesse. See müür ei talu kergematki kahurilasku. Ratsanikud, kellele meie lootsime, ei anna endist vähimatki elumärki. Mis kasu on maal sellest, kui meie end siin laseme kõik maha tappa? Kui meie just peame tingimata surema, siis sureme parem lagedal väljal, kus oleme valmis võitlema viimse meheni."

Laskmine vältas aga lakkamatult. Nüüd tuli Bartold Westerman neljandat korda linnuse värava ette ja teatas, et venelased nõuavad vastust, või muidu hakkavad nad linnust ründama. Temalt küsiti, milline kindlustus on selle kohta, et vene pealik oma sõna peab ja kaitsejail laseb vabalt lahkuda. Seepeale teatati, pealik ise lubanud tulla linnuse ette läbi rääkima. Ta soovivat, et sinna tuleks ka kaks kõrgemat väeülemat linnusest ja kaks Narva kodanikku. Pealik tahtvat nende ees risti suudelda, et ta peab, mis ta on lubanud. Linnusest saadeti läbi rääkima Riia vägede pealik ja Riia esindaja Singehof ning kaks Narva kodanikku — Bastian (Wehre) ja Lambertus (Kemmerling). Tõstesild linnuse ja linna vahelisel kraavil lasti alla ja saadikud läksid värava juurde. Venelane, vististi Aleksei Basmanov ise, ootas saadikuid linnas ühe maja lahtises esikus, kus üksikasjaliselt selgitati alistumise tingimusi. Lepinduti, et lahkujad võivad enesega kaasa võtta kõik, mis nad jõuavad kanda, välja arvatud suured kahurid. Pealik lubas äraminejaile kaasa anda

kaitsesalga poole penikoorma kauguseni linnast, kuni lahkujad tema vägede piirkonnast välja jõuavad. Siis võtnud pealik vett, pesnud end, suudelnud pühakuju ja tõotanud, et ükski venelane ei tule enne linnusesse, kui kõik kaitsejad sealt lahkunud. Ta andnud saadikuile kaasa kaks venelast pantvangidena, kuna mõlemad Narva kodanikud nende asemele venelaste juurde pandiks jäänud.

Varsti pärast seda lahkus ööpimeduses linnusest armetu jõuk põgenejaid, mehi, naisi ja lapsi. Mehed ja naised kandsid lapsi ega saanud seepärast ära viia pea midagi muud kui selle, mis neil oli seljas ja ümber; see oli kogu nende varandus. Terve linn oli maha põlenud, nii et midagi enam üles ei jäänud peale Viru väravate [4]. Linna ja linnusesse jäid ka Järva foogti, Riia linna ja teiste suurtükid. Ühe vene kroonika andmeil olevat Narva üldse 230 tulirelva maha jäänud [5].

Kaitsejate lahkumisel hõivasid venelased linnuse.

Kolm päeva hiljem, 14. mail 1558 lähetas Tallinn voorimees Hans Kock'aga Narvale veel 4 tünni püssirohtu. See saadetis tuli poolelt teelt Tallinna tagasi [6].

---

44. Narva languse põhjuste selgitamine.

Narva oli langenud. Kohe tekkis küsimus, kelle süü läbi see oli sündinud ja miks ordumehed välilaagrist linnale appi ei rutanud, kuigi neile teatati linnas puhkenud tulikahjust. Viimane küsimusist esitati muidugi kohe, kui linna kaitsejad ordumeestega kokku puutusid. Ordumehed seletasid, nemad olnud valmis appi ruttama, kuid siis saatnud Narva pürjermeister Herman tor Molen (Singehof ütleb: zu der Molen) ühe talupoja kirjaga nende juurde, milles teatatud, et abi polevat enam vaja, sest hädaoht olevat möödas, vaenlast polevat näha ja ka tuli olevat linnas juba kustunud. Riia linna esindaja Singehof, kes selle seletuse ordumeeste jutu järgi on üles kirjutanud, olevat siis lausunud: kui tor Molen seda tegi, siis ei talitanud ta ausasti, vaid toimis kui äraandja ja kurjategija. Ordumehed kostnud, et neil on kiri selle kohta olemas [1].

Umbes sedasama teab pajatada ka ajaloolane Renner oma „Liivimaa kroonikas". Kettler saatnud välja 60 ratsanikku ja teised olnud ka järele minemas, kui pürjermeister Herman tor

Molen saatnud oma sulase ja lasknud öelda, tuli olevat kustunud ning oht möödas [2]. Renner pidi olema sündmuste käigust hästi informeeritud, sest teenides Järva foogti, kes sel momendil viibis Narva all, olid Renneri andmed pärit esimesest allikast.

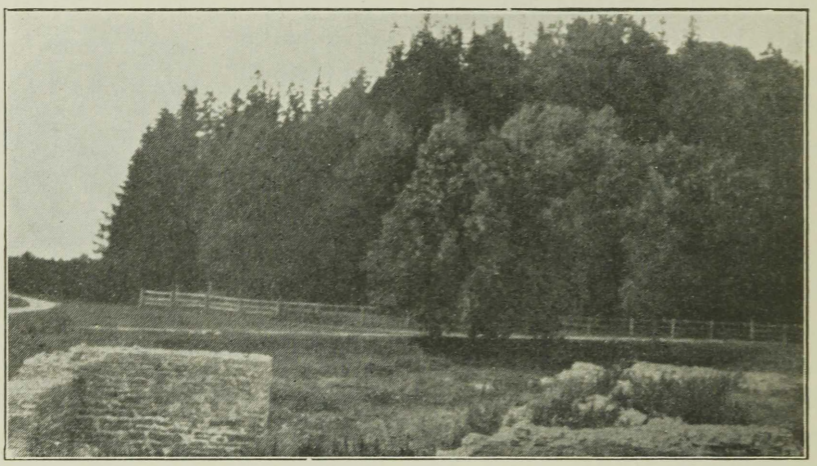
Kuid neil juttudel näib siiski olevat väga vähe alust. Juba see teeb asja müstiliseks, et Singehofile räägitud kirjast, mille Herman tor Molen ordumeestele oli saatnud. Kuhu jäi see kiri? Miks ei räägi temast hilisemad allikad midagi? Sel puhul pakub huvi Salomon Henningi jutustus, kes ajaloolasena ja Kettleri kirjutajana selle sõjakäigu kaasa tegi ja sellepärast asjast samuti esimesest allikast oli informeeritud. Henning jutustab, kuidas lõuna paiku enne sööki tulnud linnast riiglaste kaudu teade, et linn põleb. Põlemist olnud ka laagrissegi näha. Kohe sõidetud laagrist välja. Sõidetud kuni päikese loojakuni. Siis hakanud mõned Harju-Viru vasallid kahtlema, kas on mõtet enam edasi sõita, kas ei lähe seega sõitjad ise nagu kotti. Kui selle üle veel vaieldud ja pime öö oli saabunud, siis tulnud ettesaadetud väesalk tagasi ja jutustanud, et nemad käinud kuni poole penikoorma kaugusel linnast. Seal kuulnud nad, et tuli tekkinud iseenesest ja olevat nüüd juba kustunud [3].

Pilt nr. 56. Narva pürjermeistri Herman tor Moleni pitsat. Joonist. J. Naha.

Juba Forsten tähendab õigusega, et juttu pürjermeister tor Moleni tegevusest ei või sugugi olulisena võtta Kettleri ja tema väeosa tegevuse hindamisel. Vaevalt oleks niisugusel ohtlikul momendil juhtival orduülemusel tarvis olnud sõnapealt uskuda ühe eraisiku, kuigi pürjermeistri kirja [4]. Võtame seejuures arvesse, et tulikahju oli laagrisse näha. Kui terve linn põles, siis pidi tulikahju ordumeestel kogu aeg silmade ees seisma. Teisest küljest, kui nad lõunast kuni maikuu õhtu pimeduseni oma puhanud hobuseil ei suutnud ära sõita seda 21—28 versta, mis nende laagrit linnast lahutas, — oli see ju 2—3 tunni tee ratsameestele, — ja alles õhtupimeduses kuulsid ja kohe uskusid jutte hädaohu möödumisest, siis sunnib see arvama, et ratsanikel üldse polnud kiiret linnale appi ruttamisega, vaid et nad, kartes hädaohtu tormata, linnast eemale hoidusid. Pealegi on säilinud selle talupoja tunnistus, kelle sõnadele ordumehed oma jutu põhjendavad.

See oli tor Moleni majasulane Hans, Herman Lode päristalupoeg Vaost. Ta kuulati 19. mail 1558 Tallinna rae poolt vande all üle. Ta tunnistas, et tema 11. mai hommikul juba varakult kella 4-st peale linna ees põllul tööl olnud, kui linnas kell 8 homm. tuli puhkenud. Kui ta seejärel linna värava ette rutanud, siis käskinud sõdurid teda kiiresti sõita Ordu maleva juurde ja seal rääkida, et linnas on tulikahju. Herman tor Moleni tema üldse sel päeval pole näinud, sest hommikul, kui tema tööle läinud, maganud härrased veel. Kui temale maanteel ordumehed vastu tulnud, siis rääkinud ta neile, mis teda kästud, ütelnud aga nende

Pilt nr. 57. Vaivara Sinimäed. Idapoolseim kolmest mäest, Pargimägi. Foto Pällo.

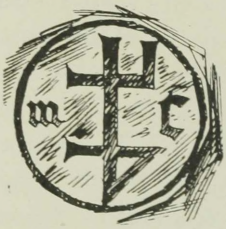
küsimusele vastates, et venelasi tema pole näinud, kuid et neid ainult üks vesi lahutab Narvast, kuna ordumehed on 4 penikoormat kaugel [5]. — See tunnistus ja eeltoodud kaalutlused peaksid olema küllaldased, et tunnustada Herman tor Moleni vastu tõstetud süüdistuse äraandmises alusetuks. Nähtavasti levitasid selle jutu ordumehed, et kuidagi oma tegevuseta olekut vabandada.

Raskem on süüdistus, mis pärast Narva langemist kogu Narva kodanikkonna vastu tõsteti, nagu oleksid nad kaasa aidanud Narva linna langemisele venelaste kätte. Ajalookirjutaja Renner nimetab narvalaste teguviisi salajaseks reetmiseks. Ta ütleb, Narva tahtnud rikastuda ja talitanud seepärast sihilikult nii. Linn saatnud Joachim Krumhuseni ja teised kodanikud üle

jõe ettekäändel, nagu tahaksid nad rahu pärast läbi rääkida, ometi peetud need saadikud teiselpool jõge kinni, ja nende naised viinud neile salaja iga päev süüa. Nad kirjutanud salaja sealt oma naistele ja sugulastele, et nad linna teatud ajal põlema süüdaku. Kui nende omad majad seejuures peaksid maha põlema, siis tasutakse neile kõik kahjud [6]. — See on väga raske süüdistus! Süüdistust näib kinnitavat ka see asjaolu, et juba enne Narva langemist venelaste kätte, 1. mail 1558, andis tsaar Joann IV Narva saadikuile armukirja, milles ta nimetas narvalasi oma inimesiks ja lubas neile jätta kaubandamise ja kohtumõistmise õiguse nagu vanasti. Tsaar lubas narvalasi kaitseda kõigi vaenlaste vastu, jätta neile usuvabaduse ja kindlustada, et neile ei panda uusi koormatisi. Selle eest pidid nad olema truud vene alamad ilma kavaluseta. Narvalasil pidi olema õigus vene linnades müüa kala, liha, rukkeid ja muud teravilja. Kalakümnis Narva jõest püütavailt kaladelt lubati ära jätta. Võõrad kaupmehed välismailt võisid Narva tulla ja siin elada igaühe juures. Ka polnud narvalasil keelatud välismaalasi naida ning oma tütreid välismaale mehele anda. Vene väed pidid Narva linna kaitsema omal kulul ning narvalasil ei tarvitsenud vägesid toita ega majutada [7].

Nagu eelpool tähendatud, on tõenäone, et narvalased oma saadikuid Venemaale saates olid andnud mingisuguseid lootusi Venemaa alla mineku suhtes Ivangorodi pealikule. Muidu pole arusaadav, miks venelased endile nii soodsas olukorras sõjategevuse katkestasid ning ootama jäid Narva saadikute Moskva sõidu tulemusi. Ka on teada, et ühes saadikutega läks üle jõe kaks Narva kodanikku, kes jäid pantvangiks saadikute tagasitulekuni. Milleks anti need pantvangid? Nähtavasti antud lubaduste kindlustamiseks. Pealegi oli kohapealseil vene ülemail kindel veendumus, et narvalased tahavad alistuda Venemaale. Kuid arvesse võttes, et narvalastel piiri ääres küllalt hästi pidi teada olema Venemaal valitsev olukord ning see julmus, millega tsaar Joann IV käitus oma kaupmeeskonnaga, neid aegajalt röövides ja tappes, ei saa siiski võtta narvalaste avaldusi Venemaale alistumise suhtes puhta kullana, olgugi et sel teel korraga oleks pääsenud Tallinna ebasoovitava eestkostmise alt. Palju tõenäosemalt narvalaste lubadused olid silmakirjalised ja nad soovisid ainult aega võita, kuni Oruriik jõuab venelastega rahu sõlmida. Paistab isegi, nagu poleks Nar-

vas selles küsimuses olnud üksmeelt ja nagu oleks siin tekkinud kaks erakonda, kellest üks kategooriliselt eitas niisugust teguviisi. Seda võib järeldada juba Joachim Krumhuseni talitusviisist, kes tahtis keelduda Venemaale minekust ning pakkus isegi suuremat summat, kui teda sellest vabastataks. Krumhusen oli kahtlemata üks venemeelsemaid narvalasi. Temal ei oleks olnud põhjust keelduda sõidust, kui Narva tahe Venemaa alla minekuks oleks olnud üksmeelne ning tõsine. Aga et see oli ainult mäng ajavõitmiseks, sellepärast võis sõit anda Krumhusenile ebameeldivaid tagajärgi: s. t. see võis rikkuda kaubanduslikke sidemeid venelastega, ning seda võis kasutada hiljem ka vastaspartei, tembeldades seesuguse sõidu reetmiskatseks.

Pilt nr. 58. Narva kodaniku Michel Konradti pitsat. J. Naha joonist.

Pärast Krumhuseni ja tema kaaslase Arnd von Dedeni ärasõitu näib Narvas aga olevat vastaspartei mõju tugevnenud. Seda kinnitab ka vene kroonika, mainides, et narvalased on murdnud truudust tsaarile ja on isekeskis risti suudelnud, et nad ordumeistri alt ära minna ei taha [8]. Seejärel saadeti kohe ka Reinhold v. Bucken ja mõned teised kodanikud Ivangorodi pantvange tagasi nõudma, sest kui Narva ei mõtelnudki Venemaale alistuda, siis muutusid pantvangid otstarbetuks. Loomulik, et niisuguse jutuga saabunud saadikud Ivangorodis kinni peeti. — Kirjad, mis pantvangid olevat Narva saatnud tulesüütamisele õhutamiseks, kuuluvad muidugi muinasjuttude valdkonda, sest niisugused tähtsad kirjad oleksid ometi säilinud ja olnud tähtsaks süüdistusmaterjaliks üksikute kodanikkude või ka terve kodanikkonna vastu. Kokku võttes näib reetmise süüdistus Narva vastu olevat põhjendamata. Narvas valitses linna pommitamise ajal küll suur meeleolu langus ja võib-olla isegi kalduvus meeleheitele, kuna varustus oli lõppemas ja valitses arvamus, et linn kõikide poolt on maha jäetud. Siit võis loomulikult tekkida ka õnnetu läbirääkimiste mõte. Aga niipea, kui väljastpoolt andmeid tuli, et Narva pole abitult hüljatud ega unustatud ja kui ordumeister saatis mõnegi tünni püssirohtu, siis olid narvalased jälle valmis oma kohuseid täitma.

Nüüd kerkib küsimus, mis osa mängisid Krumhusen ja von Deden? Krumhusen on tüüp, keda säilinud andmed mitte pari-

mast küljest ei valgusta. Ta oli juba varakult ühe osa oma kaaskodanikkude põlguse all. Nii tekkis tal pikk protsess Narva kodaniku Michel Konradtiga, kes teda oli „hoorapojaks" sõimanud [9]. Sel puhul nõutas Krumhusen oma sünnilinnast tunnistuse, et ta on ausate vanemate laps ega voola ka tema soontes slaavi verd. Hiljem oli tal rida protsesse oma ämma, endise Narva pürjermeistri Johan Bussinki lesega ja tema pärijatega päranduse pärast [10]. Krumhuseni peetakse mitmel pool Narva pürjermeistriks [11], kuid seda pole ta millalgi olnud, vaid Herman tor Moleni kaaspürjermeistriks oli Johan Hulshorst, nagu vanust dokumendest selgub [12]. Krumhusen oli küll raehärra ja ühes sellega linnafoogt [13]. Tema sidemed Venemaaga olid nii tihedad, et ta tsaari pihtiisa kaudu oli saanud erilised load Venemaal liiklemiseks; venelased hüüdsid teda koduselt „Jakimiks" ning ka liignime väänasid nad „Kromõšiks" [14]. Tsaar oli Krumhusenile väga armulik. Kui Narva langes venelaste kätte, siis kinkis tsaar Krumhusenile sooblinahkse kasuka, 100 rubla raha, üle 200 sälitise soola ja 100 sälitise heeringaid ning andis temale kõik tema kinnisvarad tagasi, nagu usaldusväärsed tunnistajad Tallinna raekohtule kinnitasid. Ka pandi Krumhusen venelaste poolt uuesti linnafoogtiks [15].

Pilt nr. 59. Narva pürjermeistri Johan Hulshorsti pitsat. J. Naha joonist.

Arnd v. Deden oli koos Krumhuseni poja Kaspariga saadetud venelaste poolt ka Vasknarva foogti Didrik v. d. Steinkule juurde soovitusega, et ta linnuse venelastele loovutaks [16]. Kõik see kokku võttes raskendab Krumhuseni kaitsemist. Siiski on raske väita, kas isegi Krumhusen sihilikult püüdis Narvat venelaste kätte mängida. Ennemini võib oletada, et Krumhuseni venesõbralikkus vene diplomaatide poolt osavasti ära kasutati. Võib-olla seisis Krumhuseni ja von Dedeni süü ainult selles, et neil puudus tarvilik selgroog ja nad seetõttu muutusid venelaste käsilasiks. Aga kui meeles peame tollal Liivimaal üldist aukartust Venemaa määratute varujõudude vastu, mille ees ordufoogtid kabuhirmus hülgasid neile usaldatud kindlad ordulossid, ja kui meeles peame kõike seda julmust, mida tsaar Joann IV isikust veel praegugi räägitakse, — inimelu ei väärinud tema sil-

mis midagi — siis ehk Krumhuseni ja tema kaaslase üle kohut mõistes arvestame ka seda, et nad Narva linna huvides olid sunnitud minema otse lõvi koopasse, venelaste sekka, kus nad olid täiesti nende meelevalla all.

Igatahes on teada üks Krumhuseni kiri, mille ta 27. mail 1560 on Narvast saatnud oma sõpradele ja kus igasuguseid teateid andes Narva olukorra ning vene vägede liikumise kohta laseb ennast paista hea patrioodina. Ta kaebab muu seas, Narvas leiduvat küllalt neid, kes oma isiklikes huvides sooviksid Vene võimu jäädavalt Narva [17].

Tegelikult kõige rohkem sai karistada kaubasell Hans Berndes, kes narvalastega koos oli läinud saadikuks Ivangorodi. Ta istus seal hulga aega kinni. Siis anti venelaste poolt temale mingi kiri kaasa, milles muidugi nõuti venelaste poole üleminekut ja saadeti ta sellega rindest läbi.

Ta vahistati ja istus Tallinnas mõnd aega eeluurimise all kinni, kuna teda süüdistati venelaste huvides teotsemises [18].

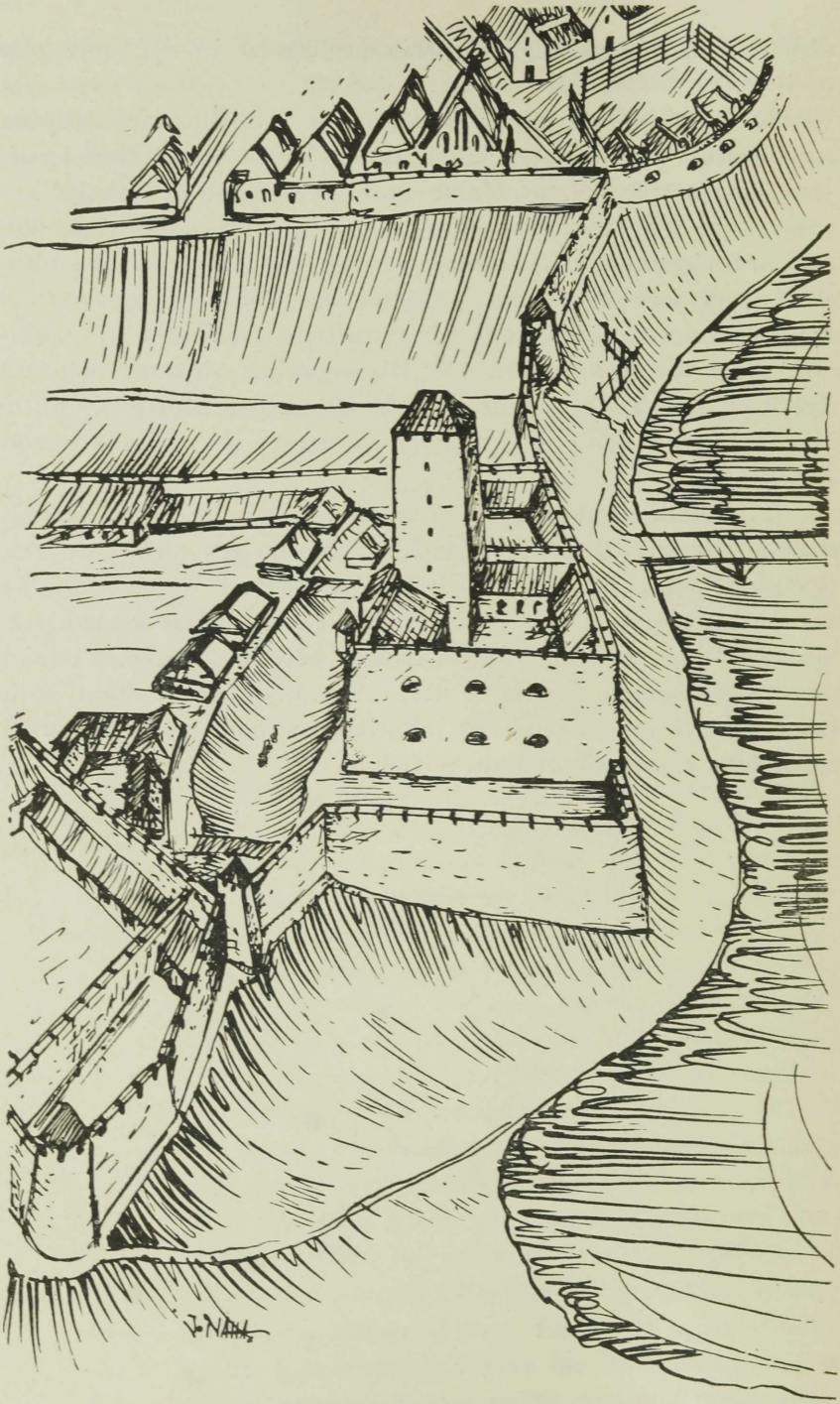
Narva foogti Ernst v. Schnellenbergi, kes oma linnuse hädaohu hetkel oli hüljanud, karistati orduvõimude poolt rahatrahviga [19].

Teade Narva langemisest jõudis Tallinna alles mitme päeva pärast. Ja seepärast on meil veel tänapäeval võimalus Tallinna raeraamatuist lugeda ärakirja sellest kirjast, mis Tallinna raad kaks päeva pärast Narva langemist, 13. mail 1558 kirjutas Narvale, tehes viimasele etteheiteid, et see pole seni tasunud võlgnevaid summasid temale saadetud moona ja varustise eest [20]. Kui teade Narva langemisest jõudis Tallinna, arestis Tallinna raad Narva kirikule kuuluvad summad Tallinnas. See selgub Narva jutlustaja Simon Melise kaebusest Lüübekile Tallinna tegevuse peale [21]. Melisel oli jäänud Narvas saada õpetaja palka 300 riia marka. Tal oli teada, et Narva kiriku summad vanast ajast juba seisid Tallinnas hoiul. Nendest summadest palunud Melis oma palka katta. Kuid Tallinna raehärrad kostnud, et nemad Narvale on saatnud tema hädapäevil püssirohtu, kuule, toidumoona ja muud tarvilikku varustist üle 1000 riia marga väärtuses ning seda tahavad nad katta kiriku rahast. Pastor ei pidanud seda loomulikult õigeks, sest Tallinn olevat ise ka Narva laokohta kasutanud ja tema kaupmehed seal palju teeninud, sellepärast peaks neil oma kristlikkude naabrite vastu olema kaastunnet ja

nad võiksid kannatada, kuni Narva ükskord suudab oma võla tasuda.

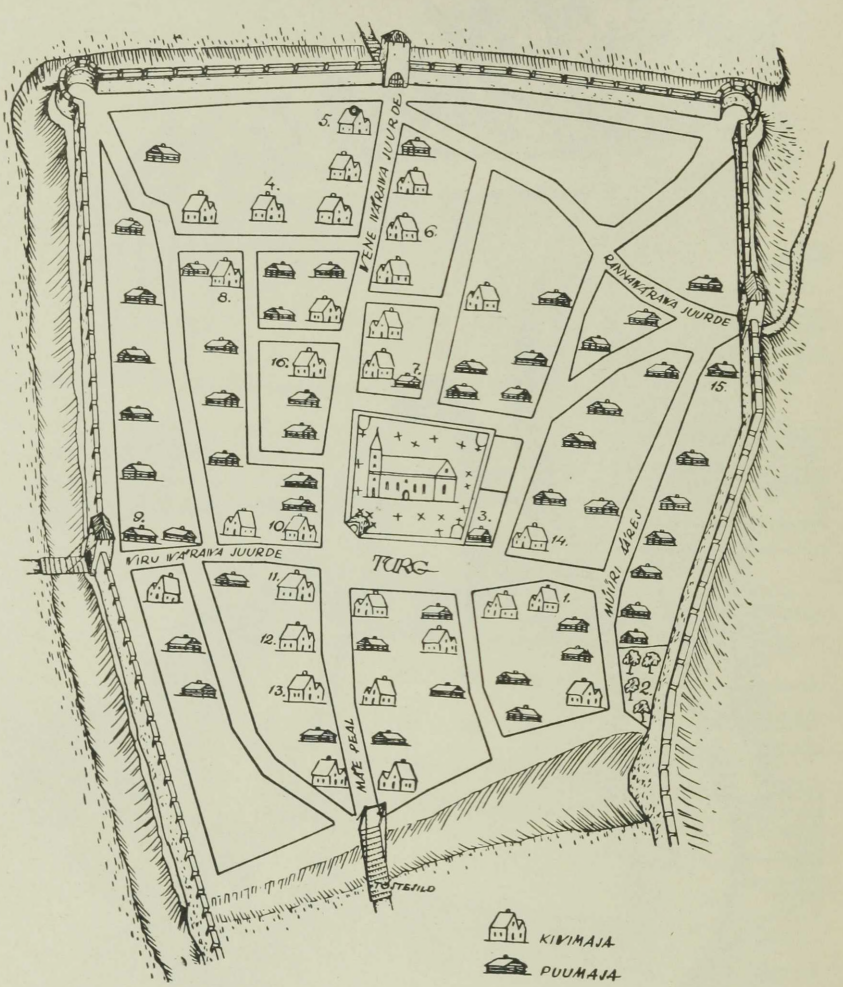
Ka teisi nõudeid esines Narva vastu. Need esitati Tallinna raekohtule. Püssimeister Jakob näiteks esitas nõude Narva pürjermeistrite Herman tor Moleni ja Johan Hulshorsti vastu, kes teda Narva raeteenistusse võtnud ja 20 taalrit palka lubanud, mis tänini saamata. Raekohus otsustas, kui Jakob suudab tõestada, et pürjermeistreil on varandust, mis Narva linnale kuulub, siis võib ta oma nõude sellele varandusele suunata [22]. Kadunud Wulf von Strasborchi lesk Elsebe esitas Narva raehärra Reinhold van Buckeni vastu nõude 400 marga suuruses, mille viimane tema kadunud mehele lubanud ja võlgu jäänud Narvas [23].

Kuid kõik need nõuded ja süüdlase otsimised ei saanud enam midagi muuta selles tõsiasjas, et Orduriigile oli Narva juba jäädavalt kadunud. Ka Orduriigi enese päevad olid loetud. Ta suri oma nõrkusse, sest ei saanud enam püsida teiste keskel riik, kus samal ajal, kui linna ümber mässas sõjakära, üksikud linnad oma tingisõdureile lepingud üles ütlesid ja neid tahtsid koju saata, samuti ka aadlikud iga rahulikumat momenti sõjategevuses selleks kasutasid, et koju pöörduda.

Pilt nr. 60. Hermani kindlus ja torn 17. sajandi algul. Rekonstruktsioon skitsi järgi 1612. a. Joonist. J. Naha.

Teine osa.

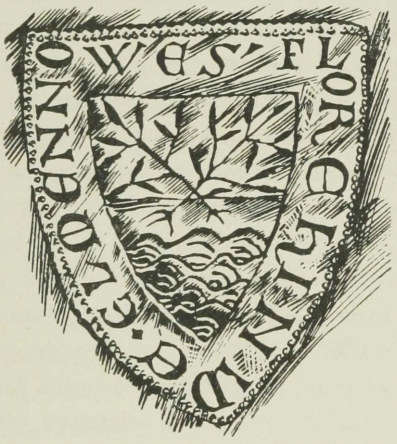

Pilt nr. 61. Narva linna arvatav plaan orduaja lõpust. Autori skitsi järgi joonist. J. Naha.

Plaanil märgitud hooned ja kohad: 1) Gildimaja. — 2) Gildiaed. — 3) Rae kirjutustuba. — 4) Raehärra Joach. Krumhuseni maja. — 5) Arnd v. Dedeni (varemini Otto Kamersmiti) m. — 6) Pürjermeistri Hans Hulshorsti m. — 7) Bartold Westermani maja. — 8) Raehärra B. Wehre m. — 9) Hinrik tor Helle (var. pürjermeister Johan tor Megede) maja. — 10) L. Kemmerlingi (var. Albert Westermani ja seejärel pürjermeister Fred. Korffi) maja. — 11) C. Erthmeri (var. Hans Pepersacki) maja. — 12) Raehärra Reinhold v. Buckeni (var. pürjerm. Michel van dem Brame) maja. — 13) Raehärra Tõnis Pepersacki maja. — 14) Pürjermeister Herman tor Moleni maja. — 15) Raehärra Hinrik Koene maja. — 16) Raehärra Johan Fahrenheide maja.

1. Narva nime küsimus.

Narva nimi esineb nüüdisajal kahel erineval kujul — *Narva* ja *Narova* (*Naroova*). Nimekuju *Narva* tarvitatakse nii linna kui ka jõe kohta, kuna *Narova* nimetust rahvasuu tarvitab ainult jõe, mitte kunagi aga linna kohta. Neist kahest nimekujust esineb minevikus *Narova* (ka Norova ja Nereva) rohkem vene allikais. Rääkimata *Nereva* linnaosast Novgorodis, mida korduvalt mainitakse juba 12. sajandil [1] ja mille Karamsin tuletab Narva jõe nimest [2], esineb *Narova jõe*-nimena vene kroonikais juba 13. sajandil ja hiljem, näit. a. 1256, 1268, 1269, 1294, 1323, 1344 [3]. Aga ka läänepoolse päritoluga vanemais dokumendes võib leida seda kuju, näit. 1305 — *„ad fluvium Narowe"* [4]. Veel hiljem, 15. sajandil, tarvitab Narva raad nimetust *Naruwe* linna nimena [5], millest peab järeldama, et see kuju kohaliku rahva suus tarvitusel oli ametliku lühema nimekuju kõrval.

Pilt nr. 62. Narva kodaniku kaupmees Florekin de Ermennowe pitsat 14. sajandist. J. Naha joonist.

Lääne-Euroopa keelis oli asula ja jõe ametlikuks nimetuseks 13. sajandil *Narvia*, nagu see esineb vanimas Taani maksuraamatus (Liber Cens. Daniae). Nii esineb nimi ametlikes pabereis, näit. 1277 — *per Narviam*, 1296. a. — *trans Narviam*, 1304. a. — *inter Narviam*, 1345 — *castrum Narwiae* ja *in Narvia*. Lüübek tarvitab kirjavahetuses *de Narwia* ja 1336 esineb kaupmees Florekinus, civis in *Narwia* [6].

Selle kõrval on aga juba varakult tarvitatud ka lühemat vormi. Läti Henrik juba kirjutab *Narwa* (trans Narwam) [7]. 1294

kirjutatakse — ad fluvium *Narwa*, 1329 — *Narwa*, 1333 juba *Narwe* [8].

Tähtis on muidugi teada, kuidas Narva omad võimukandjad koha nime kirjutasid. Vanima Narva kirja tekstist leiame „wickbilde to der Narwen". Kiri kannab allkirja „consules oppid. Narwye" [9]. Vanemail Narva ordufoogti kirjadel on allkirjaks „Advocat de Narwie" ehk „Narwye" [10].

14. sajandi lõpust lööb läbi nimekuju *Narwe*. Selle kõrval esinevad ka vormid *Narwee* (tor Narwee) ja *Nerwe* [11]. Sajandi lõpust tekib kirjaviis *Narue* (loeti Narwe), mis järgmisel sajandil muutub tavaliseks [12]. Selle kõrval üksikjuhtudel esinesid ka nimekujud *Nerua* [13], *Nerffe* [14], *Nharue* ehk *Nharuee* [15] ja *Naruee* [16].

Huvitav on jälgida teiste samakõlaliste nimede levimist meie kodumaal ja mujal. Loomulikult ei saa küll oletada, et nad kõik oleksid tekkinud ühest ja samast tüvest. Meie kodumaal on läinud aegadel paar kohanime kirjapanijale kõlanud väga sarnaselt Narva nimega. Nii anti Tallinna rae poolt 1526 turbekiri Lihula nunnadekloostri talupojale Laurile Naruakullist [17], s. o. Narva külast. See Naruakull on praegune Naartse küla Pärnu-Jakobis väikese jõekese kaldal. Küla kuulus millalgi Lihula kloostrile [18]. Kose kihelkonnas Harjumaal mainitakse keskajal küla, mille nimena 1475 on märgitud Nerawa, 1507 — Noraff, 1517 — Narve ja 1552 — Narow [19]. See on praegune Nerava küla Tuhalas. — Lätimaal mainitakse vanades kirjades korduvalt Narve ehk Nerve mõisa [20]. — Suur Vasknarva küla Narva jõe ülemjooksul on oma nime saanud Narva linnalt ja on väänatud nimest Vastne-Narva (Uus-Narva) [21].

Ka väljaspool kodumaad esineb samakõlalisi nimesid mitmel pool. Nii leidub Norras Narvestadi-nimeline asula. Kesk-Soomes, Hämes on Narvan kylä ja Ida-Soomes Kuopio lähedal on Narvan salmi, kuhu voolab Narvan joki. Viimasel asub Narvan koski. Põhja-Soomes Rovaniemil on Norva joki. Väga sarnane on Narevi jõe ja tema harujõe Narevka nimi Poolamaal. Narova tüvest on tuletatud ka mitme asula nimetused endisel Venemaal, nagu Narowli alevik Pripeti jõe kaldal ja Narowtšati linn kahe väikese jõekese, Šeldais ja Lapõšewka ühtumiskohal. — Olgu veel märgitud, et Nar ehk Nara (ka Ner ehk Nera) esineb Ida- ja Lõuna-Euroopas ning ka Aasias sageli jõgede ja nende

kaldal asuvate asulate nimena. Sel juhtumil võib ta muidugi tuletatud olla sanskriti sõnast nāra — vesi.

Narva jõe ja linna nimele ei ole keeleteadlased seni suutnud leida kõigiti rahuldavat seletust. Kõige rohkem poolehoidu on seni leidnud prof. L. Kettunen'i arvamus, nimi olevat tekkinud vepsakeelsest sõnast narva, mis tähendab künnist ehk uksepakku [22]. Kuna venelasil künnise ehk uksepaku nimetust (порогъ) tarvitatakse ka kose nimetusena, siis oletab Kettunen — vepslasilgi võinud varem narva tähendada uksepaku kõrval ka koske. Oma väitele kinnitust leiab ta asjaolus, et Narvanjoel Soomes Kuopio läheduses on kosk ja et ka Narvan kylä Hämes asuvat kõrgekünkaliste kallastega jõe kaldal, kus muiste võinud olla kosk. Prof. Kettunen'i seletuse kasuks räägib tugevasti asjaolu, et Narva jõe kaldal muiste tõesti leidus vepslaste asula, nagu tõendab Vepsküla nimi. Teiselt poolt on siiski üllatav Narva ja Narevi jõgede nimede sarnasus, sellepärast kaldub prof. Wiklund arvama, et mõlemad nimed on saadud muistselt balti rahvalt. Dr. G. v. Sabler otsib seletust germaani keelist, vanast saksa sõnast Narbe — arm, mis veel 12. sajandil esinenud kujul narva ja tähendanud muu seas kitsast kohta [23].

Olgu lõpuks tähendatud, et Narva muiste esines põhjamail ka sagedase ristinimena. E. H. Lind oma uurimuses „Norsk-Isländska Dopnamn" (Norra-Islandi ristinimed) loetleb hulga sellekõlalisi ristinimesid 1274.—1492. a. Nimi esineb mitmesugusel kujul, nagu Narfi, Narbe, Narfwe, Narwe, Narfa, Narfua, Narfuue, Narva, Narve, Narue, Narua [24]. Nagu näha on nimede kirjutamisviis üllatavalt sarnane Narva linna nimega kirjapandud kujul. Need nimekujud aitavad selgitada, miks keskajal Narva linna ja jõe nime nii muutlikult transkribeeriti: mõnigi kirjutaja arvas nähtavasti Narva linna nime tekkinud olevat põhjamaisest ristinimest ning pani ta siis muidugi kirja seesugusel kujul, nagu ta vastavat ristinime tundis.

Loetelu täiuse mõttes mainigem, et Narvas eneses liigub rahva seas arvamus, linna nimi olevat tekkinud vene keelest ja kõlavat „на рву" s. o. kraavi või kaeviku peal. Nimi saadud sellest, et Narva linnaalune olevat täis maa-aluseid käike ja kaevikuid.

R u g o d i v. Venelased nimetasid Narvat Rugodiviks. Seda nime kandis ainult linn koos linnusega, mitte kunagi aga jõgi, mis venelasilgi ikka Narova kujul esineb. Sellepärast ei saa kui-

dagi nõustuda nendega, kes tahavad Rugodivis näha Narva vanimat nimetust. On ju tõenäone, et asula sai oma nimetuse jõelt, mitte aga ümberpöördult. Sellisel korral on aga arusaamatu, kuidas jõe vanem nimetus võis ununeda. Rugodivi nimetus hakkab esinema vene kroonikais ka alles 14. sajandi keskel [25], sest ajast, kui Narva kindlustised muutusid juba venelasile suuruseks, mida nad tõsiselt pidid arvestama.

Ka Rugodivi nime pole seni õnnestunud seletada. Keegi Strahlenberg seletas 18. sajandil, Rugia olnud Pihkva ja Novgorodi maa muistne nimi ja Rugodiv tähendanud lihtsalt Rugia linna [26]. — Jüri Truusmann otsis nimele seletust isegi lapi keelest: see tähendavat kaitsesaart [27]. Petrov oma Narva ajaloos tuletas nime vene sõnast rugodei — kanepi valmistaja [28]. Lähtudes eeldusest, et Rugodiv oli Narva ürgnimi, leidis prof. M. Vasmer, et nimi kõlaliselt ühtub sõnaga rukotivo, mis tähendab soome keeles rukki kaitsevaimu. Prof. Vasmer arvas nime olevat tekkinud soome rahvaste jumaluse Runkoteiva või Rõngutaja nimest. Runkoteivas olnud ka uppujate kaitsevaim ning tema austamine siin kose läheduses arusaadav [22].

Kuna siiski põhjust pole Rugodivi pidada ürgseks nimeks, nagu eelpool tähendatud, ja nimi ise esineb ainult vene allikais, siis näib olevat tõepärasem, et venelased andsid uuele linnusele nime omast keelest. Pealegi vastab Rugodiv kõigiti vene liitsõnale. Vene tüvi pyra tähendab Dahli järgi tühja maad, ühtlasi ka kiriku maad. Pole võimatu, et see tüvi peitub ka Rugodivi nimes, kuna tühja maa motiiv on andnud mujalgi kohanimesid, näit. Kesäniemi, millele minu tähelepanu on juhtinud dr. O. Loorits.

---

2. Piir Venemaaga.

Läti Henriku kroonikast selgub, et juba taanlaste ja sakslaste meie maale tuleku ajal Narva jõgi oli piiriks Eestimaa ning Novgorodile alluva Vadjamaa vahel [1]. Kuid vaevalt saab tolleaegset piiri võtta piirina meie aja mõttes. Asustus Ida-Alutagusel oli äärmiselt hõre: Liber Census Daniae tunneb seal ainult mõnd üksikut küla ja Läti Henrik räägib Alutaguse suurist metsist. Maa-ala Luuga ja Narva jõe vahel oli aga eriti metsarikas ning väga hõreda asustusega. Seetõttu oli lugu piiriga kahtlemata seesama, nagu hiljemini üksikute mõisade juures Eesti-

maal: piir kulges mööda mõisadevahelisi metsi ja soid, mis olid ühiseks kasutamiseks ja kus esialgu mingisugust vajadust polnud piirijoont täpsemalt märkida. Nii kulges ka muiste piir Narva jõge mööda, ilma et kellelgi oleks olnud vajadust määrata jõesängis olevate saarte kuuluvust: ümbruskonna maa-ala oli rahvavaene ja saared tühjad, kasutada võis saari iga kalamees, ükskõik kummalt poolt ta tulnud.

Seesama kehtis ka veel siis, kui jõe pahemale kaldale tekkis Narvia küla. Kahtlemata võis Narvia küla elanik venepoolsel kaldal takistamatult küttida, seal heina teha või ka oma hütikese kalavõrkude jaoks sinna üles lüüa. Polnud kedagi, kes teda selles oleks takistanud. Nii tekkis Narvia küla elanikel ja orduvõimudel loomulikke pretensioone ka Narva jõe teise kalda suhtes. 13. sajandi keskel näemegi, kuidas Didman v. Kiwel oma õigusi jõe parema kalda kohta asub kindlustama, sinna linnust ehitades. Võib arvata, et piiriküsimused, nimelt tüli jõe parema kalda pärast oligi see, mis kutsus välja 1268. a. sõja venelastega. Novgorodi kroonika jutustab, et kui venelased 1269 olid korraldamas uut sõjakäiku Eestimaale, siis saatnud taanlased ja sakslased oma saadikud nende juurde palvega: „Kummardume teie tahte ees ja Narva jõest tervenisti taganeme". Ning novgorodlased „võtnud rahu oma soovide kohaselt", — jutustab kroonika, s. o. venelaste nõuded täideti [2]. Muidugi ei saa kroonika sõnu Narva jõest tervenisti taganemisest mõista nii, nagu oleksid taanlased ka Narva jõe pahema kalda ära lubanud, vaid et nad loobusid oma nõudeist terve Narva jõe kohta ning tunnustasid parema jõekalda kuuluvust venelasile terve jõesängi ulatuses — Peipsist mereni. See lepe võis olla ka üheks põhjuseks, miks nüüd hakati kindlustama Narva jõe pahemat kallast ja siia linnus ehitati, kuna varemini kindlustised püüti kanda jõe paremale kaldale. Teoreetiliselt kulges piir keset jõge, mida tunnistab juba ühise saare olemasolu, kus rahukonverentse ja kohtupäevi peeti.

Hoolimata 1269. a. leppest ei muutunud kohapealne olukord. Võiks ütelda, et Narva jõe parem kallas rahvusvaheliselt oli tunnustatud Venemaa omaks, kuid sisemiselt nõrgad vene osariigid ei suutnud piiri nii kaugele nihutada. Tegelikult mängisid jõe pahema kalda valitsejad peremeest ka jõe paremal kaldal. Taani võimumehed näiteks valvasid kaubateid teiselpool jõge ja pidasid kaupmeestel seal kaupa kinni veel taani valitsusaja lõpul [3].

Narva kodanikud ja Eestimaa aadlikud samuti soetasid endile varandusi teiselpool jõge, Venemaale kuuluval maa-alal. Veel 1434 müüs Clawes Mor Narva kodanikule Johann Petersile ühe heinamaa 30 koorma suuruses Narva jõe paremal kaldal, Pilwemundes, praeguse Plüssa suudme juures [4].

Eeltoodust nähtub, et jõe parem kallas oli küll juriidiliselt Venemaale kuuluv, kuid tegelikult peeti teda mingiks erapooletuks maaribaks, kus taanlased ja sakslased sama vabalt võisid talitada kui venelased. See ilmneb selgesti ürikust, millega ordumeister Goswin v. Herike määras kindlaks Tallinna linna kohustused maakaitse alal leedulaste ja venelaste vastu. Tallinn oli kohustatud oma väed maakaitseks välja saatma, kui vene väed tungivad sisse Luuga ja Narva jõe vahelisse maa-alasse [5]. Nähtavasti vaatas umbes samuti küsimusele ka Venemaa, sest 1384 rajas ta esimese piirikindlustise Jama Luuga jõele, mitte Narva jõe äärde. — Ordumeister Wilhelm v. Vrimersheim arvas endal olevat koguni õiguse jagada Narva kodanikele privileege kaubandamiseks Luuga jõel, mis sugugi tema maa-alasse ei kuulunud. Veel 1409, kui vene kaupmehed Kullaküla jõel paljaks riisuti, tõttasid venelased kaebama, röövimine sündinud Ordu maa-alal ning ordumeister oli ise ka sündmusest esialgu samal põhjusel ehmunud.

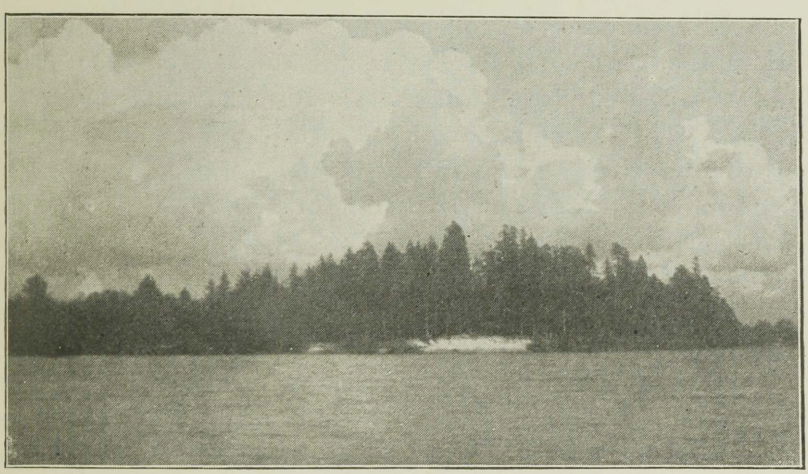
Nii oli olukord tegelikult. Juriidiliselt aga ei kahelnud venelased oma õigusis, mis selgub juba sellest, et mõnele leedu vürstile, kes tuli Novgorodi sõjapealikuks, Novgorod andis palgamaaks Narva jõe parema kalda. — 1417. aastal asusid venelased isegi Narva jõe paremale kaldale linnust ehitama [6].

Kuid selle linnuse iga nähtavasti ei olnud pikk ja mõlemate poolte vahel tekkis seejärel omavaheline kokkulepe, kus kumbki pooltest kohustus teise piiri lähedusse kindlustisi mitte ehitama. Seega jäi isegi 15. sajandi teisel poolel, kuni Ivangorodi ehitamiseni, Narva ja Luuga jõe vaheline maariba teatud määral erapooletu tsooni iseloomu kandvaks [7].

Piiriküsimus tuli kaalumisele 1420./21. a. rahuläbirääkimisil. Novgorodi vürsti Konstantini poolt esitatud kava kohaselt pidi piir kulgema vana piirijoont mööda — „na der alden scheidunge" — kuid sellele taheti täpsuse mõttes lisandada sõnad „midde in der Narwe, nach dem rechten strome ...", s. o. piir läheb keset Narva jõe voolu. Venelased nõudsid endile õigusi ka Narva jõe saarele, samuti ka, et Ordu alamad ei tohi minna üle jõe parem-

poolsele kaldale, ei tohi seal põlde harida, heina niita ega kalastada ning vedusid vedada. Ordumehed vaidlesid sellele vastu ning lõpuks lepinduti võtta rahulepingusse, et piir kulgeb vana joont mööda Narva jõel mereni [8]. Sel kombel oli Ordu alamail võimalik oma heinamaid Pilwemundes edasi kasutada.

Õnnetu sõda 1444 andis venelasile uuesti võimaluse nõuda endale poolt jõesängi ja saari [9]. Ordu jäi seekord alla ja 1448. a. rahulepinguga anti pool jõesängi venelasile. Seekord sündis see mitte ainult juriidiliselt, vaid ka tegelikult, sest Narva asus otsekohe piiritamiseks vaiu jõkke rammima. Võõrasse sõiduvette

Pilt nr. 63. Suursaar Narva jõel, millest muistne riigipiir üle kulges, Ordu ja venelaste vaheliste päevade pidamise koht. Foto O. Haidak.

sattunud laevad võisid tekitada sekeldusi, sest nii mõnegi saksa laeva, mis oli vene ranna lähedale sattunud, röövisid vene talupojad paljaks. Ordualamad kaotasid igasugused õigused Venemaa kaldal asuvaile varandusile. Kui ülalmainitud Johan Petersi pärijad 1487 hakkasid Narva raelt nõudma Pilwemunde heinamaid, siis kostis rae esindaja, et need on jäänud „by deme grotfforsten van Muszkow vnnd Grothe Nougarden in gewere hebbende“ [4].

Ka talviti kulges piir keset Narva jõge mööda jääd. Nii kuuleme 1515, et Narva voorimehed vedasid venelaste kaubad talveteega jõe keskele ja viskasid seal maha, et vene voorimehed need sealt edasi toimetaksid [10].

Ühes jõesängiga tulid jagamisele ka saared. Üks osa neist ei tekitanud jagamisel raskusi, nimelt need, mis olid kalda lähedal. Kahtlemata jäid vaidlusteta Ordule Kudruküla saar, kus Ordul asus valvepost sissesõitvate laevade jaoks, edasi Väike saar, mis kandis vaheldamisi Siksaare ja Rinkhofsholmi [11] nimetust, ka Georgi saar ülalpool juga. Venelasile jäid „Clitiar", nähtavasti Kampersholmi saar Narva jõe alamjooksul, mis praegu parema kaldaga ühte on kasvanud ja Paruni saar ülalpool juga.

Keset jõe voolu asuvad saared olid vaidluse all ja kandsid ehk kõik nimetust Kiffholm — riiu saar.

Need keset jõe voolu asuvad saared poolitati rahulepinguga. Näit. mainib 1509. a. rahuleping, et piir kulges üle allpool Narva linna asuva saare. Tegelikult oli saar ühiseks kasutamiseks, s. o. inimesed võisid kummaltki kaldalt saarele minna, kuid kumbki pool võis maad kasutada heinamaana jne. ainult oma osas. Ühised saared olid tavaliselt kahe riigi vaheliste päevade pidamise kohaks. Niisuguseks ühiseks saareks oli Suursaar, mis kannab nimetust „Kyffholm benedden Ivangorod" või ka lihtsalt Kiffholm. Vanadest kirjadest nähtub aga, et teine selline ühissaar oli ülalpool linna [12].

Ivangorodi ülesehitamisega muutus Venemaa piirijoon Narva jõel täiesti kindlaks, nii et Narva 1536 kaebas, venelased valvavat piiriäärseid teid ühest jõesuudmest teiseni, s. o. Vasknarvast mereni [13].

3. Narva linnus.

Ordulinnus koosnes linnuse peaehitisest ning väikesest ja suurest eelõuest. Peaehitis oli tugevate müüridega ja neljatiivaline, väikese nelinurkse siseõuega. Tema müüride paksus oli kuni 4 m. Linnus oli kahekordne. Ta mahutas eneses ordufoogti eluruumid, orduvendade ühise magamis- ja söögitoa, kapiitli- ehk nõupidamissaali, kodukiriku, relva- ja laskemoonalaod ja vinnaga kaevu. Lossi peakorral oli siseõuepoolses küljes kõiki selle korra ruume ühendav kitsas võlvitud galerii — ristkäik [1].

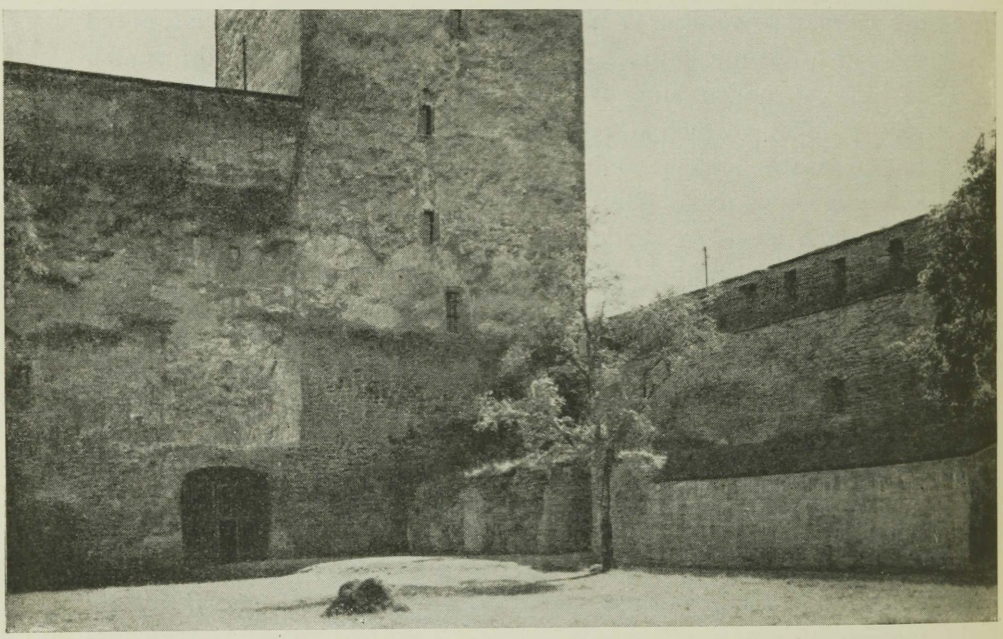
Linnuse loodenurgas asus võimas valdustorn — Hermani torn ehk Pikk Herman. Torn on 7-kordne, neljatahuline, alumisel korral 3,45 m paksude seinamüüridega. Ta pinnamõõdud on 15,2×13,7 m.

Hermani torni praegusel kujul peetakse nooremaks osaks linnuses [2]. Valitseb arvamus, et ta on ehitatud ordumeister Herman v. Brüggenei ajal ja viimaselt oma nime saanud [3]. Ei leidu aga kuski andmeid, mis seda kinnitaksid. Nime „Pikk Herman" ei tarvitse torn sugugi saanud olla oma ehitajalt, sest sellenimelisi kindlustistorne esineb Baltimaa ordulinnuseis sageli. Pika Hermani nimelisi torne oli Tallinnas, Tartus isegi kaks, linnas ja linnuses, Paides ja Võnnus [11]. Pikka Hermani mainitakse esmakordselt 1558 [4]. Ordufoogt Ernst v. Schnellenberg, kes tuli Narva 1545. a., leidis selle torni haletsemisväärses seisundis ja laskis talle teha uue katusealuse, uued sarikad ning uue katuse. Samuti lasknud ta ka ühe tüki müüri, 13 „kinga" paksu, uuendada. Kuna muiste väga massiivset ja vastupidavat ehitusmaterjali tarvitati, siis on vaevalt usutav, et 10—20 aasta jooksul, mis Herman v. Brüggenei (1535—1549) ametisse astumisest kuni Schnellenbergi aegadeni oli möödunud, torni katus ja sarikad niivõrd haletsemisväärsesse seisundisse oleksid võinud sattuda. Siit peab järeldama, et torn sel kujul, nagu ta seisis orduaja lõpul, oli tekkinud juba enne Herman v. Brüggenei päevi. — Pika Hermani tipus asetses platvorm kahureile. Tolleaegse arusaamise järgi tuli kahurid asetada võimalikult kõrgele, et meeskond võiks vaenlast paremini näha: ei teatud veel, et seeläbi väheneb lasketabavus [12].

Prof. S. Karlingi uurimuse järgi on linnus juba 13. sajandi lõpuks välja ehitatud ligikaudu praeguses ulatuses, kujutades enesest nelinurka. Välja ehitamata oli siis vaid linnuse läänepoolne tiib, nii et valdustorn linnuse loodepoolsel nurgal ehitusjoonest tugevasti väljapoole ulatus. Torn ise oli sel ajal tõenäoselt märksa madalam praegusest, — kolmekordne. Tornist ida poole asus eluhoone. Linnusest põhja poole oli siin juba eellinnus, praeguse väikese eelõue ulatuses. Niisugused korrapärased nelinurksed linnused olid 13. sajandil Lääne-Euroopas väga sagedased. Eriti paistab silma Narva linnuse suur sarnasus Jüütimaal asuva Kalö linnusega, mis umbes ühtaegu Narvaga ja nimelt kuningas Eerik Menwedi poolt (1286—1319) ehitatud. Mõlema linnuse peatornide mõõdud ühtuvad täielikult. Linnuste sarnasust võib muidugi seletada sellega, et vanim Narva linnuse ehitusmeister oli ehk tulnud Taanimaalt.

14. sajandi esimesel poolel ehitati suurem eellinnus senise kindlustise läänepoolsele küljele. Linnuse Ordu kätte minnes

jätkati tema väljaehitamist. Esialgul ehitati välja linnuse idapoolne tiib, esijoones kaevumaja jõest vee saamiseks. Enamvähem praeguse kuju omandasid linnuse ehitised alles 15. sajandi lõpuks või 16. sajandi algusel. Siis ehitati juurde linnuse läänetiib, mis sisaldas ordukonvendi koosolekutesaali. Läänemüür tehti kõrgemaks ja varustati edelanurgal vahitornikesega. Ka linnuse peatorn, Pikk Herman, ehitati siis umbes praeguse kõrguseni. Tõenäoselt sündis see 16. sajandi esimese aastakümne jooksul, mil Ivangorodi võimas laienemine ja sõjaoht sundisid

Pilt nr. 64. Narva ordulinnuse sisevaade. Nurk vanast eellinnusest Hermani torni juures. Foto J. Triefeldt.

Ordut suuremat tähelepanu pöörama kindlustisile Narva jõe kaldail. Veel hiljem ehitati lahtine ümmartorn linnuse kagunurga lähedusse, mis tõenäoselt oli mõeldud suurtükiplatvormiks Ivangorodi vastu. See torn näib olevat 17. sajandi keskel maha kistud [5].

Lossi siseõu oli ühendatud eelõuega 5,8 m laiuse ja 13,2 m pikkuse võlvkäigu läbi, mis oli varustatud rautatud ustega ja langevõrega. Eelõues asusid laod, tallid, aidad ja vist ehk ka mõned elamud [6]. Väikest eelõue suurest eelõuest lahutas kõrge

müür ja kraav, millest viis üle tõstesild. Suures eelõues olid elamud ja kaubaaidad ning siin peatusid kaupmehed, arvatavasti need, kes kuulusid Antoniuse gildisse ja mõned mustpead.

Linna kaitse oli kodanikkude otsekohene kohustus neile antud privileegide eest. Kui 1488 ordusõdurite poolt linna õigusi rikuti, siis kirjutas raad kohe, et kodanikel pole mõtet müüre kohendada, kui linna privileegest ei hoolita [7]. — Linna kaitsest osavõtu kohustus lasus ka kaupmeestel, kelle kaubad olid linnas ja kes samuti kui kodanikudki olid privileegitud. — Kui suur oli linnuses ordusõdurite hulk, seda on raske öelda: rahuajal oli ta kindlasti väike, sest ega muidu Narva raad poleks kõnelnud foogti „salgakesest" [8]. Linna kaitsejate hulka võime umbkaudu arvestada 200—300 peale, sellest andis Narva oma kodanikkond 100—150, kaupmeeskond 50 ümber ning Tallinnast paluti abiks tavaliselt veel 50—60 tingisõdurit. Sõjavarustis telliti enamasti Tallinnast, püssirohtu aga valmistati ka koha peal, milleks Tallinnast telliti salpeetrit [9]. Sõjavarustis oli alati puudulik, seda tuli hädakorral Tallinnalt laenata ja tagasimaksuga oli alati raskusi. 15. sajandi keskel olid veel tähtsamaiks relvadeks amb ja nooled. Tolleaegsed allikad mainivad, et linnuses oli 8 suurt ambu (armbroste) ja 10 tünni nooli tagavaraks. Kuid juba sama sajandi keskel oli linnuses ka üks kahur [10]. — Kahureist oli alati puudus. Olemasolevadki roostetasid kiiresti ja muutusid kestva seismise järel tarvitamiskõlbmatuks. Kui 1530 hakati jõe suudmesse ilmunud taanlaste kartusel kahureid paugutama, siis lõhkesid neist mitmed, nagu ka 1558. a. lahinguis.

---

4. Ivangorod ja tema kindlustised.

Narva jõe vastaskaldal seisab keskaegse Narva võimas vastane — Ivangorod.

Kuna Narva kindlustiste ehitamise kohta on andmed väga puudulikud, on meil võimalik Ivangorodi asutamist ja kasvamist jälgida üsna täpsete andmete varal. Teatavasti asutati Ivangorod vene suurvürsti Joann III käsul 1492. a. suvel Neitsimäele. Vene kroonikaist on teada, et esialgne linnus oli nelinurkne [1]. Lähemaid teateid esialgsest linnusest saame Narva foogti kirjast ordumeistrile, mis kirjutatud Narvast 12. augustil 1492. a. Foogt teatab selles kirjas, et linnus ühes kindlustistega on valmis ehi-

tatud 7 nädala kestel ning müürsepad ja muu rahvas on seejärel ehitustöilt lahkunud, nii et koha peal pole enam kedagi, kes uut ehitist valvaks. Üles oli augustiks 1492 ehitatud neli müüri nelinurkses asendis, igal nurgal üks torn. Kindlustise ümbermõõt seestpoolt oli 80 sülda. Müüride kõrgus oli 7 sülda ja tornide kõrgus 9 sülda. Muus osas oli kindlustis välja ehitamata. Tal puudusid isegi veel väravad. Tornid ja müürid olid kaetud lihtsate laudadega. Ka puudus müüridel veel rinnatis, mille varjult oleks võimaldunud vaenlast tulistada. Kindluses polnud veel ühtki elamut ega ainustki korstnat. Kohale olid jäänud ainult kiviraiujad ja lubjapõletajad, kes valmistasid ehitusmaterjali, et sellega oleks järgmisel aastal võimalik mantelmüüre üles ehitada [2].

Narva foogti poolt koostatud linnuse kirjeldust lugedes ei jää kahtlust, et esialgne Ivangorodi linnus oli märksa vähem praegusest. Arvatavasti vastas esialgne kindlustis sellele nelinurksele ehitisele, mille varemed veel praegugi näha kindluse väiksemas õues Ivangorodi edelapoolses osas ja mille nurkadel veel praegugi võib märgata tornide jäänuseid.

Tolle esimese kindlustise ehitusmeistreist pole säilinud andmeid. Arvestades aga Ivangorodi linnuse ehitusestiili võib oletada, et ehitusmeistriks oli mõni välismaalane, tõenäoselt itaallane.

Kas järgmisil aastail mantelmüürid üles ehitati, pole teada. Küll on aga kindel, et ehitati kõik tarvilikud puuosad, elamud jne. Ka väravad pandi ette, nii et linnusesse võis asuda garnison. Kuid 1496. a. augustis, kui linnus oli juba nelja-aastane, vallutasid rootslased ta rünnakuga ja põletasid maha kõik tema puuosad [3]. Rootslaste lahkumise järele ehitasid venelased kindluse uuesti üles ja tegid ta nüüd arvatavasti veelgi kindlamaks. Ehitusmeistrina tegelesid mõned välismaalased, nende seas ka kreeklasi [4].

Suuremad kindlustustööd viidi Ivangorodi linnuses läbi 1507, mil juba varakult sõitsid kohale suurvürsti teenistusse astunud ehitusmeistrid-välismaalased. Narva raad nimetab neid oma kirjas nimepidi, kuigi moonutatud nimedega: Vollendimer Torgkan ja Marcus de Greke [5]. — Esimene neist on täiesti tundmatu. 15. ja 16. sajandil leidus küll mõnigi kunstnik, kelle nimi ligikaudu Torgkani oma meenutas, näit. kujur Pietro Torregiani,

kes sündis 1472 Firenzes ja hiljem maailmas palju ringi rändas [6]. Kuid ükski samakõlalise perekonnanimega kunstnikest ei olnud Vollendimer ehk Voldemar, ega ka ehitusmeister. — Marcus de Greke oli vist Marco Ruffo Veneetsiast, kes nende aastate paiku seisis vene suurvürsti teenistuses ja kelle ehitatud on Moskva Kremlis kuulus „Granovitaja palata“ [7] ja Kremli müür [9]. Nende meistrite juhatusel ehitati praegune kõrge ringmüür oma tornidega. Esijoones ehitati müür vastu Narva jõge ühes nurgapealsete vee äärde viivate võlvkäikudega. — Peab arvama, et järgnevail aastail võttis Ivangorod juba ligikaudu praeguse ulatuse, sest hilisemail aegadel ei räägita enam kindlustiste laiendamisest, küll aga kõneldakse kaubaõue ehitamisest Ivangorodi linnuse juurde. Ivangorodi kaitse pearaskus oli rajatud kõrgeile ja tugevaile ringmüüridele. Viimaste tugipunktideks olid 8 ümmargust ja 2 neljakandilist torni. Tornid olid esijoones vaatluspunktideks. Nende tipus asetsesid kahuriplatvormid rinnatise ja paljude laskepiludega. Ringmüüri välispinnast väljaulatuva torni peatähtsus seisis aga selles, et tema väljaspool asetsevaist laskeaukudest võis külgtulega kaitseda ka ringmüüri. Ringmüüril, nagu Narva linnuseski, asetses kaitsekäik rinnatisega, mille kuju, võrreldes Narva linnuse omaga, oli enam kohaldatud tulirelvade kasutamiseks [10].

Ühes linnusega ehitati ka vanim kirik linnuses, mis on pühitsetud pühale Nikolale ja mis säilinud tänini. Kindlustises olid peale selle veel asehalduri palee ning ehitised sõjaväelaste majutamiseks. Linnuse väravad olid ehitatud ida poole. Tõenäoselt moodustas praeguse kindlustise idapoolne osa juba eellinnuse, kus hädaohu korral võisid varjuda kaupmehed ja muud elanikud. Linnuse väravate ees oli eeslinn. Nagu Novgorodi vanust raamatuist nähtub, oli eeslinnas maju 165 ja elanikke 198. Peale kaubandamise oli elanikele tähtsamaks elatusallikaks kalapüük [8], kuid kahtlemata ka põllundus ja käsitöö.

Valitsusvõim kohapeal kuulus pealikule, kelleks oli tavalisesti mõni Moskvast saadetud bojaar ja kes kandis ka namestniku või asehalduri nime. Et Ivangorodi elanikel oleks olnud ka mingisugune omavalitsuslik korraldus, sellest pole midagi teada. Küll olid kaupmeeskonnal nende huvide esindajaina oma vanemad.

5. Narva linna kindlustised ja väravad.

14. sajandi teisel poolel ümbritseti Narva linn kivist ringmüüriga. Peab arvama, et linn varemgi oli piiratud pihtaiaga, kuid see ei pakkunud tõsisema hädaohu korral küllaldast varju. Pärast ringmüüri ehitamist võis Narva vaenlaste suhtes olla hoopis julgem, ning enam kui 100 aastat kestnud orduvalitsuse ajal ei õnnestunudki vaenlasil teda vallutada. Narvalased istusid oma kaitsemüüride varjul suure Venemaa vastas nagu hiir karu vastas, tähendas Narva raad ühes oma kirjas väga tabavalt [1].

Linna ringmüür ehitati enamikus paest, mida lähikonnast oli saada rikkalikult, kuid ka käepärast olevad põldkivid kasutati ära müüride ehitamiseks. Müüritöödeks tarvitatav sidematerjal, lubi, ei olnud aga küllalt hea, seetõttu kippusid müürid üha lagunema, nagu Narva rae kirjadest selgub [2]. Müüre tuli alaliselt kohendada ning parandada. Osa orduaegseid müüre olevat tehtud vene okupatsiooni ajal, pärast 1558. a., paksemaks [3]. Tänini säilinud müüririismete järgi otsustades olid müürid vähe üle 2 m paksud, seega jutte Narva linna 3 sülla paksustest müüridest peab vaatlema liialdustena [4]. 1659. a. andmeil oli lõunapoolse müüri kõrgus 15 jalga [16]. Müürid kandsid kahtlemata samasugust ilmet nagu Tallinnaski, s. o. müüri ülemises osas olid laskeavaused rinnatisega ja ringteega.

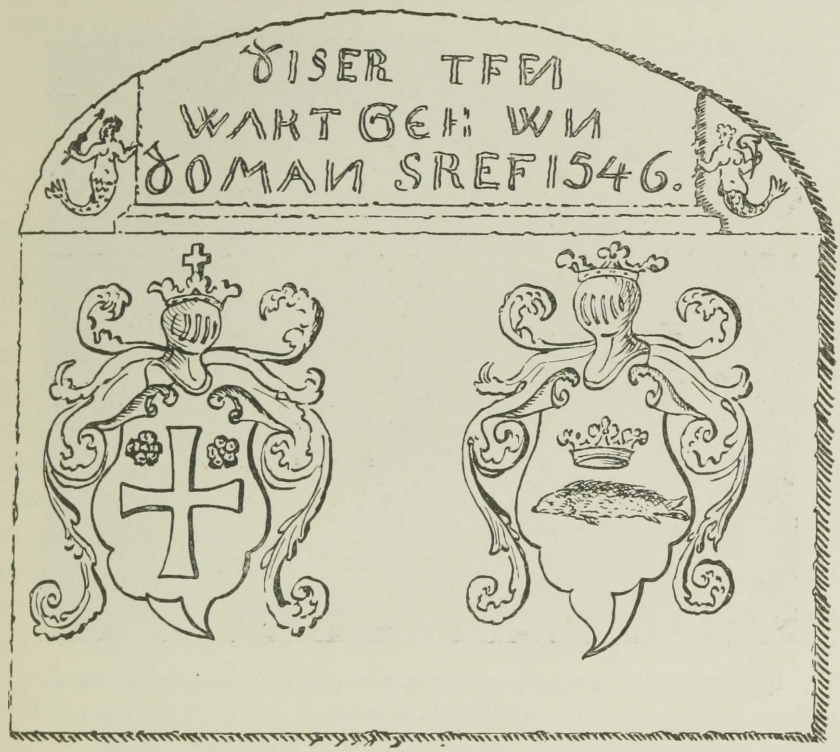
Linnamüür oli varustatud tornidega. Nendega olid kaitstud ka väravad. Torne mainitakse Narva rae kirjades sagedasti, kuigi mitte nimeliselt.

Linna peatorn kandis nähtavasti nime Veskitorn. Venelased ehitasid selle torni 1558./59. a. kõrgemaks [3]. Oma nime sai torn läheduses asunud hobuveskist. Kahjuks pole ei veski ega ka torni asukohta seni korda läinud selgitada.

Praeguse Rüütli tänava idapoolse otsa kohal vastu jõge oli Rannavärav, mida mainitakse esmakordselt 1437 [5]. Rannaväravat kasutati mitmesuguste kaupade saatmisel linnast sadamasse. Ka oli tema kaudu sõja korral hõlpus pääseda jõe äärde. Kaupade sadamast linna veoks tarvitati Rannaväravat aga vist väga harva, kuna mägi siin oli järsk ja seepärast tee sadamast linna ebasoodus.

Linna peavärav oli Vene värav, linna põhjapoolses küljes. Väravat mainitakse esmakordselt allikais 1462. a. [8]. Ta asetses 1546. aastal praeguse Suure tänava otsa kohal, nagu värava kohal

olnud vanast kivist võib järeldada [6]. Orduaja lõpuks oli värav kindlustatud tugeva puust pulvärgiga, mis 1558. a. tulikahjus maha põles. Väravad olid raudplaatidega üle löödud, sest vürst Kurbski räägib Narva raudväravaist [7]. — Vene värava kaudu teostus suurem liiklemine, kuna siit sõitsid venelased ja sadama kaudu tulnud kaupmehed linna. Selle värava läheduses väljaspool müüre ootasid vene kaupmehed linna sissepääsu ja sellest sai värav oma nimegi.

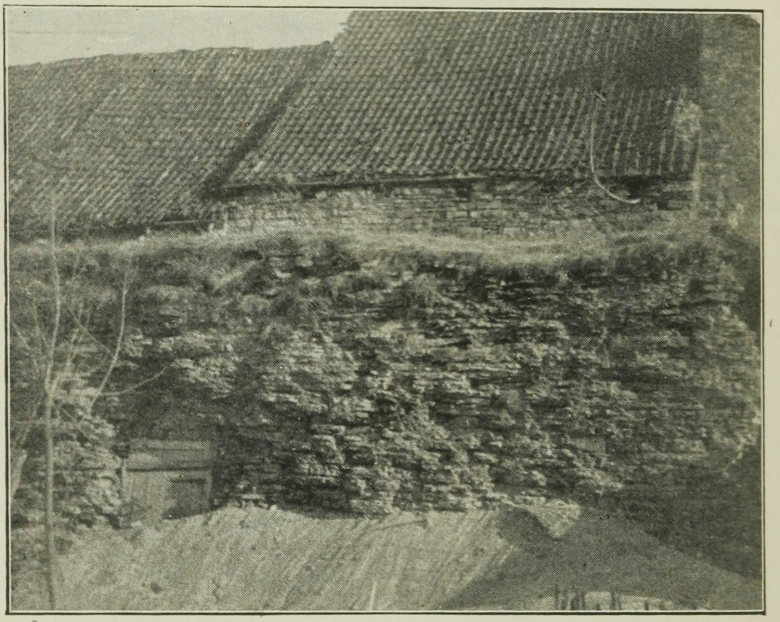

Pilt nr. 65. Kivi Vene väravalt a. 1546.

Viru tänava otsa kohal asetses Viru värav. See oli sissesõidutee Virumaalt tulijaile. Tallinna maantee suundus küll linnast põhja poolt mööda — Narva jõe kaldale, kuid temalt pöördus üks haru Viru väravasse. Rakvere tänavat „mäe all" nimetatakse juba rootsi ajal, 1671 vanaks Viru teeks [9]. — Viru väravat mainitakse esmakordselt 1374. a. Hiljem, 1558. a. ta näib olevat tugevamini kindlustatud kui teised väravad, kuna ta tol korral kõige kauemini suutis vastu panna. Suur osa tema kindlustisi oli kivist.

Väravate kindlustamisele pandi erilist rõhku. Iga värava ees olid eelkindlustised. Kahel pool värava ees olid etteulatuvad müürid, mida hüüti põskedeks (Wangen), kust vaenlane võeti külgtule alla [10].

Müürid olid väljastpoolt ümbritsetud kraavidega. Need olid nooremad kui müürid, sest kui 1418. aastal ordu kõrgmeister küsis, mis ta veel võiks teha Narva linna heaks, siis rõhutati kraavide kaevamise vajadust linna ümber. Nähtavasti ongi

Pilt nr. 66. Vana linnamüüri jäänused Narvas.
Foto A. Soom.

kraavid kaevatud varsti pärast 1425. a.[11]. — Kraavid olid kuivad, sest linna ja linnuse vahelises kraavis otsisid 1558 varju linnaelanikud, mis ei oleks mõeldav, kui kraav oleks olnud täidetud veega [12]. Nii oli kraavide otstarbeks müüride kõrguse suurendamine. Üle kraavide viisid tõstesillad, mida mainitakse korduvalt. Näit. 1519 vene kaupmehed ootasid pikas reas värava ees sillal [13].

Müürid ehitati ja peeti korras kodanikkude arvel. Kodanikud pidid saatma müüritöödele päevilisi, vedama juurde liiva, lupja ja ehitusmaterjali. Ka vahiteenistus müüridel lasus kodanikkude õlgadel [14].

Peab arvama, et peale eelmainitud Veskitorni ning Ranna-, Vene ja Viru värava tornide olid linnamüüridel veel nurgatornid vähemalt loode- ja kirdepoolseil nurkadel. Andmed nende kohta aga puuduvad.

Lõunast kaitses linna ordulinnus, mis oli kraavi läbi linnast eraldatud. Üle kraavi viis tõstesild [15]. Müür linna ja linnuse vahel oli orduaja lõpuks juba sedavõrd viletsas seisukorras, et 1558. a. sõjasündmuste ajal naised ja lapsedki venelaste hirmul vallikraavist üle selle müüri linnusesse roninud [12].

6. Tänavad ja hoonestus Narvas.

Linnaväravate ja turu asukohta tundes ei peaks olema raskusi linna tänavavõrgustiku määratlemiseks, sest on selge, et tähtsamad tänavad kulgesid linnaväravate juurest turule.

Kuid siin märgime omapärast nähtust. Terve orduaja kestel ei mainita vanades Narva kirjades ja raeraamatute väljavõtteis ühtki tänavat nimeliselt *. Kinnisvarade üleandmisel või pantimisel ei tarvitatud kinnisvara asukoha määramiseks millalgi tänava nime nagu Tallinnas, vaid püüti kinnisvara asukohta määrata mõne tähtsama naabruses asuva asutise või ehitise abil, näit. märkides linnavärava, linnuse, turu või mõne teise säärase tuntud koha naabrust. See sunnib järeldama, et tänavate nimed orduajal Narvas üldse puudusid. Linn oli väike ja majade arv nii kasin, et iga maja ja elanik olid kõigile teada ja sellepärast ligema aadressi määramine tänava nime kaudu oli ülearune. Et tänavad ise olid olemas, seda ei saa küll salata, sest tänavanimetus siiski esineb. Nii näit. ühes protsessis 16. sajandi algult süüdistatakse kedagi isikut, et ta mõõga tõmmanud teise vastu avalikul turul, süüdistatav aga seletab, see polevat sündinud turul, vaid tänaval [1]. Ka tänavavõrgustik oli veel välja kujunemata. Kõigist säilinud kirjadest nähtub, et isegi orduaja lõpul oli lin-

* Üks erand on siiski. Hans Westfahli protsessis Wolmer Brockhuseni maja pärast 1529 mainitakse Tallinna raekirjades, et Westfahl nõuab maja „in der helligen gasse". See hellige gasse, kus maja asus, on praegune Suur tänav. Nime algupära on tume. „Hellige gasse" peaks tähendama „Püha tänav". Et ürikuis nimi esineb ainult üks kord, ja sedagi Tallinna omis, siis võib ka arvata, et tegemist on eksitusega ja Tallinn Narva sellekohasest kirjast või ka poolte seletusest lugenud välja olematu tänavanime. Vt. TLA BA 4.

nas tühjade kruntide arv kaunis suur [2]. Tühjadest kruntidest aga võidi risti-põigiti läbi sõita. Sellepärast tänavate tähtsus oli väikesem praegusest. Kuna tänavaid sillutama hakati alles rootsi ajal, siis ei eraldunud tänav ka muidu kuidagi teda ümbritsevaist tühjadest kruntidest. Narva sarnanes tol ajal mõne praegusaja kirikukülaga ja tänavanimede puudumine on paremaid illustratsioone tema väiksusest.

Tänavad seal, kus nad olid välja kujunenud, olid kitsad. Küllaldaseks laiuseks peeti, kui kaks vastamisi tulevat vankrit teineteisest mööda pääsesid [3]. Linna põhjapoolse müüri ääres kuulub linnale praegu veel rööbasjoones vana linnamüüriga umbes 9½ m laiune maariba eravalduses oleva krundi ja linnamüüri vahel. See võib umbes olla keskaegse müüriäärse tänava pindala ning laius. — Kuna hooned olid suures enamikus puust, siis võis linnaplaanis kergesti sündida muudatusi.

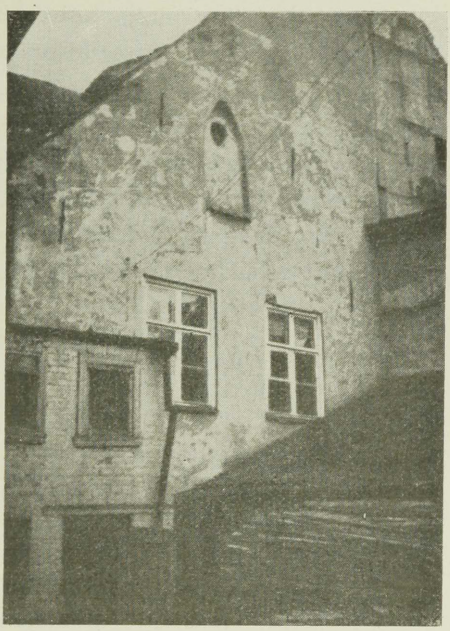
Ehkki hoonestus linnas oli võrdlemisi hõre, siiski olid mõnes kohas ehitised ka enam kokku kuhjunud, nii et naabritega nende kasustamisel tuli otsida leppeid. Majad pidid olema ehitatud naabri krundist niikaugele, et nende vahele jääks „druppenfall", s. o. räästaalune, kuhu vihmavesi võiks langeda. Nii müüs Tallinna kodanik Wolmer Brockhusen oma maja Narva raehärrale Michel v. d. Bramele, kuna selle taga olev krunt tema enda kätte jäi. Hiljem lepindusid pooled Tallinnas, et kui Brockhusen tahab uuesti ehitada, siis v. Brame peab lubama räästaaluse oma krundile [4]. Et linnal plaanid puudusid, siis olid kruntide piiritülid sagedased, kusjuures ilmnes, et mõnigi kodanik oli osa maja ehitanud naabri krundile [5].

Krunt ümbritseti kõrge püstaiaga või ka müüriga ning aed oligi eravalduse välis-tunnuseks. Peapiiskop Hildebrand pidas vastava osa oma maast võõrandatuks, kui linn laskis tema õueaeda teest kaugemale tõsta [6]. Protsessis Anna Holmi pärandi pärast näiteks märgitakse, et dominiiklased neile annetatud krundile juba aia ümber tegid, s. o. krundi valdamisele asusid [7]. 1544. a. tekkis linna idaosas kahe naabri vahel piiritüli. Sel puhul leidis üks pooltest Kurt Schroderi äriraamatust märkuse, et viimane kraavi kaevates sattunud vanade maa sees olevate aiapostide peale, mis osutasid vana piiri. Ta tõi kohale Narva pürjermeistrid ja need otsustasid postide järgi, et naaber on võõrale maale ehitanud [5].

Kinnisvara koosnes krundist, elumajast ja õuest. Õuele koondusid kõik majapidamiseks ja põllumajanduseks tarvilikud hooned, sest igal majal olid oma põllud ja kari.

Veel 15. sajandi lõpul olid elumajad Narvas puust, aidad aga enamasti kivist. Kuid ka kivimaju tarvitati juba elumajadena [8]. Majade juures näib olevat kasutatud lahtisi rõdusid („laubed") [9].

16. sajandi esimesel poolel hakati Narvas ehitama juba kivimaju, ning nende arvu ei tarvitse sugugi alahinnata. Näit. kui 1553 pürjermeister Michel v. d. Brame väimehed omavahel tema pärandit jagasid, siis sai raehärra Johan Hulshorst selle maja, kus ta elab, raehärra Reinhold v. Bucken maja, kus kadunud Michel v. d. Brame ise elas; Michel Konradti maja pidid jagama R. v. Bucken ja Hinrich Hartwich, Jasper Bleck'ile sai maja, kus ta elab, ning Carsten Erthmer'ile langes p u u s t maja raehärra Tõnis Pepersack'i ja Tõnis Becker'i majade vahel [10]. See, et 5 maja seast ühte mainitakse puumajana, laseb arvata, et teised 4 maja olid juba kivist. Et narvalaste majad orduaja lõpul sugugi enam väikesed hütid polnud, seda kinnitab ka vene väepealik Kurbski, kes räägib narvalaste „taevakõrguseist paleedest" [11].

Pilt nr. 67. K e s k a e g s e l i n n a m a j a o s a d, mis Narvas, Suur tän. 24 veel nähtavad. Foto S. Karling.

1640. a. hoidunud majade nimistu järgi oli kodanikkonnale kuuluvast 54 majast 14 kivist, sellega 25 prots. Aadlikele kuulusid 7 kivi- ja mõned puumajad. On põhjust arvata, et enamik neist kivimajadest olid ehitatud juba keskajal. Peale selle on teada veel mitmeid kivimaju, mis tähendatud nimistus puuduvad. Sellest võib järeldada, et vähemalt peatänaval ja turu ümbruses domineerisid keskaja lõpul juba kivimajad [22].

Kivihoone ehitamiseks toodi mitmed väärtuslikumad osad Tallinnast. Isegi tahutud paasi ei saadud kohalt, vaid väljastpoolt toodi raidosad, nagu akna- ja uksepiidad, keldrikivid jne. Nii toodi 1521. a. Ewerd Dorhagen'ile majaehitamiseks raidkive Tallinnast, samuti teatas 1528. a. Hans Witte, et ta Tallinnas mõned aknakivid on lasknud raiuda [12]. — Võimalik, et mõni maja oli ka telliskivist, sest venelased nimetasid näit. üht Narva majadest „Punaseks paleeks" [13]. Mõnedki jõukamad majaomanikud tellisid ka katusekivid Tallinnast, kuid enamik katuseid oli kahtlemata tulekardetavast materjalist.

Kaupade tähtsamaks hoiukohaks olid võlvitud kivikeldrid. Need olid sagedasti ehitatud majast eraldi; neid võis pantida ka iseseisvalt. Keldreid oli majal sagedasti rohkem kui üks. Nii oli majal, mille pärast 1532 tekkis protsess Wedekint van Haele ja Jochim Lange vahel, kaks võlvitud keldrit, üks õuevärava kõrval, teine tänava ääres majaukse kõrval [14]. Keldrid ja kivist aidad olid sedavõrd tulekindlad, et 1558, kui terve linn maha põles, suur osa kaupa jäi keldreis tulest puutumata ja konfiskeeriti vene suurvürsti heaks [15].

Narva maju mainiti sagedasti nimede järgi, mis neile mõnest endisest valdajast jäänud. Nii mainiti näit. Trauelmani, Falcki, Louwe ja teiste maju, olgugi et samad majad ammugi juba teiste valdajate kätte läinud. Oli ka maju, mis kandsid erilisi nimetusi. Näit. hüüti üht maja Suurel tänaval „blawe Biriton", mis nähtavasti tähendas „Sinine katus" ehk „Sinimüts" [16].

Avalikke saunu ei olnud. Tõenäoselt igal jõukamal kodanikul oli oma saun. Saunade olemasolust kuuleme 1559, mil vangistatud raehärrale Reinhold v. Buckenile venelaste poolt anti luba sauna minna [17]. Vett said elanikud osalt avalikest kaevudest, millest üks asus kahtlemata turul. Paljudel majadel olid oma kaevud maja all keldris. Niisugust kaevu mainitakse ühes kohtuprotsessis, kus jutustatakse, et kaubad asetatud keldrisse kaevu juurde [18].

Omanikul oli sagedasti mitu maja, ühes elas ta ise ning teised üüris ta välja. Üürnikkude väljatõstmise pärast protsessiti pahatihti. Juba maja minek teisisse kätesse murdis üürilepingu [19]. Kui üürnik oma koliga korterist välja tõsteti, ei olnud uue korteri leidmine sugugi kerge, vaid tuli oodata, kuni mõni hea ini-

mene halastas [20]. Majade hindamist toimetati rae poolt erandliku vajaduse korral [21].

Väljaspool linnamüüre oli kahtlemata juba orduajal tekkinud väike eeslinnake, nimelt Vene värava ees, seal, kus asus seegimaja.

7. Avalikud asutised ja ehitised.

T u r g mängis keskaegses linnas märksa tähtsamat osa kui praegu. Igasugune kaubandamine võis toimuda ainult avalikul turul ja poodides; mujal oli kaubandamine karistatav. Aga turg oli ka kohaks, kus kodanikud üksteist kohtasid ja suuremaid koosolekuid pidasid.

Narva orduaegne turuplats asus linna keskel. Kui 11. mail 1558 linnas tulikahju puhkes, siis sellekohase kirjelduse järgi seisnud üks linnakaitsjate salk võrdlemisi kaua turul varuks, kuni viimaks leegid teda sundinud linnuse poole taganema [1]. Tuli tekkis linna põhjapoolses osas ja levines linnuse suunas. Kui turuplats oleks asunud kuski praeguse raekojaplatsi ümbruses, siis poleks kaitsejad kuigi kaua suutnud püsida turul. — Vanades kirjades leidub ka otseseid andmeid turu asukohast. Korduvalt mainitakse üht maja raehärra Michel van dem Brame maja kõrval, viimasest turu poole, mis asunud kirikuõue vastas [2]. Sellest selgub, et turg ja kirik asusid üksteise naabruses. Narva vanad orduaegsed protokollid mainivad korduvalt mitmeid eraomanikkude maju turu ümbruses. Nende majade asukoha järgi selgub, et orduaegne turuplats asus praeguse kiriku lõunapoolsel küljel, Viru tänava laiendatud osas praeguse Suure ja Rahu tänava vahel [3].

Turul asus suur häirekell, millega vajaduse korral kodanikud kokku kutsuti kas nõupidamisiks või ka mõnesuguse hädaohu korral, isegi siis, kui kaklus tekkis ordusulastega [4].

Turu läheduses asus vaekoda, tähtsaim linna tulude allikas. Ajuti oli linnal kaubanduslik tegevus nii elav, et Vene värava läheduses püstitati veel teinegi kaal soola jaoks [5].

Raekoda puudus Narvas kuni orduaja lõpuni. Tema ülesandeid täitsid osalt kirik, osalt gildimaja, osalt ka raekantselei ehk kirjutustuba [6]. Rae koosolekuid peeti kirikus [7], samuti sõlmiti kirikus ka leppeid ja tehinguid. — Raekantselei ehk kirju-

tustuba asus turu ääres, nagu see selgub ühest protsessist 1551. a.[8] Kuna turuäärsete majade omanikud on enamikus teada, siis võib kaunis kindlasti määrata ka kirjutustoa asukoha. See pidi

Pilt nr. 68. Keskaegne turuplats Narvas. Vaade Viru tänavalt. Foto J. Triefeldt.

olema praeguse Viru ja Rahu tänava nurgal, idapool kirikut. Kirjutustoa kõrval, praeguse Kiriku ja Kooli tänava nurgal asus linna koolimaja. Kirjutustoa ja koolimaja teineteise naabruses asumine hõlbustas linnakirjutajale koolmeistri ülesannete täit-

mist, kui need kaks ametit olid koondatud ühe ja sama isiku kätte.

Sagedasti mainitakse allikais vanglat või kasti, nagu teda nimetasid nii sakslased kui ka venelased. Selle hoone asukohta saab määrata lähikaudu. Nimelt mainitakse 1528. a. Hans Buchti kinnisvara kasti, s. o. vangla taga. See kinnisvara läks hiljem

Pilt nr. 69. K i r j u t a j a. Joonistis Mendeli 12-vennakodu majaraamatus Nürnbergis a. 1438.

raehärra ja kohtufoogti Bastian Wehre kätte, kes seda valdas orduaja lõpuni. 1582. a. nõudis Hans Wehren, nähtavasti Bastiani poeg, selle kinnisvara tagasiandmist Rootsi valitsuselt, ning hiljem antigi temale praegune raekoja krunt, Raekojaplatsi ja Rüütli tänava nurgal [9]. Nii asus siis vangimaja kuski praeguse raekoja ja kiriku vahel, tõenäoselt börsimaja kohal Turu tänava ääres või selle lõunapoolses naabruses. Vangla oli kõigi tun-

nusmärkide järgi puuehitis, mis korduvalt võimaldas vangidele põgeneda. Nii mainitakse 1539 ühe venelase põgenemist vanglast, kes saaginud läbi võimsa palgi [10].

Linna elu tähtsaks keskmeks oli gildimaja, mida ürikuis mainitakse juba 1431. a.[11]. 16. sajandil asus gildimaja linna kagupoolses nurgas, praeguse saksa kiriku naabruses [12]. Gildituba oli kodanikele kogunemiskohaks. Siin peeti perekondlikke pidustusi, nagu pulmi, siin käisid gildivennad määratud tähtaegadel koos, ning siin võeti ka võõraid saadikuid vastu [13]. Lõpuks peeti sealsamas ka kreeditoride ja muid koosolekuid, nii et gildituba osalt asendas puuduvat raekoda.

Gilditoa naabruses, vastu linnamüüri, Narva jõe kaldal asus gildiaed, mida mainitakse esmakordselt 1522. a. [14]. Tõenäoselt toodi gildiaeda üle ka Papagoipuu, mis enne 1521. a. asus sadamatee ääres, umbes praeguse Pimeaia kohal [5]. Kodanikkude suveõhtute veetmise kohaks tuleb pidada Lutsumäge, Queppenbergi, Narva jõe kaldal, Ivangorodi vastas, praeguse Aleksandri kiriku õpetajamaja kohal. Lutsumägi oli narvalasile sedasama, mis Roosiaed tallinlasile, sest korduvalt kaevatakse Narva rae kirjades venelaste hirmutegude pärast, mis korda saadetud otse Lutsumäe vastas, narvalaste silmade all [15].

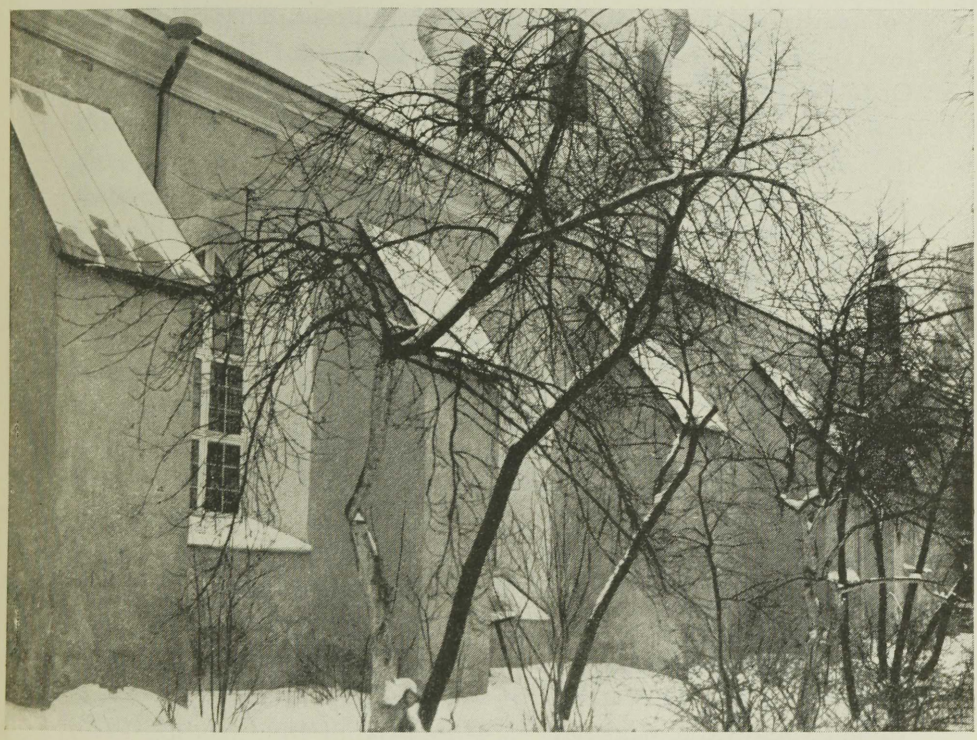
8. Kirikud ja kabelid.

Narva l i n n a k i r i k asetses praegusel kohal, Suurel tänaval, juba 16. sajandi algul. Selle tõsiasja on kindlaks teinud Hansen oma Narva linna ajaloos Nyenstädti kroonika põhjal, kasutades orduhärra Arndt Wolckenhaari hauakivi 1502. aastast [1].

Linnakiriku vanim asukoht pole teada. Ürikuis mainitakse kirikut esmakordselt a. 1432. Vanim kirik Narvas asetses oletatavasti linnuses [2]. Aga ka Narvia külas näib juba 13. sajandi lõpul olnud kirik, sest 1294. a. vene kroonika nimetab Narvat Didmani poja „seloks", s. o. kirikukülaks. Kuna praegune linnakirik on ehitatud korraga, mitte aga suurenenud järk-järgult juurdeehitiste läbi, siis peab arvama, et varajasem jumalakoda linnas oli kas puust või ei asunud praeguse kiriku kohal [3]. Kuna kaupmeeskond kasutas linnusekirikut, siis oli linnakirik esialgu tõenäoselt linna muude elanikkude, s. o. vadjalaste-eestlaste jaoks; seetõttu oli kogudus vaene ja leppis arvatavasti puust

kirikuga. Kirik oli tõepoolest vaene, mis selgub juba sellest, et veel 1425 vaimulik Heinrich Bremer mõtles kasutada kuningas Waldemari nimel lubatud prii ülalpidamist linnusest, milleks ta vastavast privileegist laskis endale valmistada ärakirja [4].

1460. a. tulikahju hävitas linna ja ühtlasi ka vanima jumalakoja [5]. Juba varem oli mõeldud kiriku ümberehitamisele ja selleks võetud annetisi vastu [6]. 1467 olid kiriku müürid juba valmis

Pilt nr. 70. Vana linnakirik lõunast vaadatuna.
Foto O. Haidak.

ning asuti nende katmisele. Narva palvel andis Tallinn selleks 10.000 katusekivi [7]. Taastatud kirik oli pühendatud püha neitsile. Ta kuulus raele ja kaks raehärrat olid kiriku eestseisjad.

Kiriku sisemised ehitustööd kestsid pikemat aega. 1519 olid käimas võlvimistööd altariruumis [8]. 1553 vaatas Tallinnast tulnud puusepp Jakob Timmerman kiriku üle ja leidis, et tema talad on juba kõdunenud ja tulevad uuendada [9]. Katuse uuesti katmine oli päevakorral 1550, mil Narva raad jälle tellis Tallin-

nast 10.000 katusekivi kiriku jaoks [10]. Tallinna raad võttis sel puhul vastu otsuse, et narvalasi peab katusekivide poolest aitama niipalju kui võimalik [11].

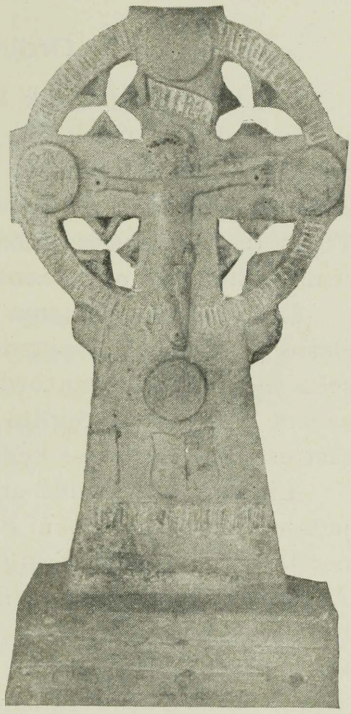
Nagu kõik katolikukirikud, nii oli ka Narva kirik rikas altarite poolest. Peaaltar oli pühendatud püha neitsile [12]. Teine tähtis altar oli pühendatud püha keha haavadele [13]. Kolmas altar oli püha Erasmusele [14], kes oli abistajaks loomataudide, kõhu- ja sünnitusvalude puhul. Teiste altarite nimed pole säilinud. Kirik oli loomulikult kujude ja pühapiltide poolest rikas. Nimeliselt teame neist püha Gregoriuse pilti [15]. — Orduajal oli kirikus palju mälestusmärke mustpeadelt; kiriku aknaid ja pinke kaunistasid mustpeade vapid [16]. Kirikul oli orel ning kaks suurt kella [12].

Tallinna kaupmehe Bernd Paelli päranduse arvel annetati kirikule vasest laelühter ja hõbedased kirikunõud, millele oli graveeritud peale linnavapp [15].

Antoniuse kabel linnuse värava ees oli kindlasti vanem kui linnakirik. Teda mainitakse juba 1392. a. peale sagedasti, tänu erilisele kapitalile, mis Narva foogti Arnd v. Altena poolt oli asutatud ja Tallinna raele hoiule antud [17]. Kabel oli nähtavasti linnuse kiriku otsene järglane ning jäi Narva kaupmeeskonna kasutada juba taani valitsuse ajast peale. Veel 1505 oli temal oma kogudus [18]. Bernd Paell oma annetisis linnakirikule ei unustanud seal kõrval Antoniuse kabelitki. Ka muidu sai kabel kaupmeeskonnalt rikkalikke kinke. Kabelis oli üks altareist pühendatud ülestõusnud Kristusele. Juba 15. sajandi lõpul on kabel jäänud hooletusse ja palveteenistusi ei peetud temas enam korralikult, nii et Bernd Paellilt annetatud summad jäid välja maksmata [19]. — 16. sajandi algul hävines kabel hoopis, mis selgub sellest, et Tallinna käes olnud kapitali protsente ei kasutatud enam endiselt hingepalvete lugemiseks kabelis, vaid kalmistu haudade piserdamiseks pühitsetud veega [20]. Kabeli hävimise põhjuseks oli loomulikult see, et kaupmeeskond uude ruumikasse linnakirikusse oli üle läinud.

Püha Jüri kabelit mainitakse 1544. aastal. See oli seegimaja kabel, väljaspool linnamüüre, põllu ääres [21]. Seeki, mis täitis ühtlasi haigla ja vaestemaja ülesandeid, mainitakse juba 1522 Anna Holmi testamendis, kus viimane pärandab püha Jüri vaeseile seeklasile ühe hea lehma. Seegil oli siis juba oma majapidamine. Varemad teated hoolekande korraldusest Nar-

vas on 1510. aastast. Tol ajal [22] oli keegi Hans Holste Danzigist kaupmeheks õppimas Narvas Frederik Korffi juures, kes oli vaeste hooldajaks. Holste näinud kõike seda häda ja muret, mis vaesed siin piiril kannatanud. See sundinud teda hiljem oma testamendis määrama summasid seegi heaks Narvas [23]. Sellest võiks järeldada, et seek tekkis Narvas alles 16. sajandi teisel aastakümnel. — 1535 annetas Heise Pattiner raha koduvaeseile Narva linna sees [24]. Nii oli Narvas kaks hoolekandeasutist, üks linna müüri ees, teine linna sees. Seda kinnitab ka summade maksmine Tallinna poolt 1547 „mõlema" haigemaja jaoks [25]. Rootsi kuningas Johann III kinnitas Narvale ühe krundi väljaspool kindlustisi seegimaja jaoks [26]. Sellega kuulus seegimaja linnale.

Pilt nr. 71. Pauel Wedde hauarist.

Kalmistud. Tolleaegse kombe järgi maeti surnud kirikuisse ja kiriku ümber. Narva kiriku ümber olnud matmispaigust on säilinud vana kivist ratasrist, mis praegugi veel näha Narva kirikus. Pealkirja järgi kuulus rist Pauel Weddele [27].

Rist on prof. O. Silla järgi 2,15 m kõrge ja ratta kohalt 1,05 m lai. Risti pealkirja on lugenud C. F. W. Russwurm († 1883) ja prof. O. Sild, osalt lahkuminevalt. Esimese osa pealkirjast loevad mõlemad: *int Jar J. XVcXXI do starf Pauel Wedde* (aastal 1521 suri Pauel Wedde). Keskmises osas lähevad aga lugemised lahku. Toome kõrvuti joone peal O. Silla ja joone all Russwurmi poolt loetud teksti:

dac na leare int qvart int hudernde
dar na starf Lutgart sin husfrw

Silla tekst tähendaks tema arvates Wedde surma-aega: päev pärast „Laetare", kvartaalis, (päeval, mis nime kannab) „Nurisejate keskel". — Russwurmi tekst on lihtsam ja tähendab tõlkes: pärast seda suri tema naine Lutgart. — Monumendi allotsal olevat kirja seletavad mõlemad ühtlaselt: *Biddet got uor de sele* (paluge jumalat hinge eest). — Prof. Silla arvates on Wedde surmapäev 11. märtsil 1521 [33].

Tähtsamad isikud maeti kiriku põranda alla. Nende hauakivid moodustasidki kiriku põranda. Nüüd on kivid kaetud

puupõrandaga ja nende pealkirju ei ole seni veel loetud. Hansen teab tõendada, et enamik kividest kuulub 16. sajandi teise poolde, kuid ka aastanumbrit 1554 olevat ta ühelt kivilt lugenud [28]. — Kivide pealkirjade lugemine võiks suure sammu edasi viia Narva kodanikkonna tundmises.

Teine kalmistu oli Antoniuse kabeli juures. — Kahtlemata oli ka Püha Jüri seegimajal oma kalmistu.

9. Orduvõimud linnuses.

Sügava vallikraaviga linnast lahutatult elas linnus täiesti erinevat elu. Kuna linnas kodanikel oli võimalik linnaasjade otsustamisel kaasa rääkida, valitses linnuses kindel autoritaarne kord. Võimu täius oli koondatud foogti või tema asetäitja kätte. Tõsi küll, ka linnuses oli oma konvent, kuid sellest said osa võtta ainult tähtsamad orduvennad [1].

Linnus pidi kujutama endast midagi kloostri taolist, kus elasid orduvennad, kasutades ühiseid ruume magamiseks, söömiseks jne. Kahtlemata ordulossi siseelu oli korraldatud enamvähem kloostrielu reeglite järgi ühes sundusliku palveteenistusest osavõtuga linnuse kodukirikus jne.

Linnuse elanikkude arvu on veel raskem kindlaks määrata ja ta oli ka kõikuvam kui linnas. Kaupmeeste arv linnuses vähenes 16. sajandil vististi õige tunduvalt, mida võib järeldada juba Antoniuse kabeli lagunemisest. 1451. a. revideerimisel mainiti linnuses peale foogti ja komtuuri veel 6 kõrgemat orduvenda ja kaht preestrit-orduvenda [2]. Need 10 moodustasidki linnuse konvendi. Mõned orduvendadest olid endaga kaasa toonud ka tingisõdureid. Nii oli 1451. a. linnuses veel 3 raudrüüs tingisõdurit, kes nähtavasti tulnud Saksamaalt. See oli kogu sakslaste koostis linnuses. Ülejäänud osa linnuse kaitsejaist või vähemalt enamiku neist oli foogt värbinud oma laialdasest valdkonnast Alutagusel noorte talupoegade seast, kes olid kõik „mittesakslased". Seepärast on arusaadav, kui Narva raad kord oma kirjas muigab ordufoogti ja tema salgakese „mittesakslaste" üle [3]. Olgugi, et ka Narva linnas sakslased moodustasid ainult vähemuse elanikkonnast, olid linnuses arvulised vahekorrad veel vähem sakslaste kasuks.

Nagu öeldud, oli linnuses võim koondatud foogti kätte. Kuid foogti tegevusalasse kuulus ka väga laialdase maa-ala valitse-

mine ja seal kohtumõistmine, kuna enamik Narva ümbruskonna küladest praegusis Vaivara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonna piirides kuulus Ordule. See nõudis suurt tööd. Teisalt tuli foogtil käsikäes Narva raega juhtida Orduriigi politikat, eriti välispolitikat, koha peal. Ta oli kui Orduriigi alaline saadik piiril, kes pidi sagedasti kontakti astuma vene kohapealsete võimukandjatega, jälgima hoolega venelaste kavatsusi jne. Selles olid temal abiks Narva raehärrad, kes samuti sagedasti kaitsesid Orduriigi huve mitmesuguseil päevil, kui ka Ordu nimel rahulepinguid venelastega sõlmides. Seda tegid näit. H. van der Recke, T. Pepersack ja F. Korff. Tähtsamais küsimusis kuulas foogt ka Narva rae arvamusi [4]. Laialdase administratiivtegevuse juures oli foogtil paremaks käeks ja linnuse enese tegelikuks valitsejaks linnusekomtuur, kelle õlgadel lasus 15. ja 16. sajandil tihedam sidemepidamine Narva linna raega, osavõtmine linnakohtu istungeist jne.

Foogtil oli oma lipp, mille all tema meeskond läks lahingusse [16]. — Foogti vanim teadaolev pitsat oli ellipsikujuline ja kujutas karjust vanas eesti kübaras pika karjasekepi ehk sauaga paremas ja karjasekotiga vasemas käes. 1406. a. tuli tarvitusele uus pitsat, kujult ümmarikum. Sellel kujutatud laia kübara ja mantliga pühak hoidis paremas käes saua, vasemas pühitsetud vee pintslit. 15. sajandi lõpust võeti kasutamisele kolmas teadaolev pitsat, millel kujutatud pühak kandis kõrget kübarat; pintslit hoidis ta paremas ning saua vasemas käes. Veel hiljem, 1530. a. paiku, sai pitsat uue joonise, kus parem käsi hoiab laia voldilist mantlit. Missugust pühakut pitsatil kujutati, selle üle on arvamused erinenud. L. Arbusov arvas, et pitsatikujuks on kas Jakobus Suur või püha Rochus oma almusetasku ja pistkepiga või ka püha Koloman. H. v. Bruiningk kaldus pitsatil nägema püha Antoniuse kujutist [17]. Viimane oletus on tõenäone juba seepärast, et Narva ordulossis püha Antoniust eriti austati, nagu näitab talle pühendatud kabel ja gild. Püha Antoniust peetakse mungaseisuse isaks ning ka orduhärrad lugesid endid munkade hulka kuuluvaiks. Et pitsatil tõesti on kujutatud püha Antonius, selle poolt kõneleb nii karjase kujutis vanimal pitsatil, sest püha Antoniust peeti üldiselt karjade kaitsejaks, kui ka pühitsetud vee pintsel hilisemail pitsateil, sest veepintslit ja saua pee takse püha Antoniuse embleemideks.

Foogt polnud mitte ainult võimu täiuse poolest linnuses peremeheks, vaid ka majanduslikult. Kõik Ordu varandused Alutagusel ühes laialdaste maa-aladega ja terve linnus olid antud foogtile käsutada ja kasutada. Ta sai endale kõik tulud linnusest ja Ordu varandusist ja oli kohustatud selle eest hoolitsema, et linnus oleks kindel, küllaldaselt meeskonna ja moonaga varustatud. Otseseks kohustuseks oli temal veel, et ta sõja korral pidi kogu oma meeskonnaga seisma ordumeistri käsutuses. Kõik, mis linnuses ette võeti, sündis foogti kassa arvel. Nii jutustab Ernst von Schnellenberg 1558 oma seletuskirjas, kuidas tema Narva linnusesse tulles seal kõik tagavarad otsas olnud ja keldrid tühjad, nii et tema igapäev pidanud linnast laskma oma raha eest toiduaineid tuua, kuidas tema Pika Hermani torni lasknud uute sarikatega varustada, katuse uuesti katta ja ka ühe tüki uut müüri, 13 jalga paksu, uuesti üles ehitada, kuidas tema pea kõiki ordumõisade hooneid oma piirkonnas kohendanud ja uuesti üles ehitanud jne.[5]. Kõike seda jutustab ta niisugusel toonil, nagu oleks ta selle raha pidanud oma taskust välja panema, mitte aga foogtkonna rikkalikest sissetulekuist. Kuna foogt oli õigustatud linnuse sissetulekuile vaatama kui oma isiklikele tuludele, siis tema loomulikult ei tahtnud „omast taskust" väga palju välja anda linnuse korrashoiuks ja see ongi tähtsamaks põhjuseks, miks ordulinnused olid nii haletsusväärses seisundis ja pidid kergesti venelaste pealetungile alistuma.

Pilt nr. 72. Narva ordufoogti pitsat orduaja lõpust. Joonist. J. Naha.

Rohkete ordumaist saadavate tulude kõrval ei põlanud foogt ka piiriäärse kaubandamise võimalusi venelastega. Selleks kasutas ta kaupmehi, kes võeti orduteenrite nimistusse ning siis ordumeeste poolt soodustatuna võisid teha äri, mille kasu läks osalt foogti taskusse [6]. — Pole siis ime, kui mõned foogtid läksid väga jõukaks. Russov jutustab 15. sajandi keskel ühest Vil-

jandi komtuurist, kellelt jäänud järele 30.000 marka kullas, rääkimata hõbedast ja hõberiistadest [7]. See oli kahtlemata Gosvin v. Polem, kes Narvas olles lõi kaubanduslikke sidemeid Venemaaga, mida ta Viljandis edasi kasutas [8].

Tähtsamad kaupmehed ja suuremad saatkonnad, kes Narvast läbi sõitsid ja said foogtilt turbekirju, pidasid oma kohuseks saata foogtile meelehead [9]. Nii saatsid 1511 Tallinna saadikud foogtile kannutäie hispaania veini, kaks kasti kompvekke ja rosinaid. Kui foogt sõitis Tallinna, siis saatis Tallinna raad temale ikka kingitusi, nagu õlut, maiustisi või ka kaeru tema hobuseile [10]. 14. sajandil oli foogtil Tallinnas oma maja [11] ning praeguse Lüganuse kiriku läheduses oli tema suvitusmõisa, Roodiku, mida sagedasti külastasid ka teised orduülemused, nagu näiteks Viljandi komtuur G. v. Polem.

Kuigi eelpool on käsitletud kloostritaolist korda linnuses, siis tuleb seda mõista ainult välisvormidelt, mitte aga sisult. Ordu oli loodud sõjaks katoliku usu vastastega, sellepärast pole tema liikmeilt võimalik oodata teissugust mõtlemisviisi ega suuremat pehmust, kui see keskaegsele sõdurile omane. Kuid võib arvata, et siia katoliikliku maailma viimsesse soppi saadeti pahatihti kõige jõhkramad tüübid orduvendade perest. Ühe metsikuma tüübina on tuntud end. Grobini komtuur Gosvin von Aschenberg, kes 1428 laskis 16 vaimulikku ning noort kaupmeest uputada Liiva järve jää alla, kuna nad olid tahtnud minna välismaale paavsti ees kaebust tõstma ordumeeste ülbuse üle. Aschenberg leidis Ordu poolt kõigiti kaitsemist ja oma vanaduspäevad 15. sajandi keskel veetis ta Narva linnuses [2]. Üks metsikumaid ordumehi koha peal, kes 1430. a. laskis tappa rikka vene kaupmehe ja toppida tema laiba jää alla, oli Tamme Wulf von Spanheim, kes samuti orduülemuse poolt kohe viidi ära varjulisse kohta Preisimaale, kui venelased hakkasid kurjategijaile karistust nõudma. Nii võisid orduülemused koha peal talitada karistust kartmata. — Et niisugused jõhkrad tüübid ka oma alamate ja talupoegade elust ning kannatusist palju ei hoolinud, on selge.

Kaebused foogti tegevusele, kui nad tulid küllalt mõjuvalt poolt, arutasid läbi ordumeistri poolt määratud komissarid, — paar aadlikku ning mõned naabruses asuvad orduülemused, nagu Rakvere ja Vasknarva foogtid [12].

Missugust elu lossivennad elasid, sellest annab tunnistust kõrgmeistri korraldus 28. aprillist 1441, et orduvendi, kes elavad

„võõrast, metsikut elu“ [13], tuleb eemale hoida neist linnuseist, mis asuvad linnade külje all, nagu Pärnu, Tallinn, Narva. Polnud sugugi haruldased juhtumid, kus orduvennad ja ordusulased linnas prassisid, märatsesid ja kaklesid [14]. Tallinnas näit. tuli sageli vangistada Narva foogti sulaseid, kelle vabastamise pärast foogt siis oli sunnitud Tallinnaga kirju vahetama [15].

Suure osa toiduvarustusest, eeskätt teravilja, soolaliha, kalad oma meeskonnale sai foogt oma valdusist. Linnuse päralt oli kalapüük mitte üksinda Narva jões, vaid ka teisis vähemais jõgedes, nagu Sõtke [19] jne., kuid peale selle pidid kalurid foogtile andma veel kalakümnist. Seetõttu toidutagavarad linnuses olid alati rahuldavad. 15. sajandi keskel toimunud linnuse revideerimisel oli linnusel laos 19 sälitist rukist, 11 sälitist jahu, 19 sälitist otri, 8 sälitist linnaseid, 100 külge sealiha [1]. 1558. a. oli foogtil linnuses kahe aasta vili tagavaraks ja sellega aitas ta ka linna valgunud talupoegi toita.

---

10. Teadaolevaid ordufoogte Narva linnuses.

Altena, Arnold von, Narva foogt 1370—1381 (Ajal. Ajak. 1928., lk. 158) Järva foogt 1385. a. (TLA Ad. 4, lk. 16). Tallinna komtuur 1387—1397, 1397. aastast komtuur Dünamündes.

Oldendorp, Hinrik. Käis Põltsamaa foogtina abiks Narva kindlustamist korraldamas. (Ajal. Ajak. 1928, lk. 158). 1382. a. Narva foogt. (Sb. d. Gel. Estn. Ges. 1930, lk. 24, 25.).

Polem, Gosvin von, oli Narvas foogtiks kuni 1406. aastani (UB IV 1957, 1964), 1406—1415 foogtiks Võnnus, 1415—1432 Viljandi komtuur.

Symmeren, Narva foogt 1408/1409 paiku. Hiljem 1414. a. paiku maamarssal.

Leisse Engelbrecht, ka Kreveth (Krebitz). 1410—1415 foogt Narvas, 1415—1418 foogt Võnnus, kust lahkus omavoliliselt.

Gimpten (Gimeters), Herman, 1418 linnusekomtuur Riias, 1420—1421 foogt Narvas, 1426. aastani komtuuriks Bremenis.

Schungel (von Buckenvorde) Heinrich, 1419. a. maamarssali kumpaniks, 1426—1428 foogtiks Narvas, 1430—1432 komtuuriks Askeradis, 1432—1434 komtuuriks Tallinnas, 1433. a. valiti ordumeistriks, kuid ei leidnud kinnitust, 1434—1435 maamarssal, 1435—1437 ordumeister, surnud 1437. a. detsembris.

Spanheim, Tamme Wulf von. 1420—1423 foogt Karksis, 1424. a. Marienburgis komtuuriks, 1428—1430 foogtiks Narvas, 1430. a. veel Narva linnuses (mais), kuigi mitte enam foogtina, 1430 sept. Preisimaal, 1435. a. komtuuriks Danzigis, 1440—1451 hooldajaks Insterburgis.

Hungersdorp-Grevesmole, Thomas von, 1424 lossikomtuur Riias, 1425—1435 komtuur Rootsis, 1435 asehaldur Narvas, 1435—1441 komtuur Viljandis, 1441—1451 komtuur Pärnus, 1452 komtuur Dünamündes.

Koning, Johan, talupoja poeg, vististi mittesakslane. UB IX 454, 1420 — kumpan Goldingenis, 1433—1435 foogt Selburgis, 1435—1438

foogt Narvas, 1439—1440 komtuur Dünamündes, pärast seda komtuuriks Pärnus, 1444 juba vana komtuur.

Plettenberg, Goddert von, 1447—1449 foogt Narvas, 1450—1461 maamarssal.

Sprengel, Heinrich, 1435 kumpan Selburgis, 1438 majanduseülem (Schaffer) Riias, 1439—1442 komtuur Dünaburgis, 1451 foogt Narvas.

Herse, Johan Wolthus v., 1451 komtuur Maasilinnas, siis maafoogt Karksis, 1459—1463 foogt Narvas, 1466—1468 komtuur Marienburgis, 1470—1471 komtuur Tallinnas, sept. valitud meistriks, 1472. a. orduvendade poolt vangistatud ja vangitornis surnud.

Walgarden, Heidenreich von, 1451 rüütlivennaks Goldingenis, 1463 majandusülem Riias, 1470—1482 foogt Narvas, 1482—1488 komtuur Pärnus.

Harhusen (Hornhusen), Bernd von, 1481 foogt Selburgis, 1482—1488 foogt Narvas, 1490 foogt Selburgis.

Stryk, Cort, 1481—1482 linnusekomtuur Riias, 1492—1507 foogt Narvas, kus ta foogtina suri.

Nuwerode, Johan, 1485—1486 kumpan Paides, 1497—1500 maamarssali pealik Mitaus, 1507—1510 foogt Narvas.

Svansboel, Rotger von, 1498 keldriülem Goldingenis, 1492 lossikomtuur Narvas, 1507 kumpan Viljandis, 1512—1517 Narvas foogtiks, 1517—1527 foogt Selburgis, 1527—1538 foogt Maasilinnas.

Honefels, Hinrik von, 1512 kumpan Kandaus, 1516 Narva lossikomtuur (TLA, Narva T-le 1. sept. 1516), 1517—1527 foogt Narvas.

Scharenberg, Remmert von, 1523—1524 veskiülem Viljandis, 1528—1533 foogt Narvas, 1533—1549 komtuur Tallinnas.

Erfften, Johan von, 1524 lossikomtuur Narvas, 1533—1545 foogt Narvas, 1545—1550 foogt Vasknarvas.

Schnellenberg, Ernst von, 1541 kumpan Karksis, 1545—1558 foogt Narvas.

---

11. Linna raad.

Linnavalitsemise peamiseks organiks oli linna raad, s. t. nõukogu. Rae organisatsiooni kohta taani ajal on andmed äärmiselt puudulikud. Näib aga, et kuni linnaõiguste saamiseni, s. o. kuni 14. sajandi alguseni või koguni teise aastakümneni, tekkiva Narva linna maa-alal valitses kahesugune võim. Kaupmeeskond, kes siia sõitis peamiselt Tallinnast, tegeles Tallinnale antud privileegide põhjal ja tema süüteod ning vaidlusasjad allusid Tallinna raekohtukorraldusele Lüübeki õiguse alusel. Kõik teised, kelle suhtes ei saanud kasutada Lüübeki õigust, allusid kohalikule maaõigusele ning sealse läänimehe kohtukorraldusele. Ülemvõim viimaste suhtes võis olla Harju-Viru vasalkonna käes, kel teatavasti oli suur mõju maavalitsemisele taani ajal ning kelle õigused ka Narva suhtes olid väljaspool kahtlust. Vasalkond näiteks oli õigustatud pantima Narva linnustki [1]. Kui siis loodi koha peal linnavalitsemise organ, kel olid ka koh-

tupidamise õigused, siis tema võimsust eeldas loomulikult see, et mõlemad senised võimukandjad, Tallinna raad ja Harju-Viru rüütelkond temale delegeerisid oma senised õigused. Juba sellest ajast võis olla pärit määrus, et Narva raes olgu pooled liikmed kaupmeeskonna või ka Tallinna rae usaldusmehed, teine pool — Harju-Viru vasalkonna poolt selleks volitatud.

Käesoleva teose esimesest osast selgub, et varsti peale Narva üleminekut orduvõimude kätte Harju-Viru vasalkond loovutas Ordule need õigused, mis tal olid Narva suhtes [3]. Vastav ürik kahjuks on läinud kaotsi, säilinud on ainult sissekanne registris, millest pole näha, milliste õiguste loovutamisest on jutt. Võib aga arvata, et vasalkond andis üle just need õigused, mis tal olid linnavalitsemise suhtes. Need õigused läksid üle Ordule. Sellest peale pidi teine pool raest koosnema orduhärrade esindusest. See oletus näib olevat väga tõenäone, kuna orduajal tõepoolest paistab silma, et terve rida raehärrasid oli otseses seoses Orduga, mõned isegi enne raelauda tulekut Ordu ametikandjaina tuntud. Nii näiteks oli Narva raehärra, hiljem pürjermeister Baltazar varemini foogti kirjutajaks Narva linnuses, teine raehärra ja hilisem pürjermeister Johan Bussink oli enne raehärraks tulekut ordumeistri tõlgiks. Kuna van der Recke'de suguvõsa Ordule andis mitmeid kõrgemaid võimukandjaid, siis meie ei eksi vist palju, kui ka Narva pürjermeistri Hartlef van der Recke loeme ordumeeste hulka. Teisalt paistab silma, et ligikaudu pooled Narva raehärradest kuulusid Tallinna suur-, s. o. kaupmeeste gildi liikmeskonda. Isegi enam, mõned raehärradest astusid alles raehärradeks saades Tallinna suurgildi liikmeiks, nagu näit. Herman Happe ja Frederik Korff. Kuuludes Tallinna suurgildi liikmeks, võisid nad täie õigusega esindada rae koosseisus kaupmeeskonda.

Orduaja algul oli Narva veel n. n. „vickbilde", s. o. väikelinn lihtsustatud omavalitsemise korraga. Rae eesistujaks oli tol ajal ordufoogt linnusest. Veel 1385 võttis foogt osa kõigist raekoosolekuist ning oli sedavõrd kursis kõigega, mis raes sündis, et tarbekorral võis selle kohta anda tunnistusi [4]. Ordufoogti osavõtt raekoosolekuist oli aga mõeldav ikka ainult eesistujana. Selles ajajärgus mainitakse rae eesotsas ikka ordufoogti. Linna õiguslikest dokumentidest loeme sagedasti, et „foogt ja Narva väikelinna raad tunnistavad..." [5]. Kuivõrd suur mõju oli foogtil linna asjaajamisele, näeme Narva linna

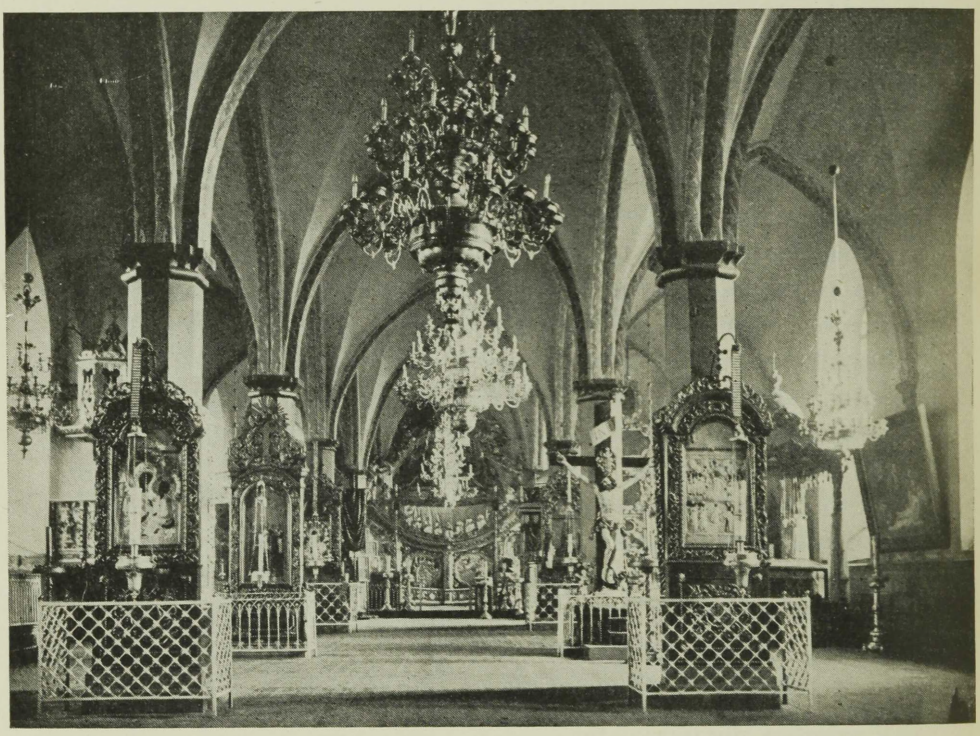
ringmüüridega kindlustamise käigust, kus foogt koos teiste orduhärradega linna nimel asju ajas. Ta isegi andis linnamaadest vastutasu linnamüüride alla võetud maatükkide eest. Oma tegutsemise õiguses oli ta nii kindel, et ei pidanud tarvilikuks jälgida, kas kõik need korraldused ka vastavaisse linnaraamatuisse kantakse. See andis hiljem raele võimaluse Hildebrandi kätte üleläinud maa-ala tagasi võtta ning sellest tekkinud protsessi võita.

Niisugune olukord valitses raes kuni Narva 1390. a. paiku sai täielikud linnaõigused. Sellega ühenduses kujundati nähtavasti ka raad ümber ja ta vabanes täiesti ordufoogti hooldamise alt. Ordufoogti asemele astusid rae etteotsa kaks pürjermeistrit, ning endise valemi „foogt ja Narva väikelinna raad" asemel esinesid nüüd „pürjermeistrid ja Narva linna raad". Küll oli foogti esindajal, linnusekomtuuril [6] või kirjutajal [7] veelgi õigus raekoosolekuist osa võtta, kuid nähtavasti sündis see juba rohkem informatsiooni mõttes. Huvitav, et ühel teadaoleval juhtumil Narva rae koosolekust võttis osa ka keegi Tallinna raehärradest, keda mainitakse protokollis kõrvuti ordufoogti esindajaga [7]. Muidugi pole see üksikjuhtum küllaldane järelduste tegemiseks, kuid ei ole võimatu, et ka Tallinna linna rael oli õigus saata üht oma esindajat informatsiooni saamise mõttes Narva rae koosolekuile. 15. sajandi lõpust muutus raad veelgi iseseisvamaks ja siitpeale lakkas nähtavasti ka ordufoogti esindaja raekoosolekuist osa võtmast, nagu ta vabanes ka osavõtust linnafoogti kohtuistungeist.

Kahest pürjermeistrist üks oli „sõnavaldaja", s. o. eesistuja ehk esimene pürjermeister [8].

Raehärrade arvu kohta otsesed andmed puuduvad, kuid arvestades raehärrade nimistut, võib järeldada, et nende arv orduaja lõpul oli kuus. Peale raehärrade, loomulikult, kuulusid raekolleegiumi mõlemad pürjermeistrid. Raad oma täies koosseisus oli kõrgemaks kohtuasutiseks, kuid raehärradele olid pandud ka mõned erilised funktsioonid linna valitsemisel. Juba varakult oli üks raehärradest kohtufoogtiks. Kui aga linnusefoogti esindaja linna kohtuasjust tagasi tõmbus, siis valiti raehärrade seast juba kaks kohtufoogti. Üks raehärradest koos ühe pürjermeistriga olid kiriku eestseisjaiks. Kahtlemata olid mõnele raehärrale pandud ka linna fiskaalsed ülesanded.

Nagu eelpool juba tähendatud, valiti uued raehärrad ametisse rae enda poolt. Kuna raehärrad kuulusid kahte erinevasse „kuuriasse", siis valimine toimus mitte rae üldkoosolekul, vaid vastava „kuuria" koosolekul. Uute raehärrade valimisel tuli rael paratamatult arvestada kodanikkonna meeleolusid. Nii näeme juba 15. sajandi algult, kuidas Johan Brakel, kes kodanikkonna nimel heade tulemustega võitles Narva õiguste laienemise

Pilt nr 73. Vana linnakiriku sisemus praegusel kujul. Foto O. Haidak.

eest, otsekohe kutsuti raehärraks. Teisalt 16. sajandi algul oli raehärraks valitud Arnt Eilers sunnitud raelauast loobuma, kuna kodanikkond tema valimist ei pooldanud.

Valitud raehärra andis ametivande. Kui tal ametiasjus tuli raele seletusi anda, siis temalt enam uut vannet ei võetud, vaid oma seletused ta esitas ametivande juures [9]. Raehärrad valiti eluks ajaks, kuid mõnigikord juhtus, et raehärra lahkus varemini raekolleegiumist, kas vabatahtlikult nagu Hinrich Super [10], või ka rae sundusel nagu Otto Kamersmit [11].

Raekoosolekud peeti nähtavasti määratud päevadel. Oli raad koos, siis võis iga mees tulla oma asjadega tema ette. Raekoosolekud peeti kirikus, mõnikord ka linnuses [12]. Tavaliseks raepäevaks oli reede, sest kaugelt suurem osa sissekandeid raekoosolekuil on tehtud reedeti [13]. Reedene päev, teatavasti, oli paljude rahvaste juures juba muistsest ajast kohtupäevaks. Teisipäeva kasutati harvemini raekoosolekuiks, vahest ehk sel juhul, kui asjade rohkus sundis kokku tulema kaks korda nädalas. Veel harvemini esinesid raekoosolekud kesknädalal ja laupäeval. Tõenäoselt juhtus seda, kui mõnel põhjusel eelmisel päeval raekoosolek jäi pidamata. Esmaspäevasest koosolekust on ainult üks teada [14] ja neljapäevast koosolekut pole silma puutunud. Raad oli otsusevõimeline, kui olid koos 1 pürjermeister, 2 raehärrat ja linnasekretär [7]. Erakorralistel aegadel juhtus sedagi, et rae seaduslikku koosseisu kokku ei saadud. Sel juhul õiendasid kohalolevad raeliikmed asju oma äranägemise järgi [15].

Ametikandjate tegevus ei olnud kodanikkude meelest alati laitmatu. Raeliikmeid kahtlustati vahel isegi raeraamatute kohastamises oma huvidele [16]. Mõnigi kord heideti raehärradele ette omakasupüüdlikke motiive ametikohuste täitmisel, nagu näiteks kohtufoogt Bertram Rinkhofile [12]. Kingiste andmine oli tavaline nähtus. Pole siis imestuda, kui Tallinna raad kinni maksab ühe sälitise soola, mis Tallinna rae poolt on saadetud kingitiseks Narva linna kirjutajale Eilhard Lichtesile [2].

---

12. Raehärrad.

Vanad ürikud on säilitanud meile rohkesti Narva raehärrade nimesid. Trükiteoseis esineb siiski ka sääraseid Narva raehärrade nimesid, keda arusaamatuste tõttu selleks peetud. Olgu siinjuures ära toodud andmed kõigist teadaolevaist ja oletatud raehärradest.

Arens, Herman oli Renneri (lk. 179) järgi Narva raehärra 1558. a. Schirren (II 218) tõlgendab aga vastavat kohta Joann Julma armukirjast „Herman und Arend". Herman Arensi nimeline raehärra on igatahes tundmata, seda ka raehärrade koosseisu järgi. Nähtavasti on Schirrenil õigus, et arvatud on kaht isikut. Ja need oleksid Herman tor Molen ja Arend von Deden. On ju liig silmapaistev, et need kaks tähtsat Narva tegelast Joann Julma armukirjas on jäänud mainimata.

Baltazar. 1445—1453 ordufoogti kirjutaja (TLA Ad. 15, lk. 110-b ja 120-b, UB XI, 243). 1458 raehärra (TLA Ad. 15, lk. 226). 1469. a. Narva pürjermeister (TLA Ad. 26, lk. 36).

Brakel, Johan. Oli Tall. suurgildi Taf.-Bruder. 1417 Narva kodanik. 1418. a. raehärra (Das drittält. Erbebuch, 195). Mainitakse viimati 1432. a. (UB VIII, 578).

Brakel, Otto van. Esineb 1427 (UB VII, 565) kuni 1432. a. (TLA Ad. 15, lk. 2) tiitliga „her", mille põhjal HR peab teda Narva raehärraks. See on eksitus, sest O. v. B. oli Eestimaa aadlik ning kandis sellena „her"-tiitlit.

Bleck, Jasper. Renneri (lk. 179) järgi Narva raehärra. See on eksiarvamus. Bleck pole millalgi raekolleegiumi kuulunud, Joann Julm on oma armukirjas loetlenud peale raehärrade ka tähtsamate kodanikkude nimed.

Pilt nr. 74. Narva kodaniku Jasper Blecki pitsat. J. Naha joonist.

Bose, Everd (ka Boisse) 1543. a. kipper Narvas (TLA, Ab2), hiljem kaupmees (TLA Aa. 11-e Herm. tor Moleni kiri nr. 1). 1552. a. Narva kodanik (TLA, Narva T-le 15. jaan. 1552). Renner (lk. 181) loeb teda eksikombel Narva linna sekretäriks. See eksitus tuleb Schirreni (II. nr. 221) eksilugemisest, kus on arvatud, et „Evert Bosen, der Secretair" tähendab üht ja sama isikut. Tõepoolest aga tähendatud delegatsioonist võtsid osa nii Bose kui ka Narva sekretär Moller. Renner (lk. 179) esitab Bose Narva raehärrade nimistus. Ka Lüübeki Niederstadtbuch nimetab teda 19. II 1560. a. end. Narva raehärraks. On võimalik, et Bose kutsuti rae koosseisu täienduseks 1558, kui Krumhusen ja mitmed teised raehärrad olid kodulinnast eemal. Aga samuti võib ka arvata, et Lüübeki raamatuisse on juhtunud eksitus, kuna Boset peeti raehärraks, sest ta oli Narva pürjermeistri Herman tor Moleni väimees: tema naine Anna oli viimase tütar.

Bram, Daem von. Raehärra 1480 (TLA, Narva T-le 8. veebr. 1480), 1503 pürjermeister (UB II 2. 516). Esineb viimati 1512 ja suri nähtavasti samal aastal (FU lk. 180). Üks her Bram esines Tallinnas juba 15. sajandi algul ja oli Narva kodaniku Hans Grotega hõimlane (UB V 2443).

Brame, Michel van dem, eelmise poeg. (Rk. 255). Mustpea 1510. a. (MPA C 2, lk. 60). Raehärra 1521 (TLA Bk), 1539 pürjermeister (T. R. Pr. Ab. I, lk. 287). Mainitakse viimati 1550. a. (TLA Bi 8). 1553 jagati tema pärandus väimeeste vahel (Rk. 318). Tema naine Gretke oli Andreas Witte ja Margarete Notkeni tütar.

Pilt nr. 75. Narva pürjermeistri Michel van dem Brame pitsat. J. Naha joonist.

Bucken, Reinhold v. 1552 Narva kod. (TLA, Narva T-le 29. apr. ja 7. mail 1552). 1553 raehärra (Rk. 318) kuni Narva langemiseni (Renner 179). Oli Mich. v. d. Brame väimees.

Bussink, Johan I. Mustpea 1465 (MPA CI, lk. 126). Raehärra 1480 (TLA, Narva T-le 8. veebr. 1480), mainitakse veel 1484 (TLA BD 8). Juba 1476 oli volitatud Narva jaoks Tallinnast raha tooma (TLA Ad. 26, lk. 71-b).

Bussink, Johann II. 1492. a. ordumeistri tõlk (Preisi R. Arh.). Raehärra 1509 (TLA Ad. 32, lk. 18), pürjermeister 1515 (HR III 6. 607). Suri 1537 või 1538 algul. Abiellus Margarete Notkeniga, raehärra Andreas Witte lesega, kes oli Jasper Notkeni tütar ja peapiiskop Michael Hildebrandi õetütar.

Dyman, Dirick. Mustpea 1476 (MPA C1 — 204). Raehärra 1511.—1513. a. paiku (TLA BD 8 1541. a. protsess, Narva kiri T-le 15. veebr. 1513). Oli ka kiriku-eestseisjaks.

Dregehase, Hinrik. 1470 kaupmees (UB XII, 830). 1479 juba surnud, endise raehärrana mainitud (TLA Narva T-le 28. dets. 1479).

Eilers, Arent (Kremer?). Narva kodanik 1500 (TLA, Narva T-le 27. juunil 1500). 1508—1509 olderman gildis, valiti raehärraks 1509, kuid oli sunnitud vastaserakonna kihutustöö tõttu lahkuma (TLA, Narva T-le 1. juunil 1509).

Grote, Clawes. Raehärra 1432 (UB VIII, 578), Narva kodanik 1434 (Ajal. Ajakiri 1928, lk. 160), tunnismees 1442 (UB IX, 843).

Gruten, Johan up, Narva kodanik 1494 (HUB XI 970, 983). 1503. a. paiku raehärra (TLA Af. 18, lk. 112-b, 113, 115, 117). Raehärra veel 1517 (TLA Aa 12, 2. dets. 1517) ja 1519 (TLA BN, H. Howeri test.).

Happe, Herman, 1483. a. jõulu paiku raehärra, võetakse raehärrana Tallinna suurgildi Taf. Br. sekka. Raelauas viimati 1499. a.

Happe, Jürgen, nähtavasti eelmise poeg. Raehärrana mainitud esmakordselt 16. nov. 1523, viimati 5. mail 1544 (TLA BD, 8).

Hartwich, Hinrich. Renneril eksikombel raehärrade nimistus. Oli tõepoolest gildivanem. Schirren II, 221.

Hede (Heiden), Vrolick van. Raehärra 1452 (AR I, 540) kuni 1464 (TLA Ad. 26, lk. 11).

Hoffman, Sveder. Kaupmees ja suurgildi Taf. Br., 1432 Narva kodanik (UB VIII, 578), raehärra 1437 (UB IX, 121) ja 1439 (UB IX. 430). 1455. a. surnud (Taf. Br. nimistu järgi).

Holm, Johan. 1490. a. Narva kod. (TLA, Narva T-le 30. aug. 1490). 1494 raehärra (UB II I 94), mainitakse sellisena veel 1507. a. (TLA BA 1—4).

Hulshorst, Johan. Mustpea 1531 (Hülsscor MPA C2 — 214). 1548. a. raehärra (TLA Ab. 2-a, juuni 1548). 1558. a. pürjermeister (Erg. Nachr. lk. 42, TLA Ab 6 — 1. aug. 1558). Esimeses abielus oli Tall. pürjermeistri Herman Bolemani tütrega; teiseks abikaasaks nais M. v. d. Brame tütre.

Pilt nr. 76. Narva raehärra Otto Kamersmiti (Schriueri) pitsat. J. Naha joonist.

Kalherse, Ewerd. 1406. a. raehärra ja linnafoogt (UB IV 1636, V, 2562). 1426 veel raelauas (Erbebuch III, 937).

Kamersmit (Schriuer), Otto. 1520 raehärra (TLA Aa 18, lk. 131). 1530 foogt. Seejärel raest lahkunud (TLA BD 8—27. okt. 1531). 1544. a. asus Tallinna oma väimehe, pastor Herman v. Grona juurde, kus suri 11. jaan. 1547 (TLA BD. 8).

Capus, Johan, Narva kod. 1442 (UB IX, 843). 1443. a. raehärra (UB IX, 967).

Kemmerling, Lambert on mainitud Renneri kroonikas Narva raehärrana eksikombel.

Krumhusen, Joachim. Sündinud Saksamaal, Griffenbergis Nyentreptowi lähedal. Tema isa oli Hans Crummenhuse, ema Barbara Stubbes. Abiellus Joh. Bussinki tütre Katarinaga. 1533. a. Narva kod. (TLA, Narva T-le 2. märtsil 1533. a.). 1548. a. raehärra (TLA, Narva T-le 13. märtsil 1548). Oli linnafoogt (Erg. Nachr., lk. 51, 52). Raehärraks orduaja lõpuni. Venelaste okupatsiooni ajal linnafoogt (B. V. lk. 493).

Koene, Hinrik. Mustpea 1528 (MPA. C2 — 192). Raehärra 1529 (TLA BD, 8), püsis sellel kohal kuni orduaja lõpuni. Oli T. Pepersack II väimees.

Konigsberg, Joh. Mustpea 1429 (MPA EI — 15 b), kaupmees ja Taf. Br. Raehärra Narvas 1443 (UB IX, 972). Surnud raehärrana 1449 Taf. Br. nimistu järgi.

Korff, Frederik. 1491 kaupmees Narvas (HUB XI, 509). 1494. a. mustpea (MPA C1 v. 336). 1495 nais pürjermeister Antonius

Pepersacki tütre Barbara. Raehärraks 1500. a. veebruarist või märtsist (TLA, Narva T-le 14. märtsil 1500 nimetab Korffi juba härraks, kirjas 22. märtsist on her vahele kirjutatud). 1512. a. pürjermeister (TLA, Narva T-le 23. märtsil 1512), sellena esineb viimati 4. aug. 1542 (TLA BD 8). 1544. a. juba surnud. Fred. Korff oli kiriku-eestseisja. Kuulus Tallinna Taf. Br. sekka, võeti sinna vastu 1500. a. jõuludel. 1510. a. jõuludel võttis Tallinnas osa gildivendade „drunkenist" (S.-gildi arhiiv, Gardebok 1510).

L o r e, Hinrik. Tallinna raehärra Joh. Lore poeg (Drittält. Erbeb. 1283, 1300). Pürjermeister 1450 (TLA Ad. 15, lk. 158) ja 1454 (TLA Ad. 15, lk. 191). Kuulus Taf. Br. hulka: üks sellenimeline võeti Taf. Br.-ks 1430, teine 1433. a. Üks sellenimeline on surnud 1458. a. Taf. Br. nimistu järgi.

L o u w e, Herman. Oli Tallinna kodaniku Arnd Louwe poegi ja 1418. a. ei olnud veel raelauas (UB, 2042). 1421 Narva pürjermeister (UB IV, 1549). Kaupmees ja Taf. Br. Suri Taf. Br. nimistu järgi 1459. a.

L o u w e, Jacob. Narva kodanik (UB IX, 882). Raehärra 1445 ja 1453. (UB X, 188. XI, 243).

Pilt nr. 77. Narva raehärra Hinrik Koene pitsat. J. Naha joonist.

M a n d a c h ehk Maendaeg, Otto. 10. apr. 1518 raehärra (TLA Aa 12. lk. 47-b, 73). Narva kodanik 1524 (AR. III 164, 8). Oli Taf. Br. (S.-gildi arhiiv Zuhauer Buch 1522, lk. 129). Oli abielus Gertke Haueriga (TLA T. R. Pr. 1565?).

M e g e d e, Johan tor. Mustpea 1464 (MPA C1 — 117). 1479 raehärra (HUB X 752). 1483 juba pürjermeister (HUB X 1029), nagu võib järeldada kirja sisust, kindlasti on teda aga mainitud pürjermeistrina 1487. a. (Ajal. Ajak. 1928, lk. 157). Mainitud viimati 24. jaan. 1505 (TLA BD, 8 — protsess 1539. a.).

M o l e n, Herman tor. Mustpea 1533 (MPA C2 — 218). Raehärra 1539 (TLA, Narva T-le 11. jaan. 1539). 18. juulil 1542 — kirikueestseisja ja linnafoogt (1551. a. protsess. — TLA. Aa 16). 1551. a. pürjermeister (TLA, Narva T-le 24. apr. 1551). Tema esimeseks abikaasaks oli Elschen Hoegreve, teiseks abikaasaks Anna — raehärra H. Koene tütar.

M o l e n, Herman van der. Narva kodaniku poeg, Tallinnas kaupmeheks õppinud (HUB XI), 1489 raehärra (HUB XI, 279/7), mainitakse sellena veel 1508. a. (TLA, Narva T-le 10. okt. 1508). 1530. a. nimetatakse teda „salige her Herman tor Molen".

M o l l e n, Johan van, Narva raehärra 1445. a. (UB X, 188) kuni 1453 (UB XI, 243).

M o l l e r, Georgius oli Narva linnasekretär; Renneril eksikombel raehärrade nimekirjas mainitud.

M u l e, Gerd. Kaubandas Novgorodiga 1421. a. (HR I 7. 312). Raehärra 1434—1436 paiku (UB 894 A. 3, TLA Ad. 16, lk. 29).

N o l l e, Cort. Nais Rakverest Daeleri naiseõe. Kui see suri nurgavoodis, nais teiskordselt Rakverest Molleri lese. Valiti raehärraks ja oli kohtufoogtiks koos Andreas Wittega. Langes lahingus venelastega 16. sajandi esimesil aastail (TLA, Narva T-le 19. aug. 1541).

P e p e r s a c k, Thomas, esineb raehärrade nimistus 1558. a. (Renner 179). On lugemise viga, peab olema Thonnies. Vt. Pepersack Antonius III).

P e p e r s a c k, Antonius. Vanast kaupmeeste suguvõsast Saksamaalt. Adelheimi „Genealogia" peab Pepersackide esiisaks Hartman Pepersacki, kes sündinud Hildesheimis ja oli 1369. a. raehärraks ning

hiljem pürjermeistriks Lüübekis. Tema poeg oli Heinrich Pepersack, kaupmees Lüübekis, kes suri 1429. a. Antonius Pepersack oli juba 1450. a. Narva kodanik (TLA BD 8, Herm. Happe kiri 7. IV 1493 juures). 1453 Tallinnas suurgildi Taf. Br. vastu võetud. Ajab Narva linna asju juba 1455 ja 1456, ilma et teda veel raehärraks nimetataks (TLA Ad. 15, lk. 198-b, UB XI, 488). 1459. a. raehärra (TLA Ad. 15, lk. 236), olles selles ametis ka veel 1461. a. Pürjermeistrina mainitakse esmakordselt 1477. a. (HR III, nr. 2). Suri kas 1502. a. lõpul või 1503. a. algul.

Pepersack, Antonius II. Mustpea 1494 (MPA C1, 336). Eelmise poeg, kaupmees. Narva raehärra 1514 (HR III, 6. 541). Suri 24. sept. 1529 ja 29. okt. 1530. a. vahel. Oli Otto Kamersmiti väimees (Rk. 283).

Pepersack, Antonius III. Raehärra 1539 (TLA Narva kiri 1. juunist 1539). Oli linnafoogt (TLA BH 3, Narva kiri 13. dets. 1548). Esineb veel 28. jaan. 1562 (TLA Bi 75). Abiellus Elsken Schroderiga (Rk 283).

Recke, Hartlef van der. Suguvõsa, kust palju tähtsaid orduhärrasid tulnud. Westfälisches Adelsblatt 1926, nr. 7—8: Dr. Fr. von Klocke „Zur Geschichte der Herren von der Recke in Livland" kinnitab, et see suguvõsa on pärit Vestfalist. (Vt. „Geschichte der Herren von der Recke", Breslau, 1878, hrsg. v. Constantin Graf von der Recke-Wolmarstein ja Otto Baron von der Recke.) Narva pürjermeister 1439. aastast (UB IX, 536). Mainitakse viimati 1449. a. (TLA Ad. 15, lk. 142-b, 144-b). Järgmisel aastal nähtavasti juba surnud.

Rinkhof, Bertram. 1457. a. mustpea (MPA C1 — 76). Üks sellenimeline 1459. a. Tallinnas Taf. Br. 1485. a. raehärra ja linnafoogt (TLA, Narva T-le 18. nov. 1485. a.). Raelauas veel 1489 (TLA, Narva kiri 23. apr. 1489, *Aa.* 7, lk. 51).

Rithe, Johan. Mustpea 1518. a. (MPA C2 — 109). 1519 Narva kodanik ja kinnisvara-omanik (TLA Narva kiri 21. veebr. 1519), 1523. a. raehärra (TLA, Narva T-le 3. veebr. 1523. a.), 1542. a. kiriku-eestseisja (TLA Aa. 16, 18. juulil 1542). Mainitakse viimati 1544. a. (Narva T-le 5. mail 1544). 1548. a. juba surnud (Narva T-le 21. märtsil 1548).

Rugesberch, Johan. Mustpea 1500 (MPA C2 — 9). Kaupmees, võeti 1507. a. Tallinnas Taf. Br. Oli raehärra Herman van der Moleni väimees (TLA BD 8, 1530. a. protsess). 1512. a. raehärra (Narva T-le 27. jaan. 1512). 1544. a. pürjermeister (Narva T-le 7. sept. 1544).

Ruthe, Jorgen. 12. märtsil 1450. a. „auväärt kodanik" (bescheiden man). 1464. a. raehärra (TLA Ad. 26, lk. 11). Veel 1475. ja 1476. a. raelauas (TLA, Narva T-le 7. apr. 1493 ja 1529. a. protsess).

Sabele, Stabele. Üks sellenimeline raehärra külastab korduvalt 14. sajandil Tallinna 1372.—1374. a. (TLA Publ. 3, lk. 30, 79). Et see külastamine kordub, siis on tõenäone, et Sabele kuulus Narva raehärrade hulka.

Sasse, Hinrik. 1432. a. Narva kodanik (UB VIII, 578), 1443. a. raehärra (UB IX, 951, 972).

Schmidt, Marcus. Renneril eksikombel märgitud raehärrana. Oli kaupmees Narvas.

Schriuer, Otto — vaata Kamersmit.

Stabele — vaata Sabele.

Super, Hinrich — kodanik 1503. a. (UB II, 2. 516). 1504 juba raelauas (TLA, Narva T-le 24. nov. 1536. Wilm Raue naine, kes 1504. a. paiku suri, andis oma tunnistuse Superile). Raehärra veel 1512. a. (TLA BD 8 — kiri 23. märtsist 1512).

Sussink, Johan — kaupmees ja Taf. Br. Raehärra 1474 (BD 8. 1529. a. protsess. TLA N. pergam. T-le 12. jaan. 1476). Surnud Taf. Br. nimistu järgi 1475. a. lõpul.

Stubbelouv, Stuweloe, Hinrik — Narva raehärra 1490 (Narva T-le 18. dets. 1490). Viimati mainitud 1501. a. (UB. II, 2. 159). Linnafoogt.

Varenheide, Johan. Mustpea 1538 (MPA C2 — 264). Kaupmees 1543. a. 1545 raehärra (Narva T-le 20. mail 1545), millisel kohal püsis orduaja lõpuni. Nais Beleke Rugesberchi, Joh. R. tütre (Rk. 274, 316), Joh. Witte lese.

Vegesack, Milius. Narva raehärra 1480. a. (Narva T-le 8. veebr. 1480). Mainitakse viimati 18. nov. 1485 (TLA BD 8).

Voss, Andreas, kodanik 1434. a. (Aj. Ajak. 1928, lk. 160), raehärra 1458. a. (TLA Ad. 15, lk. 226).

Voss, Nicolaus — raehärra 1471. a. (UB XII 837, TLA Ad. 26, lk. 48).

Wehre, Werhe, Bastian. Raehärra 1541 (TLA Ad. 40) kuni orduaja lõpuni.

Pilt nr. 78. Narva raehärra Johan Witte pitsat. J. Naha joonist.

Wermyng, Herman. Mustpea 1472, 1473 (MPA C1 183, 192, 200). Narva raehärra 1480 (TLA Narva T-le 13. sept. 1480). Taf. Bruder. Tema surma mälestati T. Br. „drunkenil" 1486. a. lihavõtteil.

Westfal. Narva T-le 21. mail 1529 mainib üht „her Westphali". Säärane raehärra on muidu tundmata.

Witte, Andreas. Mustpea 1478 (MPA C1 — 218). Oli peapiiskop Michael Hildebrandi õetütre mees (Aj. Ajak. 1928. lk. 189, 190). Tema naine oli Margarete Notken. Narva raehärra 1494 (UB II I. 94, 190). Oli linnafoogt. Kuulus Tallinna suurgildi Taf.Br. hulka ja surnuna mainitud Taf. Br. registris 1502. a.

Witte, Johan — eelmise poeg (Narva T-le 1544). Mustpea 1518 (MPA C2 — 192). Tema naine oli Beleke, raehärra Johan Rugesberchi tütar (TLA BD 8, 1530. a protsess). 1530. a. raehärra. Oli ka linnafoogt (TLA Bh. 16). Raehärra veel pärast Johan Bussinki surma, s. t. 1538. a. — 1544. a. juba surnud.

Linnakirjutajad.

Lichtes, Eilhard oli linnuses ordufoogti teenistuses 1426. a. (UB VII, 482). Narva linna kirjutajana mainitakse 1445. a. (UB XI, 243). Sellel kohal mainitakse teda veel 1461. a. (TLA Ad. 15, lk. 252).

Schonenberg, Simon, koolmeister, oli 1501—1508 vahel ühtlasi ka linnakirjutaja.

Luene, Johannes oli pärit Saksamaalt, tema vend elas 1551. a. Hatzkerades (Hartzgerodes). Suri 1550. a. algul (Narva T-le 25. juunil 1550).

Happe, Jürgen täitis Narva linnakirjutaja kohuseid Luene haigusepäevil (Narva T-le 26. apr. 1549).

Kemmerling, Lambertus täitis lühemat aega linnakirjutaja kohuseid 1550.—1552. aastail.

Moller, Georgius esineb esmakordselt kirjutaja kohal 10. mail 1552 (1. IV 1552 kirjutab Narva T-le, et temal veel kirjutajat ei ole) ja jäi sellele kohale orduaja lõpuni.

13. Õigusemõistmine linnas.

Ülemkohtuks linnas oli raad oma täies koosseisus, alamkohut pidas rae poolt valitud linnafoogt, kes juba varakult kuulus rae koosseisu. Juba 15. sajandi algul oli Ewerd Kalherse ühtlasi linnafoogt ja raehärra.

Igast alamkohtu istungist pidi ordumeister Vrimersheimi privileegi põhjal osa võtma ordu- või linnusefoogt või tema asetäitja ja kohtu poolt määratud trahvirahadest pidi pool minema linnusele [1]. See õigus tekitas rae ja ordufoogti vahel pikaldasi arusaamatusi küsimuses, millal on ordufoogti juuresolek linnafoogti kohtupidamisel tarvilik. On säilinud üks Narva rae poolt tehtud kokkuvõte, kus punktide kaupa loetletakse need juhud, mil ordufoogti osavõtt kohtupidamisest oli tarvilik. Kuigi pole teada, kas ordufoogt linna rae seisukohti kõigis punktides pooldas, siiski on need rae arvamused väga huvitavad tolleaegse kohtukorralduse tundmaõppimiseks, kuna nad üldjoonis nähtavasti olid kohandatud kehtivale olukorrale [2].

Kõik kriminaalsüüteod nimetatud kavandi järgi allusid raele ning nende läbivaatamisest ei tarvitsenud ordufoogti esindaja, kelleks 15. sajandi teisel poolel ja hiljem oli linnusekomtuur, osa võtta. Kui kohus tegi surmaotsuse, mille puhul „kaebealune tuli välja viia linnast" (võllas ja teised hukkamiskohad asetsesid linnamüüri taga), siis tuli sellest päev varem teatada linnusekomtuurile. Sel puhul mõlemad linnafoogtid koos linnusekomtuuriga läksid alamkohtusse ja lasksid süüaluse ette tuua. Timukas kuulutas seal otsuse, ilma et komtuuril otsuse kohta midagi oleks olnud öelda. Et surmaotsused tehti väga kiiresti ja isegi ordumeeste arvamust küsimata, seda teame ka käesoleva töö esimesest osast. Näiteks 1497. aastal ordufoogt imestas seda kiirust, millega raehärrad ruttasid üht venelast varguses süüdistamise pärast hukkama [3].

Kui kriminaalsüüteo eest mõistetud karistust võis ümber arvata rahale, siis otsustas seda raad ilma linnusekomtuurita, ainult sissetulekud trahvirahadest ja äravõetud varastatud esemeist jagati pooleks linnuse ja linna vahel.

Kõiksuguste löömingute ja kakluste eest karistamine kuulus linnafoogtidele ilma linnusekomtuuri küsimata. Ainult trahvirahadest langes pool linnusele.

Vaidlusi tekitas rae seisukoht, et ka orduteenrite üle kohtumõistmine linnas kordasaadetud süütegude eest kuulub rae võimkonda, ilma et komtuuril seejuures midagi oleks ütelda. Ordumehed aga ei tunnustanud rae kohtumõistmise õigust [4] oma kaaslaste suhtes ja mõnikord vabastasid nad oma kaaslased kas või väevõimuga.

Võõrastav on kuulda, et kaebealuse piinamisastme määramisel arvestati kaebaja soove [5]. Piinutamise juures pidi viibima ka linnusekomtuur.

Kui kaebealune piinutamisest hoolimata end süüdi ei tunnustanud, ja ta tuli vabaks lasta, siis võeti temalt vanne (Urfehde), et ta kohtunikkude vastu kättemaksuks midagi ette ei võta [6].

Nõudeasjus esitati kaebus raele, kes kaebaja sagedasti juhatas alamkohtu poole. Kohtuistungile kutsuti ka linnusekomtuur. Ühtlasi võtsid kohtuistungist osa kaks linna jõukamat kodanikku. Kodanikele pandi ette langetada otsus seejärel, kui nad mõlemad pooled olid ära kuulanud [7]. Kui see otsus ühele poolele ei meeldinud, siis võis ta edasi kaevata raele, kuid selle eest tuli maksta 1 šilling. Edasikaebuse suhtes olid kehtivad teatud tähtajad, mille möödumisel otsus astus jõusse [8].

Raeistungist nõudeasjade läbivaatamiseks teatati komtuurile. Kui üks pooltest rae otsusega ei leppinud, siis võis ta 6 nädala jooksul [9] edasi kaevata Tallinna raele, kellel oli ülemkohtu õigus [10]. Üksikuil juhtudel kaevati Tallinna rae otsustele veel edasi Lüübeki raele, kuid need juhud on võrdlemisi haruldased [11]. Tavaliselt Tallinna raad oli viimseks instantsiks. Missuguseil juhtudel oli võimalik asja Lüübekisse edasi kanda, see pole päris selge.

Ka kaupade või varanduste arestimine pidi toimuma linnuse komtuuri juuresolekul.

Rae määruste vastu eksinute trahvirahadest ei tahtnud raad linnusele midagi maksta, väites, et see on linna oma siseasi.

Suuri lahkarvamusi tekitas kohtumõistmine võõraste kaupmeeste üle, kui need kohaliku korra vastu olid eksinud. Siin olid konfliktid sagedased. 15. sajandi algul näiteks nõudis Narva, et Bernd Halteren Tallinnast peaks ilmuma tema kohtu ette Narvas olnud kakluse pärast. Ta lubas anda Halterenile turbekirja, et ta jälle võib lahkuda, kui asi on läbi vaadatud [12]. Kuid

Tallinna kodanikud ei tahtnud tunnustada Narva kohtu õigusi, sest kui Narva raad neid kohtulikult trahvis, läksid trahvitud Tallinna ja väitsid, et neid olevat Narvas röövitud. Tallinna raad astus sääraseil kordadel oma kodanikkude eest kindlasti välja [13]. Juba 1426. a. oli üks Narva nõudeist, et temal olgu õigus kohut mõista ka võõraste üle, kes Narva piirides eksivad [14].

Kui aga võõras kaupmees ise tuli kohtusse õigust nõudma, siis võidi tema peale panna eriline maks 6 šillingi suuruses, millest pool langes komtuurile [15].

Oma õigusi tõestasid pooled tunnismeeste läbi, aga ka vandega. Vastaspoole tunnistajaid püüti tagandada ja nende tunnistusi teha väärtusetuks. Nii vaieldi Michel Konradti tunnistuse vastu põhjusel, et ta olevat inimese surnuks löönud ja ta seepärast Lüübeki õiguse põhjal tunnismeheks ei kõlba [16]. Naised võisid tunnistada kohtu ees ainult küsimusis, mis puudutasid naiste au [17]. Tunnismees ei tohtinud tunnistuse andmisest keelduda, kui ta ette kutsuti [18]. Vannet andes tõsteti püsti kaks sõrme [19].

Tsiviilasjus nõuti pooltelt kirjalikke seletusi. Edasikaebe korral pandi mõlema poole seletused („cedulid") ümbrikku, pitserdati need ja saadeti siis koos rae kirjaga Tallinna [20].

Et trahvirahade jagamine linnusega alalisi arusaamatusi tekitas, siis lepinduti 13. aprillil 1508, et linnusekomtuur üldse enam linnakohtu istungeist osa ei võta, samuti ka trahvirahadest tulevikus enam poolt endale ei nõua. Selle eest pidi aga linn temale iga aasta maksma 12 riia marka ja ühe naela pipart [21]. 15. sajandi lõpust oli linnal ametis kaks kohtufoogti [22].

Orduaja lõpul esinesid kohtus sagedasti advokaadid, kes koostasid ka kõik tarvilikud seletuskirjad. Suuremate protsesside puhul on isegi välismaisi juriste käinud Narvas kohtu ees [23]. Narva kohus oli orduaja lõpul üldiselt heas kuulsuses, nii et Tallinngi kord oma otsuses seda kinnitab [24].

Kohtuõigus väljaspool linna piire, ka Narva jõe suudmes, kuulus ordufoogtile [25].

Kaubasulgudest ja määrusist üleastumise korral karistas raad eksijat administratiivkorras, konfiskeerides temalt kauba või karistades teda rahatrahviga. Sellisel korral oli ülemaks kohtuinstantsiks, kuhu arusaamatused anti lahendada, Liivimaa linnadepäev [26].

Kohtumõistmine venelaste üle oli reguleeritud rahulepingutega. Kaelakohtuliste süütegude eest vastutasid venelased hariliku kohtu korras, nagu muu seas nähtub 1497. aasta juhtumusest. Kaubanduslikud tülid lahendati Narva raekohtus. Kui aga venelane sellega ei leppinud, siis võis ta edasi kaevata rahvusvahelises korras ning tüliasi võeti siis lahendusele järgmisel Narva jõel peetaval päeval [27].

Kuritegevusest seisis Narva ümbruses esikohal hobusevargus, sest hobuseid oli siit kerge üle piiri toimetada. Hobuse-

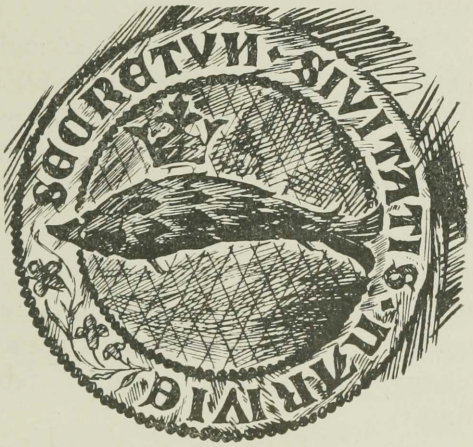
Pilt nr. 79. Narva vanim pitsat. J. Naha joonist.

vargil käidi ka kaugemal. 1439. a. poodi Tallinnas 3 meest, — Vybe, Willeke ja Jakob —, kes olid varastanud hobuseid ja kelle alaline elukoht olnud Narva juures [28]. Sagedased olid ka kaupade vargused transportimisel ja ümberlaadimise juures. Siin olnud väga halvas kuulsuses soomlased ja karjalased. Nii ütleb kipper Kalli Madi: „Mina teadsin ju samuti kui teisedki, et soomlased ja karjalased on vargad“ [29].

14. Linna vapp ja pitsat.

Narva vanim vapp on säilinud Narva linna esimese teadaoleva kirja pitsatil 1385. aastast. Vapp kujutab krooni all pikka sihvakat kala, mis ujub pahemalt paremale. Pitsat kannab pealkirja „S' CIVITATIS NARWIE". Viimati leidub see pitsat linna kirjal 1. juulist 1442.

Narva kirjal 12. märtsist 1443 omab pitsat juba pisut muudetud kuju. Ta on väiksem eelmisest, kala on tugevate soomustega kaetud ning ujub paremalt pahemale. See pitsat oli tarvitusel kogu ülejäänud osa orduajast ning kandis pealkirja „SECRETVM CIVITATIS NARWIE".

Pilt nr. 80. Narva linna orduaegne pitsat, mis tarvitusel 1443. aastast peale. J. Naha joonist.

Peale selle on teada veel kolmas pitsat, mis esineb paaril rae kirjal: 19. juunist 1526 ja 10. aug. 1530. Kujutab orduristi ning selle ülemistes nurkades roose. Pitsat kannab kirja: „S'DE CIVITAS NARVE". Viimane pitsat kuulus rae kaubanduslikule alale, sest ta vastab oma välimuselt Narvale 17. jaan. 1426. a. vaha ja muude kaupade pitserdamiseks antud pitsatile. Hilisemail aegadel on (Hanseni andmeil) säärast pitsatit tarvitanud Narva kommerts- ja politseipürjermeister, linna oksija ja maakler oma ametipitsatina [1].

---

15. Linna tuluallikad.

Allikate nappus ei lase ligikaudugi ülevaadet saada linna eelarve suurusest. Kahtlemata oli linnal vähemaid sissetulekuid oma varandusist ja ettevõtteist. Järjekindlaks tuluallikaks olid n. n. kodanikurahad, mida iga kodanik oli kohustatud tasuma linna kodanikuks astudes, samuti ka maks õllepruulimise õiguse eest.

Tähtsaimaks tuluallikaks linnale olid aga kahtlemata maksud läbikulgevailt kaupadelt, mida võeti mitmesuguste nimetuste all, nagu vaiaraha, kaaluraha jne. Vaiaraha võeti sissetulevailt laevadelt kas nende suuruse või sissetoodud kaupade rohkuse järgi. Linnas müüdud kaupadelt võeti kaaluraha. Kaaluja oli vannutatud [1]. Eriti tulukas linnale oli kaaluraha soolalt, kuna sool oli tähtsaimaks aineks Narva kaubanduslikus läbikäigus. Soolamaksu võeti 3 tenga sälitiselt, kui sool oli müüdud venelasele ja 3 šillingit, kui ostjaks oli sakslane. Transiidina läbi Narva Tartu peale minevalt soolalt võeti maksu 2 šillingit sälitiselt [2].

Ka teised tähtsamad kaubad maksustati. Lina kaalult võeti maksu 2 šillingit [3]. Vaha pealt oli maksu suurus linna heaks kindlustatud rahulepinguga. Novgorodi kaupmees pidi Narvas kaubandades maksma igalt linakaalult 3 tenga [4]. Vaselt ja tinalt võeti 1556. a. maksu 1 taaler kaalult [5].

Jookidelt, õllelt ja viinalt võeti aktsiisi („syssen"). Õllelt ja kirsijoogilt oli aktsiis 6 šillingit tünnilt [6]. Kõrge aktsiisi all olid ka mitmesugused veinid. Nii maksis Jakob Kremer 1528. a. veinide eest aktsiisi 5 marka, kuna sama veini väljavedu ja keldreisse laadimine maksis vaid 5 ferdingit [7] (1 mark = 4 ferdingit).

Tähtsaks tuluallikaks linnale oli „kümnes penning", mida võeti kõigilt neilt pärandustelt, mille omanik linna piirides oli surnud [8]. Mõnel juhul maksti linna heaks isegi neljas penning [9].

Maksude sissenõudmine oli linnakirjutaja käes [10]. Maksude korraliku tasumise üle aitasid pidada järelevalvet sadamavahid ja kullasepp.

Kohtu trahvirahad andsid kahtlemata Narvas suhteliselt vähem tulu kui Tallinnas, kuna hulk asju oli eraldatud Narva raekohtu võimkonnast. Et Narva kohtute tegevus oli kaunis piiratud ja trahvirahade hulk mitte suur, seda näitab juba tasu suurus, mille eest linnusekomtuur loobus poolest trahvirahade saamise õigusest, — 12 riia marka ja 1 nael pipart aastas [11].

Vähemaid sissetulekuid andsid veel turbekirjad jne.

Lõpuks olgu veel mainitud Tallinna poolt maksetud summasid vaiade rammimiseks ja samuti seegi ning kiriku heaks.

16. Narva õiguslik vahekord Tallinna ja Orduga.

Raekorralduse vaatlemisel oli võimalus juhtida tähelepanu dualismile, mis avaldus Narva linna valitsemises. See dualism ei peitunud üksinda raekorralduses, vaid ka Narva alluvuses teistele võimudele. Näib, et kontrolliõigus Narva omavalitsuse üle ühelt poolt kuulus orduvõimudele, teisalt aga ka Tallinnale.

Narva vahekord orduvõimu kõrgema kandja, ordumeistriga oli kõigiti selge ja normaalne. Narva kandis ordulinna nimetust ning ordumeistri korraldused olid temale käsuks. Ordumeister otsustas Narva suhtes kaubasulud ja sõlmis Venemaaga rahulepingud, milles ta kindlustas Narvale kaubandamise õigused. Kui Tallinnal tekkis lubamatu kaubandamise pärast arusaamatusi Narvaga, siis juhtisid nii ordufoogt kui ka Tartu raad viimast ordumeistri poole, kuna viimase korraldusi ei saavat Narva jätta täitmata. Suuremate sisemiste arusaamatuste korral linnas käisid ordumeistri komissarid kohal asju lahendamas, näiteks 1543. a. Otto Kamersmiti asjus [1], või asi esitati ka ordumeistrile otsustamiseks, nagu näeme Kopperi pärandusasja puhul. Ordumeistrilt oli Narva saanud rea privileege, samuti ka maad linnapiiride laiendamiseks. Loomulikult võisid selle eest ordumeestel linnas olla mõnedki soodustused, kas või näiteks seegi, et ordumeestele kuuluvailt kinnisvaradelt linn polnud õigustatud maksu nõudma, või et ordumeestel oli õigus kaubandada ka neis rajoonides, kus kaubandamise ainuõigus oli antud Narva kodanikele, nagu Hackejõel. Kõik see oli loogiline ja arusaadav.

Märksa keerulisem oli Narva vahekord Tallinnaga, kui jätta kõrvale nende omavaheline kaubanduslik võistlus ja piirduda ainult õiguslikkude küsimustega. Otse üllatav on see eesõigustatud seisund, millesse olid asetatud Tallinna kodanikud Narvas: mitmeski suhtes olid nad isegi enam soodustatud kui Narva omad kodanikud. Tallinna suurgildi kaupmehed võisid omandada Narvas kinnisvarasid, ilma et neil oleks tarvitsenud astuda Narva linna kodanikeks, nagu see kõikjal mujal ja kõigi teiste isikute suhtes ka Narvas oli endastmõistetav. Seejuures olid Tallinna kodanikud, kes ühtlasi majaomanikud Narvas, niivõrd eesõigustatud seisukorras, et nad ei tarvitsenud kanda linna kasuks neidki avalikke kohustusi, nagu Narva oma kodanikud. Narva katse 15. sajandi algul maksustada tallinlaste kinnisvarasid Narvas lõppes fiaskoga. Võib eeldada, et mingi kompetentne

vahemees, kelle sõna oli Narvale käsuks, tõenäoselt ordumeister, Narva ja Tallinna vahelist tüliasja kaalus ja leidis, et Tallinna kodanikkude eesõigustatud seisund Narvas on vanade õigustega põhistatud. Igatahes loobus Narva edaspidi Tallinna kodanikkude kinnisvarade maksustamise katseist ja taotles ainult seda, et tallinlaste majad Narvas ei seisaks tühjad, vaid neis oleksid elanikud, kes vähemalt linna kaitse suhtes oma kohustusi täidaksid. Tallinna kodanikud võisid astuda Narva kodanikuks, ilma et see neilt oleks võtnud võimaluse oma kodulinna kodanikuks edasi jääda [2].

Tallinna kaupmehed kasutasid Narvas kaua kõiki neidsamu õigusi, mis Narva omad kaupmehed ja kui Narva neid õigusi asus kitsendama, siis leidis Tallinn veel orduaja lõpul selle olevat ülekohtuse, et tema kaupmehi Narvas meretaguste linnade kaupmeestega võrreldes ei soodustata [3]. Olgugi et Narva rae igale otsusele oli võimalik edasi kaevata Tallinna raele, ei tahtnud Tallinna kodanikud-kaupmehed tunnustada Narva raekohut ega tema otsuseid ja Narval samuti ei olnud õigust Tallinna ega hansalinnade kaupmeestele korraldusi teha [4]. Ajuti võttis Tallinna raad isegi Narva rae otsekohesed ülesanded endale ning lubas näiteks oma raeraamatuist läbi kanda tehinguid Narvas asuvate kinnisvarade võõrandamise kohta.

Ka administratiivalal oli Tallinn igal sammul nagu Narva hooldaja. Narva ei tohtinud iseseisvalt ilma Tallinna teadmata astuda ühendusse meretaguste linnadega, näiteks Lüübekiga [5]. Liivimaa linnadepäevadest teatavasti võtsid varemail aegadel osa ka vähemate linnade esindajad, Narva aga mitte millalgi. Ka Hansa liikmeks ei võimaldatud Narval astuda, olgugi et Lõuna-Liivimaa vähemad linnad Hansasse kuulusid. Siingi tõenäoselt Narva oli esindatud Tallinna kaudu. Kui ordumeestega tekkis mingi arusaamatus, siis oli Tallinn see, kelle kaudu Narva oma õigusi püüdis kaitseda. Narva ise nimetab ühes oma kirjas Tallinna oma eestkostjaks ja vanemaks vanast ajast peale [6]. Narva privileegidki olid Tallinnas hoiul ning ka majanduslikult näib Narva nagu Tallinna hooldamise all seisvat. Temale kuuluvad vaiaraha summad näiteks olid Tallinna rae käes hoiul ja Narva ei saanud neid summasid vabalt kasutada ilma Tallinna rae nõusolekuta. Lisaks sellele Narva vanemaist Tallinnale saadetud kirjadest paistab silma eriline alandlik ning lömitav toon, millist tol ajal kaugeltki ei tarvita teised väikelinnad. See toon on võõ-

ras isegi väikesele Rakverele, kes Tallinna poole pöördudes väga mõõdukaid väljendeid oskab tarvitada [7], kuna Narva raad seevastu end otsekohe nimetab Tallinna teenriks [8].

Kokku võttes seega peab nentima, et Tallinna ja Narva suhteis varemas ajajärgus ei saa näha kahe võrdselt priviligeeritud linna eneseavaldusi, vaid pigemini võib Narva õiguslikku suhtumist Tallinnasse pidada vasalli suhtumiseks oma läänihärra vastu.

Kui kõigest öeldust teha järeldusi, siis peab küll tunnustama, et Narvat kuni 15. sajandi alguseni, osalt isegi hiljem, ei saa täielikult pidada iseseisvaks linnaks, vaid see oli nagu Tallinna abiettevõte, kellele oma siseasjade korraldamiseks olid antud teatud õigused, kuid kelle õigused väljapoole olid äärmuseni piiratud.

Millest ja millal võis tekkida mõlema linna vahel niisugune vahekord? Loomulikult juba Narva linna rajamisest peale. Rae korralduse juures märkisime, et osa Narva elanikke tol ajajärgul, kui Narval veel polnud linnaõigusi, allus Tallinna kohtukorraldusele ning et Narva linnakssaamise puhul Tallinn loovutas siinsele raele osa omi õigusi. Vaadeldes tervet seda õiguste kompleksi, mida Tallinna kodanikud kasutasid Narvas ühes Tallinna rae korduva meenutamisega Narvale, et selle linnakese asutamine on ainuüksi Tallinna teene [9], — siis seda r a j a m i s t ei tule võtta ainult selles mõttes, et teatav rühm tallinlasi aegade kestel asus Narva jõe kaldaile, kus siis maa kõrgemate võimude tahtel pikkamööda võrsus linn, vaid ennem on tõenäone, et Tallinna raad ja kaupmeeskond tegelesid aktiivselt Narva linna loomisega. Võib oletada, et Tallinna kaupmeeskond eeskätt oli huvitatud ühtlase võimu loomisest, kes kõiki kohapealseid tüliasju võiks lahendada. Samuti võib arvata, et Tallinn või tema organiseeritud kaupmeeskond kandis ka rahalisi kulusid Narva rajamisel, näiteks sadamate ehitamiseks ning turuplatsi ja linna esialgseks kindlustamiseks. Lõpuks on võimalik, et Tallinna kaupmeeskond omandas isegi selle maa-ala, mis hiljem läks linna kasutada. Arusaadav, et kui Tallinna raad hiljem loovutas oma õigused Narva suhtes siinsele raele, siis ta võis endale varuda rea õigusi, nagu ülemkohtuõiguse jne. Samast ajast pidid pärinema ka Tallinna kodanikkude õigused, et Narva raad ei tohi koormata maksudega viimaste kinnisvarasid Narvas, samuti nagu ta ei tohi maksustada ordumeeste varandusi.

Kui peab paika väide, et Narva linn sai osa oma maa-alast ja õigusist Tallinnalt, osa orduvõimudelt, siis see dualism, mis avaldub linna korraldusis ning tema alluvuses, on kõigiti arusaadav. Sel tagapõhjal saavad mõistetavaks ka Tallinna kodanikkude kui linna ürgrajajate erilised soodustused, võrreldes linna muude kodanikkude, s. t. uustulnukate õigustega.

Dualismi Narva õiguslikes küsimusis iseloomustab lõpuks veel üks asjaolu. Nagu teada, olid Narva privileegid hoiul Tallinnas erilises laekas. Nimetatud laeka avamiseks oli kaks võtit, millest üks seisis Narva kodanikkonna, teine Tallinna suurgildi kaupmeeskonna käes [10].

17. Linna rahvaarv ja rahvastik.

Narva linna rahvaarvu kohta orduajal puuduvad otsesed andmed. Arvestades aga linna väikest maa-ala, millest osa krunte veel orduaja lõpul oli hoonestamata, ja mõningaid muid tunnusmärke, võib elanikkude üldarvu orduaja lõpul hinnata umbes 500—800 peale.

Et Narva elanikkude arv suur polnud, selle kohta on rohkesti kaudseid tõendusi. Nii ütleb Tallinna raehärra Johan Super piiskop Hildebrandi protsessis Narva linna kohta: „Narvas polnud neid (elanikke) mitte palju. Oleksid „parteiinimesed" sealt lahkunud, siis ei oleks sinna enam kedagi jäänud [1]. Elanikkude vähesusega on ka seletatav, miks Narvat ikka nimetatakse „linnakeseks", isegi „viletsaks linnakeseks" [2].

Kõik andmed tõendavad, et sakslaste arv linnas ei olnud suur, olgugi et kogu võim nende kätte oli koondatud. Kui 1517. aastal Narva tahtis pääseda Hansa liitu, siis vaidles Tallinn sellele vastu, põhjusel, et Narvas ei ole 20 sakslastki [3]. Võiks ehk arvata, et Tallinn siin meelega sakslaste arvu alahindab, et seeläbi teha Narva vastuvõttu Hansasse võimatuks, kuid 1530 kirjutas Narva ise Tallinnale, et linnas olevat 30 sakslast [4]. Loomulikult ei arvestatud kummalgi juhul mitte üksikisikuid, vaid kodanikkeperekonnapäid. Kuid ikkagi jääb sakslaste arv linnas väga väikeseks. Arvestades perekonna koosseisu keskmiselt 5 hingele, saame 100—150 saksasoost isikut Narvas, mis teeb välja ehk 20 prots. tema elanikkude üldarvust.

Suur osa linnakodanikest, kuni 80 prots., olid mittesakslased — „undeutsche". Nende arvulist vahekorda sakslastega näitab eelpool osundatud 1530. a. pärit Narva kiri, milles mainitakse, et linnas on 30 sakslast ja 120 mittesakslast. Et mittesakslased tõepoolest moodustasid suurema osa linnaelanikest, seda tõendavad ka mõned kaudsed andmed. Nii kaebas Narva 1501, et kui vasallidele peaks antama välja linna tulnud talupojad, kes loomulikult

Pilt nr. 81. Linnakodanikkude rõivastis Orduriigis 16. sajandil. Oleariuse järgi.

olid mittesakslased, siis jääks linn rahvast tühjaks [5]. 12. sept. 1501 lahingus venelastega jälle langes linnaelanikest umbes 100 mittesakslast ja kõigest kümmekond sakslast, mille puhul raad Tallinnale kirjutas, et linn olevat rahvast tühjunud [6].

Nimede järgi otsustades Narva mittesakslased olid eestlased, kuid vististi õige tugevasti vadja elemendiga segunenud, ning Narva murrak sarnanes vadja keelega. Wanradt-Kölli katekismuse eessõnas märgitakse, et Narvas räägitakse eesti keelt hoopis teisiti kui Tartus ja Tallinnas [7]. Tolleaegsed kirjad aga mainivad otse, et Narva mittesakslased olnud venelased või vene vad-

jalased, kes välimuselt sarnanenud venelastega. Nii kirjutab Narva raad Tallinnale 14. mail 1530 oma tingisõdureist ja mittesaksa soost kodanikest, kes olevat kõik venelased. Samuti ütleb ta kirjas Tallinnale 28. aug. 1539, et mittesakslased Narvas olevat üldiselt venelased, kuna 17. sept. 1544 ta kinnitab, nad olevat enamikus kõik vene vadjalased. Et esimeses kahes kirjas Narva raad kõneldes venelasist mõtles siiski vadjalasi, seda võib järeldada tema kirjast Tallinnale 17. sept. 1544, kus Ivangorodi venelaste kohta tähendatakse, et need oskavat mittesaksa keelt paremini kui vene keelt [8]. Ka Renner märgib, Narva ümbruskonna talunikud olnud vene talunikega veresugulased ja sõbrustanud nendega [9]. Narva jõe kaldal elas rohkesti vadjalasi, seda kinnitab ka Vadjaküla nimetus jõe paremal kaldal umbes praeguse kalurite ranna kohal [10].

Võiks küll oletada, et vadja element valgus Narva hilisemail aegadel, pärast ordumeister Plettenbergi aegset sõda, kus enamik Narva mittesaksa soost kodanikke langes 1501. a. lahingus. Kuid ka see oletus ei pea paika: juba 1432 teame, et Soomest tulnud salakuulajad rõivastusid vadjalasiks, muidugi selleks, et mitte eralduda kohalikest elanikest [11]. Sellest võib järeldada, et juba 15. sajandi esimesel poolel vadjalased olid kohaliku elanikkonna seas väga tugevasti esindatud.

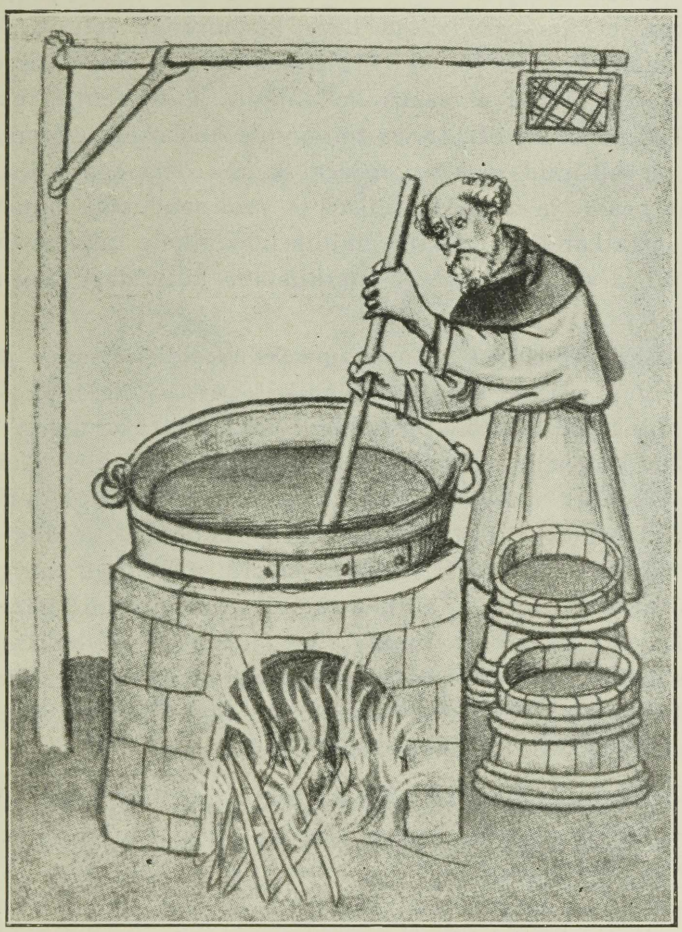
Loomulikult kõikus rahvaarv üksikuil ajajärkudel. Suure kaubandusliku tõusu ajajärkudel kasvas rahvaarv märksa sissesõitnud võõraste kaupmeeste arvel. Teisalt oli aegu, nagu 1534, millal tööliste hulgad valgusid Tallinna, ja Narva oli sunnitud kaebama, et linn tühjub rahvast [12].

---

18. Kodanikkond.

Iga kodanikuklassi kuuluv isik, kes tahtis jääda linna elama ja siin töötada, pidi astuma linna kodanikuks. Tallinna vanast karistusraamatust teame, et neid, kes pikemat aega linnas elasid ja kodanikuks ei astunud, trahviti selle eest. Et aga kodanikuks astumine oli seotud rea eriliste tingimustega, nagu abiellumine, maksude maksmine ja muude kohustuste kandmine, siis ei tahtnud igaüks meeleldi Narva kodanikuks astuda, nagu Narva raad 1542. a. Tallinnale kurtis [1].

Kodanikuks vastuvõetud isik andis rae ees kodanikuvande [3] ja maksis kodanikurahad. Kodanikuks võidi lugeda ka naisi [4], kuid nähtavasti alles peale mehe surma. Kodanikkude õigused ei olnud aga võrdsed. Nais- ja eesti soost kodanikkude õigused kohtuis olid piiratud ning nende eest pidid esinema nende saksa

Pilt nr. 82. Õllepruulija. Joonistis Mendeli 12-venna-kodu majaraamatus Nürnbergis, a. 1437.

soost volinikud [5]. Ent ka saksa soost kodanikkude õigused olid erinevad. Täieõiguslikuks kodanikuks, kes kõigis kohtuis, samuti ka tsiviilasjus võis esineda, kes võis sõlmida igasuguseid õiguslikke tehinguid, oli isik, kes omas linna piirides kinnisvara. Neid nimetati „bosetene" või ka „torfassige" borger. Kodanik

pidi tema poolt kohtus antud tunnistuse tagajärgede eest suutma ka varanduslikult vastutada. Sellepärast varanduseta kodaniku tunnistus suuremais nõudeasjus palju ei kaalunud.

Kodanikul lasusid kohustused linna kaitse ja avaliku julgeolu suhtes. Ta pidi osa võtma linna kindlustamisest ja kaitsest, samuti ehitusmaterjali veost ning käima öösiti vahti pidamas [6]. Et isikuil ei puuduks siiski huvi kodanikuks astuda, selleks püüti kodanikke oma linnas kõigiti soodustada. Raad kõigepealt hoolitses, et võõrad ei saaks kodanikele konkurentsi tekitada. Võõrail käsitöölisil oli linnas töötamine keelatud, võõrad kaupmehed ei tohtinud väikesel määral kaupu osta ega müüa ning kaupade peale- ja mahalaadimisel ja veol soodustati omi voorimehi ja pakikandjaid. Linn püüdis kodanikele rahvusvaheliste lepingute ja sundmäärustega kindlustada küllaldast tasu nende töö eest.

Eriliseks kodanikkude eesõiguseks oli õllekeetmise ja õllemüügi õigus. Mitte kõigile kodanikele ei antud seda õigust, vaid ainult neile, kes rae nõusolekul endile „bruschragen'i" olid muretsenud ja selle eest vastava summa tasunud [2]. Kui suur tähtsus oli õllepruulimisel, selgub juba ordumeister Vrimersheimi armukirjast, kes andis kodanikele monopoolse õlle väikemüügi õiguse Hackejõel. Hiljem käisid venelased hulganisti linnas õlut maitsemas. Tallinna tõenduse järgi olnud päevi, kus 300—400 venelast olnud linnas õlut joomas [8]. Õllepruulimise huvides piiras linn mõnikord ka humalate väljavedu [9]. Õlle tähtsam müük toimus kõrtsides. Kuid õllemüügi õigus oli tegelikult igal kodanikul, kel oli õllepruulimiseks õigus [2].

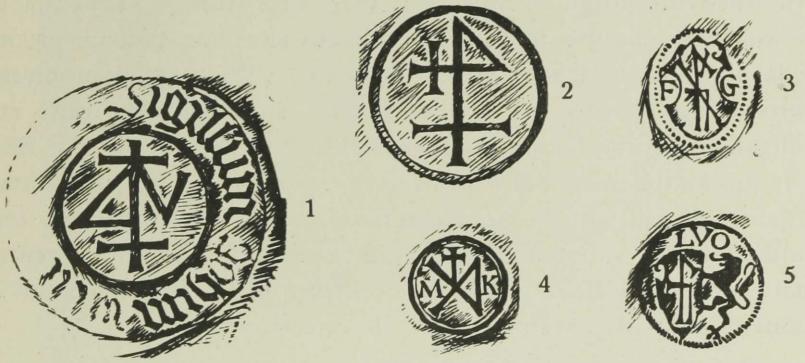
Võõraile oli õllemüük Narvas aga täiesti keelatud. Vastavast keelust üleastumisel ootas süüdlast Narva vana sundmääruse järgi õlle konfiskeerimine ja 3-margaline rahatrahv. Väljast lubati sisse tuua ainult Hamburgi ja Nürnbergi õlut, kuid needki käisid erilise aktsiisi alla [10]. Siiski on teada, et ka Preisimaa õlut Narva tuli, võib-olla edasisaatmiseks Venemaale [11].

Kodanikud arutasid linna asju oma koosolekuil, mida peeti mõnikord gilditoas. Siin loeti ette kõik rae ja ka väljastpoolt tulnud korraldused [7]. Tähtsamate küsimuste lahendamiseks saatis kodanikkude üldkogu koos raega oma saadikud ordumeistri ja teiste võimukandjate juurde.

19. Õue- või majamärgid.

Igal kodanikul oli oma õue- või majamärk, kombineeritud enamasti mitmest sirgjoonest. Õue- või majamärki tarvitati kirjade pitserdamiseks vahapitsatiga ning temaga arvatavasti märgiti ka kodanikule kuuluv vallas- ja kinnisvara. Majade esikuil või seintel asetsesid omaniku õuemärgid. Kaupade saatmisel tarvitati õuemärki kaubamärgina. Ja lõpuks, kui kodanik suri, siis ehtis õuemärk ka tema hauakivi.

Õuemärkide tundmine võiks pakkuda tolleaegse ajaloo selgitamiseks väärtuslikku lisamaterjali. Kahjuks aga on õuemärgid

Pilt nr. 83. Narva majaomanike ja kaupmeeste pitsateid: 1) Narva majaomaniku Joachim Wulffi, 2) Narva kaupmehe Kurt Schroderi, 3) Narva kodaniku Franz Grote, 4) Narva kaupmehe Michel Krumhuseni ja 5) Narva majaomaniku, Tallinna kaupmehe Ludeke v. Oyteni pitsat. J. Naha joonistised.

Narvas seni veel täiesti läbi uurimata, neid pole leitud ega tähele pandud. Seepärast oleks hädatarvilik, et majade ümberehitamisel ilmsiks tulevad eriliste märkidega raiutud kivid hoolega alal hoitaks, kuna nende varal on võimalik saada andmeid vastava maja ajaloost.

Tallinna arhiivis säilinud ürikute abil on õnnestunud mõnegi orduaegse narvalase õuemärke selgitada. Eriti rikkalikke andmeid õuemärkide tundmiseks võiks anda kord Narva vanima kiriku all olevate hauakivide avamine ja lähem uurimine.

20. Kaubandus.

Narva linna jõukuse peamiseks allikaks kahtlemata oli kaubandus. Kaubandus õieti oligi see tegur, mis muutis Narva linnaks. Ja kogu Narva ajalugu pole muud, kui kaubanduse ajalugu. Kuna Narva kaubanduse arenemist on käesoleva teose kroonikalises osas juba käsitletud, täiendame seda siin ainult veel mõne hädavajalikuma märkusega.

Narva kodanikkude põliseks eesõiguseks oli kohapealne väikekaubandamine. Tallinna ja Novgorodi vahel oli tol ajal nimelt õige elav liiklemine. Pikki teid tuli sõita hobuseil ja Narvas kui suuremas ja piiriäärses peatuspunktis iga reisija varustus kõigega, mis teel võis vaja tulla. Seepärast oli väikekaubandamine koha peal märksa suurema tähtsusega, kui seda elanikkude arvust võiks järeldada. Võõraste kaupmeeste konkurentsi piirati sel teel, et linna sundmäärusis olid ette nähtud kvantumid, millisel määral külalised võisid Narva linna piirides kaupa müüa. Eriti käis see piiramine soolamüügi kohta [1]. Aga et tol ajal suur osa kaubandamisest ei sündinud raha eest, vaid kaupade vahetamise teel, siis keelati külalistel ka tähtsamate toorainete kokkuost väikesis kvantumeis. Ajuti keelati ka mõnede kaupade ost-müük võõraile täiesti.

Teiseks tähtsaks teguriks Narva kaubanduslikul õitsengul oli Vadjamaa, Alutaguse ja saarte kaubandus, mis Narva kokku jooksis. See toimus suurelt osalt Rosona ja Luuga jõe kaudu, kus juba taani kuningas Waldemar ja hiljem ordumeister Vrimersheim Narvale tähtsaid privileege andsid. Kuivõrd tähtis oli eriti Vadjamaaga kaubandamine Narvale, see selgub kõige paremini ühest Narva rae kirjast Tallinnale 1547. a., milles ta ütleb: „Kõik, mis nüüd Ivangorodi läheb, tuli varem meile ja meie elanikud said sealt oma toidu ja ülalpidamise. Nii on see linnake Vadjamaa peale ehitatud ja asutatud“ [2].

Seega on arusaadav see ägedus, millega Narva pidas võitlust Tallinnaga, kes ei tahtnud tema õigusi tunnustada, vaid kes ka oma kaupmeestel lubas Luuga jõele sõita, Narvat arvestamata. See võitlus 15. sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel lõppes teatavasti Narva võiduga. Kui aga vahepeal asutati Ivangorod, kes mitte üksinda kõik Vadjamaa, vaid isegi ka Alutaguse kaubanda-

mise oma müüride vahele ähvardas kiskuda, siis tekkis paratamatult mõlema naabri vahel vihane võitlus elu ja surma peale.

Selle kõrval ei tohi alahinnata suurkaubandamist Narva oma suuremate kaupmeeste poolt välismaadega. Kui hansalinnad 15. sajandi algul lõplikult sulgesid Hansa liitu mittekuuluvaile kaupmeestele pääsu Novgorodi kaubaõue, siis pro-

Pilt nr. 84. Kaupmees. Joonistis Mendeli 12-venna-kodu majaraamatus Nürnbergis, a. 1440.

testis Narva, et tema kaupmeeste õigusi olevat kitsendatud[3]. Kuid igatahes on kindel, et Narva kaupmehed sõitsid endiselt Novgorodi, ainult nad ei saanud kasutada saksa kaubaõue, vaid pidid minema otse venelaste juurde, mis kahtlemata oli märksa hädaohtlikum ning oli seotud suurema riisikoga. Et seda teed narvalastele keegi ei saanud sulgeda ja nad orduaja lõpuni teatud osa mängisid Novgorodi kaubaturul, see on väljaspool kahtlust.

Vanad kirjad registreerivad rea Narva kaupmehi, kes käinud Novgorodis kaubandamas.

Vähem kokkupuuteid oli Narval Pihkvaga, kuna Tartu seisis Pihkvale märksa lähemal ja sellepärast kuulus Pihkva tema kaubandusrajooni.

Skandinaavia riikidega ja Soomega tekkis Narval kaubanduslik otseühendus juba taaniajal. Taaniaja lõpul eksportis Florekin de Ermennowe Narvast rukkeid Stokholmi [4]. 14. sajandi keskelt on säilinud kiri, milles keegi Bengt Åkesson tunnistab, et ta on andnud oma mõisa Bjerno kihelkonnas kroonule selle trahvi katteks, mis tema peale on pandud 4 talupojalt toiduainete omastamise eest, mida need Narva piirkonnas on tahtnud teiste ainete vastu vahetada [5]. Teiste sõnadega: rootsi talupojad Soomest käisid juba tol ajal Narva all oma tooraine-tega kaubitsemas, nagu seda teame ka 15. sajandi algult [6]. 1386. a. teame Narva kaupmehe Clawes Grote kaubanduslikust läbikäimisest Soomega [7]. Hilisemail aegadel on läbikäimine Viiburiga väga tihe. Ka Rootsi võeti ette kaubareise [8].

Taanimaaga olid suhted pärit kahtlemata juba taaniaja lõpust, kuid tihedamaks muutusid nad eriti 15. sajandi lõpul, ajal, millal Novgorodi kaubakontor suleti. Taani laevad Kopenhagenist ja Alborgist, lastitud peamiselt heeringatega, sõitsid Narva alla, Narva kaupmehed aga külastasid Taanimaad ja sõlmisid taanlastega kaubanduslikke ühistuid [9]. Narva kaupmehel Hinrik Lulel näiteks jäi Kopenhageni pürjermeistrilt saada 1500 taani marka saadetud kaupade eest [10].

Suhted Danzigiga tekkisid 15. sajandi algul, kui Narva sattus vastuollu Tallinnaga ja nõutas orduvõimude kaudu endale loa Preisi linnadega kaubitsemiseks. Need sidemed jäid püsima edaspidigi, sest, olgugi et Danzig kuulus ise hansalinnade hulka ja seega kohustatud oli kuulama hansalinnade korraldusi, siiski just Danzigi kaupmehed püüdsid sagedasti neist korraldusist mööda hiilida. Kuna Tallinna laevad valvasid veeteed Danzigi ja Narva vahel, siis 15. sajandi lõpposas kaubad Lüübekist Danzigi ja Danzigist Narva tulid maanteed mööda. Danzigi kaubandus Narvaga võttis viimaks sellise ulatuse, et 1491. aastal Lüübek pidas tarvilikuks kehestada korraldust, et kaubad, mis määratud Liivimaa linnadesse, nende seas ka Narva, pidid laevadel Tallinna kaudu kohale toimetatama, mitte aga minema üle Dan-

zigi [11]. Kuid kõik tõkked ei aidanud ning tihe ühendus kestis edasi, hoolimata Danzigi laevade äravõtmisest merel [12] ja hoolimata ka Tallinna poolt Danzigis sisseseatud salaluurest, mis pidi valvama Danzigi laevu, kes kavatsesid sõita Narva [13]. Kuid mitte üksinda Danzigi laevad ei pidanud ühendust, vaid ka Narva omad laevad. Näit. külastas narvalase Reinhold Hoegreve laev Danzigit [14].

Saksa linnadest tekkisid Narva kaupmeestel varakult sidemed hansalinnade peamehe ja idakaubanduse keskme Lüübekiga. Need sidemed kahtlemata olid pärit juba 15. sajandi algult, millal Tallinn Lüübeki pürjermeistri Tzerntini kaubad Narvas arestis[15]. Need sidemed aastatega üha tihenesid [16] ja orduaja lõpuks olid nad muutunud väga tugevaks. Lüübek tunnustas Narva pitsatit ja võttis tema poolt pitserdatud kauba vastu sellele vaatamata, et Tallinna pitsat sellel puudus. Lüübeklased olid sõlminud narvalastega ka kaubanduslikke ühistuid. Nii näiteks oli 1547. a. sõlmitud kaubanduslik ühistu, mille moodustasid Paul Ronnefeld Lüübekist, Tõnis Smit Tallinnast ja Marcus Smit Narvast. Iga osanik maksis põhikapitaliks sisse 2000 marka [17].

Pilt nr. 85. Narva kaupmehe Tõnis Smiti pitsat. J. Naha joonist.

Eriti peab aga märkima Narva kaubanduslikke suhteid H o l l a n d i g a, mis kestsid kuni majandusliku sõjani Hollandi ja Hansa liidu vahel 1417. a. [18]. 16. sajandi algul tekkis Narval uuesti kaubanduslik ühendus Hollandiga. 1517. aastast peale hakkasid jälle väikesed Hollandi laevad Narva alla sõitma. 1540. a. otsivad hansalinnad abinõusid, kuidas Narva kaubaühendust Amsterdamiga tõkestada [19]. Sellele vaatamata olid sidemed hollandlastega Narval orduaja lõpuni väga tihedad. Tallinn näiteks kaebas 1553, et tema kodanikel pole Narvas sugugi rohkem õigusi, kui hollandlasil või meretaguste linnade kodanikel [20]. Eriti tihedad sidemed Hollandiga kaubanduse alal olid pürjermeister Herman tor Molenil, kes kaubandas Amsterdami ja Antverpeniga [21].

Suurt osa Narva kaubanduses mängisid n. n. k a u b a n d u s l i k u d ü h i s t u d. Need sõlmiti mõne Narva kodaniku ja tema kaubanduslikkude korrespondentide vahel välismaa linnades, võimaldades seega võõral kapitalil osa võtta kohalikust kaubandu-

sest. Esimesi tundemärke seesuguseist ühistuist leiame juba 14. sajandi lõpult, millal näeme Tallinna kaupmeest Johan Bolemani arvutavat, kui palju tal kapitali on mahutatud Narva kaupmehe Joh. Bycheli ärisse [22]. Selliseid äriühendusi hakati hiljem hansalinnade poolt keelama, kuid vaevalt see keeld andis tulemusi, sest võimatu oli seda vältida, kuna sagedasti üks vend elas Tallinnas, teine Narvas.

Kaubitsemist hõlbustasid ka mitmesugused komisjoniäri d e-taolised ettevõtted Narvas, mis võõrast kaupa edasi müütasid. Nii jutustab 15. sajandi algul üks Narva rae kirjadest, kuidas neli Tallinna kaubaselli oma märkide all saatnud kaupa Narva Herman up Gruteni kätte ja palunud seda hoida erikorralduseni, kuna aga up Gruten selle omapead maha müünud [23]. Hilisemal ajal olid Narvas ametis ka kaubamaaklerid, kes aitasid ostu-müüki korraldada. Nii venelasil kui ka sakslasil oli oma maakler [24]. Maakleritena mainitakse Narva raehärrasid Fred. Korffi ja Joh. tor Megedet.

Kaupade rohkus Narvas oli orduaja keskel ja lõpupoole õige suur, eriti aga 15. sajandi teisel poolel, enne Ivangorodi rajamist. 1481. a. kirjutab Narva, kaupade hulk linnas olevat nii suur, et see otse avatlevat venelasi sõjakäigule Narva peale [25]. On ka korduvalt andmeid, et venelased vägagi oleksid tahtnud Narvat ühes siinsete rikkalikkude kaubatagavaradega oma kätte saada. Kui nad hiljem tõepoolest vallutasid Narva, siis oli neil Narvast ka õige rohkesti tulu. „180.000 taalrit on Narva temale sissetulekut andnud, nii on moskoviitlane kiidelnud," jutustab üks Tallinna rae protokollidest 1582. a. [26].

Kaupade rohkus Narvas oli juba orduajalgi saanud lendsõnaks. Kui salakaubitsemine 1503. a. suureks paisus, siis Tallinna kaupmees Hans Meckinck, tahtes ära märkida selle suurust Viiburi kaudu, ütleb kirjas Tallinna raele: „Viiburis seisab praegu rohkem Lüübekist ja Danzigist tulnud kaupa, kui hea rahu ajal Narvas" [27].

Üksikute võõraste kaupmeeste kaupade hulk Narvas tõusis 2000—3000 margale [28]. 15. sajandi keskelt on hoidunud üks Narva ladustatud kaupade nimistu. Tallinna palgasõdurid nimelt olid enne seda seisnud Narvas 7 nädalat ja et nende palga arvel tehtud kulutusi katta, selleks kirjutati üles kõik Narva ladudes olevad võõrad kaubad. Sellest selgus, et kaupa oli: [29]

1860 sälitist soola á 22 mk.	40.920	marga	väärtuses
219,5 „ mett á 100 mk.	21.950	„	„
78,5 „ heeringaid á 22 mk.	1.720	„	„
26,5 „ mõdu á 24 mk.	630	„	„
mitmesugust viina	640	„	„
humalaid	40	„	„
ehteasju ja nahku	820	„	„
riidekaupa	1.250	„	„

Kaubavahetuses Narva oma ümbruskonna saadused mängisid kahtlemata väikest osa. Joann Julma armukirjast teame, et sääraseiks kaupadeks olid kalad, liha ja teravili, eeskätt rukkid, oder ja kaer [30]. Osalt saadi koha pealt ka hülgerasva ja traani. Orduriigi oma saadusist olid otsitavaks kaubaks hobused, mille väljavedu aga enamasti oli keelatud või takistatud.

Venemaale kulgevate kaupade esirinnas oli sool. Lahtise soola müük Tallinnast oli takistatud. Seda saadi aga Danzigist. Venelaste poolt oli suur nõudmine ka heeringate järgi. Järgnesid igasugused metallid ja rauakaubad, kõiksugused riidekaubad ja kalevid, edasi ka viinad, maitseained ja mitmesugused vürtsid. Tähtsamaks Venemaa poolt tulevaks vastukaubaks, peale kõiksuguste karus- ja loomanahkade oli katoliku kiriku valitsusajal vaha, mis läks peamiselt kirikuile küünaldeks ja muuks otstarbeks. Orduaja lõpu poole langes vaha tähtsus. Teda asendasid rasv ja traan ning veel suuremal määral lina ja kanep.

Peab märkima ka, et juba orduajal metsakaubitsemisega tehti algust. On tõenäone, et veskid Narva joa juures olid juba varustatud metsalõikamise seadistega. 1542. a. on säilinud Narva raehärra Michel v. d. Brame metsaparvetuse aruandeid, kust nähtub, et vaba parvetuse võimaldamiseks saadeti kingitisi Ivangorodi pealikule. See oli eriti tarvilik sel korral, kui tuul juhtus parve ajama Ivangorodi-poolsele kaldale [31].

21. Liiklemisteed ja transpordi olud.

Rohke kaupade transiit Narva kaudu andis hulgale inimestele tööd ja ülalpidamist. Teenisid kiprid ja voorimehed, laadijad ja kandjad.

Suvel oli odavamaks kaubaveo võimaluseks meretee. Narva sadama tegevus suvekuudel oli kindlasti õige elav. Tallinn püüdis küll rootsiajal tõendada, nagu oleks juba vanast ajast peale kehtinud korraldus, et suured läänemaa laevad, arvestades Narva viletsaid sadamaolusid, sõidavad ainult Tallinnani. Tallinnas

laaditud Narvale määratud kaup ümber vähemate laevade — n. n. „schute'de" — peale, millised sõitnud jõge mööda otse Narva linna alla [1]. See väide ei sobi aga tõsiasjaga, et orduajal sagedasti Narva alla sõitsid ka Lüübeki, Danzigi, Kopenhageni ja teiste suurte kaubalinnade laevad. Igatahes luges Tallinn end juba orduaja lõpul õigustatuks laevasõitu Tallinna ja Narva vahel keelama [2]. Laevad olid mõistagi purjekad, mis tuulevaikuse korral nädalate viisi pidid päripuult ootama. Nii näiteks ootas kipper Kalli Madi oma laevaga jõe suudmes 7 nädalat tuult [3]. Soodsa tuule saabudes sõitsid laevad karavanidena üheskoos välja, sest koos sõita oli julgem ka meriröövlite pärast. Nii näiteks saatis Tallinna kaupmees Helmich Fick 21. augustil 1528 üksinda Tallinna sadamast 5 laeva korraga Narva poole teele [4].

Ühendust Tallinna ja Narva vahel pidasid nii Tallinna kui ka Narva oma kaupmeeste laevad. Et Narva kiprid Tallinna ametivendadele suurt konkurentsi tekitasid, siis püüdis Tallinna raad veotasusid normeerida. Nii otsustas Tallinna raad juuli lõpul 1447, et Narva kipreile soolaveo eest Tallinnast Narva ei või rohkem maksta kui 3 mk. sälitiselt [5]. Igatahes oli Narva kaupmeestel päris tubli kaubalaevastik [6]. Laevad ehitati või omandati sagedasti mitme omaniku poolt ühiselt. Laevajuhid-eestlased olid tihti ka laeva kaasomanikeks, nii näiteks oli Kalli Madi laev tema ühisvaranduseks Herman tor Moleniga. Osa laevu omandati valmisehitatult välismaalt. Nõnda ostis raehärra Pepersack 1539 oma laeva Viiburist [7]. Osa varustist aga valmistati laevadele ka Narvas, eriti kaablid, taglas ja köied. Kiprid olid nime järgi otsustades enamikus eestlased.

Suuremad laevad jäid peatuma suudmesse, kus kaubad neilt ümber laaditi vähemaile laevadele. Suuri laevu tuli aga Narva lahte vähe. Et sõiduvesi jões uhtliiva tõttu sagedasti ummistus, siis toimetati hoolega sõidutee märkimist. Kui aga sõidutee jäi märkimata, siis tuli tarvitada kohalikkude lootside abi.

Laevasadam oli Narva jõe kaldal ja ulatus saareni [8] allpool linna. Ta oli mitterahuldavas seisundis, kuid tema korrashoidu takistas Narva linna vaesus. 1553. a. andis Tallinn lubaduse, et kui Narva ehitab jõele uue sadamasilla, siis Tallinn annab omalt poolt sadama korrashoiuks iga aasta 12 marka toetust [9].

Ka Novgorodi kaubad tulid linna alla suurelt osalt veeteed mööda. Selleks sõideti Luuga jõge mööda alla kuni Rosona alguseni, edasi Rosonat mööda Narva jõkke ja siit vastu vett Narva

alla. Tartu ja Pihkva kaubad tulid jõge mööda Kulgule või, nagu tol ajal öeldi, — kose juurde — ja veeti sealt hobustega linna [10].

Talvine liiklemine toimus maad mööda. Ehkki suvel kasutati peamiselt veeteid, siiski mainitakse kõrvuti talvemaanteedega suviseidki maanteid.

Novgorodi suunas lähtus Narvast keskajal kaks maanteed, nagu Goetz tõendab [11]. Novgorodi vürsti privileegide põhjal 1300—1301. a. ta väidab, et üks tee kulges Narvast Luuga jõe kaldani ja sealt jõge mööda üles Novgorodi poole [12]. Teine tee viis Narvast üle Koporje (Kaprio) Neva jõe kaldale ning sealt oli siis võimalik suurt Neva veeteed mööda Novgorodi sõita.

Maanteed Tallinnast-Narva peab dr. P. Johansen hilisema aja sünnitiseks ega usu tema olemasolu 13. sajandi algul. See võib õige olla suvitee kohta, talitee oli tol ajal aga kahtlemata juba olemas. Dr. P. Johansen arvab, et vanim tee Tallinnast Narva viinud üle Väo — Lagedi — Saha — Kostivere — Haljava — Harju-Jaani — Purila — Kiviloo — Rooküla — Alavere — Voose — Jäneda — Ojaküla — Pala — Ohepalu peale, teine haru aga keeranud üle Ambla ja Reinuvere Avispääle välja [13].

Teine orduaegne tee Tallinnast Narva suundus üle Valkla ja Loobu Rakverele [14]. Sellest teest arvab dr. P. Johansen juba taaniaja algul olevat olnud tarvitusel Kuusalu kihelkonna piiridesse kuuluva osa: Kaberla — Valkla — Kiiu — Kuusalu — Kahala — Kalamäe. Vististi oli see teine tee esialgu talitee, mis Virumaa piirides läks Kohala ja Uhtna mõisade vahelt [15], üle Sämi silla Kestla peale, sealt üle Purtse Pühajõele ja üle Konju — Sillamäe — Udria Narva peale [13]. Virumaa piirides tegi ka Amblast tulev tee tugeva käänaku põhja poole ja ühtus nähtavasti taliteega. Selle tee ääres olid tähtsamad peatuspaigad Roodikul ja Konjus, Vaivaras peatuti öösiti kümniku juures [16].

Suvitee Tartusse kulges Narva jõe pahemat kallast mööda Vasknarvani ja sealt järvekallast mööda edasi [17]. Talitee näib juba varakult käinud üle Arumäe (Samokrassi) Kaidma peale. Huvitav, et vanimas Virumaa külade nimistus, Lib. Cens. Dan.-s, kus külanimed on järjestatud umbes nii, nagu nad teede ääres esinevad, Kaidmale järgneb otsekohe Narva: näib, et esimesed nimede märkijad tulid Narva taliteed mööda Kaidmalt [18]. Ka näib selle talitee ääres olevat asunud Vunken cruce, Vungi kivirist, mida juba 1374. a. mainitakse [19], ja mis näib olevat tek-

kinud mõne mahalöödud riiglase mälestuseks, sest sellenimelisi isikuid esines juba varakult Riias [20]. See nimi, samuti ka Rasteyerve mälestuseks Narva foogti A. v. Altena poolt asutatud kapital, mis laseb arvata, et ka Rasteyerve Narva läheduses, võimalik, et samuti selle üksildase tee ääres tapeti, tõendab, et Narva läbikäimine Riiaga oli varemail aegadel märksa elavam, sest ka Rasteyerved kuulusid Riia vasallide hulka [22].

Narva läheduses ühtusid Tallinna maantee ja Riia talitee Härmamäel. Sealt tuli „vana Viru tee", nagu teda veel rootsiajal nimetati, „mäe alt" läbi [23], s. o. praegust Rakvere tänavat mööda ning suundus Narva jõe kaldale, nii et veel Hupeli ajal (s. o. 18. saj.) võis suurteed mööda Narvast mööduda, ilma linna sisse käänamata [24]. Sellest teest keeras üks haru Viru väravasse, kuna teine haru jätkus Joala poole. Kulgult tuli tee esmalt mööda jõekallast, keeras aga ära vana kalmistu kohal jõe äärest ja suundus umbes praeguse Kreenholmi tee kohal linna poole. Ka jõekallast mööda tuli teekene, kuid selle kasutamine oli kaupmeestele keelatud [25].

Kuna orduajal teed olid ebakindlad ja röövimist juhtus pahatihti, siis riigivõimu poolt olid juba aegsasti määratud kindlaks teed, mida kaupmehed võisid kasutada. Need olid n. n. kaitstud teed. Kaupmehe kõrvalekaldumine kaitstud teest võis tuua endaga mõnikord kaasa kauba konfiskeerimise [26]. Et võõrail kaupmeestel ei tuleks teedega eksimisi, siis võisid nad sõita ainult teejuhtide saatel. Teejuhid olid ratsa ja võõrail, eeskätt venelasil, kes kohalikku keelt ei valdanud, oli keelatud neist lahkuda [27]. Juhid said tasu [28]. Narva-Tallinna vahelise saatmise eest tuli juhile maksta 2 mk., 16. sajandi algul tõsteti tasu kahekordseks [29]. Saatjaid mainitakse juba 14. sajandil [30].

Kaupmehed sõitsid pikemaid teid enamasti ratsa [31]. Ainult erakordseil juhtudel kasutati sõidukit. Seda oli sunnitud tegema vana Hildebrand Tallinnast Narva sõiduks, kuna ta oli väga kehakas ega saanud seepärast ratsutada [32]. Sõidu kestus olenes muidugi sõidu kiirusest ja peatuste rohkusest. Rekordina märgib Tallinna raeprotokoll, et raehärra Johan Holthuseni isa olevat tee Tallinnast Narva ratsutanud 24 tunniga [33]. Loomulikult olid maantee ääres peatusjaamad, kus oli võimalik hobust vahetada.

Sõidukulude suurusest Tallinna-Narva vahel pakub kujutlust Tallinna rae otsus 17. nov. 1393. Selles mainitakse, et kui raehärra sõidab Narva, siis määratakse temale sõidukuludeks 6

marka, kui sõidavad kaks, siis 10 marka [34]. Ei saa märkimata jätta ka suurt reisijate liiklemist Narva kulgeval maanteel. Suur osa liiklemisest läänemaade ja Venemaa pealinna Moskva vahel toimus üle Novgorodi ja Narva. Viimast läbisid tihti väga kõr-

Pilt nr. 86. Maksuvõtja ja voorimees. Joonistis Mendeli 12-venna-kodu majaraamatus Nürnbergis, a. 1426.

ged külalised. 1472. a. näiteks sõitis linnast läbi Kreeka keisri vennatütar Sofia Paleolog, vene suurvürsti mõrsja.

Kaubavedu toimetasid linnavoorimehed ja ümbruskonna külade talupojad. Isegi kaugemalt talupojad käisid linnas kaubaveol, nii näiteks Konju mehed. Linnavoorimehed, nimede järgi otsustades, olid eestlased või vadjalased [35]. Voorimeeste tasusid

püüti normida rahu- ja kaubalepingutega. Nagu Jakob Kremeri arveist näha, maksis soola sälitise (180 puuda) väljavedu sadamast keldreisse 12 šillingit [36].

16. jaanuaril 1529 kehestatud sundmäärustega määrati kindlaks ka voorimeeste taksid kaubavedude eest linna piirides. 1 paki vaha veo eest laost kaalule tuli maksta voorimeestele 1 teng (denning). Iga vaadi, iga 2 tünni või iga koorma kauba veo eest aidast või keldrist kaalule tuli maksta 1 šilling. Kaubaveol kaalult sadamasse või sadamast kaalule tuli maksta igalt vaadilt või ka ühehobuse koormalt 1 teng. Ühe vaadi viina veo eest sadamasse tuli maksta 1 ferding [37].

Kaupade transportimise juures said veel tööd kandjad ehk laadijad. Ka nende teenistus oli normitud ja rahulepingutega kaitstud [38]. 1529. a. sundmääruse järgi ei tohtinud ükski kaupmees lasta oma sulaseid teha töid, mis kuulusid kandjaile. Määruse vastu eksijaid karistati 1-margalise trahviga [37].

Kandjate tasuks 16. sajandi algul oli määratud venelasilt 1 teng igalt vaha kaalult [38]. 1529. a. määrustega tuli soolasälitise väljatõstmise ja kaalule asetamise eest maksta kandjaile 3 tenga. Vahapaki väljatõstmise ja kaalule asetamise eest said kandjad ka 1 tenga. Lina, kanepi, rasva, seebi ja rosinate pealt tuli kandjaile maksta 1 teng kaalult, teiste kaupade pealt vaadilt või koormalt 1 šilling. Kui kaupmees tahtis kaupa vaadist väljastada ja seda lahtiselt kaaluda, siis tuli kandjaile maksta selle töö eest 1 šilling. 1 sälitise heeringate või mee väljalaadimine maksis 2 šillingit [21], 1 sälitise kriidi kaalule toimetamine maksis 4 šillingit.

Kandjate mureks oli ka linade ja muude kaupade pakkimine ning vitsade pealistamine neile pakkidele. Selle eest said nad igalt linapakilt 3 šill., kuid selle eest pidid olema ka vitsad nende poolt [37].

22. Narva kaal.

Narva sai oma kaalud ja mõõdud orduajal Tallinnast [1]. Et kaal kergesti väljus tasakaalust, siis tuli teda sagedasti Tallinna kaaluga võrrelda. Iga kaalu rike kutsus esile suuri sekeldusi ja arusaamatusi venelastega.

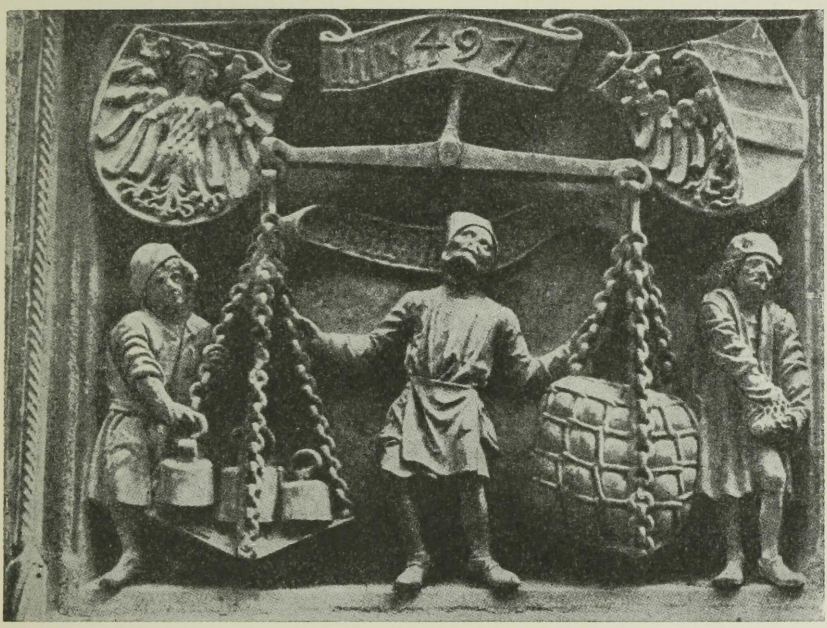
Kaaluüksuseks oli üks kaal (laeva- või perkapund). Vanimaid matemaatika õpperaamatuid, 1736. aastast päritolev

Joh. Daniel Intelmanni teos [2], märgib Narva kaalu kohta järgmist:

1 kaal linu või teisi kaupu on Narva rae kaalul 20 leisikat, 1 leisikas on 20 naela või kaal on 400 naela.

Väikemüügi kaaluühikuks oli nael. Viimane oli pea igas kodumaa linnas orduajal isesuguse suurusega. 1460. a. määrati [3] üksikute linnade kaalude vahekord kindlaks järgmiselt:

Riia kaal on 8 naela raskem kui Tallinna oma ja 4 naela raskem kui Tartu oma. Pärnu kaal on 16 naela raskem kui Riia

Pilt nr. 87. Kaubakaalumine keskajal. Adam Kraffti reljeef Nürnbergi vanal raekojal 1497. a.

oma. Viljandi kaal on ½ leisikat raskem kui Riia kaal ja 14 naela raskem kui Tartu kaal. Pärnu kaal on 6 naela raskem kui Viljandi kaal.

Selle otsuse põhjal ei ole raske välja arvutada üksikute linnade kaalude vahekorda. Üks Tallinna kaal kaalus

Tallinnas	—	400	naela.			
Tartus	—	396	„	ehk 1	prots.	vähem
Riias	—	392	„	„ 2	„	„
Viljandis	—	382	„	„ 4,5	„	„
Pärnus	—	376	„	„ 6	„	„

Narva kaalu selles tabelis ei leidu. Kuid 1514. a. kaebab Narva Tallinnale, et tema kaalud olevat korrast ära ja kott kaupa, mis Tallinnas kaalub ühe kaalu, kaaluvat Narvas tegelikult ühe või poole leisika võrra vähem kui Tallinnas [4], seega 380—390 naela. Kuid Narva kaal pidavat olema võrdne Tartu omaga, öeldakse kirjas edasi.

1514. a. arvestusest selgub samuti, et Narva kaal oli võrdne Tartu omaga. Seda kinnitab ka Narva seletus 1499. aastast, et Narva kaal peab olema 4 naela võrra raskem Tallinna omast [5]. See on täpsalt sama vahe, mis Tartu kaalulgi. Nii võrdus Narva nael Tartu naelale.

Suurimaks kaaluühikuks oli sälitis (Last), mis tähendas kord algupäraselt laevalaadungit ning kujutas endast ühtlasi nii mahu- kui ka raskuse mõõtu. Iga kauba sälitisel oli oma eri kaal, nagu selgub Intelmanni õpperaamatust. Sälitise suuruski oli muutlik. 1489. a. kaebasid venelased, et vanasti 1 sälitis mett kaalunud 120 leisikat ja 1 sälitis soola ka 120 leisikat, nüüd aga kaaluvat ainult 80—90 leisikat [6].

Mahumõõtudest Narvas orduajast on teada vaat, vakk ja külimit (Kulmeth).

23. Tööstus ja käsitöö.

Vaevalt saab üldse kõnelda orduaegse Narva tööstusest selle sõna praeguses mõttes. Mõned väiketööstuse ettevõtted linnas ja ümbruses tol ajal siiski funktsioneerisid. Kõigepealt tulevad sellistena vaatluse alla veskid.

Üks veskeist Narva joal, mis töötas vastava ülevaataja juhatusel, kuulus Ordule. Seda veskit mainitakse allikais 1538. a. paiku [1]. Nähtavasti oli see sama veski, mis hilisemail plaanidel on märgitud jõe vasakul kaldal, natuke ülalpool vana surnuaeda, joa lähedal. Teine veski tõenäoselt asus praegusel Georgi saarel ja oli saeveski, kuuludes eraisikuile nagu saargi. Saarel asuv veski rajati vististi juba 14. sajandil H. Scherselinki poolt. Linna sees oli hobujõuga töötav veski, mis majanduslikult oli rajatud samadele põhimõtteile kui Tallinnaski, s. t. peale linnarae olid veski osanikeks ka eraisikud [2].

Ordule kuulusid ka paemurrud linna läheduses ja lubjaning telliskivi-põletamise ahjud, mida muu seas mainitakse Rootsi kuninga Johann 3. privileegis [3]. Raidkivid toodi pea-

miselt Tallinnast. Samuti toodi Tallinnast ka katusekivid, nii et koha peal põletati ainult lihtkivi.

Köievabrik asus linnast väljas. Tema täpne asukoht aga on teadmata. Tõenäoselt asus ta samal kohal, kus hiljemgi asusid köietööstused, nimelt praeguse Saksa surnuaia läheduses [4]. Köievabrikus valmistati laevaköisi [5].

Käsitöölisi oli linnas rohkesti, isegi rohkem kui seda elanikkude üldarv lubaks oletada, sest linnus, sissesõitnud aadlikud ja läbisõitvad kaupmehed ning reisijad andsid palju tööd. Kaupa tuli vedada pikka teed vankriga või saaniga ja kuna teed olid äärmiselt viletsad, siis polnud seppadel millalgi tööst puudust. Samuti andsid läbisõitjad rohkesti tööd rätsepaile ja kingsepile, kuna teel kulunud rõivad ja jalatsid nõudsid kohendamist ning uuendamist.

Teistest käsitöölistest tuleb märkida kullaseppa, keda mainitakse Narvas juba 1516. a. [6]. Hiljem oli linnal koguni oma vannutatud kullasepp [7].

Peale selle mainitakse sagedamini püttseppi. Ka nende töötasud, nagu teistelgi käsitöölistel, olid normitud. 1529. a. määruste järgi sai ta näiteks ühe vaadi kinnilöömise eest 1 tenga, vitsa löömise eest kaubavaadile või vahapakile ka 1 tenga [8].

Silma paistab vilunud meistrite puudumine koha peal suuremate tööde jaoks. Kui tekkis mõni suurem töö päevakorrale, oli see siis linnuse ehitamine Vasknarva, telliskivilöövi rajamine või ka kiriku võlvimine, siis tuli ikka meistrid tellida Tallinnast.

Parimaks ehitusmeistriks 16. sajandil oli Mattias Pass, kes ehitas Wolmer Brockhuseni maja Suurel tänaval [9]. Teine ehitusmeister kandis nime Ambrosius Whal [10].

Keskaegseis linnades olid kõik käsitöölised ja töölised oma elukutsete järgi koondatud ameteisse (tsunftidesse). Imelikul kombel puuduvad Narva kohta orduajast igasugused andmed sääraste ametite olemasolust. Pole võimata, et Narva käsitöömeistrid kuulusid Tallinna vastavate ametite liikmeiks. Kuid ka säärasel korral pidi ühe ja sama ameti kandjail Narvaski olema mingisugune organisatsioon ja kooskäimiskoht.

Lahtiste päevatööliste või vabadikkude arv linnas oli võrdlemisi suur. Nad tegid mitmesugust juhuslikku tööd, peamiselt aga töötasid kodanikkude palgalistena linnamüüride ehitamisel ja kohendamisel. See oli liikuv element, rännates mõnigi kord ühest linnast teise, nii et töölistest vahel oli suur puudus [11].

Tööpalkadest annab aimu Narva rae kiri kiriku võlvimistööde asjus, kus linn maksnud palka meistrile 8 šill. ja sulaseile 7 šill. päevas prii ülalpidamise juures. Tööpäevil antud töölistele ka õhtusöök ja õlut olnud nii vabalt tarvitada, et kui üks vaat tühjenenud, siis teine veeretatud kohe ette [12]. Nimetatud palga saajad olid muidugi õppinud töölised. Tallinnast kohalesaadetud ratsasulased (sõdurid) said palka 5 marka kuus omal leival: Tallinnas oli neile lootust antud, et nad 18—20 šillingiga vabalt Narvas saavad ära elada, kuid tegelikult ei tulnud nad Narvas sellega välja [13].

Majateenijad ja sulased said peremeestelt ülalpidamise, rõivad, jalatsid ja rahapalka [14].

24. Põllundus ja karjandus.

Veel taaniaja lõpul kandis Narva küla iseloomu, kus põllud ulatusid mitte ainult linnaväravate ette, vaid isegi praeguse vanalinna kohale [1]. Linnamüüride ehitamine kahtlemata tõi muudatusi majapidamise viisides. Kõik linnapiirides asuvad maad arvati juriidiliselt kogukonna omanduseks. Maad hakati kasutama ühiselt. Ordumeister Vrimersheim, laiendades Narva linna piire, mainis oma armukirjas, et kogu linna maa-ala antakse linnale ü h i s karjatamiseks ja ü h i s pidamiseks [2]. Kuidas näiteks ühisheinamaid peeti, selle kohta annab selgust üks Tallinna rae määrusist 1360. a. paiku, milles räägitakse, et keegi ei tohi asuda heinateole enne, kui raad pole heinateo algust välja kuulutanud. Pärast väljakuulutamist võis iga kodanik tööle asuda viie vikatiga, s. o. viie niitjaga. Üksteise takistamine töö juures oli karistatav [3]. Linnale kuuluva põllumaa kasutamine toimus vististi hingemaade süsteemi alusel, nagu see veel kaua vene külades oli tuntud.

Ühismaapidamise kõrval olid aga mõned maa-alad siiski veel üksikmajapidamise kasutuses, nagu näiteks põllud Püha Jüri seegi ümber, mis hiljem läksid Hildebrandide valdusse. Ordumeister Lander v. Spanheim, kostes Narva kodanikkude eest, rõhutas küll, et narvalastel pole ei põldu ega muud sissetulekuallikat kui kaubandus [4]. Kuigi see tunnistus oli küllalt autoriteetne ja andmed tõenäoselt saadud linna esindajailt, kes enne seda käinud ordumeistri juures, siiski peab arvama, et ordumeister rääkis kodanikkude enamusest.

Osa kodanikest oli selgi ajajärgul seotud põllundusega ka teisel teel, s. t. olles ühtlasi maapidajad Alutagusel. Ordu omalt poolt püüdis seda kodanikkude sidet maaga tihendada, andes linna tähtsamaile kodanikele maatükke läänile. Nii anti Frydag Grotele läänile maatükk Alutagusel [5], pürjermeister Hartlef v. d. Recke sai läänile Uvykas küla [6], mis hiljem läks Tõnis Pepersacki kätte [7]. Pepersacki käes oli Kaldyal küla Lüganusel [8] ja orduaja lõpul Tunderküla [9], Joachim Wulffile kuulus Vääska [10]. Godert Kuntslefi päralt oli 2 adramaad Vodova külas [11] jne. Kodanikkude toitlustamine baseeruski suurel määral põllundusele.

15. sajandi keskel tekkis kõigi tunnusmärkide järgi veelgi suurem murrang. Pärast 1444. a. sõjalaastamisi viidi nähtavasti läbi maakasutamise reform põllunduse tõstmiseks, kuna kaubanduses oli täielik seisak. Mõned linna piirides olnud maad, mis kuulusid veel eravaldusse, võeti linna kätte, suur osa linnamaid tükeldati ja anti linna majaomanikele välja, nii et sellest ajast peale igal linna majaomanikul oli oma osa põllumaad väljaspool linnamüüre, kuna karjamaa arvatavasti jäi ühiseks. Põllud muutusid maja päraldiseks. Maja müügi korral läksid käest kätte ka põllud [12]. Põllundamine sai kodanikel niivõrd üldiseks nähtuseks, et kui Tallinna kodanikud 1533. a. kaebasid raskuste pärast, mis Narva raad teeb neile linna piirides asuvate kinnisvarade kasutamisel, siis nad muu seas kurtsid, et nad ei saavat oma majadesse asetada omal valikul elanikke, kes nende põldu ja õigusi võiksid kasutada s a m u t i k u i t e i s e d [13], s. o. Narva omad kodanikud.

Põllud asusid linna kõige lähemas ümbruses. Neid mainitakse Viru värava ees, Püha Jüri kabeli juures, Koplimäe s. o. Härmamäe all, vana Rakvere tee ääres mäe all, Narva jõe kaldal, Siksaarel jne. [14]. Põldudele olid kodanikud ehitanud oma rehetoad. End. peapiiskop M. Hildebrandi aiamaa näiteks oli läinud raehärra Pepersacki kätte, kes sinna oma rehehoone püstitas [15].

Põllumajapidamist juhiti linnast, kus linnas asuva maja õuele olid ehitatud tarvilikud aidad ja laudad. Linnas, müüride varjul, asetsesid öösiti ka kõik kariloomad. See korraldus oli otstarbekohane juba sellepoolest, et linna piiramise korral, mil linna ümbritsevad hooned maha põletati, loomad ei langeks vaenlase saagiks või ei jääks peavarjuta. Loomad kuulusid majaomaniku tavalise inventari hulka. Nii käskis pürjermeister

Tõnis Pepersack 1485. a. üles kirjutada kõik surnud Magdaleena Lore varanduse ja kariloomad (gut, quik, bedder, kleidern). Loomadest loendatakse 1539. a. ühes Hans Risebiteri päranduseasjasse puutuvas paberis hobuseid, lehmi, härgi, sigu ja lambaid [14]. Hobune oli loomulikult sõidu-, härg aga veo- ja künniloom.

Et majapidamisi juhiti linnast ja ka töölisedki elasid linnas, seda kinnitab 1558. a. pürjermeister Herman tor Moleni majasulase jutustus, kuidas tema hommikul vara kell 4 linnast põllule läinud. Töölisteks kodanikel olid linna põgenenud, osalt ka mõisnikult tööle võetud talupojad. Nii oli Herman tor Moleni majasulaseks 1558. a. Herman Lode päristalunik Hans Vao mõisast [16]. Tähtsamaks teraviljaks põldudel olid rukis, oder ja kaer. Neid kasvatati sel määral, et võidi neid isegi välja vedada. Seemet toodi sageli Tallinnast [17]. Ka karjandus oli sedavõrd laialdane, et liha jätkus väljaveoks. 1558. a. armukirjas tõotas Joann Julm, et narvalastel peab olema vabadus müüa kala, liha, rukkeid ja muud teravilja kõigis Venemaa linnades ilma takistuseta ja koormusteta [18]. Muidugi peamine teravilja ja liha müük põhjenes nende ainete maalt ülesostmisel.

Põldude asukohti määrati lähema ümbruse ja ka numbrite järgi, nagu näit. 4. põld jõest arvates, Tserendorpi puistus, Koplimäel jne. Paljud põllud kandsid ka nimesid, nagu Vogelsang, Kogeltympe jne. Mitmed põllud olid väga halvad, näiteks mainitakse raeprotokolles üht põldu Tserendorpi puistus, mis olnud soine, nii et teda vaevalt saanud künda. Põldude väetamist püüti kõigiti aretada. Põlde renditi välja ka pikemaks ajaks, näiteks 20 aasta peale. Viimasel juhul esines huvitav renditingimus, et kui rentnik on põlde korralikult väetanud, siis on tal õigus pärast viimast väetamist, olgugi et 20 aastat on juba möödunud, põlde kasutada veel kolme aasta kestel, s. o. neilt veel kolm lõikust võtta [19].

25. Kalastus ja kütindus.

Kalastus oli Narva kodanikkonnale tähtsaks tulu- ja ülalpidamisallikaks. Ka kala eksport Narvast seisis tähtsal kohal. Selle kõige tõttu Narva vapis on kala alati olnud linna embleemiks. Kalapüügi alal andis juba kuningas Waldemari privileeg Narva linnakodanikele tähtsaid eesõigusi, muu seas kinnitades

nende vana õiguse angerja esimeseks ülesostuks püügikohtades [1]. Seda õigust kasutas Narva hoolega ning 15. sajandi esimesest veerandist on teada juhtum, kus Tallinna kodanikke vangistati, kuna nad Narva õigusi rikkudes tulid siia kalu üles ostma [2]. Kalapüügi tähtsust hindas ka Ordu, kuna Alutaguse jõed olid väga kalarikkad. Maid läänistades või müües Ordu varus endale ikka kalapüügi-õiguse, näit. Leppenzaere müügil Narva jões [3] või ka veskiehitamise loa andmisel Sõtke jõel [4].

Kalapüügikohad jõel olid ära jaotatud ja igal majal, mis kalapüügi õigusega varustatud, oli oma kalatõke või „were" jõel. Kalastamisõigus loeti krundi päraldiseks ja läks tavaliselt koos krundiga käest kätte [5], kuid seda võidi võõrandada ka lahus [6]. Kalatõkke asukoht jões määrati dokumentides kindlaks samadel alustel kui linnamajadegi juures, naabruses asuvate valduste järgi. Nii räägitakse 1516. a., et Hans Hesstede tõke asub Johan Bussinki tõkke kõrval [7].

Kalatõkkeid oli jões nii rohkesti, et see vahel takistas isegi laevasõitu. Nii kaebas Tallinn 1548. a., et kalatõkked Vasknarva ümbruses mõlemal pool jõge takistavat laevasõitu ja sundivat laevu sõitma suures hädaohus [8].

Kalastuse kohta kehtisid juba tol ajal oma kindlad seadusenormid ja keeluajad. Lõhevõrke polnud õigust jõkke panna enne jakobipäeva ilma ordufoogti loata, nagu selgub ordumeister Vrimersheimi privileegist [9]. Lõhepüük oli eriti rikkalik joa juures [10]. Kalastamas käidi ka kaugemal, Narva jõe ülemjooksul, Viru- ja Ingerimaa rannikuil ning isegi Neva suudmes. Viimatimainitud paigas nimelt käidi tuurakala püügil. Seejuures varustuti soolaga, mis mõnigi kord salakaubana Venemaale libises [11].

Kui Ivangorodi ehitamise järel venelased hakkasid kalapüüki Narva jõel takistama, siis kinnitas ordumeister Plettenberg Narva kodanikele uue kalastuskoha praeguses Narva-Jõesuus, kus neile õigus anti oma hurtsikuid ja noodamaju ehitada [12].

Kalade turustamine toimus mitmel viisil. Osa kalu osteti vahendlejate poolt otse püügikohalt. Üks säärane ostukoht oli Väikesel saarel Narva linnast allpool, kus tavaliselt venelased käisid kalu üles ostmas [13]. Värsket kala saadeti koormatega maad mööda laiali. Isegi Tallinna turule läks Narva kala. Nii

jutustab Narva foogt, kuidas kaks tema talunikku Kudrukülast (van Kudderendorp) läinud kahe koorma räimedega Tallinna turule [14]. Tallinnas aga raskendati võõraste poolt sissetoodud kalade turustamist. Nii teame juhtumit, kus Narva jõelt Tallinna toodud lutsud konfiskeeriti ja anti vaeseile [15]. Kalapüügi hooaegadel olid ka Tallinna omad kalade ülesostjad väljas. Et Narva kodanikel kodulinna ümbruses oli kalade kokkuostul eesõigus, siis Tallinna ülesostjad tungisid rohkem Vasknarva poole, kus neil mõnikord juhtus Vasknarva foogtiga sekeldusi. Foogt kaebas nimelt, et ülesostjad ka igasuguste muude kaubaartiklitega hangeldavad [16]. Joann Julma armukirjas 1558. a. anti Narva kodanikele ka kala väljaveo õigus Venemaa linnadesse [17].

Rohkesti eksporditi Narva kodanikkude poolt konservitud kalu. Narva angerjad tünnides olid isegi Lüübekis tuntud kaup [18]. Samuti olid tuntud Narva silmud, mis olid praetult konservitud [19]. Ka tuurakala saatmisest Tallinna turule 15. sajandi algul on teateid [20]. Tallinna saadeti soolatult ka muud kala, nagu lõhet [21], kiisku [22] jne.

Märksa väiksema tähtsusega oli narvalasile kütindus, olgugi et Narva läheduses asusid suured Alutaguse ja Ingerimaa metsad, kus jahiloomi pidi olema külluses. Tõenäoselt tuleb põhjust otsida sellest, et elava kaubandusliku läbikäimise tõttu Venemaaga venelaste kaudu Narva toodi karusnahku nii suurel hulgal ja niivõrd soodsate hindadega, et küttimine polnud küllalt tasuv. Jahipidamist võeti seega enam lõbustusena. Nii kirjutab Herman tor Molen 1549. a. Tallinna kaupmehe Herman Trippenmakeri tulekust Narva jahile, avaldades seejuures arvamust, et küttimine on ainult ettekäändeks, kuna tulija tõepoolest mõtleb jahti pidada linale ja muudele kaupadele [23]. Ordumeeste jahiharrastusest ja jahipidamisviisidest annab tunnistust jahikullide saatmine Ordu kõrgmeistrile ordufoogti poolt Narvast [24].

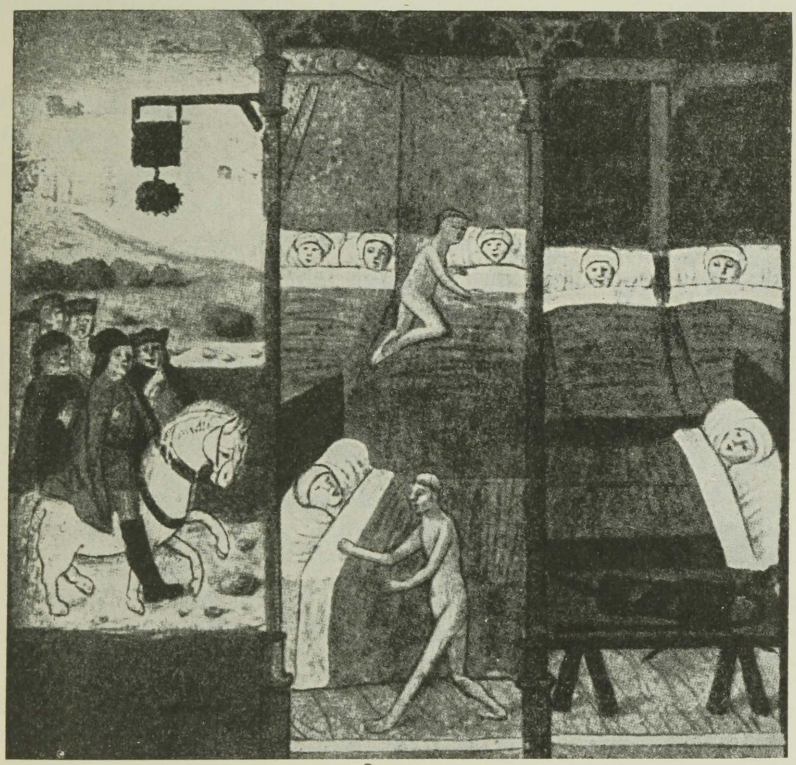
Märkima peab lõpuks ka hülgejahti merel ja isegi Narva jõel [25].

---

26. Gildid.

Kõik linnakodanikud kuulusid kohaliku gildi liikmeiks. Narva linnas oli ainult üks gild, mis samuti kui kirikki oli pühendatud „meie pühale neitsile", neitsi Maarjale [1]. Kuna kogu kodanikkond kuulus ühte gildi, siis ei saa teha vahet gildi ja

kodanikkonna koosolekute vahel, — need ühtusid. Gildi asju juhtis gildivanem ehk olderman, kes valiti kodanikkonna üldkoosoleku poolt. Kui näit. Arnt Eilers Narva rae poolt kutsuti raehärraks ja kodanikkonnas sel puhul tekkis tugev vastasrind, siis imestasid raehärrad, et kodanikkond ometi ise on Eilersi valinud gildivanemaks, kuid nüüd nende arvates enam ei kõlbavat rae koosseisu [2]. Gildivanem esitas tähtsamail puhkudel

Pilt nr. 88. Kaupmeeste öömaja keskajal.

kodanikkonda ja esines koos raehärradega, näit. 1558. a. delegatsioonis [3].

Suurkaupmehed ja kaubasellid linna gildi ei kuulunud. Kaubasellid, kes hansalinnade kaupmeeste poolt olid kohale saadetud nende esindajaina ja kes olid enamikus veel vallalised, olles siin kohustatud ka oma peremeeste varandust kaitsema, moodustasid, nagu mujalgi linnades, mustpeade organisatsiooni. Mustpeade hulka kuulusid ka need noormehed, kes Narvas kau-

bandamist õppisid. Näit. Danzigist päritolev Hans Holste õppis Narvas Frederik Korffi juures kaubaasjandust ja kuulus mustpeade hulka, nagu Tallinna mustpeade vennastuse raamat tõendab [4]. Narva mustpeade organisatsioon oli nimelt ühine Tallinna organisatsiooniga. Ka palju Narva raehärrasid on kuulunud Tallinna mustpeade organisatsiooni. Viimane oli rajatud sõjalisele korrale noormeeste väljaõpetamiseks ning nende lahinguvalmis hoidmiseks. Mustpäid nimetati ka tallivendadeks. Tähtsamate linnaasjade otsustamisel arvestati gildi kõrval ka tallivendi [5].

Abiellunud kaupmehed kuulusid Tallinnas suurgildi liikmeskonda. Ka Narva suuremad kaupmehed olid Tallinna suurgildi liikmeiks. Nimelt selgub Tallinna lauavendade gildi liikmete nimestikust, et väga paljud Narva suuremad kaupmehed ja tähtsamad raehärradki, nagu Herman Louwe, Tõnis Pepersack, Frederik Korff jne. olid kõik Tallinna lauagildi liikmed [6]. Tähendatud lauagildi liikmeskonda võisid kuuluda aga ainult Tallinna suurgildi liikmed. Narval endal orduaja lõpuni suurgild nähtavasti puudus. Muidugi oli Narvas elutsevail suurgildi liikmeil siin mingisugune kooskäimiskoht ja organisatsioon, sest juba 15. sajandi algul sõlmis Tallinna pürjermeister Gerd Witte nii orduvõimudega kui ka Narva raega leppeid Narvat külastavate Tallinna suurgildi kaupmeeste nimel [7]. Nende gildituba oli linnuses ja kandis nähtavasti Antoniuse gildi nimetust [8]. Tõenäoselt kaupmeeskonna gildikorraldus linnuses tekkis juba taani valitsusaja päevil, s. o. tol ajal, mil kaupmehed veel olid sunnitud oma kaupu linnuses varjama, kuna linnal kindlad müürid puudusid. Et linnaasjade korraldamisel Antoniuse gildi kuski ei mainita, küll aga linna gildi ja mustpeade organisatsiooni, siis peab arvama, et Antoniuse gildi liikmeskond töötas tihedas kontaktis mustpeadega, samuti kui Tallinnaski mustpead töötasid kaua aega ühiselt suurgildiga.

Gildielu voolas Narvas kahtlemata neissamus rööpais kui Tallinnaski. Täideti kõik tavandid nagu Tallinnas: peeti gildivendade koosviibimisi ehk „drunkeneid", maikrahvi valimisi, papagoi laskmist jne. Viimaseks otstarbeks oli papagoi- ehk linnupuu, mille otsa kinnitati märgilaskmise esemena metallist lind [9].

27. Kiriku- ja usuelu.

Varasemal keskajal kuulus oma liikmete usuliste vajaduste rahuldamine gildide ülesannete hulka, mis esijoones selleks olidki asutatud. Et ka Narvas kord gildi- ja kirikuelu olid tihedas seoses, seda tunnustab juba asjaolu, et nii hästi linnas kui ka linnuses kandsid kirik ja gild üht ja sama nime. Linnas oli kirik pühendatud „meie armsale neitsile", nagu gildki ja linnuses oli kaupmeeskonnale jumalateenistuse kohaks Antoniuse kabel, kuna sama kaupmeeskond moodustas ka Antoniuse gildi.

Kirikuelu korraldust on siiski võimalik lähemalt jälgida alles sellest ajast peale, kui pärast 1460. a. suurt tulikahju ehitati praegune peakirik linna peatänaval. Kirik kuulus raele ja kuni orduaja lõpuni kasutas raad seda peale jumalateenistuste ka raekoosolekute ja kohtuistungite ruumiks. Raad määras oma koosseisust kaks raehärrat, kes olid kiriku eestseisjad, lahendasid kirikuelusse puutuvaid küsimusi, esijoones aga kiriku rahaasju.

Kiriku ülalpiduks ja preestrite töötasuks läksid esijoones muidugi sissetulekud mitmesuguseist ametitalitusist, nagu hingepalveist, kellalöömisest surnute ärasaatmisel ja mälestuseks jne., nagu ka vahaküünalde müügist. Tunduvaid sissetulekuid sai kirik ka matusepaikade müügist kiriku all ja kiriku ümber. Peamiseks sissetulekuks olid aga ikka annetised jõukamailt koguduseliikmeilt ja külalisilt. Iga õnnestunud tehingu puhul, oli see siis kaubanduslik, sõjaline või ka kohtulaua ees, peeti kirikut meeles. Annetasid rootslasedki õnneliku sõjakäigu puhul Ivangorodi alla. Tallinna raehärra Heise Pattiner, kes varem elunes Narvas, ütles oma surivoodil, et jumalal üksi olevat teada, kui palju tema oma eluajal on annetanud Narva kiriku heaks [1]. Peale annetiste sularahas ning kingitistena kirikule lühtrite, kirikuriistade, vaha jne. näol, oli viisiks, et kodanikud oma majadele kirjutasid võlakohustusena summasid kiriku heaks, mille pealt nad maksid kirikule iga-aastast renti. Suuremaid annetisi tuli kirikule kuni orduaja lõpuni. Veel 1556.—1558. a. vahel annetasid vennaksed Christoffer ja Tomas Viandtid Narva kiriku heaks 200 riia marka. Kiriku sissetulekute suurendamiseks aitasid ametivõimud kõigiti kaasa. Kui linnal oli õigus Venemaalt tulevat vaha „kloppida", s. o. proovida, siis purustati mõned vahatükid niivõrd põhjalikult, et neid enam müüa ei saanud. Niisugune vaha läks kõik kiriku heaks. Samuti oli viisiks kohtu-

protsesside puhul määrata, et kaotaja peab teatud hulga vaha kirikule annetama.

Kiriku juhid hoolitsesid aga selle eest, et raha ei jäänud kiriku kassasse seisma. Ta laenati välja kinnisvaradele ning kandis seal protsente. Teisalt seisid kirikul üsna suured kapitalid Tallinnas. Viimase orduaegse Narva kirikhärra Simon Melise arvates võis orduaja lõpuks olla sääraseid kapitale Tallinnas üle 900 marga [2].

Järsu murrangu kirikuelus tõi reformatsioon. Kui kirik keeldus hingepalvete pidamisest ja haudade ning majade pühitsetud veega riputamisest, siis kadus ka mõte kapitalide asutamisel. Paljud kodanikud loobusid enda peale võetud kohustuste täitmisest kiriku vastu. Raad omalt poolt püüdis küll kodanikke sundida oma kohustusi täitma, kuid isegi raeliikmeist protestandid ei tahtnud neid kohustusi täita. Seetõttu vastuolud katoliiklaste ja protestantide vahel leidsid vastukaja isegi mõnes tsiviilprotsessis. Kui 1529 või 1530 suri Narva raehärra Tõnis (Antonius) Pepersack, ordumeistri saadiku Hartlef Pepersacki vend, siis tõusis tema päranduse pärast protsess ühelt poolt pürjermeister Frederik Korffi, nähtavasti katoliiklase, ja teiselt poolt protestantide Tõnis Pepersack noorema, raehärra Hinrik Koene ja teiste vahel, kus Korff vastaspoolt süüdistas, et see oma kohustusi kiriku vastu pole täitnud [3]. Kohustuste täitmata jätmine kiriku vastu oli ka põhjuseks, miks raehärra Otto Kamersmit, kirikhärra Herman von Grona äi, rae koosseisust Frederik Korffi pealekäimisel tagandati [4].

Vististi niisuguste ägedate katoliiklaste tõttu, nagu Frederik Korff, kel olid ka väga head sidemed linnuses, püsiski katoliiklik mõju Narva raes märksa kauem kui Tallinnas. Kuna Tallinnas kodanikkond juba 1525. a. keeldus ordumeister Plettenbergile vannet andmast vana katoliikliku vormeli järgi, milles mainiti ka katoliiklikke pühakuid [5], anti Narva rae ees veel 1540. a. tõrkumata vannet pühakute nimel. Veel 1542. a. oli kirikhärral kasutada rae poolt katoliiklik preestrikuub (casell) [6]. Katoliiklikke palvehelmeid või paatreid kanti kaelailustisena [7] ja ristitumine oli katoliikliku aja pärandina eriti lihtrahva seas veel sagedane nähtus [8].

Piiriäärsete talupoegade ja lihtrahva usuelu tegi raele eriti muret. Kuna lihtrahva koostis jõe mõlemal kaldal rahvuslikult oli ühine, siis juba katoliku ajal tekitas muret nähtus, et ordu-

maa talunikud kippusid osa võtma jõetaguste suguvendade usulisist talitusist kreeka-õigeusu kommete järgi. Mäletavasti võis see olla isegi üheks kaasmotiiviks Narva jõe kaldale kloostri asutamise kavatsusile. Nüüd, pärast usupuhastust, tuli otsida teisi teid. Esijoones oli siin muidugi jumalasõna kuulutamine rahva emakeeles, millega algust tegid juba protestantlikud jutlustajad 1523./24. a. paiku. Kahjuks esimese vaimustuse jahtudes hakkas rahvakeelt oskavate vaimulikkude nõutamine tegema raskusi. Esimeseks püsivamaks emakeelseks jutlustajaks mittesakslasile Narvas oli Baltzer Pomer, kelle tööst Narva raad kõneles väga tunnustavalt [9]. Kui aga Pomer oli sunnitud Tallinna tagasi pöörduma, siis tuli tema asemele Narvast päritolev noormees Jakob Schinkel, kes välismaal oli usuteadust õppinud. Tema ajal eraldati mittesaksa kogudus saksa kogudusest, nii et kummalgi kogudusel oli oma õpetaja. Ka püüti sel ajal juba mitte-saksa kogudusele luua kindel majanduslik alus, milleks annetati rohkesti summasid. Näit. annetas kaupmees Wolmer Brockhusen, kes Tallinnas oma majavaldusega Brookusmäele nime andis, mittesaksa jutlustaja ülalpiduks Narvas 175 marka, milline summa kirjutati võlana tema majale Narvas [10].

Pilt nr. 89. Narva majaomaniku, Tallinna suurkaupmehe Wolmer Brockhuseni pitsat. J. Naha joon.

Kus mittesaksa kogudus oma jumalateenistusi pidas, selle kohta puuduvad lähemad andmed, võib aga arvata, et mõlemad kogudused ühesse ja samasse kirikusse mahtusid. Igatahes pole mittesaksa jumalakoja kohta orduajast vähimaidki andmeid, ka ei mainita seda Rootsi kuninga Johann 3. armukirjas Narva linnale 22. juulil 1585. a. [11].

28. Vaimulikud linnas ja linnuses.

Bremer, Heinrich, 1425. a. (UB VII, 351.).

Scherensliper, Heinrich, orduvend ja kirikhärra, pärit Danzigist, 1433. a. (UB VIII, 806.)

Nicolaus, kapellaen ter Nerwe, 1494. a. (TLA Af. 18, lk. 2 ja 17). 1503. a. sai Narva kabeliraha. Tallinna mungakloostri prior Nicolaus — „her Nicolaus prior hir ynne kloster" — (TLA Ad. 26, lk. 218).

Koper (Kopper), Leffert, vikaar (UB II 3, 463). 1498. a. saab kabeliüüri (TLA Ad. 26, lk. 193). Surnud 1502. a. (Narva komtuuri kiri 20. juulist 1503 TLA).

Ropicken, Jakob — kirikhärra 1504. a. (UB II 3, 930).

Ulmannz, preester 1508. a. (UB II 3, 347).

Borchard, Borgardi Matheus — 1508. a. (UB II 3, 360, 483) organist ja vikaar.

Nieman, her Johan, vististi kirikhärra (sai raha Fred. Korffi arve järgi enne 1510. a. (TLA BD 8).

Kint broder, der olde supprior (TLA Ad. 32) 1519. a.

Reynecken, Hinricus, kerckher tor Narue 1521. a. (TLA Ad. 32). 1528. a. der olde kerckher thor Narua (TLA Ad. 32, lk. 221-b).

Korff, Antonies — 1523. a. korher von der Narue (TLA Ad. 32).

Reyneken, Reinold herr — 1528. a. (TLA Ad. 32, lk. 218).

Warneken, Hinrick, kerkher tor Narua, 1530. a. (TLA Ad. 32, lk. 235, 243).

Soye, Ambrosius, 1532. a. paiku, protest. jutlustaja (Arbusov, Einf. d. Reformation).

Marsow (Marsou), Herman, jutlustaja — 1531—1534 (Rk. 249, 278).

Grona, Herman von, jutlustaja, magister. Oli 1539. a. juba Narvas (TLA Aa. 15, lk. 174. 17. apr. 1539: Meister Hermannus, der predicante thor Narue). Abiellus teiskordselt Narvas Otto Kamersmiti tütrega. Oli ametis veel 1542. a. (TLA T. R. Pr. 5. juulist 1542. a.). Lahkus Narvast silmade haiguse pärast (TLA T. R. Pr. Aa. 23, lk. 28).

Martino, jutlustaja Narvas 1545. a., käis koos Tallinna raesaadikutega Võnnus (TLA Ad. 40).

Pomer (Kum), Baltzer. Tallinna stipendiaat, mittesaksa jutlustaja Narvas 1548. a. (TLA Aa. 12-b — 25. dets. 1548). Narva palub teda mittesaksa keele oskuse pärast jätta mihklipäevani Narva (TLA, Narva T-le 26. apr. ja 29. juunil 1549). Narva foogt nimetab teda — Baltzar Kum, gottliches worts unduitsche predicant thor Narue (TLA Narva foogti kiri 20. sept. 1549).

Schinkel, Jakob, 1549. a. üliõpilane välismaal (TLA, Narva T-le 26. apr. 1549). 1553. a. mittesaksa jutlustaja Narvas (TLA, Narva T-le 20. mail 1553). 1554. a. samuti (TLA, Narva T-le 12. märtsil ja 4. mail 1554).

Willeken, Joachim mag. Juba 1552. a. saksa pastor Narvas (TLA BD 8. Krumhusen-Wiltfanki protsess). Esineb sellisena ka 1553. ja 1554. a. (TLA, Narva T-le 20. mail 1553, T. R. Pr. 12. märtsil 1554).

Melis, Simon, olnud varem vaimulikuks Tallinna linnuses, Narva pastoriks kaks aastat, seega 1556—1558. Hansen, Erg. Nachr. lk. 29 mainib teda nime all Herr Sunen (pro Simon) (TLA Bn. 6 — 9. sept. 1558).

---

29. Haridusolud.

Põhjust on arvata, et kool kõige algelisemal kujul tekkis kihelkonnakiriku juures juba taani ajal [1]. Esimesed kindlad andmed koolist Narvas on siiski alles 1501. aastast, mil mainitakse koolmeister Simon Schonebergi. Et õpilaste arv ka tol ajal just suur polnud, võib järeldada sellest, et koolmeistril võimalik oli samal ajal ka linnakirjutaja kohuseid täita [2].

Jõukamad kodanikud saatsid oma lapsed välismaale kooli. Nii kuuleme Hans Risebiteri protsessist (1539. a.), et tema poeg

Hans oli 15-aastase poisina jäänud Saksamaale ja pärast seda temast enam teateid ei olnud [3]. Välismaa ülikoolidest leiame orduaja teisel poolel mõndagi narvalast oma haridust täiendamas [4].

Rohkesti rõhku pandi praktilisele hariduse nõutamisele. Vene keele õppimiseks pakkus Narva väga soodsaid võimalusi. Vene keele oskus oligi siin väga levinud, nii et mitmed ordumeistri tõlgid, nagu Herman tor Koken ja Hartlef Pepersack olid tulnud Narvast. Keeleõppimiseks saadeti noormehi isegi kaugelt Hollandist Liivimaale [5]. Narva omad kodanikud saatsid aga lapsi veel Novgorodi, kus nad võisid korraga õppida nii keelt kui ka kaubandamist [6]. Keeleõppimine Novgorodis oli viisiks juba vanast ajast peale, sest juba 1346. a. otsustasid hansalinnad piirata vene keele õppijate vanust 20 aastaga [7]. Tallinna esindajad ütlesid 1521. a., et Novgorodi kontor on nagu kool, kus lapsed grammatikat õpivad [8]. Säärase õppimisvõimaluse tõttu polnud narvalased mitte ainult head vene keele kõnelejad, vaid paljud neist võisid vabalt ka vene keeles kirjutada ja lugeda, nagu näiteks pürjermeister Frederik Korff [9].

Kaubandusliku hariduse said noormehed enamasti Tallinnas, kus nad võõrais ärides olid esmalt õpilasiks ja pärast sellideks, et hiljem heade eelteadmustega omal käel asuda kaubitsema [10]. Paljud jõukate narvalaste lapsed astusid varakult ka Ordu teenistusse. Nii leiame ordusõdurite hulgast noore Daem v. d. Brame ja Herman Happe, kes mõlemad olid samanimeliste Narva raehärrade pojad [11].

30. Tervishoidlikud olud.

Tervishoidlikud olud jätsid palju soovida. Nakkustaudid ja katkud olid sagedased. Tõbede nakkavust püüti vältida haigete eraldamisega terveist. Selleks olid linnadel seegimajad linna müüri taga. Haigete lähendamise eest terveile karistati [1]. Taudide eest nende puhkemisel püüti põgeneda kaugemale, linnast välja ja nende levimist vältida karantiini abil. Kui 1520. a. katk Tallinnas möllas, siis pidid Tallinna laevad seisma jõe suudmes 4—5 nädalat karantiinis, enne kui nad linna alla tohtisid tulla [2], 1532. a. katku puhul lepiti 14-päevase karantiiniga. Kuid võim oli sedavõrd nõrk, et karantiini määrusist ei hoolitud ja laevad tulid keelu vastaselt linna alla [3].

Arstid puudusid ning haavaarsti kohuseid täitsid habemeajajad. Viimaseist on teada Narvas Hans Romeshagen, kes hiljem oli sunnitud Narva linnuse kirjutaja tapmise pärast linnast põgenema. Ta müüs oma maja ja ettevõtte oma võõrastütre mehele Cort Ulkenile, kes tema tööd jätkas. — 1538. a. mainitakse meister Hans Westfali, kes arstis ja salvis Hinrik tor Helle prantsusetõbist õde [4]. 1548. a. mainitakse meister Hansu, s. t. Hans Wredet, keda nimetatakse arstiks (Meister Hans der Artzte [5]). Ta ravis haigeid ja kirjutas arstimeid, mida tuli Tartu apteegist tuua [6]. Ta elas ajuti Vasknarvas, kuhu ka haigeil laskis tulla. Otsustades apteegi rohutähe järgi, oli meister Hans Wrede tõeline arst. Enne ega pärast teda Narvas arsti polnud. Nii pidi Joachim Krumhusen, kes 1535 raskesti haigestus, viidama Paidesse arsti juurde, kuhu ta jäi kaheks aastaks ravimisele [7]. Ka orduaja lõppaastaist on teada juhtumeid, kus haiged saadeti Narvast Tallinna ravimisele [8]. 1554. a. kaebas Narva pürjermeister Herman tor Molen oma poja Ewerdi rasket haigust, kuna tal olevat ussid. „Ma olen talle teinud kõik, mis inimesed õpetavad, kuid miski ei aita," kaebas ta ja palus oma sõpra Ewerd Broielit Tallinnas ühelt eidelt järele kuulata, kas ta ei teaks haiguse vastu mõjuvat rohtu. Hiljem on kirjale lisandatud „Jumalale olgu kiitus, Korffi lesk on temale midagi sisse andnud, millest ta on paremaks saanud [9]." — Nii ravisid sageli ka lihtsad eidekesed haigusi, kusjuures viimased tõenäoselt enam tugesid maagilisile jõududele kui tõelisele arstiteadusele.

Apteeki Narvas ei olnud. Arstimit tuli tuua väljastpoolt, näiteks Tartust ja ta oli väga kallis. 1549. a. selgus ühest kohtuprotsessist, et haige Hans Brantmeistri jaoks oli arstimeid tellitud Tartu apteegist ja need olevat maksma läinud 75 marka [10]. Apteek Narva asutati alles rootsiajal.

---

31. Kodanikkude perekonna- ja eraelu.

Narva oli paigaks, kus hea konjuktuuri korral võis rikkalikult teenida. Linn oli seega tõeliseks varakambriks kaupmeestele. Sellepärast koondus siia palju vallalist ja ettevõtlikku elementi. Tallinna ja välismaa kaupmehed saatsid siia oma esindajaina noori vallalisi selle. Kuigi neist suurem osa siia ei tahtnud jääda, et siin naida, vaid juba väikese kapi-

talikese kogunud, mõnda teise linna elama asus, siiski oli siin samuti nagu kõigis uute võimaluste maades mehi enam kui naisi. Sest peale linna loomuliku iibe saabus palju mehi siia sisserändajaina, vaevalt aga naisi. Seepärast leidis iga mehelemineku-ealine naine siin abiellumisvõimalusi ja tavaliselt iga lesknaine samuti kui leskmeeski abiellus varsti uuesti. Räägitakse näit. tütarlapsest, kellele hoolimata sellest, et ta oli haigestunud kuritõppe, tuli kosilane [1]. Et naimine Saksamaalt polnud sugugi haruldane juhtum, seda võime järeldada Joann Julma armukirjast 1558. a., kus narvalasile jäetakse õigus endiselt Saksamaalt naida ja tütreid Saksamaale mehele panna [2]. Ka Rakverest toodi naisi ja loomulikult ka Tallinnast.

Pulmad peeti suure joominguga ja need lõppesid tihti kaklusega. 1547. a. tappis ühes pulmas habemeajaja Hans Romeshagen ordulinnuse kirjutaja Christiani [3]. Aga ka muidu oli joomine linnas suur, nii et ühe protsessi puhul tõusetati vaidlus akti vastu sel põhjusel, et see oli koostatud tuhkapäeval, s. o. päeval pärast vastlapäeva, mil kõik inimesed olid purjus [4].

Iga jõukas vanem andis oma tütrele kaasavara, kas raha või kinnisvara näol. Kaasavara suurus olenes muidugi vanemate jõukusest. Küllalt on teada juhtumeid, millal kaasavara tõusis 500—800 margale [5]. Peale selle anti tütardele kaasa „ehted, rõivad ja ülalpidamine", mis moodustas tavalisesti ka suure summa, nii et üks kodanikest kohtu ees kaebab: „... ja mis läksid veel maksma ehted, rõivad ja ülalpidamine, nagu neid sääraste auväärilise isikute juures noil aegadel viisiks oli kaasa anda, kui nad abiellusid [6]."

Ehted ja rõivad kaasavarana koguti aegsasti pruutkirstu. „See on kõik siin kirstus valmis," ütles Gerdrut Raue oma surivoodil tütre kaasavara kohta [7].

Kaasavara ehete hulgas ei puudunud peaehted, hõbedast preesid kuubede jaoks, ülekullatud landid, s. o. rihma küljes rippuvad ilustised, kaunistatud mantlid jne.[8].

Ühel juhul on teada, et äi andis tütrele kaasa ka teenijad, võttes nende ülalpidamiskulud enda kanda [9].

Kui naine suri lasteta, oli omastel õigus nõuda pool kaasavara tagasi. Sel alal tekkis huvitav protsess, mis heidab valgust ka tolleaegsete abiellumiste motiividele mõnel juhul. Kui Narva kodaniku Kort Nolle naine suri, pidi ta naise omakseile kehti-

vate seaduste põhjal tagasi maksma poole saadud kaasavara väärtusest. Ta oli aga kaasavara kasutanud oma võlgade korraldamiseks. Rahahädas sõitis ta naise omaste juurde Rakverre ja palus, et need temaga kannataksid. „Seepeale vastati talle, et siin linnakeses on üks vaene lesknaine, kes kaheksa aastat olnud abielus pimeda mehega. Tahaks ta seda naida, siis jätaksid nad kõik, nagu naisele. Kort Nolle oli rõõmus ja nais selle lese, keda hüüti Molleri leseks ja nii jäi ta (varanduslikult) lahutamata oma eelmise naise sõpradest [10]."

Nagu tavaline linnas, kus palju vallalist elementi liikumas, ei võinud seista ka Narvas kõlbeline elu väga kõrgel järjel. Mustad mungad süüdistasid 1523. a. avalikult, et Narvas ei leiduvat ühtki vooruslikku naist. Kuigi see etteheide oli erapoolik, ei puudunud vist ka oma tõepõhi. Seisuslikku sünnipära ja tõupuhtust peeti väga tähtsaks. 1530. a. tekkis pikk protsess sellepärast, et kodanik Konradt oli oma kaaskodanikku Krumhusenit nimetanud „hoorapojaks". Krumhusen hankis Saksamaalt oma sünnilinna rae tunnistuse, et tema on sündinud ausast abielust ja et tema vanemad pole olnud slaavlased.

Naisel oli võrdlemisi rohkesti iseseisvust. Tal olid omad summad käsutada, nii et Anneke Holm oma testamendis räägib summakesist, mis ta võlgu jäänud teistele kodanikunaistele. Oma kaasavara kasutamiseks oli naisel õigus mehe nõusolekul [11]. Naine võis teha varanduslikke leppeid oma mehega [12]. Ainult kohtus ei saanud naine isiklikult seletusi anda, vaid seda pidid tegema kaks kinnisvaraomanikust kodanikku, kes vande all kohtule edastasid tunnistuse, mis naine neile jutustanud. Naisele pandi juba tol ajal ka avalikke kohustusi. Nii täitis pürjermeister Bussinki naine tervishoiu-kuraatori ülesandeid ja trahvis Hinrik tor Hellet, kes oma haige õe oli võtnud majasse, kus oli palju lapsi [1].

Tavalise kodaniku maja sissesead andis kõigiti tunnistust jõukusest. Elamu ja õu olid täis majakraami, kuld- ja hõbeehteid, jutustatakse Raue päranduse protsessis 1531. a. Voodis olid sulgpadjad ja hundinahast vaip [13]. Raamat oli haruldus. Peamiselt leidus loomulikult palveraamatuid. Almanak-kalendergi tuli tellida Tallinnast [14]. Jõukamad kodanikud lasksid oma raamatuid särada kuldköites [15].

Rõivastise poolest püüdsid saksa soost kodanikud truult järele aimata Tallinna moode ning rõivad telliti sageli Tallinna

rätsepailt, nagu selgub pürjermeister Herman tor Moleni kirjavahetusest. „Besseling teab minu mõõtu, et ta aga mulle püksid küllalt pikad teeks," kirjutab ta oma sõbrale Ewerd Broielile 1550. a. paiku, paludes endale Tallinnast rõivad tellida. Meestekuued olid sametist, naiste kuued värvilisest inglise kalevist. Paremat riiet väikesel mõõdul ei olnud kohal saada, seda tuli tellida Tallinnast. Naiste rõivastis oli muidugi vastavate määrustega korraldatud nagu Tallinnaski. Ehteasjadena kanti kaelas paatri-nimelist hõbepärlite keed [14], kuna mittesaksa soost naised kandsid kaelas tinapärlitest keed [16].

Mittesaksa soost kodanikud, vadjalased ja venelased eraldusid sakslasist rõivastiselt muidugi väga silmapaistvalt [17].

Saksa soost kodanikud omasid enamikus perekonnanimesid, kuid sageli mainiti neid ka ainult ristinimede järgi, — Bartolt, Laurens jne. — nagu see väikeses linnakeses loomulik, kus iga kodanik teist tundis. Kirjades ja ametlikes dokumendeski tarvitati sageli liignime asemel elukutset, nagu Otto kirjutaja, Michel kingsepp, Joachim kullasepp jne. Suur osa kodanikest kandis oma nimede ees „van", „van der" või ka „tor", mis sugugi ei olnud nende aadlikkuse tunnuseks, vaid lihtsalt osutasid, et nime omanik pärineb sellest kohast, mille nimetist või nime ta kannab oma perekonnanimena. Nii esineb ka mõne eestlasegi nime juures „van", näit. mainitakse 1521. a. eestlast Bertolt van Veske — Bertolti Vääska külast [18].

Mittesaksa soost kodanikud kandsid hüüdnimesid. Leiame voorimehi nimedega, nagu Symen Jürck, Symen Veyck (Väike), Musth Auvo, Kucke Kermape, Kuck Hans, Korffentaya Merten, Klaus Hans Mellen poick von Kirve, Kyrnovya Mychgell, Layenpee Mathis, Poas Kyrves ehk Pogas Kyrfas. Isegi säärane nimi esineb, nagu Juckke Kadde Jumal. Halvamaigulised nimetised, nagu neid ordu- ja rootsiajast teada teisist linnadest. Narvas puuduvad. Üksikjuhtudel hüüdnimi on võtmas juba perekonnanime kuju, näiteks esineb Kalli Madi mõnikord Matthias Kalliapulcki nime all. Ka tuleb ette juba nimede saksastamist. Nii esineb näit. laevnik Pitk Laur vahel ka Lange Lauri nime all.

Kuidas veetsid kodanikud oma igapäevasest tööst vaba aja? Üks osa sellest läks kahtlemata ühiskondlikkude kohustuste täitmisele, vahiteenistusele jne. Kaupmeeskond viibis sagedasti kaubareisudel välismaal, Venemaal, saaril, Narva jõel. Vabu!

õhtuil istuti õllelauas, kus igal kodanikul juba oma traditsioonile koht oli kujunenud. „Kui ta seal omas õllepingis (Bierbenken) istus," jutustab üks kodanikest oma tüliloost teisega 16. sajandi algul [19].

Linnal endal pillimehi ei olnud, nii et kui rikas mõisnik Otto v. Brakel 15. sajandi algul Narvas pulmi tahtis pidada, siis kavatses ta moosekandid tellida Tallinnast [20]. Aga sealtki polnud neid alati saada, kuna Tallinnas moosekantidel küllalt oli tegemist pulmades ja mujal. Hiljem, 16. sajandil, oli Narval oma mängumees, kellele mängu eest tasuti ka natuuras [21]. Aegajalt külastasid linna rändmoosekandid. 1415. aastal on vene „mängumehed" (spellude) üle piiri tulnud ja Narva foogtilt saanud loa läbi maa reisimiseks. Viimaste reisusihiks oli välismaa. Nende peatudes Narvas oli narvalasil muidugi võimalus vene muusikat kuulda [22]. Kirikumuusika eest hoolitses orel kirikus [23].

Elevust linnaellu tõid ka rändavad „kunstnikud". 1415. a. algul oli jõudnud Tallinna rändav taskukunstnik Peter Storm, kes järgmisel talvel saaniteega sõitis Narva. Siin viibis ta terve talve ja tahtis kevadel tagasi Tallinna sõita, kui tee juba oli lagunenud. Ta jättis suure osa oma kraamist Narva ja sõitis ratsa Tallinna poole, kuid orduvõimud pidasid mehe teel kinni, võtsid talt ära mõlemad hobused, sadula, üheteraga mõõga (jentzen) ja keegli. Viimase all tuleb mõista erilist keeglikujulist kasti, milles „kunstnik" oma varustist vedas. Tolleaegsed rändavad mustakunstimehed olid sageli ka nukuteatri omanikud, vastav osa varustisest küll Stormi juures kinni peetud asjade nimistus puudub, kuid võib arvata, et Storm selle osa varustisest jättis Narva. Nukuteatriga on seletatav, et mees suutis terve talve Narvas paika pidada. Tema kinnipidamine orduvõimude poolt sündis kahtlustusel, et mees tahab hobused väljaveoks maha müüa [24].

Vististi polnud ka teatrietendused [25] Narvale tundmatud, muidugi rändnäitlejate poolt etendatuina. Teatriks võis ehk olla gildiaed, papagoipuu juures, sest kui Tallinna kaupmehi sunniti tooma oma soola sadamast Narva kaalule ja pärast seda uuesti tagasi sadamasse vedama, siis kaebasid nad, et neid sunnitavat ümber papagoipuu käimisega nagu ilusat näitemängu tegema.

Allikad ja märkmed.

Esimene osa.

1. **PTK**.: 1) H. Moora, Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal. Tartu, 1926, lk. 134, 136. — Eesti Rahva Ajalugu. Tartu, 1932, lk. 49, 51. — 2) E. Laid, Uusi andmeid Eesti muinaslinnadest, AjA. 1933, lk. 15. — P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Kopenhagen ja Tallinn, 1933, lk. 238, 240. — O. Greiffenhagen, Aus der ältesten Zeit der St. Olaikirche. Rev. Ztg. nr. 71 — 1934. — 3) Läti Henrik I. 11. — 4) HGesch. lk. 198. — 5) Карамзинъ, Ист. Гос. Росс., Прим. къ т. III, lk. 25, 107. — 6) Sealsamas, Прим. къ т. II. lk. 65. — 7) P. Johansen, Estlandliste lk. 765, 769: Ydrigas — Udria küla läks kaupmees Johannes Albusele, Toruascula (vist ehk Türsamäe Sõtke jõe lähedal) — kaupmees Beuerile. — 8) P. Johansen, Estlandliste lk. 510. P. von Goetze, Albert Suerbeer. Peeterburi, 1854, lk. 147—157. 9) P. S. III, lk. 56. — A. Schulbach, Daaniaegne Narva. Narva 1931, lk. 9 jj. — Брокгаузъ-Ефронъ Энциклоп. Словарь, Peeterburi 1897. — XX A. köide, lk. 652. — 10) P. S. III, lk. 61. — K. H. v. Busse, Kriegszüge der Nowgoroder in Ehstland in den Jahren 1267 und 1268. Riia, 1848, lk. 18. — 11) Schulbach, Daaniaegne Narva, lk. 17. — 12) HGesch., lk. 198. — 13) P. S. III, lk. 63: Въ лѣто 6783, въ нощь, загорѣся на княжи дворъ, подлѣ Нѣметцкой дворъ, и погорѣ торгъ сѣмо и до Славна . . . и сгорѣ церквеи семь деревянныхъ, а камены четыре огорѣ, а пятая Нѣмецкая. — 14) UB I, 452, 453. — 15) UB I, 457, 458, 459. — 16) UB III, 453-a. — 17) Schulbach, Daaniaegne N., lk. 23. — 18) TLA, Aa. 12, lk. 258-b. T. N-le oma kodanikkude õigusi kaitstes: ... vnd bodenken, vorher vnd vonn weme de Narue negest gade ersten geplantet... 19) UB I, 513, 518, 519. 20) J. W. Ruuth, Viipurin Kaupungin Historia I. Viipuri, 1931, lk. 13. 21) P. S. III, lk. 66. — 22) UB II, 613, 782. — 23) UB II, 755, 775, 852, III, 756-a. — 24) UB II, 805, 834. — 25) Rk. 218. — 1602. a. ütles T. oma saadikuile kaasa-antud instruktsioonis: ... Ob woll negst dem schlosse Narua in folgende Jaren ein weichbildt gepflanzet von weilandt koningk Erik vnd folgend von synen Sohn Konik Woldemar aus Dennemarken Anno 1345 uff Jacoby in Reuell mit Stat Recht erst begnadet. — TLA BA, 5. — 26) UB II, 834. Eestikeelne tõlge armukirjast „Põhja Eestis" 1931 nr. 77. — 27) RStb. I (Das älteste Wittschopbuch, Tallinn 1888) 173. — 28) UB II, 775, Bfl. IV, lk. 173, RStb. I, 538. — 29) UB II, 695. — 30) Johann Renner's Livländische Historien. R. Hausmann ja K. Höhlbaum, Göttingen, 1876, lk. 84. — 31) P. S. IV, lk. 186. — 32) UB II, 809. Schulbach, Daaniaegne N., lk. 37. — 33) P. S. III, lk. 82. — UB VI Reg. 974-b. — 34) UB VI, Reg. 974-c. — 35) UB III, 827-a, II, 828. — 36) UB II, 852.

2. **PTK**.: 1) F. G. v. Bunge, Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark, Gotha 1877, lk. 91. — NN, lk. 10. — 2) UB VI, 1070-b: kõik tunnismehed kannavad taanipäraseid nimesid. — 3) UB VI, 1133-b. — 4) UB III, 1127, 1233. — 5) UB III, 1111. — 6) Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, Scriptores Rerum Prussicarum II, Leip-

zig, 1863, lk. 73, 74. — 7) E. Bonnell, Russisch-livländische Chronographie von der Mitte des 9 Jhs. bis zum Jahre 1410, Peeterburi, 1862, lk. 141, 142, P. S. IV, lk. 190. — 8) Bonnell, lk. 150, P. S. IV, lk. 88, HGesch. lk. 71. — 9) Wartberge, lk. 90. — 10) Arch. III, lk. 71. — 11) UB VI, 2892. — 12) HUB III, 397. — 13) UB III, 1053. — 14) UB III, 1054. — 15) Wartberge lk. 93. — 16) Arch. III, lk. 72. — 17) Wartberge lk. 95. — 18) Wartberge lk. 97, Bonnell lk. 157, AR I, lk. 65. — 19) HVertr., lk. 183. — 20) UB III, 1082. — 21) UB III 1100, 1101. — 22) UB III, 1114. — 23) UB III, 1125. — 24) UB III, 1126, 1127. —

3. **PTK.**: 1) Wartberge lk. 99. — 2) P. Johansen, Peapiiskop Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga, AjA 1928. — 3) UB III, 1097. — 4) Narva raes püsis veel orduaja lõpuni mälestus, et kaupmeeskond linnamüüride ehitamisest aktiivselt osa võtnud, sest 13. VIII 1557 kirjutab ta T.-le, et viimase kodanikud vististi oma esivanemailt on kuulnud „dorch wehnen vormals vnd In ehrthiden de mueren thor Narue erbueth vnd wheme se ock thom besten" — vt. TLA, BD 8. — 5) TLA Publ. 3, lk. 92. T. on külastanud 1372 ja 1374 keegi võõras raehärra — „her Sabel" või „her Stabele" tõenäoselt N.-st, kuna N.-ga T-l oli tihedaim suhtlemine. Teiste linnade raehärrad külastasid harva korduvalt T. Ehk olid raehärra Sabele sõidud ühenduses linna kindlustustöödega? — 6) TLA OM Narvale 28. II 1488. — 7) UB III, 1161. — 8) UB III, 1150. — 9) TLA Publ. 5 nr. 8, 51. — 10) UB III, 1233, TLA Publ. 5 nr. 173. — 11) Ta nime kirjutusel valitseb ebajärjekindlus, mis näitab, et kirjutajale nimi oli võõras. Hollandis on Terscheling saar. — 12) Et joa juures ikka on olnud parim lõhepüügi-koht, siis on arusaadav, miks Ordu jättis endale kalapüügi õiguse. — 13) AjA 1928, lk. 158. — 14) UB XI, 823. — 15) UB III, 1097, 1127, 1234, II 1285, VI Reg. ad. 1534.

4. **PTK.**: 1) See oli nähtavasti toosama kaupade äravõtmine, millest veel 1392. aasta rahulepingu sõlmimisel räägiti. UB III, 1330. — 2) UB III, 1167. — 3) Ta oli veel 1381. a. jaanuaris N-s. AjA 1928, lk. 158. — Järvamaa foogtina mainitakse teda 28. III 1385. a. TLA Aa 4, lk. 16. — 4) N. foogtina mainitud 1382 juunis. — P. Johansen, 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert. Ürik nr. 22. — Õpetatud Eesti S. aastaraamat 1930. — 5) HR I 3. 232, par. 20, 23. — 6) HUB IV, 713, UB II, 1024. — 7) P. S. IV, lk. 93. — 8) Ph. Schwartz (UB. Reg.) oletab Lannoy' reisukirjeldusele tuginedes, et Nyenslot asus Vasknarva vastas, praeguse Skamja kohal. See oletus on aluseta; 1509 a. rahulepingust selgub, et Vasknarva vastas vene linnust ei olnud ja tülikäsimusis tuli Vasknarva foogtil ühendusse astuda vene pealikuga Oudovas, kui lähemas vene linnuses. — Nyensloti identsust Jamaga oletab juba Goetz, HGesch. lk. 217 A. 2. — Selle oletuse kasuks räägivad kõik asjaolud. Nyenslot asus Narva-Novgorodi kaubatee ääres, oli selle kaubatee väravaks, mille kaudu käisid kaupmehed ja saadikud. UB IX 437, 389, 430 jne. Ta asus Luuga ääres. UB XII, 449 (lanke asemel loe Lauke). Ta oli N.-le nii lähedal, et piilurid võisid seal ühe ööga ära käia. UB X, 6. — Tema piirkonda pääses N. jõe suudmest veeteed mööda. UB IV, 1858, V, 2424. — Kõik see sobib Jama kohta. — Eriti selge on aga Jama identsus Nyenslotiga, kui vaadelda 1443. a. sõjasündmusi. Nii valmistus UB IX, 1006 järgi OM sõjakäigule Nyensloti alla ning vene kroonikate järgi toimuski see sõjakäik Jama alla. — 9) Bonnell, lk. 175. — 1) HUB IV, 816. — 11) HUB IV, 855. — 12) AR I, lk. 81. — 13) HR 1 3. nr. 374. — 14) HUB IV, 916. — 15) AR. I, lk. 90. — HGesch. lk. 88. — 16) HUB IV, 971. — 17) HR I 3. 461. — 18) UB III, 1254. — 19) P. S. III, lk. 95. — 20) UB II I, 647. — 21) NN, lk. 36. — 22) TLA N. T-le 30. IV 1532. — 23) 1497. a. kartsid saadikud minna Kiffholmile vene vägede pärast, kes olid tulnud saare juurde. UB II I, 646. 1502. a. kavatseti kindlustada Kiffholmi blokhausiga Pihkvasse kogunevate vene

vägede vastu. AR. III. nr. 19 p. 70. Niisugusel blokkhausil oli mõtet Kulgu-Suursaarel, et Pihkvast tulev vene laevastik ei pääseks Kulgu sadamasse. See sunnib oletama, et Narva jõel kaks saart kandsid seda nime, üks neist Kiffholm, teine Kiffholm benedden Ivangorod. UB II 3 790 p. 13. — Madalsaksa Kif tähendab tüli, riidu (vrdl. Schiller und Lübben, Mittelniederdeutsches Wörterbuch: Kif — Zank, Streit, Krieg, sow. mit Worten, als mit Waffen). — Saarel peetavad päevad möödusid suure riiuga; need riiud andsid nähtavasti ka saarele oma nime. — 24) AR I, lk. 92. — 25) HR I 4, nr. 23. — 26) AR I, lk. 96. — 27) UB III, 1330. — 28) UB III, 1334. — 29) 344 hõbetükki — UB V, 2432. — 30) UB IV, 1409. — 31) HUB V, 243. — 32) AjA 1928, lk. 163.

5. **PTK.**: 1) William Meyer, Handelsbeziehungen zwischen Holland und Livland im 15. Jahrhundert, Balt. Monatschrift 1912, Heft 5, lk. 276 jj. HR I 6. 400 par. 13, 397 par. 89, 90, 91, 93, I 7. 609 par. 23. — HUB III, 69. — P. von der Osten-Sacken, Der Kampf der livl. Städte um die Vorherrschaft im Hansakontor zu Nowgorod, Tallinn, 1890, lk. 22. — 2) Keeleõppijaid Narvas mainitakse veel 1519. a. — TLA Aa 12, lk. 46. — 3) HGesch. lk. 77. — 4) UB V 2184, VI, 1550. — 5) UB IV, 1650. — 6) AR I, 167. — 7) UB IV, 1664. — 8) UB IV, 1656. — 9) UB IV, 1957. — 10) UB IV, 1957. See ürik tuleb päevata 3. II 1406. a., sest 1406. a. kevadel on raehärra v. d. Hoye juba surnud, otsustades TLA Publ. 5 nr. 422, 425 järgi. Kuna UB IV, 1964 järgi ürikus mainitud foogt viidi kohe seejärel üle Võnnu foogtiks, siis võis see ainult olla Gosvin v. Polem, kes Arbusowi järgi oli Võnnus 1407.—1415. a., vt. L. Arbusow, Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter. Jahrb. Gen. 1899. — Igatahes paistab hiljemgi silma, et Gosvin v. Polem hästi tundis idaküsimust, millega ta võis tutvuneda Narvas foogtiks olles. — 11) HGesch. lk. 101. — 12) HUB V, 704. — 13) UB IV, 1964, mis nähtavasti üheaegne 1957-ga. — 14) UB IV, 1689. — 15) HUB V, 713. — 16) UB IV, 1692. — 17) UB IV, 1695. — 18) TLA BD 8. — 19) UB IV, 1707. — 20) HUB V, 747. — 21) UB IV, 1636, HUB V, 751. — 22) Bfl. I 100, UB IV Reg. 2029. — 23) Bonnell, lk. 218 j. j. 24) UB V, 1556, dat. suhtes vt. ka HUB V, 472. — 25) P. S. III, lk. 103. Vt. Mitt. XX. P. von der Osten-Sacken, Livl.-Russ. Beziehungen.

6. **PTK.**: 1) UB IV, 1730. — 2) UB IV, 1774. — 3) UB IV 1766, 1768. — 4) UB IV, 1764. — 5) UB IV, 1765. — 6) H. v. Bruiningk, Livl. Güterurkunden II, Riia 1923, lk. 911. — 7) Schulbach, Daaniaegne N., lk. 26. — 8) UB IV, 1773. — 9) UB IV, 1559. — 10) HUB V, lk. 440 märkus 2. — 11) UB IV, 1773. Goetz teebki eksliku järelduse, et röövimine toimunud Ordu maa-alal. HGesch. lk. 102. — 12) FU lk. 168. — Et Symmeren oli Narva foogt, seda arvab Arbusow, Jahrb. Gen. 1907/1908, lk. 53. — Tunnistuse väljaandmisest võib järeldada, et 1416. a. see Symmeren oli tähtsal kohal. Narvas oli 1411. aastast juba uus foogt. UB IV 1855, — mis kuulub 1414. a., vt. HUB VI, 10 — selgub, et üks endine Narva foogt oli maamarssaliks. Ehk oli see Symmeren? — 13) UB IV, 1783. — 14) UB IV, 1691. — 15) UB IV, 1796. — 16) UB IV, 1786. — 17) UB IV, 1794. — 18) HUB V, 887. — 19) UB IV, 1791. — 20) UB IV, 1806. — 21. TLA Aa 5-a, lk. 18-a. — 22) UB IV 1788, HUB V, 965. — 23) HUB V, 985. — 24) UB IV, 1887. — 25) Beitr. II. Urkundenfund 1881, nr. 123. — 26) UB IV 1889, 1901. — 27) UB IV, 1887. — 28) UB V, 1919, HUB V, 1057. — 29) UB IV 1800, 1952. — 30) AR I lk. 166. — 31) Raseborg oli muistne linnus Soome rannikul Ekenäs juures, lääne pool Helsingit. HUB V Reg. — 32) UB IV, 1858. — 33) UB V, 2424. — 34) UB V, 2060.

7. **PTK.**: 1) HUB VI, 10, 11, UB IV, 1855. — 2) UB V, 1996. — 3) TLA Aa 12, lk. 251. — 4) UB V, 2044. Novgorod kehestas terve rea kitsendusi saksa kaupmeestele, näit. nõudis, et kaupade peale- ja mahalaadimisel Venemaal kasutataks ainult venemaalaste tööjõudu, keelas

sakslasil väikekaubitsemise jne. E. Daenell, Die Blütezeit der Deutschen Hanse, Berlin, 1905, II, lk. 240. — 5) UB V, 2049. — 6) HUB VI, 69, HR I 6. 229, 230. — 7) UB 2071, 2074. — 8) UB V, 2060. — 9) UB V, 2059. — 10) HR I 6. 249, 250; 277; AR I, 215. — 11) UB V, 2100. — 12) UB V, 2113. — 13) Lemgo linn Lippes Saksamaal. Bernd Lemgo võeti 1399 Tallinna suurgildi lauavendade nimistusse, 1406. a. kaupmeeskonna saadik Novgorodis, 1410 võeti Tallinna kodanikuks. — 14) UB V, 2183. — 15) HR I 6. 366. — 16) TLA Aa 4-a, lk. 23-a. — 17) UB V, 2130. — 18) HR I 6. 397 p. 98. — 19) Meyer, Handelsbeziehungen, lk. 278, HR I 6. nr. 397 par. 89, 90, 91, 93. — 20) UB V, 2142. — 21) AR I, 220. — 22) UB V, 2154. — 23) UB V, 2040, HR VI, 459. — 24) UB V, 2153. — 25) UB V, 2184, 2185. — 26) TLA BD 8. — 27) UB V, 2184. — 28) P. S. III, 107. IV, 115. HUB VI, 134. —

8. PTK.: 1) RStb. III (das drittälteste Erbebuch), 195. — 2) UB V, 2183, 2184. — 3) UB III, 1097. — 4) HGesch. lk. 96. — 5) HGesch. lk. 84, 87, 90. — HR I, 4. 331, 332, 333, 380, 381, 382. — 6) UB V, 2185. — 7) UB, V, 2190. — 8) UB V, 2194. — 9) UB V, 2039. —10) Nottbeck, Das drittälteste Erbebuch 816. — 11) HR VII, 498. — 12) UB V, 2205. — 13) UB V, 2212, 2207. — 14) HUB VI, 150. — 15) UB V, 2220. — 16) AR I, 237. —

9. PTK.: 1) Sellega põhjendab Tallinn 1553. a. oma kodanikkude kinnisvarade eesõigustatud seisukorda Narvas. TLA Aa 12, lk. 258-b. — 2) UB V, 2350, TLA BD, 8 N. T.-le 3. III 1422. — 3) UB V, 2334. — 4) UB V, 2415. — 5) AR I, 245. — 6) UB V, 2355. — 7) UB V, 2227. — 8) UB V, 2476. — 9) HR I, 7. 307. — 10) AR I, 262. — 11) UB V, 2508, 2515, 2532. — 12) UB IV, 1555. AR I, 265. — 13) P. S. IV, lk. 119. — 14) AR I, 266. — 15) UB IV, 1684, VII, 681. — 16) UB IV, 1685. — 17) UB IV, 1687, V, 2525. — 18) AR I, 267. — 19) UB V, 2511. — 20) UB V, 2432. — 21) HR I, 7. 304, 568 par. 25. — 22) UB V, 2042, IV, 1548, HUB VI, 356.

10. PTK.: 1) HR I, 7. 302. — 2) HR I, 7. 304. — 3) HR I, 7. 307. — 4) HR I, 7. 570. — 5) TLA N. T-le 15. VI 1421. — 6) HR I, 7. 312. — 7) HR I, 7. 314. — 8) UB IV, 1549. — 9) UB V, 2378, HUB V, 387. — 10) UB IV, 1549. — 11) HR I, 7. 315. — 12) HR I, 7. 317. — 13) HR I, 7. 567. — 14) AR I, 293. — 15) AR I, 301. — 16) AR I, 301 p. 8. — 17) HUB VI, 104. — 18) HUB VI, 417. — 19) HR I, 7. 487. — 20) HR I, 7. 528. — 21) HR I, 7. 532. — 22) UB VII, 536. — 23) HR I, 7. 567, 568. — 24) UB V, 2618. — 25) UB V, 2711.

11. PTK.: 1) UB VII, 149, 261. — 2) UB VII, 317. — 3) UB VII, 168. — 4) UB VII, 193, 208. — 5) UB VII, 261. — 6) UB VII, 270. — 7) UB VII, 278. — 8) UB VII, 283, 294. — 9) UB VII, 297, 305, 306. — 10) UB VII, 288. — 11) UB VII, 295. — 12) UB VII, 290. — 13) UB TII, 300. — 14) UB VII, 311. — 15) HR II, 1. 586 pp. 5, 6, 7. — 16) UB VII, 337, 338. — 17) UB VII, 341, 352. — 18) UB VII, 356. — 19) UB VII, 364. — 20) UB VII, 368. — 21) UB VII, 418. — 22) UB VII, 442, 427. — 23) UB VII, 482. — 24) UB VII, 406. — 25) UB IV, 1550. VII, 420. — 26) UB VII, 489. — 27) UB VII, 425. — 28) UB VII, 597, 602—604. — 29) Livländische Güterurkunden, H. v. Bruiningk ja N. Busch, Riia, 1908, nr. 181. — Bartholomäus Grefenthal's Livl. Chronik, Monumenta Livoniae Antiquae V, Riia ja Leipzig 1847, lk. 29.

12. PTK.: 1) UB VII, 565. — 2) UB VII, 648. — 3) HGesch. lk. 120. HR I, 8. 261, 262. — 4) UB VII, 565, VIII, 31. — 5) UB IV, 1537 (biskope asemel loe viskope). Temas mainitud Werner on Werner v. d. Rode, kes esines Tallinna raehärrana kuni 1421. aastani. F. G. v. Bunge, Die Revaler Rathslinie, Tallinn, 1874. — 6) AjA 1928, lk. 162. — 7) UB VII, 808. — Ei ole kahtlust, et siin Lauke nime all on mõeldud ka Rosonat, mis vanaaegse arvamise järgi oli Luuga jõe jätk. Vt. Fr. Nyenstädt's

Livl. Chronik lk. 5, Mon. Liv. Ant. II. Riia ja Leipzig, 1839. — 8) UB VIII, 2. — 9) UB VIII, 7. — 10) UB VIII, 75. — 11) UB VIII, 103. — 12) UB VIII, 129. — 13) 1466. a. andis Narva näit. tallinlastele lubasid Luugal kaubitsemiseks. UB XII, 449: „van dem orleffe, den wy... in de Lauke to farende hebben gegeven". 14) UB VIII, 13. — 15) P. S. IV, lk. 205. — 16) UB VIII, 13. — 17) UB VIII, 113. — 18) UB VIII, 321, IX, 801. — 19) UB VIII, 147. — 20) UB VIII, 250. — 21) UB VIII, 275. — 22) UB VIII, 321. — 23) UB VIII, 365. — 24) UB VIII, 284. — 25) UB VIII, 294. — 26) UB VIII, 353. — 27) UB VIII, 336. — 28) UB VIII, 370. — 29) UB VIII, 375, 378. — 30) P. S. IV, lk. 206.

13. PTK.: 1) UB VIII, 481. — 2) UB VIII, 486. — 3) UB VIII, 514. — 4) UB VIII, 517. — 5) UB VIII, 578. — 6) UB VIII, 894 p. 17. — 7) UB VIII, 894 p. 16. — 8) UB VIII, 894 p. 15. — 9) TLA Ad. 15, lk.31-b,32-b. — 10) P. S. IV, 208. — 11) UB IX, 454: seyn vater was eyn gebawer und eyn kerle. — 12) P. Johansen, Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter, Tartu, 1925, lk. 6 ja 11. — 13) TLA Publ. nr. 4. — 14) UB IX, 28. — 15) HR II, 1. 586 pp. 37, 38. — 16) UB 92. — 24) UB IX, 121. — 25) UB IX, 244. — 26) UB IX, IX, 38. — 17) UB IX, 41. — 18) UB IX, 42. — 19) HR II, 1. 586. — 20) HR II, 1. 187. — 21) UB IX, 75. — 22) HR II, 1. 587. — 23) UB IX, 92. — 24) UB IX, 121. — 25) UB IX, 244. — 26) UB IX 302. 27) UB IX, 356. — 28) AR I, 428, 429, 432, 437. — 29) UB IX 372.

14. PTK.: 1) UB IX, 294, HGesch., lk. 126. — 2) UB X, Einl. lk. 16. — 3) UB IX, 389. — 4) UB V, 2378. — 5) UB IX, 394. — 6) UB IX, 410, AR I, 443. — 7) UB IX, 413. — 8) UB IX, 430. — 9) HGesch., lk. 126. — 10) UB IX, 437. — 11) UB IX, 523. — 12) UB IX, 536. — 13) UB IX, 543, 544. — 14) AR I, 453, 455. — 15) UB IX, 613. — 16) AR I, 461. — 17) UB IX, 724. — 18) UB IX, 786. — 19) UB IX, 818. — 20) HR II, I. 559. — 21) UB IX, 816. — 22) HR II, 2. 583. — 23) UB IX, 936. — 24) UB IX, 958, 980, 984. — 25) HGesch., lk. 134.

15. PTK.: 1) UB IX, 1006. — 2) UB IV, 1554. — 3) UB IX, 1003. — 4) P. S. IV, lk. 212. — 5) UB IX, 1014. — 6) UB IX, 1016. — 7) UB X, 27. P. S. IV, lk. 123. — 8) UB X, 6. — 9) UB X, 7. — 10) UB X, 23. — 11) UB X, 25. — 12) UB X, 31. — 13) Schulbach, Daaniaegne N., lk. 39. — 14) P. S. IV, lk. 123. — 15) UB X, 32. — 16) UB X, 334. — 17) UB V, 2041, VI, 3096. — 18) AjA 1928, lk. 151, 152, 191. — 19) UB X, 50. — 20) P. S. IV, 212, FU III, lk. 349. — 21) A. Bulmerincq, Kämmerei Register der Stadt Riga, Leipzig, 1909, lk. 228. — 22) AR I, 490, TLA Ad. 15, lk. 110-b. — 23) TLA Ad. 15, lk. 111-b. — 24) HGesch. lk. 136. — 25) AR I, 490. — 26) AR I, 506. —

16. PTK.: 1) UB X, Einl., lk. 23—24. — 2) AjA 1928, lk. 152. — 3) FU III, lk. 456, P. S. IV, lk. 213. — 4) UB X, 378. — 5) UB X, 395. — 6) UB X, 421. — 7) AR I, 512. — 8) P. S. IV, 213, 214. — 9) HR II, 3. 415. — 10) HGesch., lk. 265. — 11) UB X, 470. — 12) Bfl. I, 194. Uikala, Jõhvi khl. vt. „Põhja Kodu' nr. 112 — 1934. — 13) AjA 1928, lk. 191. — 14) HR II, 3. 416. — 15) AR I, 512, HR. II, 3. lk. 341. — 16) UB X, 467. — 17) HR II, 3. 515. — 18) HR II, 3. 598—600.

17. PTK.: 1) TLA Ad. 15, lk. 135-b, UB XII, 59. — 2) UB X, 188: so sint wol itlike van eren vrunden van hoveluden, de drowen uns van erer wegen. — 3) AjA 1928, lk. 151. — 4) UB XI, 693. — 5) HGesch., lk. 148. — 6) UB XI, 823. — 7) P. Johansen, Ordensmeister Plettenberg in Reval, Beitr. XII. — 8) HGesch., lk. 148. — 9) TLA Ad. 15, lk. 245-b, 251-b. — 10) HR II, 5. 101, UB XII, 80. HUB XI, 1260. — 11) UB XII, 179. — 12) HGesch., lk. 150, UB XII, 214. — 13) UB XII, 269. — 14) HGesch., lk. 151, P. S. IV, lk. 228. — 15) UB XII, 298. — 16) UB XII, 335. — 17) UB XII, 381. — 18) UB XII, 840. — 19) UB XII, 542. —

20) HR II, 6. 62 pp. 9, 11 ja 16. — 21) UB XII, 558. — 22) HR II 6., lk. 96. — 23) HR II, 6. 147. — 24) HR II, 6. 184 p. 42, 283.

18. PTK.: 1) HGesch., lk. 156. — 2) HR II, 6. 393. — 3) HR II, 6. 437 p. 18, HGesch., lk. 157. — 4) HGesch., lk. 157. — 5) UB XII, 822. — 6) UB XII, 830. — 7) UB XII, 749, 750. — 8) L. Arbusow, Grundrisz der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Riia, 1918, lk. 122. — 9) HR II, 6. 493 p. 4. — 10) HR II, 6. 583. — 11) HR II, 6. lk. 537. — HGesch., lk. 159. — 12) P. S. IV, lk. 244. — 13) Bfl. III, lk. 83. — 14) P. S. IV, lk. 247. — 15) HUB X, 240. — 16) TLA, N. foogti kirjad. — 17) TLA Ad. 25, lk. 54-d. — 18) TLA Ag. 2. — 19) P. S. IV, lk. 249. — 20) HR II, 7. 363. — 21) HUB X, 301. — 22) Index 2046, 2057, 2068. — 23) Index 2082, 2083, 2084, 2087, 2091. Neist 2082 ärakiri RKA-s, Tartus. — 24) TLA, perg. ürik N. T-le 12. I 1476. — 25) Index 2092. — 26) Index 2095. — 27) Index 2102 .— 28) TLA, N. T-le 8. X 1476. — 29) TLA Publ. 6: Hans Pepersack võeti T. kodanikuks 1492. a. — 30) HR II, 7. 319. — 31) HR III, 1. nr. 2 p. 4. — 32) TLA Aa 10 nr. 409. — 33) TLA Ad. 26, lk. 80. — 34) FU IV, lk. 497, P. S. IV, lk. 257. — 35) HR III, 1. 104 p. 25. — 36) HUB XI, 203, 282, 556, HR III, 2. 260, 261. —

19. PTK.: 1) TLA Ad. 26, lk. 80, 81, 83. — 2) HR III, 1. 83 pp. 2, 3, 6. — 3) HR III, 1. 143. — 4) HR III, 1. 144. — 5) AjA 1928, lk. 192. — 6) TLA, T. suurgildi lauavendade nimistu. — 7) AjA 1928, lk. 152. — 8) AjA 1928, lk. 152, 160, 190, 193. — 9) HR III, 1. 267, 268. — 10) HR III, 1. 270, 271. — 11) TLA Ad. 26, lk. 89. — N. foogt T-le 24. III 1480. — 12) TLA, N. T-le 17. VI 1475. — 13) Mitt. IV, lk. 125 jj. — 14) P. S. IV, lk. 263. — 15) HUB X, 794. — 16) TLA Ad. 26, lk. 89, 89-b, 90. — 17) HUB X, 810. — 18) TLA, N. foogt T-le 18. V 1480, Tartu T-le 19. V 1480. — 19) TLA, N. T-le 12. V 1480. — 20) TLA, N. T-le 23. VI 1480. — 21) HUB X, 794. — 22) HR III, 1. 277 pp. 3, 12. — 23) HUB X, 831. — 24) HR III, 1. 281, 282. — 25) FU IV, lk. 511. — 26) HR III, 1. 280, 282. TLA, Tartu T-le 19. V 1480.

20. PTK.: 1) TLA, N. T-le 13. IX 1480. — 2) HR III, 1. 289. — 3) TLA, Narva foogt T-le 6. XII, 1480. — 4) HUB X, 889. — 5) HUB X, 888. — 6) HUB X, 892. — 7) HUB X, 900. — 8) TLA, OM T-le 11. V 1481. — 9) TLA, OM T-le 30. VI 1481. — 10) UB II, 2. 510 A. 3. — 11) HVertr., lk. 217. — 12) TLA, OM T-le 21. XI 1481. — 13) HUB X, 931. — 14) TLA, N. T-le 16. X 1493. — 15) HUB X, 923. — 16) HR III, 1. 364. — 17) HUB X, 963. — 18) TLA Ad. 26, lk. 104. — 19) TLA Aa 10, nr. 95. — TLA BA 12. X 1482. — 20) HUB X, 1025, 1029. — 21) HUB X, 1043. — 22) HUB X, 1051. — 23) HUB X, 1066, 1070. — 24) HUB X, 1070. — 25) TLA Ad. 26, lk. 107-b.

21. PTK.: 1) HGesch., lk. 166. — 2) HUB X, 1086. — 3) HUB X, 1083. — 4) HUB X, 1092. — 5) TLA Ad. 26, lk. 108-b. — 6) TLA, OM T-le 17. VIII 1483. — 7) TLA Aa 10, nr. 162. — 8) TLA, OM. T-le 19. II 1484. — 9) HUB X, 1134, 1135. — 10) TLA, N. T-le 8. III 1488, lisa. — 11) HUB XI, 3. — 12) HGesch., lk. 167. — 13) HR III, 2. 136, 160 p. 12, 174, HUB XI, 102. — HGesch., lk. 168. — 14) Index 2237. — 15) HUB X, 133 p. 84. — 16) AjA 1928, lk. 153 jj. — 17) TLA, N. T-le 14. II 1488. — 18) TLA Aa 10, nr. 343. — 19) TLA, OM. N-le 28. II 1488. — 20) Beitr. IV, lk. 456, XII, lk. 103. — 21) TLA, N. T-le 16. IV 1488. — 22) HGesch., lk. 175. — 23) HUB XI, 509.

22. PTK.: 1) P. S. IV, lk. 247. — 2) HR III, 6. 601. — 3) P. S. IV, lk. 190. — 4) UB V, 2142. — 5) Pr. R. A. OM kõrgmeistrile 11. III 1492. 6) C. Schirren, Eynne Schonne hysthorie van vunderlyken geschefftthen der heren tho lyfflanth myth den Rüssen vnde tartaren. Arch. VIII, lk. 135. — 7) P. S. IV, lk. 161. — 8) Pr. R. A. Narva foogt OM-le 12. VIII 1492. Index 2303. — 9) HUB XI, 595. — 10) HUB XI, 596. — 11) TLA, N. T-le 7. IV 1493. — 12) UB II, 1. 241. — TLA, N. T-le 17.

I 1499. — 13) TLA, N. T-le 31. I 1493. — 14) TLA, N. T-le 16. X 1493. — 15) UB II, 1. 506. — 16) AjA 1928, lk. 156, 194. — 17) Sune Hildebrand Resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615—1616, Stokholm, 1917.

23. PTK.: 1) HR III, 3. 330. — 2) HR III, 3. 353 par. 75. — 3) UB II, 1. 14. — 4) UB II, 1. 19. — 5) HGesch., lk. 178. — 6) HR III, 3. 435 par. 3. — 7) UB II, 1. 34. — 8) Arch. VIII, lk. 140. — 9) UB II, 1. 134, 647. — 10) UB V, 2060. — 11) UB II, 1. 56. — 12) TLA Af. 18, lk. 15. — 13) UB II, 1. 80. — P. S. VIII, lk. 228, IV, lk. 164. — Arch. VIII, 138, 162. — 14) HGesch., lk. 184. — 15) UB II, 1. 804. — 16) HR III, 3. 470. — 17) UB II, 1. 83. — 18) UB II, 1. 85. — 19) HR III, 3. 435. — 20) UB II, 1. 144. — 21) UB II, 1. 200. — 22) UB II, 1. 143. — 23) UB II, 1. 175. — 24) UB II, 1. 211. — 25) UB II, 1. 236. — 26) UB II, 1. 239. — 27) UB II, 1. 274, 282. — 28) UB II, 1. 245, 258. — 29) UB II, 1. 290. — 30) UB II, 1. 297. — 31) UB II, 1. 300, 320. — 32) HR III, 4. 313. — 33) UB II, 1. 344. — 34) HUB XI, 996. — 35) TLA Ad. 25.

24. PTK.: 1) UB II, 1. 344. — 2) UB II, 1. 400, 406, 407. FU VI, lk. 36, P. S. VIII, lk. 233. — 3) UB II, 1. 507. — 4) UB II, 2. 723, 724. — 5) P. S. IV, lk. 270. — 6) P. S. III, lk. 146. — 7) P. S. VIII, lk. 233. — 8) HUB XI, 996. — 9) UB II, 1. 425. — 10) UB II, 1. 400. — 11—12) UB II, 1. 410. — 13) Arch. VIII, lk. 136. — 14) UB II, 1. 413. — 15) UB II, 1. 421. — 16) UB II, 1. 472. — 17) UB II, 1. 483. — 18) UB II, 1. 487. — 19) UB II, 1. 494.

25. PTK.: 1) UB II, 1. 546. — 2) UB II, 1. 544. — Queppenberg, Lutsumägi, oli küngas Narva jõe pahemal kaldal, umbes seal, kus asub praegu Aleksandri koguduse õpetajamaja. — 3) UB II, 1. 549. — 4) UB II, 1. 550. — 5) UB II, 1. 555. — 6) UB II, 1. 561. — 7) UB II, 1. 538. — 8) UB II, 1. 543. — 9) TLA Ad. 25. — 10) UB II, 1. 603. — 11) P. S. IV, lk. 270. — 12) UB II, 1. 647. — 13) UB II, 1. 646. — 14) UB II, 1. 653.

26. PTK.: 1) UB II, 1. 686. — 2) UB II, 1. 688. — 3) UB II, 1. 689. — 4) UB II, 1. 687. — 5) UB II, 1. 804. — 6) UB II, 1. 744. — 7) Balthasar Rüssow's Livländische Chronik, Tallinn, 1845, lk. 56—57, tsiteeritud K. Leetbergi tõlke järgi: B. Russov, Liivimaa kroonika I. Tartu, 1920, lk. 53. — 8) Arch. VIII, lk. 137. — 9) UB II, 1. 762. — 10) UB II, 1. 923. — 11) Arch. VIII, lk. 137. — 12) UB II, 1. 941. — 13) UB II, 1. 923. — 14) UB II, 1. 909. — 15) UB II, 1. 958. — 16) UB II, 1. 954, 958. — 17) HUB XI, 958. — 18) TLA, N. T-le kiri 1500 a. — 19) UB II, 2. 17. — 20) UB II, 2. 82. — 21) HR III, 4. 312. —

27. PTK.: 1) Arch. VIII, lk. 145. — 2) UB II, 2. 161. — 3) UB II, 2. 171, 173. — 4) TLA, OM T-le 6. X 1540. — 5) UB II, 2. 179. — 6) UB II, 2. 181. — 7) UB II, 2. 182. — 8) UB II, 2. 213. — Arch. VIII, lk. 148. — 9) AR III, 19 p. 68. — 10) AR III, 19 pp. 70 ja 86. — 11) UB II, 2. 247. — 12) UB II, 2. 323. — 13) UB II, 2. 307. — 14) UB II, 2. 332. — 15) UB II, 2. 336. — 16) UB II, 2. 344, 347. — 17) UB II, 2. 410. — 18) Arch. VIII, lk. 154. — 19) UB II, 2. 404. — 20) TLA, F. Korffi ja teiste kiri 23. III 1512. BD 8.

28. PTK.: 1) Arch. VIII, lk. 244—250. — 2) UB II, 2. 443. — 3) AR III, 23 p. 30. — 4) UB II, 2. 509. — 5) Kudderendorp unde Wepsendorp. UB II, 2. 469. — 6) UB II, 2. 619, 638. — 7) UB II, 2. 722. — 8) UB II, 2. 745. — 9) UB II, 2. 754. — 10) UB II, 2. 758. — 11) UB II, 2. 796. — 12) UB II, 2. 826. — 13) AR III, 30. pp. 10, 16. — 14) AR III, 33. p. 26. — 15) UB II, 3. 172. — 16) UB II, 3. 218. — 17) UB II, 3. 169. —

29. PTK.: 1) UB II, 3. 169. — 2) AR III, 35 p. 29. — 3) UB II, 3. 361. — 4) TLA, N. T-le 1. VI 1509. — 5) UB II, 2 ja 3, eriti UB II, 3. 187, 371, 424. — TLA BD 8, kus leidub ka Wickede kaebekiri. — 6) TLA Aa 11, lk. 21-b. — 7) UB II, 3. 376. — 8) UB II, 3. 377. —

9) TLA, N. T-le 1508. a. — 10) UB II, 3. 471. — 11) UB II, 3. 579. — 12) UB II, 3. 548. — 13) UB II, 3. 583. — 14) UB II, 3. 635. — 15) UB II, 3. 706. — 16) TLA Ad. 32, lk. 35. — R. Ist. B. nr. 5 ja 6. — 17) UB II, 3. 775. — 18) UB II, 3. 816, 821, 829, 831. —

30. PTK.: 1) TLA Aa 11, lk.21. — 2) HR III, 6. 117. — 3) HR III, 6. 133. — 4) TLA Aa 11 lk.31-b. T. kiri 9. V 1511. — 5) TLA BD 8. F. Korffi ja teiste kiri 23. III 1512. — 6) HR III, 6. 419 pp. 7, 8. — 7) TLA, N. T,-le 9. VII 1512. — 8) TLA Ad. 32, lk. 51. — 9) TLA, N. T-le 15. II 1513. — 10) HR III, 6. 521. — 11) Ю. Н. Щербачевъ, Русскіе акты Копенгагенскаго государств. архива, Peeterburi, 1897, lk. 13, Cochraini kiri 22. III 1513. — 12) TLA, N. T-le 5. IX 1513. — 13) HR III, 6. 522 pp. 16, 53. — 14) HR III, 6. 523, 524. — 15) NLA 51, dok. 16. — 16) HR III 6, lk.499 A. 3. — 17) HR III, 6. 538. — 18) HR III, 6. 540. — 19) TLA, N. T-le 16. II 1514. — 20) TLA Aa 12, nr. 5, 8. — 21) HR III, 6. 541. — 22) HR III, 6. 543. — 23) TLA Aa 12, nr. 10. — 24) TLA, N. T-le 15. II 1514. — 25) HR III, 6. 568 p. 25. — 26) AR III, 57 p. 57. — 27) HR III, 6. 551. — 28) AR III, 56 pp. 2, 3, 15.

31. PTK.: 1) HR III, 6. 593. — 2) TLA Aa 12, T. N-le 5. I 1515. — 3) RStb. 4. Gotthard von Hansen, Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv, Tallinn, 1895, lk. 7 nr. 26. — 4) HR III, 6. 594. — 5) RStb. 4 nr. 27. — 6) HR III, 6. 695 p. 41. — 7) TLA Aa 12, lk. 16-b. T. N-le 19. II 1515. — 8) HR III, 6. 595. — 9) HR III, 6. 597. — 10) HR III, 6. 600. — 11) HR III, 6. 601. — 12) TLA Aa 12, lk. 18. T. N-le 3. IV 1515. — 13) HR III, 6. 607. — 14) RStb. 4 nr. 46. — Röövimine toimus kas Jõelehtme või Kaberneeme rannas. Vt. Ivangorodi pealiku kiri R. Ist. B. nr. 20, G. v. Hansen, Alte Russische Urkunden die im Revaler Stadtarchiv aufbewahrt werden, Tallinn, 1890. — Venelase nime võib kahteviisi lugeda: Ivanko Šuiga ehk Ivan Košuiga. — 15) HR III, 6. 608. — Eelmine kaebus oli 2. III 1515. RStb. 4 nr. 32. — 16) HR III, 6. 609. — 17) RStb. 4 nr. 50. — 18) RStb. 4 nr. 55. — 19) RStb. 4 nr. 56. — 20) TLA Aa 12, lk. 20-b T. N-le 31. XII 1515. — Ka venelane Šuiga kaebas kirjade äravõtmist. R. Ist. B. nr. 20. See laseb arvata, et äravõtmine oli organiseeritud. — 21) TLA Aa 12, lk. 21-b T. N-le 27. I 1516. — 22) AR III, 66 p. 21. — 23) HR III, 6. 706. — 24) RStb. 4 nr. 75. — 25) HR III, 6. 708. — 26) HR III, 6. 710, 712. — 27) HR III, 6. 712. —

32. PTK.: 1) HR III, 6. 712. — 2) RStb. 4 nr. 82. — 3) HR III, 7. 39 pp. 140—142. — 4) HR III, 7. 39 p. 312. — 5) R. Ist. B. nr. 7, Карамзинъ, Ист. Гос. Росс., Прим. къ Т. VII lk. 42. — Uvaga nimi on ilmselt väänatud „у Вага" — kaalu juures. D. Anton Friedrich Büsching „Magazin für die neue Historie und Geographie" III Th., Hamburg, lk. 178 annab selle koha saksakeelses tõlkes edasi: „In Ivangroth demgleichen befohlen zu weisen einen Platz, in „dem Flecken bei der Wagen, eine Stube unter dem Berge, gegen die Strillergassen, nach der Pforte, gegen dem Schloss...". — 6) TLA, N. T-le 28. IV 1542. — 7) TLA Aa 12, lk. 29 T. N-le 20. I 1518. — 8) RStb. 4 nr. 92, 93. — 9) TLA Aa 12 T. N-le 2. II 1553 p. 2. — 10) HR III, 7. 57 p. 2. — 11) HR III, 7. 58. — 12) HR III, 7. 108 p. 376. — 13) HR III, 7. 19. — 14) TLA, N. T-le 2. I 1519. — R. Ist. B. nr. 12. — 15) TLA Aa 12, T. N-le 5. ja 8. I 1519. — 16) TLA, N. T-le 2. IV 1519. — 17) TLA Aa 12, T. N-le 15. IV 1519. — 18) TLA, T. N-le 6. IV 1519. — 19) RStb. 4 nr. 124. — 20) TLA Aa 12 T. N-le 15. IV 1519. — 21) TLA N. T-le 5. V 1519. — 22) TLA Aa 12, T. Riiale 8. VI 1519. — 23) TLA Aa 12, T. N-le 26. VI 1519. — 24) TLA, N. T-le 26. IX 1519. — 25) TLA, N. T-le 24. VII 1520. — 26) RStb. 4 nr. 171, AR III, 114 p. 1. — TLA Aa 18 nr. 129. — DRA, N. Danzigile 21. IX 1520. —

33. PTK.: 1) HR III 7. 372, 413 pp. 209, 210. — 2) HR III 7. 413 p. 209—274. — 3) P. S. IV, lk. 294. — 4) RStb. 4 nr. 195, 196. — 5) TLA,

N. T-le 21. VII 1523. — 6) AR III, 136 pp. 30, 31. — 7) TLA, N. T-le 12. VII 1522. — 8) TLA, N. T-le 26. X 1522. — 9) TLA Aa 12, lk. 255-b: thohusen und thoherbergern. — 10) R. Ist. B. nr. 17. — 11) RStb. 4. nr. 209. — 12) AR III, 138 p. 22. — 13) TLA Aa 12, T. N-le 1. IV 1523. — 14) TLA, N. T-le 8. V 1523. — 15) TLA Bh. 16. Gerd Ruggesberchi kiri 1523. a. — 16) TLA, N. T-le 21. VII 1523.

34. PTK.: 1) TLA Ad. 26, lk. 218: Item betalt her Nicolaus deme priori hir yme kloster von der capelle wegen tor Narue vor dem slote. — 2) B. I 98. — 3) Gotthard v. Hansen, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals, Tallinn, 1885, lk. 130. — 4) TLA, N. T-le 26. IV 1549. — P. S. IV, lk. 293. — 5) Leonid Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, Leipzig ja Riia, 1919, lk. 316, 317, 322. — 6) TLA BD 8. Anna Holmi testament. — 7) NLA. Suurgildi pabereis A. G. Potti kirjakogus sedel: Das am Markte belegene ehemalige Grosmanasche jetzt Groslaubsche steinerne Wohnhaus soll nach einer alten Sage ein Kloster gewesen seyn. — 8) TLA BN E. Gruteri testament 1520. a., H. v. Hone test. 1522 jne. — 9) L. Arbusow, Die Einführung d. Ref. lk. 322. — 10) L. Arbusow, op. cit. lk. 323. — 11) TLA Bk. dominiiklaste kloostri paberid. — 12) G. v. Hansen, Die Kirchen und ehem. Kl., lk. 143. — 13) Arbusow, Die Einf. d. Ref., lk. 323—325. — 14) Arbusow, op. cit. — TLA Bk. 2. kiri 1562. a. — 15) Veel 1542. a. anti Narva raes vannet katoliikliku vormeli järgi pühakute nimel, vt. N. R. Pr. 6. jaan. 1542. — 16) TLA, N. T-le 25. VI 1526. — 17) TLA Ad. 32, lk. 218, 221-b, 235, 243. — 18) TLA, N. T-le 8. IV 1532. — 19) TLA, N. T-le 13. III 1525, samuti ka OM-le 8. IV 1525. — 20) RStb. 4 nr. 275. — 21) AR III, 230 p. 5. — 22) AR III nr. 207 p. 43. — 23) L. Arbusow, Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert, Dritter Nachtrag, Mitau 1913, lk. 354. —

35. PTK.: 1) RStb. 4. nr. 227. — 2) RStb. 4. nr. 135, 231, 238, 254-b, 319, TLA BM 3. — 3) TLA BM 6. — TLA Ab. I, lk. 73. — 4) RStb. 4. nr. 321, HR III 9. 338. — TLA, N. T-le 30. X 1526. — 5) TLA, N. T-le 29. XI 1526. — 6) TLA, N. T-le 24. XII 1526. — 7) HR III 9. 354. — 8) RStb. 4 nr. 323. — 9) HR III 9. 368. — 10) RStb. 4. nr. 332. — 11) TLA, N. T-le 11. VI 1527. — 12) C. Schirren, Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken, Tartu 1861—1868, lk. 25 nr. 257. — 13) TLA BM 6, Riia T-le 1528. a. — 14) TLA BM 6, Riia T-le 18. I 1528. — 15) HR III 9. 427. — 16) TLA, N. T-le 7. III 1527 ja 18. I 1528. — 17) TLA, N. T-le 23. X 1528. — 18) TLA, N. T-le 9. VII 1528. — 19) NLA nr. 51 dok. 16. — 20) TLA, N. T-le 11. VI 1529. — 21) TLA, OM T-le 1540. a. — 22) TLA, N. T-le 10. V 1530. — 23) TLA, N. T-le 14. V 1530 ja 5. VII 1530. — 24) TLA, N. T-le 29. V 1537.

36. PTK.: 1)TLA, N. T-le 8. VIII 1530. — 2) TLA, N. T-le 10. VIII 1530. — 3) TLA, N. T-le 28. III 1531. — 4) TLA, N. T-le 15. V 1531. — 5) TLA, N. T-le 8. VI 1531. — 6) TLA, N. T-le 16. VI 1531. — 7) TLA, N. T-le 1. VII 1531. — 8) AR III, 301 pp. 43, 48, 51, 53; 302. — 9) AR III, 305. — 10) TLA, N. T-le 30. IV 1532. — 11) TLA, N. T-le 1. VIII 1532. — 12) AR III, 291 p. 3. — 13) TLA, N. T-le 16. III 1533. — 14) TLA, N. T-le 6. IV 1533. — 15) TLA, N. T-le 1. VIII 1533.

37. PTK.: 1) AR III, 329 pp. 3,9. — 2) TLA, N. T-le 28. III 1534. — 3) TLA, N. T-le 6. VIII 1534. — 4) TLA, N. T-le 28. X 1534. — 5) R. Ist. B. ar. 36. — Beitr. IV: Gotthard v. Hansen, Publicationen aus dem Revaler Stadtarchiv, lk. 138, 139. — Н. М. Карамзинъ, Исторія Госуд. Россійскаго, Прим. къ Т. 3 lk. 9. — 6) TLA, N. T-le 3. VIII 1535 — 7) TLA, OM T-le 30. XI 1535. — 8) TLA, N. T-le 9. IV 1536. — 9) TLA, OM T-le 7. ja 12. IV 1536. — 10) TLA, Lüübekist toodud raamat, T. Lüübekile lk.

209-b. 11) TLA, OM T-le 12. IV 1536. — 12) TLA, N. T-le 22. VI 1536. — 13) TLA, N. T-le 1. XI 1536. — 14) TLA Aa 12, lk. 162-b. — 15) TLA, N. T-le 24. IX 1536. — 16) TLA, N. T-le 29. V 1537. — 17) TLA Aa 12, lk. 174. — 18) TLA Aa 12, lk. 182. — 19) TLA, N. T-le 10. I 1539. — 20) RStb. 4. II 39. — 21) Beitr. IV, lk. 138, 139. — R. Ist. B. nr. 36. — 22) RStb. 4, lk. 105. — 23) TLA, N. T-le 28. VIII 1539. — 24) TLA, N. T-le 10. V 1540. — 25) RStb. 4. II 79. — 26) TLA, Lüübekist toodud raamat, T. Amsterdamile 10. VII 1540. — 27) TLA BD 8, N. Lüübekile 4. XI 1540. — 28) TLA Ad. 40. — OM T-le 6. X 1540.

38. PTK.: 1) TLA Aa 12, lk. 192-b, T. Riiale 16. VI 1541. — 2) TLA Aa 12, lk. 193, T. N-le 16. VI 1541. — 3) TLA, N. T-le 9. VIII 1542. — 4) TLA, N. T-le 30. VI 1542. — 5) TLA, N. T-le 17. IX 1544. — 6) Г. В. Форстенъ, Балтійскій вопросъ въ XV и XVI ст., 1893. lk. 152. — 7) TLA Aa 11-a nr. 8—9: T. kirjad 6. XI 1541. — 8) R. Ist. B. nr. 59. — 9) TLA, N. T-le 5. II 1542. — 10) TLA Aa 12, lk. 197, T. N-le. — 11) TLA, N. T-le 28. IV 1542. — 12) TLA Aa 12, lk. 213-b: T. N-le 10. VI 1542. — 13) TLA, N. T-le 12. VI 1544. — 14) TLA, N. T-le 17. IX 1544. — 15) TLA, N. T-le 31. I 1545. — 16) TLA Aa 12, lk. 219, T. N-le. — 17) TLA Aa 12, lk. 220. — 18) TLA, OM T-le 11. VIII 1545. — 19) TLA Aa 11-b nr. 71, T. OM-le 4. IX 1545. — 20) TLA OM T-le 16. IX 1545.

39. PTK.: 1) TLA Aa 11-b nr. 14, T. N-le 18. V 1546. — Ab 2-a 29. II ja 17. III 1546. — 2) TLA Aa Aa 11-b nr. 15. — 3) TLA Ab 2-a R. Pr. 17. III 1546. — 4) TLA, N. T-le 13. VIII 1546. — 5) RStb. 4. II 145. — 6) TLA Aa 11-b nr. 61, T. N-le 22. XI 1546. — 7) TLA Aa 11-b nr. 66, T. N. foogtile 5. XII 1546. — 8) TLA, N. T-le 14. IV 1547. — 9) TLA Aa 11-b,T. N. foogtile 16. IV 1547. — 10) TLA Aa 11-b, T. N. foogtile 17. IX 1547. — 11) TLA N. T-le 21. III 1548. — Aa 11-b, T. N-le 28. III 1548. — 12) TLA Bh. 63, A. Kleueri seletus Riias 14. IX 1551. — 13) TLA BD 8, N. T-le, kuupäevata kiri. — 14) TLA Aa 12, lk. 228-b. — 15) TLA BB 40, Lüübek T-le 4. V 1548. — 16) TLA Aa 11-b, T. Lüübekile 26. V 1548. — 17) TLA Ab 2-a R. Pr. 1. V ja 27. VII 1548. — 18) TLA Aa 11-b nr. 9 — 1548. — 19) R. Ist. B. nr. 62. — 20) TLA Aa 11-b nr. 77 — 27. XI 1548. — 21) TLA Aa 11-b nr. 82 — 25. XII 1548. — Aa 11-c 22. III ja 11. VII 1549. — BD 8, N. T-le 26. IV 1549. — 22) TLA, N. T-le 29. VII 1549. — Aa 11-c, T. N. foogtile 8. VIII 1549. — 23) TLA Aa 11-c, juurdekirjutis N. foogti kirjale 8. VIII 1549. — 24) TLA, N. T-le 29. VII 1549. — 25) TLA Af. 23 R. Pr. 1588. a. — 26) TLA Aa 12, lk. 228-b. — 27)TLA Aa 11-c Herm. tor Moleni kiri nr. 7 — 12. XII 1550.

40. PTK.: 1) TLA, N. T-le 26. VIII 1551. — 2) TLA BD 8. Lisa eelmisele kirjale. — 3) TLA Aa 12, lk. 242 jj. — 4) TLA Bh. 63, dok. 14. IX 1551. — 5) TLA, N. T-le 15. I 1552. — 6) TLA, N. T-le 7. V 1552. — 7) TLA Aa 12 — 28. V 1552. — 8) TLA, N. T-le 3. VI 1552. — 9) TLA BD 8. Narva kaebused 1552. a. — 10) Neue Nord. Misc. VII—VIII, lk. 341. — 11) TLA, OM T-le 19. VII 1552. — 12) TLA, N. T-le 27. VII 1552. — 13) TLA, N. T-le 9. XII 1552. — 14) TLA Aa 12, lk. 248. — 15) TLA Aa12, lk. 249 jj. — 16) TLA Aa 12, lk. 254 jj. — 17) TLA Aa 12, lk. 263 jj. — 18) TLA BA 5, dok. 1571. a. — BE 11—12. — 19) TLA Bh. 24 — Bh. 63, kiri 17. V 1553.

41. PTK.: 1) TLA Aa 11-d, kiri 28. III 1552. — 2) TLA, N. T-le 6. VII 1552. — 3) Russov, Kroonika. — 4) TLA, N. T-le 23. ja 28. XII 1553. — 5) TLA, N. T-le 20. V 1555. — 6) TLA Aa 11-d, 21. VII ja 17. VIII 1555. — 7) TLA, N. T-le 8. VI 1555, Aa 11-d T. N-le 21. VII 1555. — 8) Petrov, lk. 62. — TLA, N. T-le 4. V 1557. — 9) TLA, N. T-le 8. X 1555. — 10) TLA, N. T-le 18. V 1556. — 11) TLA R. Pr. 19. V 1556. — 12) TLA, N. T-le 23. VII ja 20. VIII 1556. — 13) TLA, N. T-le

4. V 1557. — 14)Schirren, Verzeichniss nr. 470, 471. — 15) Petrov, lk. 63. — 16) TLA, N. T-le 16. XI 1557. — 17) TLA, N. T-le 21. XI 1557. — 18) TLA, N. T-le 3. XII 1557. — 19) Eesti Riigi Keskarhiiv, paberikiri 25. XII 1557. — 20) TLA, N. T-le 12. IX 1554, 11. II 1556. — 21) TLA, N. T-le 20. VIII 1556. — 22) TLA, N. T-le 4. VII 1557. — 23) TLA, N. T-le 7. XII 1553. — 24) TLA, N. T-le 5. II 1555. — 25) TLA, N. T-le 27. IV 1556.

42. PTK.: 1) C. Schirren, Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. I—XI, Tallinn 1861—1885, II nr. 213. — 2) TLA, N. T-le 8. I 1558. Püssirohi on 18. I 1858 välja antud Christof van Buckenile. TLA Be 4. — 3) Schirren, Quellen II, 157. — 4) Renner, lk. 165. — 5) B II 264, I 98. — 6) B II, 227. — 7) Schirren, Quellen I, 18. — 8) Schirren, Quellen II, 178, Renner, lk. 167. — 9) TLA Aa 12-f nr. 4. — 10) Renner, lk. 170. — 11) Renner, lk. 171. — 12) Renner, lk. 172. — 13) Schirren, Quellen I, 33. — 14) B II, 244. — 15) TLA Be 4. — 16) Renner, lk. 177 A. 5. — 17) TLA BD 8. W. v. Strasborchi kiri. — 18) TLA Be 6. W. v. Strasborchi kiri 20. III 1558. — 19) B II, 260. — 20) B II, 259. — 21) B II, 261. — 22) B II, 263. — 23) B II, 262. — 24) Renner, lk.177,178.—25) Renner, lk. 177. — 26) B II, 268. — 27) Erg. N., 41 jj. — Et Krumhusen tõesti raha pakkus Moskva sõidust vabanemise eest, seda kinnitasid Tallinna raekohtu ees Hans Krumhuseni nõudel 4. VIII 1558 vandega Narva pürjermeister Herman tor Molen, raehärra H. Koene ja Narva foogti sekretär Johannes Streber. TLA BD 8. — 28) Н. М. Карамзинъ, Ист. Госуд. Росс., Прим. къ Т. 8, lk. 118. — 29) B II, 278, Schirren, Quellen, II, 213. TLA Be 4, 27. II 1559. — 30) Schirren, Quellen II, 200. — 31) Schirren, Quellen II, 213, 215. — 32) Schirren, Quellen II, 215. Kaubaostu kohta L. v. Oyteni arve TLA Bh. 18. — 33) B II, 279. — 34) Schirren, Quellen II, 216. — 35) Erg. N., lk. 20, 21. — 36) Mitt. I, lk. 97.

43. PTK.: 1) Erg. N, lk. 22 jj. — 2) Н. М. Карамзинъ, Ист. Гос. Росс., Прим. къ Т. 8. lk. 118. — Mitt, I, lk. 98. A. M. Kurbski hindab abiväe suurust 4000 mehele. — 3) Erg. N, lk. 12. — 4) Schirren, Quellen II, 217. — 5) Renner, lk. 184. — 6) TLA Be 4. — 7) Mitt. I, lk. 101.

44. PTK.: 1) Erg. N, lk. 33. — 2) Renner, lk. 183. — 3) Scriptores Rerum Livonicarum II. Lifflendische Churlendische Chronica. Verfasset und gestellet durch Salomon Henning, Riia ja Lepzig, 1853, lk. 223. — 4) Г. В. Форстенъ, Балтійскій вопросъ въ XVI и XVII ст. I, lk. 95. — 5) TLA BD 8. — 19. V 1558.— 6) Renner, lk. 181, 182. — 7) Renner, lk. 179. — 8) Н. М. Карамзинъ, Ист Гос. Росс., Прим. къ Т. 8, lk. 118. — 9) TLA BD 8, 27. VIII 1530. — 10) TLA BD 8, 16. IV 1539, 23. V 1543, 5. V 1544. — 11) Renner, lk. 181. — 12) B. II 307. — 13) Erg. N, lk. 52. — 14) R. Ist. B. nr. 79 nimetab tema poega Kromõševiks. — 15) TLA Bj. 3. H. Hartvichi tunnistus 5. II 1564. BD. 8: tema tunnistus 1558. a. Vt. ka Bi 163, R. v. Buckeni, F. Grothe ja teiste tunnistused 1559. a. — 16) Erg. N. lk. 51. — 17) TLA, J. Krumhuseni kiri 27. V 1560. BD 8. — 18) Erg. N, lk. 58. — 19) Renner, lk. 182. — 20) TLA Aa 11-f nr. 37. — 21) TLA Bn. 6, kiri 9. IX 1558. — 22) TLA Ab. 6. — 1. VIII 1558. — 23) TLA Bi I.

Teine osa.

1. PTK.: 1) P. S. III, lk. 15, 17, 22, 30 jt. — 2) Н. М. Карамзинъ, Исторія Госуд. Росс., Прим. къ Т. I, 73. — 3) P. S. III, lk. 56 jt. — 4) 1305. a. UB III 626-a. — 5) TLA, N. T-le 27. I 1485, 14. II 1488. — 6) UB III 453-a, 562-a. — II 608, 828, 829, 775, VI 2770. — 7) Läti Henrik, XXV, 6. — 8) UB I 555, II 738, 755 jt. — 9) UB III,

1234. — 10) TLA, N. foogti kirjad. — 11) TLA, N. T-le 16. X 1466, 17. III 1467, 14. II 1468, 17. VI 1475, 16. IV 1483, 16. X 1483. — 12) TLA, N. rae kirjas esmakordselt 6. XI 1481, N. foogti kirjas 22. VII 1491. — 13) TLA, N. T-le 24. III ja 18. V 1508. — 14) TLA, N. T-le 19. V 1508. — 15) TLA, N. T-le dateerimata kiri. — 16) TLA, N. T-le 11. VI 1529, 4. XI 1540. — 17) TLA, Aa 17, lk. 52. — 18) Beitr. II, lk. 395. — 19) Bfl. I 314, 695, 847, 1380. — 20) H. v. Bruiningk und N. Busch, Livländische Güterurkunden I, Riia, 1908. — 21) C. J. Paucker, Ehstlands Landgüter und deren Besitzer. II. Wierland. I. District Allentacken. Tallinn, 1849, lk. 46. — 22) L. Kettunen, Narva nime algupära, Max Vasmer, Üks Narva linna vana nimi. Eesti Kirjandus 1920. — 23) Sitzungsberichte d. Gel. Estn. Gesellsch. 1910, lk. 166. — 24) Norsk-Isländska Dopnamn och fingerade namn fran medeltiden. Samlade ock vthgivna av. E. H. Lind. Femte Häftet, Upsala, 1910. — 25) 1341. a. — P. S. IV, lk. 186. — 26) Müller, Samml. russ. Gesch. IX (1764), lk. 84 jj. 27) Временникъ Эстл. губ. 1893, lk. 56.

2. PTK.: 1) P. Johansen, Die Estlandliste lk. 179, Läti Henrik XXV, 6. — 2) P. S. III, lk. 61. — K. H. v. Busse, Kriegszüge der Nowgoroder in Ehstland in den Jahren 1267 und 1268. Riia, 1848, lk. 18. — 3) UB III 562-a, HGesch. lk. 62. — 4) AjA 1928, lk. 160. — 5) UB II, 889, 890. — 6) UB V, 2142. — 7) Arch. VIII, lk. 135, kus öeldakse, et Ivangorod ehitatud „tegen olde vordrachte vnde by-ffreden dor de stath ynne vorwarth was dat nemant van beyden parthen den anderen tho na tymmeren edder buuen scholde." 8) UB V, 2511. — 9) AR I, 490. — 10) TLA Aa 12, lk. 18, T. N-le 3. IV 1515. — 11) Rk. 277. — 12) R. Ist. B. nr. 33. — UB II, 3. 583: upp dem semliken holme in der Narwebeke. — 13) TLA, N. T-le 9. IV 1536. —

3. PTK.: 1) R. Freudenstein, Ajalooline ülevaade Narvast ja tema kindlustustest. Narva 1933, lk. 10. — 2) A. Waga, Eesti kunsti ajalugu I, Tartu, 1932, lk. 39. — 3) Hansen, lk. 25. — 4) Erg. N. lk. 30 ja 62. — 5) Sten Karling, Narva. Eine Baugeschichtliche Untersuchung, Tartu, 1936. — 6) Üks õu kandis nime „Buhou". — TLA, N. T-le 10. ja 14. V 1530. — 7) TLA, N. T-le 14. II 1488, OM N-le 28. II 1488. — 8) TLA, N. T-le 14. II 1488. — 9) TLA, Af. 18. — 10) UB XI, 160. — 11) Karl von Löwis of Menar, Burgenlexikon für Alt-Livland, Riia 1922. — 12) A. Soom, Narva kindlustused, Eesti Turist 1935 nr. 2/3.

4. PTK.: 1) P. S. IV, lk. 161. — 2) Pr. R. A. N. foogt OM-le 12. VIII 1492. Index 2303. — 3) UB II, 1. 400, 406, 407. — P. S. VIII, lk. 233. — 4) Arch. VIII, lk. 136: de bowmester dusses slates synth gregen vnde walen gewesth. — 5) UB II, 3. 169. — 6) H. A. Müller ja H. W. Singer, Allgemeines Künstler-Lexikon, 5. Auflage, 4. B. Frankfurt a. M., 1921. — 7) С. М. Соловьевъ, Исторія Росс. съ древнѣйшихъ временъ, T. I.—V, lk. 1542. — 8) Petrow, lk. 49. — 9) Eesti Entsüklop. V, lk. 1332. — 10) A. Soom, Narva kindlustused, Eesti Turist 1935, nr. 2/3.

5. PTK.: 1) TLA, N. T-le 12. VI 1544. — 2) TLA, N. T-le 1. VIII 1553, 11. II 1556 jt. — 3) T. R. Pr. 21. IX 1559. B. V, 492. — 4) Mitt. I, lk. 242, Chr. Kelch, Liefl. Chr., lk. 368. — 5) UB IX, 121. — 6) Hansen, lk. 17. — 7) Mitt. I, lk. 101. — 8) N. R. Pr. 8. III, 1462. — 9) N. L. A. kinnisvara dok. 30. V 1671. — 10) TLA, N. T-le 6. IV 1533. — 11) UB V, 2194. — 12) Erg. N., lk. 30. — 13) TLA, N. T-le 2. II 1519. — 14) TLA, N. T-le 16. III 1533. — 15) Erg. N., lk. 28. — 16) St. Karling, Narva, lk. 77.

6. PTK.: 1) UB II, 2. 25. — 2) UB V, 2350. — 3) AjA 1928, lk. 190. — 4) TLA Bi, 75. — 1528. a. — 5) TLA, N. T-le 7. IX 1544. — 6) AjA 1928, lk. 157, 190. — 7) TLA BD 8 — 3. V 1531 Anna Holmi test. — 8) TLA, N. T-le 14. IX 1487, lisa. — 9) Erg. N., lk. 32. — 10) Rk. 318. — 11) Mitt. I, lk. 101. — 12) TLA BN, I. 1521. Rev. Stein-

akzise. Bh. I. — 13) R. Ist. B. nr. 32. — 14) N. R. Pr. 13. X 1531. — 15) TLA Bj. 3, H. Hartwichi tunnistus 5. II 1564. — 16) Rk. 304. — 17) TLA Bi 163, 5. X 1559. — 18) TLA, N. T-le 18. II 1497, lisa: M. Mestake tunnistus. — 19) TLA, N. T-le 22. IV 1492. — 20) TLA, N. T-le 9. VI 1551. — 21) TLA, N. T-le 5. V 1544, lisa. — 22) Sten Karling, Narva, lk. 118, 139. —

7. PTK.: 1) Erg. N., lk. 26. — 2) TLA BD 8, 29. X 1546. — 3) Rk. 174, 254, 313, 319. — 4) TLA, N. T-le 5. II 1555. — 5) TLA, N. T-le 1. VIII 1533. — 6) Rk. 328, 331. — 7) UB VIII, 578. — 8) N. R. Pr. 1. XII 1551. TLA. — 9) Jahrb. Gen. 1904, lk. 93. — TLA BD 8. — 10) TLA, N. T-le 28. VIII 1539. — 11) UB VIII, 416. — 12) Jahrb. Gen. 1904, lk. 93. — 13) TLA, N. T-le 13. VIII 1546. — 14) N. R. Pr. 10. X. 1522. TLA. — 15) UB II, 1. 544.

8. PTK.: 1) Hansen, lk. 18. — 2) A. Schulbach, Daaniaegne N., lk. 33. — 3) Kiriku esialgset asukohta on loomulik otsida võimalikult linnuse lähedalt. Ehk on vana kiriku asukohaga seoses surnukirstude leid 1934. a. Suur tän. nr. 5 õues, kus kaevamisel tuli päevavalgele umbes 2 m sügavuselt mitu omapärast, haavapakkudesse õõnestatud künasarnast kirstu, mis sisaldasid inimluid. Vt. „Vaba Maa" nr. 144 — 22. VI 1934. — 4) UB VII, 351. — 5) TLA, Ad. 15, lk. 245-b. — 6) UB IX, 911: kirikut veel nimepidi, s. o. püha neitsi kirikuna, ei mainita. — 7) UB XII, 479. — TLA Ad. 26, lk. 46. — 8) TLA, N. T-le 13. IV 1519. — 9) TLA, N. T-le 19. VI 1553. — 10) TLA, N. T-le 27. V 1550. — 11) TLA, T. R. Pr. 15. VIII 1550. — 12) TLA BD 8. Kirikueestseisjate arve W. Raue lesele. — 13) TLA BD 3 — 7. IV 1493. — 14) TLA BD 8 — 3. V 1531, A. Holmi test. — 15) TLA Af. 18, lk. 152-b. — 16) B. I, 98. — 17) TLA Publ. 5 nr. 1456. — 18) TLA Ad. 26, lk. 226. — 19) TLA Af. 18, lk. 17. — UB II 2. 369. — 20) TLA Ad. 32, lk. 42. — 21) TLA BD 8. Lisad Krumhusen-Bussinki protsessile 1544. a. — 22) MPA C-2, 1510 v. 58. — 23) DRA N. Danzigile 13. VII 1541. — 24) TLA T. R. Pr. 24. IV 1562. — 25) Beitr. II, lk. 261 nr. 273. — 26) TLA Bh. 62. — 27) Olaf Sild, Mõningaid vanu hauakive meie maalt, Tartu 1928, lk. 6. — 28) Die ehemalige deutsche Kirche zu Narva, Beilage zum Sitzungsberichte d. Narv. Alt. Gesellsch. 13. X 1865, lk. 13.

9. PTK.: 1) UB IX, 613. — 2) UB XI, 160. — 3) TLA, N. T-le 14. II 1488. — 4) HUB X, 794. — 5) C. Schirren, Quellen I. 103, Erg. N., lk. 61. — 6) HR VII, 583 p. 5. AR I, 325. — 7) B. Russow, Livl. Chronik, Tallinn 1845, lk. 52. — 8) UB V, 2588, HR. I 7. 583 p. 5. — 9) TLA BL 2. Th. v. Werne arved, BL 3. Johan Viandti ja Th. v. Werne aruanne 1511. a. — 10) UB IX 320, märk. 2, 356. — 11) Arch. III, lk. 80. — 12) TLA, N. T-le 5 .II 1555. — 13) UB IX, 716. — 14) UB IV, 1691; TLA, N. T-le 14. II 1488, 5. II 1555. — 15) UB IV, 1572, IX 371. — 16) UB III, 1053. — 17) Jahrb. Gen. 1899, lk. 132, 1907/1908, lk. 64. — 18) UB II 1. 480.

10. PTK.: L. Arbusow, Die in Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter, Jahrb. Gen. 1899, Nachtrag — Jahrb. Gen. 1907/1908.

11. PTK.: 1) F. G. v. Bunge, Das Herzogthum Estl., lk. 139—141. — 2) TLA Ad. 15, lk. 252. — 3) UB VI, 1133-b. — 4) UB III, 1234. — 5) TLA Ad. 5, lk. 15. — 6) TLA, N. T-le 15. VI 1421. — 7) UB XI, 243. — 8) Rk. 281. — 9) TLA, Narva T-le 7. I 1530. — 10) TLA, N. T-le 24. XI 1536. — 11) TLA, N. T-le 27. X 1531. — 12) Näit. 1475. a. TLA, BD 8. — 13) Juba 1445. a. oli raekoosolek reedel. UB X, 188. — 14) 20. VII 1517. — 15) TLA, BD 8. — 18. XI 1485. — 16) vt. kokkupõrge Korffi ja Eilersi vahel 1509. a.

13. PTK.: 1) UB III, 1097. — 2) UB II, 1. 893. — 3) UB II, 1. 546. — 4) TLA, N. T-le 27. IV 1556. — 5) UB II, 1. 893 p. 3. — 6) TLA, N. T-le 31. I 1493. — 7) UB II, 1. 893 p. 4. — 8) TLA, N. T-le

25. XI 1552. — 9) TLA, BD 8. Protsess Witte contra Konradt 1531. a. — 10) UB II 3. 333. — 11) TLA, N. T-le 4. VII 1544: Bussinki sõbrad kaebavad Lüübekisse „enth hoegher recht." — 12) UB V 2041, VI 3096. — 13) TLA, N. T-le 13. XII 1548. — 14) UB IV 1550, VII 420. — 15) UB II 1. 893 p. 12. — 16) TLA, N. T-le 25. IV 1532. — 17) TLA. H. Superi asjas vastaspoole seletus. — 18) TLA, N. T-le 16. V 1494. — 19) TLA, N. T-le 2. III 1533, Ad 11-d 28. III 1552. — 20) TLA, N. T-le 27. VI 1500. — 21) UB II, 1. 893. — 22) TLA, BD 8. Veel 18. XI 1485 mainitakse Bertram Rinkhofi ainukese foogtina, kuid juba sama sajandi viimasel aastakümnel oli H. Stubelouw foogtiks koos Andreas Wittega. — Vt. Heise Pattineri kohtuasi 15. sajandi lõpust. — 23) TLA, N. T-le 21. V 1544, lisa. — 24) TLA Ab 5, 14. VII 1557: Gerdt Wedewes ... ist thor Narue besitlick, dar sy gudt recht. — 25) TLA, N. T-le 30. IV 1532. — 26) TLA, BD 8, Horni ja teiste kaebus 1417. a., TLA Aa 12, 6. IV 1519. — 27) UB II, 2. 509. — 28) E. Nottbeck, Die alte Criminalchronik Revals, Tallinn 1884, lk. 46. — 29) TLA, N. T-le 30. X 1543, Kalli Madi seletus.

14. PTK.: 1) UB VII, 406. — Hansen lk. 17. — C. Mettig, Bemerkungen zu den Wappen estländischer Städte, Rigascher Almanach für 1909, lk. 107—109. — Toll-Sachssendachl, Bfl. 4. lk. 86—88, tabel 19 nr. 11—13.

15. PTK.: 1) TLA, N. T-le 1. VII 1531. — 2) N. L. A. 51 nr. 16. — 3) TLA, N. T-le 28. IV 1542. — 4) HR III, 6. 712. — TLA, N. T-le 16. II 1517. — 5) TLA, N. T-le 11. II 1556. — 6) TLA, N. T-le 21. III 1548. — 7) TLA Bh. 17. Jakob Kremeri arved 1528. a. — 8) TLA, N. T-le 2. IV 1519, 25. VI 1550. — 9) TLA, BD 8. — 18. XI 1485. — 10) TLA, N. T-le 8. VIII 1528. — 11. UB II, 1. 893.

16. PTK.: 1) TLA, OM T-le 3. VIII 1543. — 2) Seda võib järeldada TLA, N. T-le 1. VIII 1533 tekstist. — Hinrik Scherselink oli Narva kodanik ja ühtlasi majaomanik Tallinnas. — 3) TLA Aa 12, 28. V 1552. — 4) TLA, N. T-le 13. VII 1513: auer den dutschenn kopman hadden wy nycht tho bedende... 5) Danzigile näit. kirjutas Narva 1520. a. Tallinna vahetalitusel. Vt. DRA. — Samuti ka Lüübekile. — 6) TLA, N. T-le 19. V 1508: alsodenne juw. ersamheit van oldens her unse vorwesere unde oldesten geest sin. — UB II, 3 376. — 7) UB III, 1287. — 8) UB III, 1234. — 9) TLA Aa 12, lk. 258-b: vnd bodenken, vorher und vonn weme de Narue negest gade ersten geplantet... 10) TLA T. R. Pr. 13. V 1552: De kopman sowol den slotel gehat, alse de bürger tor Nerue, tho den kisten.

17. PTK.: 1) AjA 1928, lk. 192. — 2) UB II, 1. 804: schamel stedeke. AR III 66 p. 21: stedeken Narwe. — 3) HR III 7. 39 p. 141. — 4) TLA, N. T-le 14. V 1530. — 5) UB II, 2. 82. — 6) UB II, 2. 171, 173. — 7) Beitr. XV, lk. 133. — 8) TLA, N. T-le 14. V 1530, 28. VIII 1539, 26. IV 1549. — 9) Renner, lk. 185. — 10) UB II, 2. 247, TLA Ba 6. Michel v. d. Brame arved. — 11) UB VIII, 578. — 12) TLA, N. T-le 28. III 1534.

18. PTK.: 1) TLA, N. T-le 28. IV 1542. — 2) TLA BD 8 — 9. VI 1551. — 3) TLA, N. T-le 1. VIII 1533: geszworen borgere. — 4) TLA BD 8: protsess 1541. a., millest selgub, et Pauel Schroderi lesel olid kodaniku-õigused. — 5) TLA, N. T-le 15. I 1521. — 6) TLA, N. T-le 16. III 1533 ja 9. VI 1551. — 7) TLA, N. T-le 4. VI 1557. — UB VIII, 416. — 8) TLA Aa 12, T. N-le 15. IV 1519. — 9) TLA Aa 11-b nr. 77 — 27. XI 1548. — 10) TLA, N. T-le 21. III 1548. — 11) TLA Aa 18 nr. 87: en vath prusz ber.

20. PTK.: 1) TLA, N. T-le 1. VII 1531. — 2) TLA, N. T-le 14. IV 1547. — 3) UB V 2184, IV 1550. — 4) UB II, 775. — 5) FU 20/21.

I 1353. — 6) UB IV 1858. — 7) HUB IV 870. — 8) TLA, N. T-le 2. III 1533. — 9) TLA Aa 12, lk. 20-b. — 10) TLA BD 8. — 11) HUB XI, 458. — 12) TLA, OM T-le 6. X 1540. — 13) TLA Bh. 24, Bh. 63, 17. V 1553. — 14) TLA, N. T-le 8. ja 10. VIII 1530. — 15) UB VII, 592. — 16) HGesch., lk. 157. — 17) TLA Af. 43. — 18) William Meyer, Handelsbeziehungen zwischen Holland und Livland im 15. Jahrh. — Balt. Monatschrift 1912, Heft 5. — 19) TLA Bh. 62. — 20) TLA Aa 12, 12. II 1553. — 21) TLA Aa 11-e H. tor Moleni kirjad nr. 5 jt. — 22) UB III, 1264. — 23) TLA BD 8. — dat. kiri 15. sajandist. — 24) UB II 1. 472, II 2. 51. — 25) HUB X, 888. — 26) TLA Ab 19 — 4. V 1582. — 27) Beitr. IV, lk. 464. — 28) HR III, 1. 271. — 29) TLA Ag. 2. — 30) TLA, N. T-le 15. V 1531, 1. VIII 1533, 18. II 1535, UB V, 2711. — 31) TLA BA 1—4, Ab. 2, 1. XI 1542: Tallinna raad tellinud Mich. v. d. Brame'lt pulvärgi paranduseks 100—300 palki. — Ka Ad. 40, 21. VII 1543.

21. PTK.: 1) TLA BA 5, 1571. a. Aa 21-b 1602. a. — 2) TLA Ab. 1. lk. 66: de segelation tusschen Rige vnd der Narue konden de Reuelschen suluest wol vorbaden. — 3) TLA, N. T-le 30. X 1543. — 4) TLA, Bh. 17. — 5) TLA Ab. 2-a. — 6) TLA Af. 42. — 7) TLA, N. T-le 1. VI 1539. — 8) TLA BD 8, F. Korff contra Pepersack 1533. a. — 9) TLA Aa 12, lk. 262-b, recess. — 10) HR III 6. 604. — 11) HGesch. lk. 63, HVertr. lk. 167. — 12) Üks koht sellel teel kandis nime „Bose Brügge" — kuri sild. TLA Bi 25, 10. I 1585. — 13) P. Johansen, Die Estlandliste, lk. 242 jj. — 14) UB IX, 846. — 15) Bfl. II, 602. — 16) UB VII, 202. — 17) TLA Aa 11-d, 28. III 1552. P. Johansen, Estlandliste, lk. 245. — 18) P. Johansen, Estlandliste, Facsimile 51 v. — 19) UB III, 1097. — 20) Juba 1231 esineb Riias üks Vunko. UB I, 110. — 21) TLA Bh. 17-a, Jakob Kremeri arved. — 22) TLA Publ. 4 nr. 772 ja 821. — 23) N. L. A. Jürgen Tunderi kinnisvara ostuakt 1681. a. — 24) Hupels Nordische Miscellaneen 13. — 14. Stück, Bemerkungen über Ingermanland, Riia 1787. — 25) Beitr. IV, lk. 139. — 26) TLA T. R. Pr. 20. III 1554 nõuab, et N. voorimehed ei tohi tarvitada kõrvalteid. Vt. ka eelm. märkus. — 27) HR III 6. 606. — 28) HR III 6. 606. — 29) TLA Aa 12, lk. 18. — 30) UB III, 1111. — 31) UB VII 202, V 2041. — 32) AjA 1928, lk. 191. — 33) TLA T. R. Pr. 17. II 1579. — 34) UB II, 1346. — 35) TLA Aa 12, lk. 18, T. N-le 3. IV 1515. — 36) TLA Bh, 17. — 37) N. L. A. 51 nr. 16. — 38) HR III 6. 712. —

22. PTK.: 1) TLA Aa 12, 28. V 1552. — 2) Joh. Dan. Intelmann, Arithmethischer Wegweiser oder nach Ehst- und Liefländischer Handlung gründlich eingerichtetes Erstes Revalsches Rechenbuch, Magdeburg, 1736. — 3) HR II 4. 757, 18. — 4) TLA, N. T-le 22. I 1514. — 5) UB II 1. 804. — 6) HR III 2. 261.

23. PTK.: 1) Arch. III, lk. 105. — 2) Rk. 285. — 3) Johann 3. armukiri N-le 22. VII 1585, TLA Bh 62. — 4) Rk 295. — 5) TLA, N. T-le 1. VI 1539. — 6) HR III 6. 709/18. — 7) TLA, N. T-le 27. IX 1525. — 8) N. L. A. 51 nr. 16. — 9) TLA, perg. 6. III 1549. — 10) TLA BD 8, Jürgen Happe arve 19. VIII 1541. — 11) TLA, N. T-le 28. III 1534. — 12) TLA, N. T-le 13. IV 1519. — 13) TLA, N. T-le 24. XII 1526. — 14) TLA BD 8, Jasp. Notken contra W. Wewelput 1487. a.

24. PTK.: 1) Schulbach, Daaniaegne N., lk. 33. — 2) UB III, 1097. — 3) UB II, 983. — 4) UB V 2183, 2184. — 5) UB IX, 777. — 6) Bfl. I 194. — 7) UB XI, 488. — 8) Archiv d. uradligen Geschlechts Taube II, Tartu 1912, lk. 23, ürik 64. — 9) N. L. A. kinnisvara dok. 12. V 1594. — 10) TLA, N. T-le 21. V 1529, lisa. — 11) Archiv d. uradl. Geschlechts Taube I, Peeterburi 1910, lk. 130. — 12) TLA BD 8. — 13) TLA, N. T-le 1. VIII 1533. — 14) TLA BD 8, 5. VI 1539. — 15) AjA 1928, lk. 190. — 16) TLA BD 8, 19. V 1558. — 17) TLA, N. T-le 18. II 1535. — 18) Render, lk. 180. — 19) Rk. 230—234.

25. PTK.: 1) UB II, 834. — 2) UB IV, 1537: biscope asemel lugeda viscope. — 3) UB III, 1150. — 4) UB II 1. 480. — 5) TLA BD 8. — 6) TLA, N. T-le 21. V 1529. — 7) TLA, N. T-le 22. IV 1516. — 8) TLA Aa 11-b nr. 41. — 9) UB III, 1097. — 10) Petrow, lk. 327. — Vt. ka Samuel Kiecheli reisikirjeldus 1585—1589, Mitt IV, lk. 523. — 11) UB V, 2040. — 12) UB II 2. 469. — 13) UB II 1. 546. — 14) TLA, N. foogt T-le 31. III 1535. — 15) RStb. 4 nr. 95. — 16) UB II 3. 625, TLA Vasknarva foogt T-le 4. III 1504, RStb. 4 nr. 325. — 17) Renner, lk. 180. — 18) HUB X, 1022, TLA Af 18, lk. 16, Aa 11-e H. tor Moleni kiri nr. 13. — 19) TLA Aa 11-e, H. tor Moleni kiri nr. 11. — 20) UB V, 2443. — 21) TLA BL, Th. v. Werne arved. — 22) TLA Bh 17. — 23) TLA Aa 11-e, H. tor Moleni kiri nr. 1. — 24) UB V, 2227. — 25) HUB X, 1066, 1070 jt.

26. PTK.: 1) TLA BD 8, N. R. Pr. 26. II 1519. — 2) TLA, N. T-le 1. VI 1509. — 3) Schirren, Quellen II 221. — 4) MPA C2, 1510 v. 58. DRA, N. T-le 13. VII 1541. — 5) TLA, N. T-le 18. X 1479. — 6) TLA, suurgildi arhiiv. — 7) UB V, 1996. — 8) Rk 221, 227. — 9) TLA, N. T-le 1. VIII 1533.

27. PTK.: 1) TLA BN, H. Pattineri testament. — 2) TLA Bm 6. S. Melise kiri 9. IX 1558. — 3) TLA BD 8. F. Korffi seletus 1533. — 4) TLA Aa 23, lk. 23-b. — 5) TLA Publ. 6, lk. 46. — 6) TLA Aa 23, lk. 28. — 7) TLA Aa 11-e, H. tor Moleni kiri nr. 16. — 8) TLA, N. T-le 30. X 1543, Kalli Madi seletus. — 9) TLA, N. T-le 26. IV 1549. — 10) TLA, W. Brockhuseni orig. test. — 11) TLA Bh. 62.

28. PTK.: Leonid Arbusow, Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert, Mitau 1904. Dritter Nachtrag. Mitau 1913.

29. PTK.: 1) UB II, 829. — 2) UB II 2. 159, 732. — 3) TLA BD 8, H. tor Helle contra Ph. Strenen. — 4) L. Arbusow, Livl. Geistlichkeit, Mitau 1913, mainib Jacobus Lowet 1470. a., Georgius Holmi 1476. a., Antonius vamme Bramet 1499. a., Jo v. Boetkenit ja Arnoldus Elerdit 1508. a., Jakob Schinkelit 1549. a. Vt. ka H. J. Böthführ, Die Livländer auf auswärtigen Univer., Riia 1884. — 5) HR I 6. 400 p. 131, I 7. 609 p. 11. — 6) HR II 7. 319. — 7) HGesch., lk. 77. — 8) HR III 7. 413 p. 209. — 9) UB II 1. 144. — 10) HUB XI, 203. — 11) TLA BD 8, N. T-le 1500: junge Daem van dem Braem, her Daems zyne zone. 1522/26 oli landknechtiks Audrus. Vt. Sitzungsber. der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau VIII, lk. 183. — TLA Aa 17, lk. 26.

30. PTK: 1) TLA BD 8, H. tor Helle seletusi 1539. a. — 2) TLA, N. T-le 24. VII 1520. — 3) TLA, N. T-le 30. IV 1532. — 4) TLA, N. T-le 19. IX 1538. — 5) TLA, N. linnusekomtuur T-le 4. III 1548. — 6) TLA, N. T-le 26. VI 1549. — 7) TLA, N. T-le 5. V 1544, lisa. — 8) TLA Bj 6, 1558. a. Claus Brandt püssikuulist haavatuna saadeti Tallinna ravimisele. — 9) TLA Aa 11-e H. tor Molen E. Broielile nr. 16. — 10) TLA BD 8, H. Brantmeistri protsess H. Wrede vastu.

31. PTK.: 1) TLA BD 8, H. tor Helle seletusist 1539. a. — 2) Renner, lk. 180. — 3) TLA Aa 17, lk. 200. — 4) TLA, N. T-le 5. V 1544, lisa. — 5) TLA, N. T-le 19. VIII 1541, vt. ka Joach. Krumhuseni protsess Bussinki pärijate vastu. — 6) TLA BD 8, protsess 1531. a. — 7) TLA BD 8, Hinrich Superi tunnistus 24. XI 1536. — 8) TLA BD 8. — 9) TLA BD 8, Jürgen Happe arve 19. VIII 1541, lisa. — 10) TLA BD 8, 19. VIII 1541. — 11) TLA BD 8, 3. XII 1540. — 12) TLA BD 8. Lepe Fred. Korffi ja tema naise Barbara vahel, protsess 1533. a. — 13) TLA BD 8, prots. 5. VI 1539. — 14) TLA Aa 11-e, H. tor Molen Broielile kiri nr. 16. — 15) TLA Otto Kamersmiti test. — 16) TLA Aa 11-d, 28. III 1552. — 17) UB VIII 578, TLA N. T-le 28. III 1518. — 18) TLA, N. T-le 15. I 1521. — 19) UB II 2. 25. — 20) UB VII 565, 572. — 21) TLA BD 8, Jürgen Happe arve N. kirja juures 19. VIII 1541. — 22) TLA Aa 4, lk.

32-b. — 23) UB II 3. 848. — 24) TLA Aa 4, lk. 50-b. — 25) TLA Aa 15, lk. 153: schowspill. — Tallinnas olid selles ajajärgus tuntud nii vastlakui ka koolimängud. Loomulikult kajastusid need ka Narvas. Vt. Baronesse E. Rosen, Revaler Theater Chronik, lk. 6 jj.

Pildid.

Pildid nr. 2, 16, 21, 22, 29, 34, 37, 64, 67, 68, 70 ja 73 on trükitud prof. S. Karlingi klišeedega tema raamatust „Narva, eine baugeschichtliche Untersuchung", Tartu, 1936. — Pildid nr. 3, 7, 12, 19, 25, 31, 32, 50 ja 54 on trükitud K.-ü. „Looduse" klišeedega raamatust „Eesti Rahva Ajalugu", Tartu, 1932. — Pildid nr. 17, 18, 26 ja 81 on Adam Oleariuse tööst „Vermehrte Moscowitische und Persianische Reisebeschreibung", Schlesvig, 1671. — Pilt nr. 38 on suurendatud Sune Hildebrandi raamatust „Resor i Ryssland, Finland och Sverige 1615—1616", Stokholm, 1917. — Pilt nr. 40 on O. A. Forsströmi raamatust „Suomen Keskiajan historia", Jüväsküla, 1898. — Pilt nr. 49 on D. Rovinski raamatust „Подробный словарь русскихъ гравированныхъ портретовъ", Peeterburi, 1886. — Pildid nr. 69, 82, 84 ja 86 on varem ilmunud raamatus „Deutsches Handwerk im Mittelalter, Bilder aus dem Nürnberger Stiftungsbuch", Insel-Bücherei nr. 477, Nürnberg, 1935. — Pilt nr. 65 on tehtud NLA-s leiduva joonistuse järgi.

Kõik raamatus leiduvad pitsatite pildistused on valmistatud TLA-s olevate originaalide järgi, misjuures raamatus on pildistuste läbimõõt 1,5 korda suurem kui originaalidel, välja arvatud nr. 79, mille läbimõõt raamatus on 1,75 korda suurem kui originaalil.

Pilt nr. 13 peab olema ümberpöörduna. Tema pealkiri erineb dr. J. Sachsendahli poolt (Bfl. IV, Tallinn, 1887) loetud tekstist, kuid on originaalil selgesti loetav.

Pildil nr. 35 kujutatud pitsat kuulub pealkirja järgi, mis osalt kustunud, otsustades Wennemer Supperile. Vastava üriku tekstist TLA-s ei jää aga kahtlust, et teda on kasutanud Hinrich Super. Võib arvata, et Wennemer oli ehk Hinrich Superi isa ja viimane kasutas oma isa pitsatit. — Teisele isikule kuulub ka pitsat, mis kujutatud pildil nr. 43, mille õuemärk ühtub Frederik Korffi teadaoleva õuemärgiga.

Tarvitatud lühendid.

AjA = Ajalooline Ajakiri.

Arch. = Archiv für Geschichte Liv-, Esth- und Curlands, F. G. v. Bunge, I—VIII, Tartu, 1842—61.

AR = Akten und Rezesse der livländischen Ständetage. I — Oscar Stavenhagen ja L. Arbusow jun. Riia, 1907—33, III — L. Arbusow sen. Riia, 1910.

B = F. Bienemann, Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—62. I—V. Riia, 1865—76.

Beitr. = Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands.

Bfl. = Est- und Livländische Brieflade, F. G. v. Bunge ja Baron R. v. Toll. I. Tallinn, 1856, II Tallinn, 1861.

DRA = Danzigi Riigiarhiiv (fotostaat-äratõmbed TLA-s).

Erg. N. = J. H. Hansen, Ergänzende Nachrichten zur Geschichte der Stadt Narva vom Jahre 1558, Narva, 1864.

FU = Finlands Medeltidsurkunder I—VII. R. Hausen. Helsingi, 1910—1933.

Hansen = J. H. Hansen, Geschichte der Stadt Narva. Tartu, 1858.
HGesch = L. K. Goetz, Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters, Hansische Geschichtsquellen, N. F. 5, Lübbek, 1922.
HR = Hanserecesse.
HUB = Hansisches Urkundenbuch.
HVertr. = L. K. Goetz, Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters. Hamburg, 1916.
Jahrb. Gen. = Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik. Mitau, 1893—1914.
Index = C. E. Napiersky, Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae. Riia ja Tartu, I — 1833, II — 1835.
lk. = lehekülg.
Mitt. = Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Riia.
MPA — Mustpeade Vennasuse Arhiiv Tallinnas.
N = Narva raad, Narva.
NLA = Narva Linna Arhiiv.
NN = E. von Nottbeck und W. Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Tallinn, 1904.
OM = ordumeister.
Petrow = А. В. Петровъ, Городъ Нарва, Narva, 1901.
Pr. R. A. = Preisi Riigiarhiiv Königsbergis (fotostaat-äratõmbed TLA-s).
P. S. = Полное Собраніе русскихъ лѣтописей, изд. по Высоч. повелѣнію Археографич. Коммиссіею. Peeterburi.
R. Ist. B = Русская Историческая Библіотека XV. А. Барсуковъ. Peeterburi, 1894.
Rk. = C. H. Rodde käsikiri „Summarische Anzeige derer Poszessoren aller Häuser u. Plätze", Eestimaa Kirjanduse Seltsi (Estl. Lit. Ges.) arhiivis.
RKA = Riigi Keskarhiiv.
R. Pr. = raeprotokollid.
RStb = Revaler Stadtbücher 1.—4. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands, III Folge I—IV. Tallinn, 1888—95.
T = Tallinna raad, Tallinn.
TLA = Tallinna Linnaarhiiv.
TLA Publ. = Tallinna Linnaarhiivi väljaanded 1.—7. Tallinn, 1923 jt.
UB = Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Tallinn, 1853 jne.

Register.

I. Koha- ja asjanimed.

Aa mõisa 18, 174
Aasia 224
Aegna saar 160
Alavere 287
Albu mõisa 81
Alborg 151, 282
Alutaguse 9, 12, 14, 55, 89, 226, 250, 280, 295, 297, 298
Ambla 200, 287
Amsterdam 165, 174, 283
Antverpen 283
Arumäe 287
Askerad 254
Astrahan 195
Augsburg 134
Avispää 287

Baltimaa 9, 192, 231
Baltimeri 10, 129, 155
Bjerno 282
Brandenburg 162
Bremen 103, 254
Bronnitsa 104

Danzig 38, 41, 52, 59, 78, 80—82, 94, 95, 106, 149, 175, 192, 194, 249, 254, 282—286, 300, 303
Dode Narve 21, 30, 31
Dotbeke 31
Dünaburg 255
Dünamünde 66, 254, 255

Edivere 55
Eestimaa 9, 11, 12, 15, 17, 18, 30, 69, 121, 195, 196, 226—228
Ekenäs 313
Ekholm (Mone) 51
Elbing 77
Emajõgi 19
Ermeland 14
Euroopa 162, 223, 224

Firenze 235
Flandria 42, 55
Vunken cruce 287

Georgi saar 22, 230, 292
Goldingen 254, 255
Griffenberg 261
Grobin 253

Hackejõgi 21, 40, 57, 271, 278
Haljava 287
Hamburg 177, 183, 278
Hansa 12, 27, 47, 53—56, 60, 74, 75, 77, 80, 86, 87, 96, 129, 133—139, 145, 150, 159, 169, 176—178, 188, 192, 193, 272, 274, 281, 283
Harju-Jaani 287
Harjumaa 16, 36, 76, 81, 83, 88, 89, 151, 156, 207, 213, 224, 255, 256
Hatzkerade 264
Hildesheim 262
Hollandi 283, 305, 312
Holm 162
Häme 224, 225
Härmamäe 206, 288, 295, 296

Iisaku 55
Ingerimaa 297, 298
Insterburg 254
Irboska 207
Ivangorod 99—101, 103, 105—110, 114—120, 123—125, 127—130, 132—137, 139—145, 147, 152—154, 160—165, 167, 170—179, 181, 187, 188, 192, 196, 197, 201—204, 206, 209, 215, 216, 218, 230, 232—235, 246, 276, 280, 284, 285, 297, 301, 318
— blokkhaus jõe suudmes 171, 196, 197, 201
— eeslinn 124, 235
— kaal 117, 135, 139—142, 144, 145, 171
— kaubaõu 142, 197
— — taanlaste 145
— kirik 115, 235
— — taanlaste 145
— laohoone 171
— vallikraav 118, 129
— vangitorn 118, 170, 174
— võllas 118

Jama (Jamburg) 23, 34, 64—66, 68, 69, 71—73, 75, 86, 88, 90, 98, 99, 104, 107, 116, 124, 137, 139, 152, 177, 178, 228, 312
Joala 112, 113, 118, 172, 183, 194, 288
Jäneda 287
Järvamaa 23, 46, 73, 83, 88, 102, 149, 153, 200, 212, 213, 254, 312
Jõelehtme 318
Jõhvi 18, 30, 55, 88, 121, 199, 200, 251
Jüütimaa 231

Kaasan 96, 154, 195
Kaidma 287
Kaberla 287
Kaberneeme 318
Kahala 287
Kalamäe 287
Kaldyal 295
Kalö 231
Kampersholm 230
Kandau 255
Karksi 74, 254, 255
Kestla 287

Kesäniemi 226
Kiffholm 24, 71, 114, 118, 123, 133, 167, 228, 230, 312, 313
Kiiu 287
Kirumpää 29
Kiviloo 287
Kleve 64, 65, 67, 69
Clitiar 230
Kohala 287
Kohtla 199
Konju 116, 287
Kopenhaagen 36, 138, 282, 286
Koplimäe vt. Härmamäe
Koporje 68, 69, 72, 287
Kose 224
Kostivere 287
Kreeka 289
Kreenholmi saar 22, 24
Krivasoo 194, 199
Kudruküla 127, 298
Kudruküla saar 230
Kullaküla jõgi 12, 21, 30, 31, 33, 228
Kulgu 42, 170, 287, 288
Kulgu-Suursaar 24, 313
Kuningaküla 62
Kuopio 224, 225
Kuradimägi 45
Kuramaa 41
Kursi 55
Kurtna 55
Kuru 55
Kuteli (Kušeli) 14
Kuusalu 287
Käärilõpe 55
Kärkna 12, 55
Köln 150, 151
Königsberg 78
Kõrgesaar 160

Laadoga 23
Lagedi 287
Lapõševka 224
Lasnamägi 174
Lauke vt. Luuga
Leedumaa 23, 28, 36, 50, 55, 106, 121, 123, 126, 152, 162
Leipzig 87
Lepasaar (Leppenzaere) 22, 37, 56, 297
Lihula 224
Liiva järv 253
Liivimaa 11, 17—19, 23, 24, 26—28, 34, 36—40, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 59, 60, 62, 64—66, 68, 72, 75, 78, 80—82, 84, 85, 87—90, 93, 103, 106, 114, 115, 117, 119, 121, 123, 126, 133, 144, 147, 149—153, 155, 167, 174—177, 182, 186, 195, 197—201, 205, 217, 267, 272, 305
Loobu 287
Lutsumägi (Queppenberg) 112, 130, 246, 317
Luuga jõgi 8, 12, 15, 23, 57, 58, 99, 125, 152, 160, 226, 228, 280, 286, 287, 312, 315
Lätimaa 224
Läänemaa 123, 160
Lüganuse 55, 121, 251, 253, 295
Lüneburg 177
Lüübek 11, 12, 18, 24, 30, 33, 37, 47, 50, 51, 53, 55, 59, 68, 75, 80—82, 87, 89, 90, 96, 102, 104—106, 109, 114, 128, 133, 138, 139, 145—147, 150, 151, 160, 163, 175—179, 181, 184, 188—194, 218, 223, 255, 260, 263, 267, 272, 282—284, 286, 298

Maasilinn 255
Magerburg 196
Marienburg Liivimaal 151, 152, 167, 173
Marienburg Preisimaal 72, 254, 255
Meklenburg 51
Meriküla 205
Mervetsõ 21, 31 vt. Kullaküla jõgi
Mitau 255
Moldova 55
Mone saar 51
Moskva 29, 36, 55, 72, 78, 80—82, 86, 88, 91, 99, 100, 103—105, 107, 113, 115, 117, 120, 126, 133, 137—140, 142, 143, 145, 150, 152, 161, 162, 170, 171, 182, 184, 195, 201, 202, 204, 205, 215, 229, 235, 289

Naartse 224
Narevi jõgi 224, 225
Narevka jõgi 224
Narovl 224
Narovtšat 224
Naruakull 224
Narva:
  eeslinn 243
  gildiaed 212, 246, 310
  gild, gildimaja, gildituba 92, 126, 130, 131, 135, 154, 182, 193, 222, 243, 246, 278, 298—300
  hooned, hoonestus 239—243
  — blawe Biriton 242
  — Punane palee 242
  Hermani torn (Pikk Herman) 206, 209, 211, 220, 230—232, 252
  häirekell 199, 243
  juga (kosk) 22, 121, 141, 170, 174, 230, 287, 297
  jõelähk 42, 55
  jõesuudme 18, 21, 34, 35, 57, 58, 73, 94, 101, 103, 107, 109, 110, 127, 134, 149, 163, 167, 168, 171, 172, 196, 197, 233, 267, 286, 305
  kaal, kaalumaja 53, 62, 77—79, 91, 123, 133, 135, 136, 141, 143, 144, 148, 153, 166, 178, 243, 290—292
  kiirkaal Vene värava juures (soolakaal) 77, 93, 137, 169, 172, 243
  kabel Püha Antoniuse 248, 250
  — Püha Jüri 248, 250, 295
  kaevud 242
  kalmistud 158, 250
  keldrid 242
  kirik, Püha Neitsi kirik 79, 109, 117, 126, 133, 135, 154, 157, 158, 218, 243—249, 257—259, 270, 294, 298, 301
  kirik Narvia külas 12, 246
  kirik, vana kirik linnas 14, 247
  kirjutustuba, raekantselei 222, 243, 244
  klooster 154—157, 303, 319
  kool, koolimaja 244, 304

köievabrik 293
linnuse välisvärav 210
— kaevumaja 232
— keldrid 210, 211, 252
— tõstesild 209, 211, 239
lubjapõletamise ahjud 292
madalik jõesuudmes 35, 73, 101, 103
paemurd 292
papagoipuu 169, 189, 246, 300, 310
põllud 15, 20, 294—296
— Vogelsang 296
— Kogeltympe 296
rehetoad linna ees 203, 295
saar jõesuudmes 34, 57
sadam jõel 32, 63, 136, 165, 166, 169, 171, 182, 193, 236, 237, 286, 290, 310
saunad 242
seegimaja 243, 248, 249, 270, 294
sillad, tõstesild Vene värava ees 148
telliskivi lööv 63, 292
tornid 169, 236
— vanglana 34
— Veskitorn 236, 239
tänavad 102, 199, 239, 240
— hellige gasse 239
turg, turuplats 94, 147, 154, 199, 209, 239, 242—244
vallikraavid 42, 169, 238
vangla (kast) 34, 97, 131, 174, 245
veskid 292
— hobuveski 236, 292
väravad:
Rannavärav 63, 236, 239
Vene värav 125, 148, 169, 208, 210, 236, 237, 239, 243
Viru värav 20, 210, 212, 214, 237, 239, 288, 295
võllas 265
Narvan joki 224, 225
Narvan külä 224, 225
Narvan koski 224, 225
Narvan salmi 224
Narve (Nerve) mõisa 224
Narvestad 224
Narva-Jõesuu 127
Narva laht 163
Nerava küla 224
Nerevi linnaosa Novgorodis 9, 223
Neitsimägi 100, 145, 233
Neva jõgi 12, 18, 24, 26, 33, 36—38, 43, 44, 46, 47, 52, 54, 63, 68, 72, 78, 89, 90, 92, 106, 113, 123, 132, 138, 198, 287, 297
Nyenslot 312 vt. Jama
Nyentreptov 261
Norramaa 36, 224
Norva jõgi 224
Novgorod 9, 10, 17, 19, 23—30, 32—39, 41, 43—56, 58—69, 71—82, 85—91, 95, 96, 98, 99, 101, 103—107, 109, 110, 112, 115, 116, 125—128, 132, 133, 138, 139, 141, 143—145, 147, 149—154, 171, 172, 178—180, 184, 187, 193, 202, 223, 226, 228, 229, 270, 280—282, 286, 287, 289, 305, 312, 313
Novoje Selo 82, 99
Nürnberg 183, 278

Ohepalu 287
Ojaküla 287
Ojamaa 9, 94, 159, 192
Olgina 26
Orduriik, Ordu 14—16, 18—23, 25, 27, 36, 41, 45—47, 50, 55, 59, 65, 67, 69, 71, 72, 74, 76, 78, 82, 84, 90, 92, 93, 95, 96, 98, 110, 113, 114, 116, 122, 126, 127, 132, 133, 142, 162, 167, 171, 173, 174, 192, 195, 198, 204, 214, 215, 219, 228—232, 251—253, 256, 271, 275, 285, 292, 297, 298, 305
Otepää 85
Oudova 60, 99, 133, 139, 312

Paide 70, 81, 200, 231, 306
Pala 287
Pargimägi 214
Paruni saar 230
Peipsi 17, 29, 42, 55, 60, 62, 70, 88, 89, 99, 170, 172
Petseri klooster 154, 155
Petserimaa 121
Pihkva 14, 17—19, 23, 24, 26, 28—30, 33, 36, 41, 48, 49, 53, 58, 62, 63, 68, 71—74, 78, 81 82, 88—92, 99, 104, 109, 110, 113—117, 120, 123, 126, 131, 132, 134, 138, 139, 141, 143, 151, 152, 154, 162, 163, 170, 172, 180, 185, 198, 201, 202, 207, 226, 282, 287, 312
Pihkva issad 17, 99
Pilke vt. Plüssa
Pilvemunde 202, 228, 229
Plüssa 112, 114, 202, 228
Polotsk 36, 72, 115, 152
Poolamaa 36, 126, 130, 145, 149, 224
Pripeti jõgi 224
Preisimaa 24, 36, 40—42, 44, 59, 70, 72, 73, 76, 78, 100, 253, 254, 278, 282
Purila 287
Purtse 287
Purtse jõgi 70, 86
Pähkinäsaari 17, 24, 29
Pärnu 26, 27, 36, 52, 88, 121, 129, 166, 167, 175—181, 183, 187, 254, 255, 291
Pärnu-Uue 190
Pärnu-Jakobi 224
Pärnumaa 123
Põltsamaa 20, 23, 123, 254
Pühajõe 287
Pühajõgi 68

Queppenberg vt. Lutsumägi

Rakvere 17, 18, 30, 33, 51, 52, 74, 76, 83, 84, 88, 93, 111, 114, 123, 125, 144, 156, 159, 199—202, 206, 253, 262, 273, 287, 295, 307, 308
Ramuthen 170
Rantovka 170
Raseborg 34, 313
Reinuvere 287

Riia 10, 19, 26, 36, 37, 39—43, 49, 51, 59, 63, 71, 80, 91, 93, 95, 103, 111, 113—116, 123, 132—135, 137, 147, 148, 151, 152, 159, 162, 163, 166, 172, 173, 175, 176, 180, 188, 189, 192, 206—209, 211, 212, 254, 255, 288, 291
Riigi küla 206, 208
Rinkhofsholm 230 vt. Siksaare
Roodiku 253, 287
Rooküla 287
Room 24, 156
Rootsimaa 14, 17, 19, 32, 34, 36, 37, 41, 53, 84, 85, 87, 88, 90, 96, 97, 107, 145, 153, 159, 161, 162, 180, 192, 195, 196, 254, 282, 303
Rosona jõgi 8, 12, 21, 31, 45, 57, 160, 280, 286
Rostok 37, 177
Rovaniemi 224
Rugodiv 225, 226

Saaremaa 10, 19, 81, 85, 94, 155, 160
Saha 287
Saksamaa 9, 12, 44, 47, 63, 72, 77, 80, 89, 119, 157, 162, 182, 185, 250, 261, 262, 305, 307, 308
Samokrassi vt. Arumäe
Selburg 254, 255
Serenets vt. Vasknarva
Siksaare 111, 112, 230, 286, 295, 297
Sillamäe 124, 287
Skandinaavia 9, 282
Smolensk 115, 152
Soome laht 51, 54, 98, 160
Soomemaa 12, 31, 53, 54, 153, 180, 224, 282
Sinimäed 209, 214
Sorö kloostrikirik 15
Staraja Russa 23
Stoerkule 165
Stokholm 14, 53, 161, 282
Stralsund 36
Stuhmi loss 41
Susdal 71
Suursaar 24, 229 vt. Kiffholm
Sämi jõgi 200, 287
Sõtke jõgi 68, 70, 254, 297, 311
Sõõrumäe 55
Šeldais jõgi 224

Taanimaa 9—15, 36, 44, 50, 53, 54, 57, 58, 72, 84, 85, 106, 136, 138, 142, 145, 151, 159, 161, 163, 164, 168, 169, 192, 223, 227, 231, 282
Tallinn 9—14, 16—20, 22—28, 30—47, 49—71, 73—78, 80—98, 102—107, 109—111, 113—116, 118, 120—138, 140—156, 158—207, 211, 212, 214, 215, 217—219, 231, 233, 236, 239, 240, 242, 247, 248, 253—257, 259—264, 266—268, 270—276, 278—280, 282, 284—288, 290—298, 300, 302—310
Tartu 10, 14, 17, 19, 23—25, 27, 28, 32, 33, 36, 39, 42, 43, 47, 49—52, 60, 62—66, 71, 74, 78—82, 85, 87, 89—92, 94, 96, 103, 104, 106, 111, 113—117, 123, 126—129, 131—135, 137, 138, 142, 145, 147, 148, 150—152, 165—167, 174—177, 180, 188, 194, 207, 231, 270, 271, 275, 282, 283, 287, 291, 292, 306
Tartumaa 77, 106
Terscheling saar 312
Tessovo 69
Toompea 58
Tornimägi 209
Tserenküla 26, 296
Tunderküla 26, 295
Turu 31, 37, 53, 92
Türsamäe 311

Uhtna 287
Uikala 74, 295
Ungari 126
Udria 287, 311
Uvaga küla 145
Uvykas vt. Uikala

Vadja küla 124, 164, 276
Vadjamaa 17, 37, 68, 69, 71, 73, 105, 226, 280
Vaivara 209, 214, 251, 287
Valaste 70
Valga 23, 24, 27, 86
Valkla 287
Vao 106, 129, 138, 214, 296
Varudi 199
Vasknarva 17, 18, 30, 36, 55—57, 60, 73, 89, 95, 120, 121, 133, 170, 199, 201, 207, 217, 224, 230, 253, 255, 293, 297, 298, 306, 312
— puust linnus 17
Vastseliina 23, 207
Vendimaa 86, 147, 176, 177
Veneetsia 235
Venemaa 9—12, 22, 23, 26—28, 32, 33, 36—38, 40, 43, 44, 47, 48, 52—54, 60, 63, 64, 66, 74, 82, 86, 88, 95, 98, 99, 103, 105, 110, 121, 123, 124, 127, 133, 136, 138, 143, 145, 150, 154, 155, 159, 161—163, 167, 168, 172, 185, 192, 194—196, 198, 199, 205, 207, 215—218, 224, 226—229, 236, 253, 271, 278, 285, 289, 296—298, 301, 309
Vepsküla 127, 225
Viiburi 12, 18, 30, 32, 33, 37, 39, 44, 52—54, 58, 60, 61, 68, 69, 71, 75, 85, 89—92, 94, 101, 113, 125, 131, 132, 282, 284, 286
Viljandi 17, 40, 45, 46, 62, 73, 81, 88, 114, 124, 156, 166, 169, 206—208, 252—255, 291
Vilno 152
Vindau 162
Virumaa 9, 10, 12, 16, 36, 76, 81, 83, 88, 89, 123, 151, 156, 174, 200, 205, 213, 255, 256, 287, 297
Viru-Nigula 153
Virunurme 55
Visby 43, 51, 192
Vismar 47, 50, 51, 177
Vitebsk 115
Vodova 295
Volmari 23, 42, 78, 80, 81, 86, 96, 123, 127, 130, 135, 136, 138, 142, 144, 152, 158, 166, 167, 183

Voorepere 55
Voose 287
Väike saar vt. Siksaar
Väina jõgi 10
Väo 287
Vääska 170, 194, 295, 309
Võnnu 20, 27, 44, 46, 81, 84, 135, 138, 181, 231, 254, 304
Võrnu 55
Ydrigas vt. Udria
Ädise 200, 202

II. Isikunimed.

Akesson Bengt 282
Albus Johannes 311
Aleksander, Leedu suurvürst 121
Aleksander Wassiljevitš, vene vürst 72
Aleksander Wladimirovitš, vene vürst 110
Altena Arnd v. 18—20, 23, 248, 254, 288
Andreas, veski ülevaataja 174
Anderson Stigot 14
Antonius, püha 251
Anna, püha 155
Arens Herman 259
Arst meister Hans vt. Wrede
Aschenberg Gosvin v 253
Axelson vt. Tott

Babitš Jüri 107
Baklan Artemi 67
Baltazar 256, 259
Barke Tideman 114
Bartolt van Veske 309
Basmanov Aleksei 204, 209, 211
Basun Hinrik 59
Becker Tõnis 241
Belõi Ivan 204
Berg Marcus 159
Berndes Hans 205, 218
Bernhard de Narvia 13, 14
Besseling 309
Bessubtsev Ivan 173
Beuer 311
Bychel Johan 284
Blankenfeldt, piiskop 155
Bleck Jasper 241, 260
Bockenvorde vt. Schungel
Bodinkhusen Wilhelm v. 83
Boetken Jo v. 326
Boleman Herman 189, 261
Boleman Johan 284
Bonde Tord Rörikesson 30, 32
Bonde Karl Knutsson 69
Borch Bernd v. d. 81, 82, 87, 92
Borch Simon 85
Borchard, Borgardi Matheus, 304
Borstel Kost v. 61, 74
Bose Anna 260
Bose Ewerd 189, 205, 260
Brakel Albrecht 40
Brakel Johan 39, 40—42, 48, 61, 76, 258
Brakel Otto v. 260, 310
Brame Antonius v. 326
Brame Daem v. 120, 260
Brame Daem II 120, 305
Brame Gretke v. d. 260
Brame Johan v. d. 121
Brame Michel v. d. 165, 222, 240, 241, 243, 260, 261, 285
Brandt Claus 326
Brantmeister Hans 306
Bremer Heinrich 247, 303
Bretholt Markwardt 113
Brockhusen Wolmer 239, 240, 293, 302
Broiel Ewerd 306, 309
Brjuhho Ivan 108
Brüggenei Wennemar v. 22, 25, 46
Brüggenei Herman v. 231
Bruns Magnus 94
Bucht Hans 245
Bucken Christofer v. 199
Bucken Reinhold v. 189, 205, 216, 219, 222, 241, 242, 260
Buinos Ivan 160, 161
Burchof Allef 39
Busche Elert v. d. 74
Bussink Johan I 260
Bussink Johan II 100, 135, 143, 161, 166, 217, 256, 260, 261, 264, 297
Bussink Katarina 261
Bussink Margareta 260, 308
Buturlin Ivan vürst 99, 139, 141, 144
Buxhoevden Herman v. 10
Bömer Jürgen 207

Daeler Michel 262
Dalen Andreas v. 160, 175
Dalen Jasper v. 148
David vürst 14, 30
Deden Arnd v. 204, 216, 217, 222, 259
Delwich Wennemar v. 114
Detleu Bertold 102
Dyman Dirick 260
Dorhagen Ewerd 242
Dovmont vürst 30
Dregehase Hinrik 81, 260
Dubenborch v. 17
Ducker Diederich 46
Dunewar Ludvig 42
Dusemer Heinrich 16
Dücker Johan 199
Eberhard, Ermelandi piiskop 14
Eerik VI, Taani kuningas 13, 231
Egesing Rolef 75, 76
Eilers Arnt 130, 131, 258, 261, 299
Elerd Arnoldus 326
Engel Vrolik 49
Eppenschede Tomas 174
Eppinchusen Hinrik 74
Erasmus, püha 248
Erthmer Carsten 222, 241
Erfften Johan v. 255
Erlichshausen Ludwig v. 76
Ermennowe Florekin de 14, 223, 282
Esskensson Lutke Hinrik 37

Fahrenheide (Varenheide) Johan 222, 264
Fahrenheide Beleke 264
Falck 242
Vasa Gustav 159
Vegesack Albert 113
Vegesack Hinrik 109
Vegesack Milius 264
Veke Paul 138
Feodor Patriciuse p. leedu vürst 46
Veske Bartolt v. 309
Viandt Christoffer 301
Viandt Johan 133, 145, 178
Viandt Tomas 301
Vybe 268
Fick Helmich 286
Fickinghusen 113
Vietinghof Konrad v. 29, 33
Vinke Cort 161
Vitzen Vicke v. 50
Florekin de Narvia vt. Ermennowe
Fluwerk Hinrik 102
Fobbe 33
Volme Peter v. d. 37
Voss Andreas 264
Voss Nicolaus 264
Francke 47
Vreden Bernd v. 30, 31, 33
Frederik I, Taani kuningas 159
Vrimersheim Wilhelm v. 18, 20, 21, 40, 152, 228, 265, 278, 280, 294, 297
Frol 109
Fugger 134
Vunko 325

Gerhard, Kleve junkur 64, 65, 67, 69
Gellinkhusen Johan 113
German Diderik 123
Gimpten Herman v. 45, 46, 254
Glasemaker Albert 159
Godunov Mihhail 196
Golovin Peter 197
Gollipe Mattis 159
Gracias Heinrich 58
Gregorius, püha 248
Greke Marcus de 234
Grest Johan 93
Grona Herman v. 261, 302, 304
Gronenberch Gerd 95
Gropengeter Martin 62
Grote Franz 279
Grote Frydag 64, 295
Grote Hans 260
Grote Clawes 261, 282
Gruten Johan up 105, 261
Gruten Herman up 39, 284
Gruter Johan 113
Grevesmole vt. Hungersdorp
Gundor Ivan 108

Haele Wedekint v. 242
Halteren Bernd v. 69, 267
Hampmos Janeke 34
Hans majasulane 214, 296
Happe Herman I 92, 101, 256, 261, 263
Happe Herman II 305
Happe Jürgen 261
Happe Jürgen II 264
Harhusen Bernd v. 94, 96, 255
Harman Wennemar 74
Hartwich, Lüübeki saadik 75
Hartwich Heinrich 205, 241, 261
Haseldorp Friedrich v. 10
Hauer Gertke 262
Herse Johan Wolthus v. 76, 81, 84, 255
Heide Arnd v. d. 75
Heide Bernd 74
Heiden Vrolick v. 76
Helle Hinrik tor 222, 306, 308
Herike Gosvin v. 228
Hesstede Hans 297
Hildebrand Michael I 71, 74, 87, 257, 294, 295
Hildebrand Michael II, Riia peapiiskop 71, 76, 87, 88, 96, 102, 240, 260, 264, 274, 288
Hoegreve Elschen 262
Hoegreve Reinhold 149, 164, 283
Hoffman Sveder 261
Hoye Hinrik v. d. 27
Holm Anna 155, 240, 248, 308
Holm Georgius 326
Holm Johan 114, 155, 261
Holm Kersten 167
Holmski Daniel vürst 82
Holste Hans 249, 300
Holthusen Johan 288
Honefels Hinrik v. 255
Hulshorst Johan 217, 219, 222, 241, 261
Hungersdorp (Grevesmole) Thomas v. 254
Hunsbach Walrabe v. 46
Hutterock Hans 136

Ivan possadnik 17

Jakob hobusevaras 268
Jakob püssimeister 219
Jakob SaharjevitŠ 101
Jakobus Suur, püha 251
Joann 3., vene suurvürst 82, 86, 100, 101, 233
Joann 4. Julm, tsaar 197, 215, 217, 259, 260, 296, 298, 307
Johann 3., Rootsi kuningas 249, 292, 303
Josef, vene saadik 71
Juckke Kadde Jumal 309
Jüri Lugveniuse p., leedu vürst 65

Kalff Dirich 164, 195
Kalherse Ewerd 29, 261, 265
Kalliapulck Mattias vt. Kalli Madi
Kalli Madi 268, 286, 309
Kamersmit Otto 222, 258, 261, 263, 271, 302, 304
Kappel Christofer 199
Capus Johan 261
Karl 5., keiser 162
Kemmerling Lambert 203, 205, 211, 222, 261
Kemmerling Lambert II, raekirjutaja 264
Kerkerling Henrik 189
Kettler Gotthard 206—208, 212, 213
Ketserne Ivan 28, 33
Kylenbrugge Hans 163
Kint broder 304
Kyrnovya Mychgell 309
Kiwel Dietrich v., Dideman 10—13, 227
Kiwel Dietrich v., II 12, 246

Kiwel, Saaremaa piiskop 155
Kyzene Boris 33
Klaus Hans Mellenpoick von Kirve 309
Klever Albrecht 188, 190
Knutsson Karl vt. Bonde
Cochrain Daved 136, 138, 142, 145
Kock Hans 212
Kock Peter 89
Kock Reimar 114
Koene Anna 262
Koene Hinrik 222, 261, 262, 302, 321
Koken Herman uter, tor 59, 60, 64, 65, 67, 305
Kollert Johan 113
Koloman püha 251
Kolõtšev Ivan 177
Koningsberg Johan 261
Koning Johan 62, 66, 70, 254
Koningk van der Narwe 62
Konradt Michel 216, 217, 241, 267, 308
Konstantin Dmitrievitš, vene vürst 29, 228
Kopper Leffert 130, 131, 271, 303
Korff Antonies 304
Korff Barbara 262
Korff Frederik 98, 105, 106, 108, 128—131, 135—137, 143, 166, 171, 222, 249, 251, 256, 261, 284, 300, 302, 305
Korff Willem 184
Korffentaya Merten 309
Košuiga Ivan 318
Koveden Sveder 24
Kremer Jakob 270, 290
Krevet Engelbrecht 35, 254
Kringell Ludvig 114, 125
Kristiern II, Taani kuningas 159
Christian, foogti sekretär 307
Kroges Jakob 96, 97
Kromõš Jakim vt. Krumhusen Joachim
Crummenhuse Barbara 261
Crummenhuse Hans 261
Krumhusen Hans 202, 203, 321
Krumhusen Joachim 187, 204, 214, 216—218, 222, 260, 261, 306, 308, 321
Krumhusen Kaspar 217
Krumhusen Katarina 261
Krumhusen Michel 279
Kubjas Jürgen 194
Kuchmeister Michel 41
Kuck Hans 309
Kucke Kermape 309
Kule Heinrich 58
Kum Baltzer vt. Pomer
Kuntslef Godert 295
Kurbski vürst 237, 241
König, vabatalupoeg 62

Layenpee Mathis 309
Lange Jochim 242
Lange Hinrik 89
Lange Laur 309
Lange Richard 44
Larivonov Maksim 71
Lauri Narua külast 224
Leisse Engelbrecht vt. Krevet
Lemgo Bernd 28, 37, 40, 41, 48, 314
Lichtes, Lichte Eilhard 54, 259, 264
Lippe Ewerd v. d. 89
Lode Herman 214, 296
Lode Johan 171
Loewenwolde Bertram v. 118
Lore Hinrik 262
Lore Johan 262
Lore Magdaleena 296
Loringhofen Johan Freitag v. 83, 87
Louwe 242
Louwe Arnd 262
Louwe Herman 47, 49, 55, 63, 262, 300
Louwe Jacob 262
Lowe Jacobus 326
Luene Johan 264
Lugmann vt. Simeon Lugvenius
Luka 109
Lule Hinrik 282
Lune Johan v. 10
Luther Martin 155

Maidel Evald 91
Maksimilian, keiser 132
Mandach Gertke 262
Mandach Otto 262
Marcke Godert van der 207
Marsow Herman 304
Martino jutlustaja 304
Meckinck Hans 284
Megede Johan tor 92, 95, 97, 102, 117, 118, 222, 262, 284
Megen Hildebrand 52
Melis Simon 218, 302, 304
Mengede Johan v. (Osthof) 68, 76, 131
Metstacken Melcher 98
Molen Anna v. d. (Bose) 260
Molen Anna v. d. (Koene) 262
Molen Elschen v. d. 262
Molen Ewerd 306
Molen Herman tor 183, 187, 191, 212—214, 217, 219, 222, 259, 260, 262, 283, 286, 296, 298, 306, 309, 321
Molen Herman van der, tor 262, 263
Molen Tile van der 76, 131
Mollen Johan v. 262
Moller Gerdrut 262, 308
Moller Georgius 191, 205, 260, 262, 264
Monsterberch Hans 121
Moringen 22
Mor Clawes 76, 228
Mule Gerd 48,262
Munstede Hans 67
Musth Auvo 309

Narvia Bernhard de 13, 14
Narvia Florekin de 14
Nyebur Johan 24
Nieman Johan 304
Niklaus voorimees 201
Niklisson Krister 44, 60
Nicolaus kaplan 303
Nolle Cort 262, 307, 308
Norby Sören 159—162
Notken Jasper 260
Notken Margareta 260, 264
Nuwerode Johan 255

Oberge Eylard v. 10
Obolenski vürst Aleksander 123

Obolenski vürst Wassili 153
Oes Peter 66
Ogolanov Feodor 59, 64, 67
Oyten Ludeke v. 279
Oldendorp Hinrik v. 20, 23, 254
Olzen Clawes 55
Osenna 194
Osten Kost uth der 53
Overstech Jürgen 91
Overberg Heidenreich Vinke v. 67, 70, 73

Packebusch Arnd 180
Paell Bernd 248
Paleolog Sofia 289
Palmedach Johan 42
Pamfil Mark 78
Pass Mattias 293
Patricius Narimonti p. 23
Pattiner Heise 127, 249, 301
Pepersack Antonius I 87, 91, 92, 101, 102, 251, 262, 263, 295, 296, 300
Pepersack Antonius II 86, 138, 261, 263, 302
Pepersack Antonius III 222, 241, 263, 286, 302
Pepersack Barbara 262
Pepersack Evert 74
Pepersack Hans 85, 86, 154, 222, 316
Pepersack Hartlef 86, 107, 113, 116, 117, 120, 302, 305
Pepersack Hartman 262
Pepersack Heinrich 263
Pepersack Thomas 262
Peters Johan 71, 76, 228, 229
Pithk Lauri 162, 309
Plettenberg Goddert v. 72, 255
Plettenberg Wolter v. 72, 76, 106, 117, 121, 123, 127, 137, 157, 164, 165, 276, 297, 302
Poas Kyrves 309
Podwozek Klementi 60
Polem Gosvin v. 27, 45, 46, 253, 254, 313
Pomer Baltzer 184, 185, 303, 304
Posse Knut 107
Preen Conrad 14
Punane Mustlane 67

Raszburg Ernst v. 10
Rasteyerve 288
Raue Gerdrut 263, 307
Raue Wilm 263
Recke Hartlef v. d. 66, 72, 74, 251, 263, 295
Recke Johan v. d. 114, 124, 256
Reineke Hinrik 158, 304
Reineke Reinhold 158, 304
Rellinckwerder Reineke 53
Remmelinkrode Gotschalk 103, 104, 115
Richerdes Hans 129
Richerdes Jakob 136
Rinkhof Bertram 259, 263, 324
Rinkhof Wilhelm 88
Risebiter Hans 296, 304
Rithe Johan 263
Rochus püha 251
Rode Johan 133
Rode Kasper 204
Rode Werner van dem 46, 48, 57
Rode Zychene 67
Rolman Engelbrecht 95
Romeshagen Hans 306, 307
Ronnefeld Paul 283
Ropicken Jakob 303
Rörikesson Tord vt. Bonde
Rostovski vürst Aleksander 144, 147
Rotert Johan 93, 113
Rotger Johan 134, 145, 178
Rotger Jakob 134
Rovenkamp Diderik 185
Ruffo Marko 235
Rugesberch Beleke 264
Rugesberch Hans 131, 263, 264
Rumor Albert 74
Rutenberg Cisse v. 53, 54
Ruthe Jorgen 263

Sabele 263, 312
Sabelinski Pavel 204
Sahharov Wassili 104
Sasse Gerd 86
Sasse Hinrik 76, 263
Sassenbeke Harteke 46
Schale Gerd 74
Schampfot 67
Schaphusen Johan 74
Scharenberg Remmert v. 165, 168, 255
Schede Hans v. d. 61
Scherselink Hinrik 21, 22, 37, 56, 292
Scherensliper Heinrich 303
Schinkel Jakob 303, 304
Schmerten Bernd v. 200
Schmidt Marcus 263, 283
Schnellenberg Ernst v. 182, 204, 207, 218, 231, 252, 255, 304
Schoneberg Simon 131, 264
Schroder Bernd 95
Schroder Envolt 123, 124
Schroder Elsken 263
Schroder Kurt 240, 279
Schrove Tomas 103, 104, 113
Schriuer Otto vt. Kamersmit
Schungel Heinrich (Bockenvorde) 54, 56, 254
Schutte Jusse 61
Seelbach Johan v. 83
Silvester, vene saadik 59
Symen Jürck 309
Symen Weyck 309
Simeon Lugvenius, vürst 23, 24, 29
Symmeren 32, 254, 313
Singehof Wolf 206—208, 211—213
Sleregen Heinrich 74
Sly Claus 28
Sliiter Hans 27, 28
Smit Marcus vt. Schmidt
Smit Tõnis 283
Sofonov 173
Soye Ambrosius 158, 304
Soye Hans 142
Spanheim Siegfried Lander v. 40, 46, 294
Spanheim Tamme Wulf v. 56, 59, 61, 253, 254
Spanheim Winrich v. 45
Sprengel Heinrich 255
Stabele vt. Sabele
Steinkule Didrik v. d. 217
Stekemest Diderich 28
Stern Gregor 203
Steuen Hans 77
Stoltevot Godeke 74
Stoppesack Albert 49

Storm Peter 310
Strasborch Wolf Wigele v. 200—202, 204, 207, 219
Strasborch Elsebe 219
Streber Johannes 321
Strik Heinrich 207
Stryk Cort 114, 255
Stubbelouw Hinrik 264
Stubbes Barbara 261
Sture Sten 96, 107
Sture Svante 107
Suberov Wassili 104, 115
Sunder Hans v. 49
Sunen vt. Melis
Super Hinrich 135, 258, 263
Super Johan 274
Supper Wennemer 327
Sussink Johan 84, 263
Svansboel Rotger v. 140, 255
Svarte Olof 161
Šestunov vürst 197
Šig-Alei 200
Širkov Feodor 182
Šuiga Ivanko 318

Taube Otto 199
Telgeten Hinrik v. 42
Temka Ivan 133
Tibbo Peter 162
Timmerman Jakob 247
Timofei Aleksandrovitš 170
Toive Hans 194
Torgkan Vollendimer 234, 235
Torn Jürgen vam 100
Torregiani Pietro 234
Tott Eerik Axelson 85, 89
Tott Iver Axelson 84, 94
Tott Laurentz Axelson 84
Trauelman 242
Trecht Johan v. 46
Trippenmaker Herman 298
Tšermnõi Ašpir 204
Tursen Eerik 131
Tzerntin 283

Ulken Cort 306
Ulmannz preester 304
Urban V 18

Waldemar IV, Taani kuningas 13, 15, 57, 247, 280, 296
Walgarden Bertram v. 89, 92
Walgarden Heidenreich v. 84, 92, 93, 255
Warneke Hinrik 158, 304
Wartdus Gerd 87
Wassili, Susdali vürst 71
Wassili, vene bojaar 128
Wassili Grigorjevitš 185
Wedde Lutgart 249
Wedde Pauel 249
Weddewes 76
Wehre Bastian 191, 211, 222, 245, 264
Wehren Hans 245
Wende Hinke 22
Wermyng Herman 264
Werne Antonius v. 133
Wesseler, komtuur 73
Westerman Albert 222
Westerman Bartold 194, 205, 210, 211, 222
Westfal 264
Westfal Godeke 53
Westfal Hans 239, 306
Westfal Tõnis 170
Whal Ambrosius 293
Wickede Herman 130
Willeke 268
Willeken Joachim 304
Wilde Ludeke 16
Winter Johan 204, 205
Witautas, Leedu suurvürst 28, 36, 50
Witte Andreas 260, 262, 264, 324
Witte Beleke 264
Witte Gerd 25, 35, 42—44, 46, 47, 50, 300
Witte Gretke 260
Witte Hinrik 114
Witte Johan 242, 264
Witte Johan II 204
Witte Margareta 264
Witte Olef 167
Wolckenhaar Arndt 246
Wolthus v. Herse vt. Herse
Wolthusen Ernst 84, 85
Wrede Hans 306
Wulff Joachim 279, 295
Wõrodkov Ivan 197

Sisujuhataja.

Lk.

Eessõna Narva Ajaloo Seltsi juhatuselt 3
Sissejuhatuseks autorilt 5

Esimene osa:

Ptk. 1. Narva linna ja linnuse tekkimine 9
„ 2. Esimesed aastakümned Ordu valitsuse all. Linna põletamine a. 1367 15
„ 3. Narva linn ümbritsetakse müüridega. Tema õigusi laiendatakse 19
„ 4. Vahekord Venemaaga ja tähtsamad sündmused 14. sajandi lõpul 22
„ 5. Novgorodi kaubakontor suletakse Narvale. Sõda Pihkvaga 26
„ 6. Kaupade riisumine Kullaküla jõel 30
„ 7. Suur konflikt Tallinnaga 35
„ 8. Narva kaubanduslikud õigused laienevad 39
„ 9. Tallinna kodanikkude kinnisvarade maksustamiskatse. Rahuleping Narva jõel 43
„ 10. Uus sõjahirm a. 1422 47
„ 11. Narva saab kaubandusliku pitsati ja kaaluõiguse ning avaldab soovi saada Hansa liikmeks 51
„ 12. Vasknarva linnuse ehitamine. Vene kaupmehe tapmine Narvas 55
„ 13. Vaiksemad ajad enne suurt tormi 60
„ 14. Metsik mõrv Jamas ja selle tagajärjed 64
„ 15. Narva piiramine a. 1444 68
„ 16. Lahing Narva jõel 1447. a. Rahuleping 1448. a. 72
„ 17. Elu linnas 15. sajandi keskel ja tulikahju a. 1460 75
„ 18. Moskva piirid nihkuvad Narva jõe äärde. Tõrkujad ordumehed Narva linnuses 80
„ 19. Kavatsusi laokoha ületoomiseks Narva 86
„ 20. Rahuleping a. 1481 90
„ 21. Riisumine jõesuudmes. Meriröövel Narva foogti teenistuses 94
„ 22. Ivangorodi ehitamise ajastu 99
„ 23. Novgorodi kaubaõu hävineb 103
„ 24. Rootslased vallutavad Ivangorodi 107
„ 25. Vägivallaaktid Narva jõe piirkonnas. 1498. a. koosolek 111

Lk.

Ptk. 26. Kuuldusi Novgorodist. Narva saadikud Ivangorodis kinni 116
„ 27. Sõjaaastad 1501—1502 121
„ 28. Rahu sõlmimine ja sõjaolude likvideerimine 126
„ 29. Sisetülid Narvas. Ivangorodi kaubandamine tekitab muret 130
„ 30. Narva otsib uusi kaubateid ja püüab läheneda Hansale . . 134
„ 31. Kaubanduslik võistlus Ivangorodiga 139
„ 32. Pinevus Tallinnaga kasvab 144
„ 33. Tallinn ja Narva jaotavad omavahel kaubandamise piirkondi 149
„ 34. Kloostri ehitamine ja usupuhastuse-ajajärk Narvas 154
„ 35. Sören Norby 159
„ 36. Uusi sekeldusi venelastega ja Tallinnaga 164
„ 37. Venelased sulevad Narvale kaubatee 169
„ 38. Kokkulepe Pärnus 1541. a. 175
„ 39. Tallinna ja Narva vahekord a. 1546—1550 181
„ 40. Uus kokkulepe Tallinnaga 186
„ 41. Viimased rahuaastad 194
„ 42. Sõjategevus kuni 1. maini 1558 199
„ 43. Narva langeb venelaste kätte 206
„ 44. Narva languse põhjuste selgitamine 212

Teine osa:

Ptk. 1. Narva nime küsimus 223
„ 2. Piir Venemaaga 226
„ 3. Narva linnus 230
„ 4. Ivangorod ja tema kindlustised 233
„ 5. Narva linna kindlustised ja väravad 236
„ 6. Tänavad ja hoonestus Narvas 239
„ 7. Avalikud asutised ja ehitised 243
„ 8. Kirikud ja kabelid 246
„ 9. Orduvõimud linnuses 250
„ 10. Teadaolevaid ordufoogte Narva linnuses 254
„ 11. Linna raad 255
„ 12. Raehärrad 259
Linnakirjutajad 264
„ 13. Õigusemõistmine linnas 265
„ 14. Linna vapp ja pitsat 269
„ 15. Linna tuluallikad 269
„ 16. Narva õiguslik vahekord Tallinna ja Orduga 271
„ 17. Linna rahvaarv ja rahvastik 274
„ 18. Kodanikkond 276
„ 19. Õue- või majamärgid 279
„ 20. Kaubandus 280
„ 21. Liiklemisteed ja transpordi olud 285
„ 22. Narva kaal 290
„ 23. Tööstus ja käsitöö 292

Lk.
Ptk. 24. Põllundus ja karjandus 294
„ 25. Kalastus ja kütindus 296
„ 26. Gildid 298
„ 27. Kiriku- ja usuelu 301
„ 28. Vaimulikud linnas ja linnuses 303
„ 29. Haridusolud 304
„ 30. Tervishoidlikud olud 305
„ 31. Kodanikkude perekonna- ja eraelu 306
Allikad ja märkmed 311
Tarvitatud lühendid 327
Register 329